

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Diplomová práce

2014

Marcela Šubrtová

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Diplomová práce

Marcela Šubrtová

Francie a britská pozice v Egyptě, 1882–1904

France and British Position in Egypt, 1882–1904

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 6. května 2014

Marcela Šubrtová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé diplomové práce, prof. PhDr. Aleši Skřivanovi, CSc. za neocenitelné rady a především za trpělivost, s níž přistupoval ke kontrole mé práce. Velké poděkování patří rovněž Davidu Hennlichovi, bez jehož nekonečné podpory by tato práce nemohla vzniknout.

Abstrakt

Když se Francie roku 1882 rozhodla nepřipojit se k britské vojenské akci v Egyptě, rozhodli se Britové v politice britsko-francouzské spolupráce více nepokračovat. Toto rozhodnutí ovlivnilo genezi vzájemných britsko francouzských vztahů na více než dvacet let. Právě analýza této geneze je předmětem předkládané diplomové práce, která se zabývá vývojem vzájemných britsko-francouzských vztahů v souvislostech s jejich zájmy v Egyptě a v údolí horního Nilu v údobí let 1882–1904. Až podpis Srdečné dohody 8. dubna 1904 ukončil francouzskou politiku stálých obtíží v Egyptě a strhnout bariéru, která bránila britsko-francouzské spolupráci, čímž byla započata cesta k formování mocenských bloků, které se roku 1914 střetly ve světové válce.

Klíčová slova

Britská okupace Egypta, francouzská politika stálých obtíží, horní Nil, Fašoda, Srdečná dohoda

Abstract

When France rejected to join the Great Britain in military intervention in Egypt in 1882, the British decided to put down the policy of dual control in Egypt. This decision influenced the mutual relations between both countries for more than twenty years. The aim of this thesis was to analyse the attitude of France towards the British presence in Egypt. The thesis deals with development of the mutual Anglo-French relations from 1882 to 1904 with regard to their interests in Egypt and Upper Nile valley. Through the signature of the Entente Cordiale on April 8, 1904 France and Great Britain settled their colonial disputes and started the mutual cooperation, which inaugurated the formation of the alliances which clashed in the First World War in 1914.

Key Words

British occupation of Egypt, the French policy of pinpricks, Upper Nile, Fashoda, Entente Cordiale

Obsah

Úvod.....	6
I. Situace v Egyptě v 70. letech 19. století.....	11
II. Egyptská krize a Urábího povstání	29
III. Francie a britská okupace Egypta v 80. letech 19. století – dvě tváře přístupu	60
IV. Britsko-francouzské soupeření a otázka evakuace – Egypt v letech 1888–1895	90
V. Boj o klíče k branám Egypta, 1896–1899	121
VI. Francie a Velká Británie na cestě k <i>Entente cordiale</i> , 1899–1904.....	157
Závěr	197
Seznam použitých pramenů a literatury.....	200

Úvod

Ačkoliv počátky britského a francouzského zájmu o Egypt spadají již do údobí konce 18. století, teprve otevření Suezského průplavu roku 1869 zvýšilo strategický význam této severoafrické země natolik, že zde britsko-francouzské soupeření nabylo nových rozměrů. Ve druhé polovině 19. století zahájila politika zahraničních půjček zadlužování Egypta u zahraničních bankovních domů. Výše úroků, vyplývající z těchto půjček, dosáhla brzy nevídaných rozměrů, a z tohoto důvodu se egyptský chedív Ismaíl pokusil roku 1875 odvrátit finanční bankrot své země tím, že odprodal svůj 44 procentní podíl ve Společnosti Suezského průplavu Velké Británii. Právě tehdy nabyla otázka egyptského zahraničního dluhu patřičného politického významu. Když došlo o rok později k úplnému finančnímu zhroucení země, byla zřízena mezinárodní Komise egyptského veřejného dluhu, která ustanovila dohled velmocí nad egyptským hospodářstvím. V čele mezinárodní kontroly stanuly Francie a Velké Británie.

Tato diplomová práce si klade za cíl analyzovat vývoj vzájemných vztahů Francie a Velké Británie v souvislostech zájmů těchto velmocí v Egyptě v údobí let 1882–1904 a přispět k objasnění této problematiky. Vymezení tématu bylo zvoleno tak, aby odpovídalo dvěma důležitým historickým mezníkům. Prvním z nich je rok 1882, kdy byla země pod záminkou znepokojivého vnitřního vývoje obsazena Velkou Británií. Vzájemné francouzsko-britské vztahy se pod vlivem britské přítomnosti v Egyptě začaly ochlazovat. Zatímco Britové opakovaně deklarovali svůj záměr opustit Egypt, který museli později z rozličných důvodů neustále odkládat, Francie reagovala na tuto britskou neochotu evakuovat Egypt takzvanou politikou stálých obtíží. Soupeření o vliv v Egyptě, s nímž souvisela rovněž otázka primátu v oblasti horního Nilu, přivedlo obě velmoci roku 1898 téměř až na pokraj války. Druhým mezníkem je rok 1904, protože právě tehdy došlo k podpisu Srdečné dohody, která ukončila francouzskou politiku stálých obtíží v Egyptě a zahájila novou éru ve vztazích mezi Velkou Británií a Francií. Letos si připomínáme přesně 110 let od podpisu tohoto významného dokumentu, který se stal významným milníkem na cestě k vytváření velmocenských bloků, které se roku 1914 střetly ve světové válce.

Práce je rozdělena do tří základních částí. První část, která slouží jako úvod do problematiky, se zabývá dějinami Egypta v údobí od 70. let 19. století do roku 1882, tedy v údobí, které předcházelo britské okupaci Egypta. Tuto část tvoří první a druhá kapitola. První kapitola se zabývá proměnou hospodářské a finanční situace země

v době od otevření Suezského průplavu až do sesazení chedíva Ismaíla. Značná pozornost je věnována především vzniku Komise egyptského veřejného dluhu. Druhá kapitola se zabývá příčinami a vznikem egyptské krize z roku 1881–1882, kterou završilo britské obsazení země. Reflektovány jsou především postoje, které Velká Británie a Francie k tomuto hnutí zaujaly, a vzájemné britsko-francouzské vztahy v tomto údobí.

Druhá část práce zahrnuje třetí a čtvrtou kapitolu, které se zabývají genezí britsko-francouzských vztahů v letech 1882–1895. Třetí kapitola analyzuje údobí od ukončení britsko-francouzské spolupráce v Egyptě až do roku 1888, kdy si Francouzi poprvé uvědomili, že naděje na realizaci britského odchodu z Egypta jsou marné. Pozornost je rovněž věnována náboženské revoltě Muhammada Ahmada v Súdánu. Čtvrtá kapitola se zabývá britsko-francouzským soupeřením v Egyptě od krachu Drummond-Wolfových mise, tedy od konce 80. let 19. století až do poloviny 90. let 19. století. Kromě britského působení v Egyptě a s tím související otázkou finanční jsou reflektovány rovněž počátky francouzského a belgického pronikání do oblasti horního Nilu.

Třetí závěrečná část práce, která zahrnuje pátou a šestou kapitolu, se zabývá údobím od druhé poloviny 90. let 19. století až k britsko-francouzskému narovnání z roku 1904. Pátá kapitola analyzuje Marchandovu expedici a Fašodskou krizi a reflektuje tedy súdanskou otázku a britsko-francouzské soupeření v oblasti horního Nilu. Britskou a francouzskou politiku, potažmo vzájemné vztahy by ovšem nebylo možné chápat bez objasnění aktivit dalších aktérů v této oblasti a z tohoto důvodu je pozornost věnována i jejich působení. Poslední šestá kapitola analyzuje genezi britsko-francouzských vztahů v údobí od Fašodské krize až k podpisu Srdečné dohody.

Práce je založena zejména na analýze vydaných pramenů anglické a francouzské provenience a na studiu odborné literatury. Z vydaných pramenů v anglickém jazyce bylo využito zejména takzvaných *Parliamentary Papers*, konkrétně svazků *Correspondence respecting the Affairs of Egypt*, bez nichž by analýza událostí roku 1882 nebyla možná. Dále pak nesmíme opomenout dvousvazkovou edici G. P. Goocha a H. W. V. Temperleye *British Documents on the Origins of the War, 1898–1914*, vydávanou v Londýně od roku 1926, která je neopomenutelným zdrojem pro studium britské zahraniční politiky v údobí před první světovou válkou. V neposlední řadě je nutno uvést edici dokumentů J. C. Hurewitze, *The Middle East and North Africa in*

World Politics. A Documentary Record. European Expansion 1535–1914, Vol. 1, která je pro studium blízkovýchodní a severoafrické oblasti zcela nepostradatelná. V anglickém jazyce vyšla dále edice německých diplomatických dokumentů E. T. S. Dugdalea, *German Diplomatic Documents 1871–1914. Bismarck's Relations with England 1871–1890, Vol. 1*, která byla v práci rovněž využita.

Ze zdrojů ve francouzském jazyce bylo čerpáno především z edic francouzského ministerstva zahraničí, takzvaných *Livres jaunes*. Zcela nepostradatelnou pro analýzu francouzské politiky v Egyptě je šestisvazková edice *Documents diplomatiques, Affaires d'Égypte*, která vycházela v Paříži v letech 1880–1893. Pro období po roce 1893 je klíčovou edice *Documents diplomatiques français, 1871–1914*, která vycházela v Paříži v letech 1930–1959.

Pokud jde o odbornou literaturu, v anglickém jazyce vyšla celá řada publikací a odborných článků, z nichž musím jako zásadní pro studium zahraniční politiky Francie a Velké Británie uvést starší práci W. L. Langer, *European Alliances and Alignments, 1871–1890*, která vyšla poprvé v New Yorku roku 1931, a dále práci *The Diplomacy of Imperialism, 1890–1902*, která vyšla podruhé v New Yorku roku 1951. Pro studium britské zahraniční politiky je dále nutno připomenout zcela novou monografii T. G. Otteho, *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*, která poprvé vyšla v Cambridge roku 2011. Francouzskou zahraniční politiku zpracoval M. B. Hayne ve své monografii *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898–1914*, jež vyšla v Oxfordu roku 1993.

Přínosné byly rovněž paměti, z nichž je třeba jmenovat dvousvazkovou monografii z pera britského generálního konzula v Egyptě Evelyn Baringa, pozdějšího lorda Cromera, *Modern Egypt*. Působení lorda Lyonse v Londýně výborně zachycuje starší publikace lorda Newtona, *Lord Lyons. A Record of British Diplomacy, Vol. 2*, která vyšla v Londýně již roku 1913. Tato monografie obsahuje rovněž vybranou Lyonsovu korespondenci, která je pro zachycení geneze britsko-francouzských vztahů velmi podstatná. V neposlední řadě je třeba zmínit publikaci E. Fitzmaurice, *The Life of Lord Granville*, která obsahuje vybranou korespondenci z života britského ministra zahraničí.

Otázku horního Nilu a Fašodské krize zpracoval G. N. Sanderson ve svých četných pracích a studiích, z nichž je třeba jmenovat alespoň monografii *England, Egypt and the Upper Nile, 1882–1899*, která vyšla v Edinburghu roku 1965. Pro otázku

francouzské zahraniční politiky Théophila Delcassého a následný podpis Entente cordiale jsou zásadní práce a studie Christophera Andrewa, z nichž jmenujme alespoň monografii *Théophile Delcassé and the Making of Entente Cordiale*, vydanou v Londýně roku 1968. Andrew v této knize přináší nejen analýzu Delcassého osobnosti, ale také jeho názorů a politických aktivit, založenou na studiu osobní korespondence. Obdobně nepostradatelnou pro analýzu britské zahraniční politiky lorda Salisburyho je studie J. A. S. Grenvilla, *Lord Salisbury and Foreign Policy. The Close of the Nineteenth Century*, která vyšla v Londýně roku 1970.

Problematiku Srdečné dohody nejlépe zpracoval Joseph J. Matthews ve své práci *Egypt and the Formation of the Anglo-French Entente of 1904*, jež vyšla v Londýně roku 1939 a která je rovněž analýzou postojů soudobých britských a francouzských periodik k britsko-francouzskému sbližování. Srdečnou dohodou se zabýval rovněž P. J. V. Rolo, který ve své monografii *Entente Cordiale. The Origins and Negotiations of the Anglo-French Agreements of 8 April 1904*, jež vyšla v Londýně roku 1969, přináší zcela mimořádný přehled geneze britsko-francouzských vztahů v souvislosti se zájmy těchto velmocí v Egyptě.

Pokud jde o odborné práce francouzské provenience, zcela zásadní pro hospodářské dějiny a problematiku egyptského veřejného dluhu je monografie kanadského historika Samira Saula, *La France et l'Égypte de 1882 à 1914. Intérêts Économiques et Implications Politiques. Histoire Économique et financière de la France*, která vyšla poprvé v Paříži roku 1997. Tato práce zajímavým způsobem přispívá k pochopení britsko-francouzských vztahů v daném údobí, neboť zachycuje údobí duální kontroly a mapuje francouzské zájmy v Egyptě. Přestože se jedná primárně o příspěvek k hospodářským dějinám, tato publikace je pro analýzu geneze britsko-francouzských vztahů v letech 1882–1914 zcela nepostradatelná.

Pro studium Fašodské krize jsou stěžejní dvě práce Marca Michela, starší *Mission Marchand*, která vyšla v Paříži roku 1972 a novější, jež vyšla roku 2010 pod názvem *Fachoda*. Velmi přínosná je zcela nová práce Pierra Pellissiera, *Fachoda et la Mission Marchand, 1896–1899*, která vyšla v Paříži roku 2011 a jež přináší na Marchandovu expedici do Fašody poněkud odlišný pohled, neboť jej prezentuje pohledem samotných aktérů.

Pro studium Srdečné dohody je pak z francouzské provenience stěžejní práce Christine Geoffroy, *Les Coulisses de l'Entente Cordiale*, která vyšla poprvé v Paříži

roku 2004, a dále monografie D. de Villepina, *L'Entente cordiale de Fachoda à la Grande Guerre dans les archives du Quai d'Orsay*, která vyšla v Paříži téhož roku. Z paměti je nutné uvést především publikaci francouzského státníka Charlese de Freycineta, *La Question d'Égypte*, která vyšla v Paříži roku 1905.

Z prací české provenience je nutné zmínit především monografii Eduarda Gombára *Moderní dějiny islámských zemí*, publikaci Petra Křivského a Aleše Skřivana, *Století odchází: světlá a stíny „belle époque“* a v neposlední řadě četné práce a odborné články Jaroslava Valkouna, z nichž jmenujme například *Britská zahraniční politika a Egypt v 80. letech 19. století*. In: *Acta Fakulty filozofické Západočeské Univerzity v Plzni*, roč. 2, 2010, č. 2 či v angličtině tištěný příspěvek *The British and Egypt in 1890s*. In: *Öt kontinens*, 2012, č. 2. Ze starších prací je třeba uvést nevydanou diplomní práci Markéty Mičkové-Šeré z roku 1986, jež nese název *Fašodská krize roku 1898 – vyvrcholení britsko-francouzského soupeření v oblasti horního Nilu*.

Jaké byly příčiny francouzské neúčasti na zásahu v Egyptě a jaká byla reakce Francie na následnou britskou okupaci této země, jsou otázky, o jejichž zodpovězení se pokusí první úvodní část diplomové práce. Druhá část práce si klade za cíl analyzovat, jaké podoby měla politika stálých obtíží a jakou roli hrála otázka evakuace v jednáních mezi Paříží a Londýnem. Třetí, závěrečná část práce, si klade za cíl analyzovat vzájemné britsko-francouzské soupeření v letech 1896–1899 a zodpovědět otázku, co umožnilo oběma velmocím sblížit se natolik, že byly jejich vztahy v mimoevropských otázkách v dubnu 1904 narovnány prostřednictvím Srdečné dohody.

Na závěr je nutno uvést poznámku k formální podobě této práce. Přepisy orientálních jmen závisí na tom, zda byl jejich nositelem Osman nebo Arab, a z tohoto důvodu je v textu použita osmanská i arabská forma některých hodností, jako například Paša nebo Paša. V textu se objevují rovněž dvě varianty vlastních jmen, jejichž užití závisí stejně tak jako v předchozím případě na tom, zda byl jejich nositelem Osman či Arab. Jedná se například o podobu jména Muhammad (arabsky) či Mehmet (turecky).

I. Situace v Egyptě v 70. letech 19. století

V 70. letech 19. století dosahovala populace Egypta necelých 7 000 000 obyvatel. Zhruba 90 procent jich žilo na venkově a hlavním zdrojem příjmů země zůstávalo i nadále zemědělství, v němž hrálo významnou roli především pěstování bavlny na rozlehlých plantážích.¹ Objem vývozu této komodity narostl v 60. letech 19. století dokonce čtyřnásobně. K této skutečnosti přispěla jednak toho času probíhající americká občanská válka, kdy kvůli blokádě konfедераčních přístavů vylétly ceny bavlny vzhůru, a jednak politika rozsáhlého budování zavlažovacích systémů, díky které mohly být následně rozšířeny osevní plochy. Celková osevní plocha země se zvýšila ze 4 100 000 *feddání*² v roce 1852 na 4 700 000 *feddání* v roce 1877.³ V polovině 60. let dosáhl obchod s bavlnou vrcholu a na sklonku decennia se bavlna podílela na celkovém exportu země více než 60 procenty.⁴ Po skončení americké občanské války vývoz bavlny sice poklesl, ale později došlo znovu k jeho stabilizaci a koncem 70. let se na celkovém exportu země podílel dokonce 75 procenty. Obchodování bavlnou bylo převážně v rukou cizinců, kterých roku 1872 žilo v Egyptě (zvláště ve velkých městech, jako byla Káhira, Alexandrie a Port Saíd) celkem 80 000. Více než polovinu z tohoto počtu tvořili přistěhovalci řeckého a italského původu.⁵ Existence kapitulací⁶ jim

¹ SANDERSON, G. N., The Nile Basin and the Eastern Horn, 1870–1908. In: OLIVER, R.; SANDERSON, G. N. (Eds.), The Cambridge History of Africa. From 1870 to 1905, Vol. 6, Cambridge 1985, s. 592.

² 1 Feddán = 0,42 ha.

³ BAREŠ, L.; VESELÝ, R.; GOMBÁR, E.; Dějiny Egypta, Praha 2009, s. 447.

⁴ PAMUK, Ş., Anatolia and Egypt during the Nineteenth Century. A Comparison of Foreign Trade and Foreign Investment. In: New Perspectives on Turkey, Vol. 7, 1992, s. 40–41.

⁵ CLEVELAND, W. L., A History of the Modern Middle East, Oxford 1994, s. 91. Z celkového počtu 80 000 cizinců bylo řeckého původu asi 30 000 a italského původu zhruba 15 000. Počty cizích státních příslušníků v Egyptě stále rostly, a tak roku 1907 žilo v Egyptě na 221 000 cizinců, což byla celá 2 procenta celé populace. ISSAWI, Ch., An Economic History of the Middle East and North Africa, London 1982, s. 80.

⁶ Kapitlace – Smlouvy, které poskytovaly cizincům zvláštní privilegia v oblasti osobního statu, obchodování a navigace, náboženského vyznání a vzdělání. Stanovovaly podmínky jejich činnosti na daném území a zároveň deklarovaly záruky ochrany cizinců v dané zemi. Název je odvozen od kapitol či odstavců těchto smluv, z latinského capitula. Většina smluv se týkala pravomocí konzulární jurisdikce a smíšených soudních dvorů. Kapitlace rovněž podporovaly příliv zahraničních investic do dané země. V Egyptě došlo ke zrušení kapitulací mezinárodní dohodou, takzvanou konvencí z Montreux z roku 1937, kdy byly klasifikovány jako přechodné ustanovení smíšených soudních dvorů po dobu 12 let. Podle očekávání skončila její platnost roku 1949 a s ní zmizely poslední pozůstatky kapitulací. SELA, A., Political Encyclopedia of the Middle East, New York 1999, s. 188–189.

zaručovala řadu nejrozličnějších privilegií, a tak například cizinci až do roku 1876 neplatili egyptské vládě žádné daně.⁷

Zahraniční obchod Egypta vykazoval v tomto období závratný růst. Jedním z předpokladů tohoto vývoje bylo upravení podmínek Baltalimanské konvence, k němuž došlo v Osmanské říši v letech 1861–1862 poté, co byl získán mezinárodní souhlas velmocí. V důsledku této úpravy bylo zvýšeno dovozní clo z 3 na 8 procent a naopak sníženo vývozní clo z 12 na 8 procent. Úmluvou bylo stanoveno, že postupně dojde ke snižování vývozních cel o 1 procento, dokud jejich výše neklesne na 1 procento. Většina vnitřních poplatků pak měla být zrušena do roku 1874. Tato konvence se vztahovala rovněž na egyptskou provincii Osmanské říše. Egypt tak představoval jednu ze zemí s nejnižším celním tarifem na světě a sloužil proto pro evropské země jako zdroj levných surovin a zároveň jako odbytiště pro jejich průmyslové výrobky.⁸

Celková hodnota obchodního obrátu se během 60. let 19. století zpětinásobila, když vzrostla z více než 2 000 000 liber šterlinků v roce 1860 na 10 300 000 liber šterlinků v roce 1870, a dále narostla na 15 400 000 liber šterlinků v roce 1872.⁹ Procentuálně se na obchodním obrátu země značnou měrou podílel export obilovin a zejména již zmíněné bavlny. Významný byl i podíl cukru.¹⁰ Během 60. let 19. století se egyptský export obecně ztrojnásobil a mezi 70. lety 19. století a první světovou válkou došlo k jeho dalšímu trojnásobnému nárůstu. Pokud jde o vývoz dalších produktů, jako například pšenice, fazolí a dalších, nutno podotknout, že na sklonku 70. let 19. století export těchto komodit spíše upadal, zatímco vývoz bavlny a bavlnového semínka strmě rostl. Pro srovnání v 90. letech 19. století se bavlna podílela na celkovém vývozu ze země již 90 procenty.¹¹

Pokud jde o dovoz, do Egypta se nejčastěji dováželo průmyslové a luxusní zboží, jehož import přes přístav v Alexandrii dosahoval v letech 1866–1869 průměrné roční hodnoty 5 350 000 liber šterlinků a v letech 1870–1874 dokonce 6 350 000 liber šterlinků.¹² Samotný alexandrijský přístav byl v letech 1871–1873 rozšířen a

⁷ THORNTON, A. P., *Rivalries in the Mediterranean, the Middle East and Egypt*. In: HINSLEY, F. H. (Ed.), *The New Cambridge Modern History. Material Progress and World-Wide Problems, 1870–1898*, Vol. 11, Cambridge 1962, s. 583.

⁸ ISSAWI, *An Economic History ...*, s. 20.

⁹ GOMBÁR, E., *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999, s. 225.

¹⁰ OWEN, R., *The Middle East in the World Economy 1800–1914*, London 2002, s. 136–137.

¹¹ PAMUK, s. 41.

¹² OWEN, *The Middle East ...*, s. 136–137; GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 225.

modernizován, takže se stal čtvrtým největším přístavem ve Středomoří a svojí velikostí a významem tak mohl konkurovat francouzskému Marseille.¹³ Tato modernizace stála egyptskou pokladnu 2 540 000 liber šterlinků. Země disponovala vlastním obchodním loďstvem a pod záštitou společnosti *Madžídija* zajišťovala pravidelnou přepravu po Středozemním moři a na pobřeží moře Rudého.¹⁴

Navzdory období relativní hospodářské prosperity a konjunktury se země potýkala se značnými finančními problémy. Egyptský místodržící Ismaíl Paša¹⁵ (1863–1879), byl velmi ctižádostivým vladařem. Protože toužil začlenit svoji zemi po bok evropských mocností a obnovit její slávu z dob svého děda Muhammada Alího, rozhodl se pro rychlou industrializaci a westernizaci země, čímž předurčil její osud na dlouhá desetiletí dopředu. Ismaíl, který se od roku 1867 honosil titulem chedív,¹⁶ získával peníze na své ambiciózní a velmi nákladné modernizační projekty především prostřednictvím zahraničních půjček. Podle barona de Malortie byla doba vlády chedíva Ismaíla epochou „velkých projektů, velkých úspěchů a velkých výdajů“.¹⁷

Finanční prostředky byly vynakládány na program veřejných prací, jako bylo například budování nových zavlažovacích kanálů či oprava hráze na Deltě. Značný obnos byl vynaložen rovněž na dostavbu Suezského průplavu, která započala již za vlády Ismaílova předchůdce, Saída Paši.¹⁸ Dokončení a slavnostní otevření průplavu dne 17. listopadu 1869 využil chedív Ismaíl Paša k tomu, aby ukázal, že ačkoliv leží jeho země na africkém kontinentu, náleží již k civilizovanému světu Evropanů. Slavnostního ceremoniálu se zúčastnili jako hosté například rakouský císař, francouzská císařovna Evženie, pruský korunní princ, členové předních aristokratických rodin a řada významných vědců, hudebníků či literátů (přítomni byli například francouzští

¹³ BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 447.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Označení pro hodnost vysokých úředníků a vojenských hodnostářů v Egyptě a v Osmanské říši, odvozeno z perského *padišah*, ve smyslu vládce. V Egyptě byl titul paša zrušen v roce 1953.

¹⁶ Dědičný titul egyptského místodržícího, udělený osmanským sultánem na základě fermanu z 8. června 1867, který zajišťoval egyptskému vládci specifické postavení mezi osmanskými provinčními místodržícími. Toto postavení umožňovalo egyptskému místokráli uzavírat se zahraničními státy obchodní a jiné dohody nepolitického charakteru. Viz GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 221.

¹⁷ Tamtéž, s. 220.

¹⁸ Saíd Paša (1854–1863), bratr Abbáse Paši, syn Muhammada Alího. Zavedl v zemi arabštinu jako úřední jazyk a do vysokých úřadů jmenoval Egyptány. Zatímco Britové postavili základní pozemní komunikace, Francouzi navrhli stavbu průplavu mezi Středozemním a Rudým mořem. Saíd, sympatizující s Francouzi, udělil roku 1856 koncesi akciové Společnosti Suezského průplavu Ferdinanda de Lessepse s právem využívat průplav na 99 let. Roku 1859 práce začaly. Britové brzdili výstavbu tak úspěšně, že Egypt musel platit Společnosti pokutu za prodlení. Viz KLÍMA, J., *Dějiny Afriky. Vývoj kontinentu, regionů a států*, Praha 2012, s. 130–131.

spisovatelé Théophile Gautier a Émile Zola či norský dramatik Henrik Ibsen).¹⁹ Pro tuto příležitost objednal egyptský vladař u italského skladatele Giuseppe Verdiho operu Aida a kvůli oslavám nechal dokonce vystavět budovu opery v Káhiře, kde měl být opus poprvé uveden.²⁰ Po otevření Suezského průplavu se zájem Velké Británie o tuto zemi značně zvýšil, neboť provozovala rozsáhlý obchod s Asií a potřebovala chránit své indické panství.²¹ Investováno bylo rovněž do podpory výroby a zpracování zemědělských produktů, jako bylo například vyplétání bavlny či zpracování cukru. Ismaíl Paša se pokoušel prosazovat pěstování cukrové třtiny, která dominovala především v oblasti Horního Egypta v provinciích Minjá a Asijút, kde se nacházely jeho soukromé statky.²²

Pokud jde o kontrolu a vlastnictví půdy, v důsledku „bavlnového boomu“ se půda stala v průběhu 60. a 70. let 19. století velmi lukrativním a žádaným artiklem. Na sklonku 70. let posloužila jako jedna z hlavní garancí chedívovým evropským věřitelům. Ismaílova rodina vlastnila více než 20 procent veškeré obdělávané zemědělské půdy²³ a dalších více než 20 procent (s výměrou nad 50 feddánů – odpovídá 21 ha) patřilo úzkému kruhu elitních vlastníků především turecko-čerkeského původu.²⁴ Dále se prosazovala tendence vytváření středních majetků s výměrou od 5 (2,1 ha) do 50 feddánů oproti snižování drobného pozemkového vlastnictví *felláhu*.²⁵ V Egyptě navíc existoval velmi specifický systém pozemkového zdanění, kde převládaly značné rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi půdy. Na kategorii *ušúrija*, která představovala nejúrodnější pozemky (a zároveň byli jejími majiteli zpravidla nejbohatší pozemkoví vlastníci), byla uvalena nižší pozemková daň, než na kategorii půdy *charádžija*, která byla vlastněna *felláhy* a jež, co do rozlohy, představovala mnohem menší plochu půdy.²⁶

Prusko-francouzská válka v letech 1870–1871 uzavřela egyptskému chedívi francouzský trh, takže neměl možnost sjednávat zde další půjčky. Kvůli špatné finanční

¹⁹ FREYCINET, Ch. de, La Question d'Égypte, Paris 1905, s. 128; HOURANI, A., Dějiny arabského světa, Praha 2010, s. 282; VALKOUN, J., Egypt pod britským patronátem 1882–1899. Příspěvek k dějinám britského impéria v 19. století, nevydaná diplomová práce, FF UK, Praha 2008, s. 9.

²⁰ Verdi dopsal Aidu až s dvouletým zpožděním. CLEVELAND, s. 91.

²¹ HOURANI, s. 282

²² OWEN, The Middle East ..., s. 136; GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 223.

²³ Do britské okupace země věnoval egyptský vladař rozsáhlé pozemky členům své rodiny a vysokým úředníkům a sám si nechal rozsáhlá panství. Po okupaci skončila půda, z jejichž výnosů splácel chedív zahraniční dluh, stejně jako i nově obdělávané pozemky, v rukou velkostatkářů nebo pozemkových či hypotečních společností. HOURANI, s. 288.

²⁴ MANSFIELD, P., A History of the Middle East, London 2003, s. 86.

²⁵ *Felláh* (plurál *fellahin*) je označení pro rolníka či zemědělce. CLEVELAND, s. 458.

²⁶ GOMBÁR, Moderní dějiny ...s. 224; OWEN, The Middle East ..., s. 129–130; SANDERSON, The Nile Basin ..., s. 593.

situaci země přišel proto Ismaíl Paša roku 1872 s experimentem v oblasti pozemkové daně. Zákon *muqabala* stanovil, že každý, kdo zaplatí pozemkovou daň na šest let dopředu, bude navždy osvobozen od poloviny svých budoucích daní. Vzhledem k tomu, že o takovéto „zvýhodnění“ mělo zájem pouze mizivé procento daňových poplatníků, roku 1874 nechal Ismaíl Paša toto nařízení uzákonit jako povinné.²⁷

Pokud jde o stav egyptských financí, Ismaílovi předal zemi v tíživé situaci již jeho předchůdce a zároveň strýc Saíd Paša. Výše nezajištěného dluhu v oběhu byla k lednu roku 1863 odhadnuta na 12 500 000 egyptských liber.²⁸ Během následujících osmi let uzavřel Ismaíl Paša ještě dalších šest zahraničních půjček, jejichž nominální hodnota činila 60 000 000 liber šterlinků. Po odečtení veškerých poplatků však doputovalo do egyptské pokladny pouhých 40 000 000 liber šterlinků.²⁹ Celkově tak mezi lety 1862–1873 Saíd a Ismaíl získali půjčky, jejichž celková nominální hodnota činila 68 497 000 liber šterlinků. Z této částky doputovalo do egyptské pokladny po odečtení všech poplatků 46 621 000 liber. Výše úroků, plynoucích z půjček, dosahovala nevídaných rozměrů. Brzy musela být většina rozpočtu vynakládána na jejich umoření. Celých 32 procent nominální hodnoty všech zapůjčených peněz z období 1862–1873, čili 21 876 000 liber šterlinků, připadlo na splácení dluhů a dalších poplatků, které s nimi byly spojené. Souběžně se zadlužováním v zahraničí pokračoval egyptský chedív v emitování krátkodobých dluhopisů, čímž se výše nezajištěného dluhu vyšplhala v roce 1873 až na 35 000 000 liber šterlinků.³⁰

Jen na přelomu let 1872 a 1873 dosáhla nominální hodnota vnitřního a zahraničního dluhu necelých tří čtvrtin odhadovaných státních příjmů.³¹ Podle Rogera Owena dosahoval zahraniční dluh na přelomu let 1872 a 1873 částky 3 800 000 liber a výše vnitřního dluhu činila další 3 700 000 liber, což se rovnalo 70 procentům odhadovaných státních příjmů.³² Odprodání 44 procentního podílu ve Společnosti Suezského průplavu Velké Británii 25. listopadu 1875 bylo jednou z posledních snah egyptského chedíva o odvrácení finančního bankrotu země.

²⁷ CLEVELAND, s. 91; GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 261; OWEN, The Middle East ..., s. 127.

²⁸ OWEN, The Middle East..., s. 126.

²⁹ Tamtéž, s. 127.

³⁰ Tamtéž, s. 126–127.

³¹ ROBINSON, R.; GALLAGHER, J.; DENNY, A., Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent, New York 1961, s. 81.

³² OWEN, The Middle East ..., s. 127.

Chedív Ismaíl nabídl roku 1874 svůj podíl nejprve francouzské vládě prostřednictvím *Société Générale*, která zahájila vyjednávání.³³ Francouzský ministr zahraničí, vévoda Louis Decazes, byl transakci příznivě nakloněn, nicméně kabinet v čele s premiérem Louisem Josephem Buffetem byl nerozhodný a nedokázal rychle zaujmout jednoznačné stanovisko.³⁴

Když britský ministerský předseda Disraeli zjistil, že se chedív Ismaíl chystá odprodat svůj podíl akcií francouzským podnikatelům za 3 680 000 liber šterlinků, pověřil generálního konzula v Egyptě, generála sira Edwarda Stantona, aby navštívil chedíva Ismaíla a předložil mu nabídku britské vlády. Následně během dvou dní získal Disraeli souhlas britského kabinetu a královny Viktorie. Mezitím, co Ferdinand de Lesseps sháněl ve Francii finanční prostředky na nákup balíku akcií, sjednal Disraeli za účelem nákupu 176 602³⁵ akcií Suezského průplavu s pomocí bankéře barona Lionela Rotschilda v Londýně půjčku ve výši 4 000 000 liber šterlinků na úrok 2,5 procenta.³⁶ Velká Británie se tak stala největším akcionářem společnosti a převzala její kontrolu.³⁷ Akcie společnosti byly převezeny v sedmi zinkových bednách z chedívova paláce do budovy britského konzulátu a odtud následně dopraveny do *Bank of England* v Londýně.³⁸ Tato transakce současně dokládala strategický význam Egypta jakožto nejdůležitější spojnice impéria s Východem, neboť více než 80 procent lodí plujících kanálem nyní neslo britskou vlajku.³⁹ Právě tímto krokem nabyla otázka egyptského zahraničního dluhu patřičného politického významu.⁴⁰

Reakce francouzského tisku byla velmi umírněná. Sice se objevilo několik pokusů interpretovat tento britský obchod jakožto nepřátelský akt vůči Francii, nicméně bylo evidentní, že se jednalo spíše o projevy závisti a lítosti nad promarněnou příležitostí. Později se prostřednictvím tisku Francie dozvěděla, že francouzským

³³ THORNTON, s. 584.

³⁴ FREYCINET, s. 151.

³⁵ Původně se mělo jednat o 177 642 akcií, nicméně později v rozhovoru s Nubarem Pašou zjistil generál Edward Stanton, britský agent a generální konzul v Káhiře, že chedív Ismaíl již před několika lety v Paříži odprodal 1040 akcií. Poté, co generál Stanton o této skutečnosti informoval britskou vládu, bylo navrhuto, aby původně sjednaná částka byla úměrně ponížena. Srv. HUREWITZ, J. C., *The Middle East and North Africa in World Politics. A Documentary Record. European Expansion, 1535–1914*, Vol. 1, London 1975, s. 395–396; BUCKLE, G. E., *The Life of Benjamin Disraeli Earl of Beaconsfield, 1860–1881*, Vol. 2, London 1929, s. 781.

³⁶ MANSFIELD, *A History of Middle East*, s. 89; HUREWITZ, s. 395.

³⁷ Vlastnictví balíku akcií sice nedávalo Velké Británii přímou kontrolu nad průplavem, nicméně díky akciím měla Británie možnost blokovat francouzská rozhodnutí a tím nepřímo ovlivňovat společnost. Podrobněji viz VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 12.

³⁸ BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 447.

³⁹ HARRISON, R. T., *Gladstone's Imperialism in Egypt*, London 1995, s. 52; HUREWITZ, s. 395.

⁴⁰ LANGER, W. L., *European Alliances and Alignments, 1871–1890*, New York 1931, s. 73.

investorům byla nabídka předložena nejdříve, a teprve poté, co se odmítli v obchodu angažovat, chopila se Velká Británie této šance.⁴¹ Nicméně i přesto se našlo mnoho jedinců, kteří se nemohli s výhodným obchodem ostrovní monarchie smířit. Především odpůrci Buffetovy vlády se rozhodli udělat z události svůj politickou aféru. Hlavní kritika směřovala na hlavu vévody Decazese. *La République Française* psala, že „vévoda Decazes by po porážce, kterou francouzská diplomacie utržila v egyptské otázce, měl předat demisi do rukou prezidenta republiky a současně by se měl omluvit politickým reprezentantům své země.“⁴² Ve francouzském tisku se rovněž objevily zprávy o tom, že prodej balíku akcií Velké Británii byl předem domluven mezi ostrovní monarchií a carským Ruskem.⁴³ Naproti tomu poukazoval deník *Le Figaro* dne 2. prosince 1875 na skutečnost, že „zatímco se Francie utápí v bezpředmětných diskusích, Velká Británie mezitím v zemi faraónů zakládá další indické impérium.“⁴⁴ Pokud jde o reakci tisku v ostatních zemích, vesměs byla mírná, výjimku tvořil deník *Moscow Gazette*, který dokonce zpochybnil legálnost transakce a celý obchod ostře odsoudil.⁴⁵

Pro porozumění britsko-francouzským vztahům v egyptské otázce je nezbytné nastínit rovněž situaci v obou zemích. Pokud jde o Velkou Británii, zde zvítězili roku 1874 ve volbách konzervativci a Gladstona nahradil ve funkci ministerského předsedy Benjamin Disraeli, který si přál, aby Velká Británie získala světovou převahu,⁴⁶ což bylo hlavním impulsem pro nákup balíku akcií Společnosti Suezského průplavu. Disraeli během svého projevu v britském parlamentu dne 21. února 1876 prohlásil, že „nikdy nedoporučoval a nedoporučuje ani v tomto okamžiku nákup akcií jako finanční investici ..., nedoporučuje ji ani jako komerční spekulaci ..., ale že ji vždy doporučoval své zemi jakožto politickou transakci, která je, v souladu s jeho vírou, vykalkulována k tomu, aby posílila impérium“.⁴⁷ Podle Williama Leonarda Langer je toto jádrem celého problému, neboť právě s nákupem balíku akcií souvisel přirozený hluboký zájem britské vlády o stav Egypta.⁴⁸ Britští liberálové byli v opozici proti imperiálním cílům a

⁴¹ RAGATZ, J. L., *The Question of Egypt in Anglo-French Relations, 1875–1904*, Edinburgh 1922, s. 20.

⁴² Tamtéž, s. 20.

⁴³ In: *Le Figaro*, 331, 28. listopadu 1875, Paříž 1875, str. 1. [cit. 2013-09-17]. Dostupné z: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2757824.zoom.langFR.r=figaro>.

⁴⁴ In: *Le Figaro*, 335, 2. prosince 1875, Paříž 1875, str. 1. [cit. 2013-09-17]. Dostupné z: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k275786n.zoom.langFR.r=figaro>.

⁴⁵ RAGATZ, s. 21.

⁴⁶ LANGER, W. L., *The Diplomacy of Imperialism, 1890–1902*, New York 1951, s. 70.

⁴⁷ LANGER, *European Alliances ...*, s. 255–256.

⁴⁸ Tamtéž, s. 256.

snahám konzervativců a v předvolební kampani roku 1880 se velmi diskutovaným tématem stala právě koloniální politika. Liberálové v dubnu ve volbách zvítězili, a proto se v dubnu stal ministerským předsedou opět Gladstone, který roku 1875 vystoupil s kritikou nákupu balíku akcií Suezského průplavu.⁴⁹

Ve Francii bylo Národní shromáždění (*Assemblée Nationale*) pod kontrolou monarchistů. Dne 20. listopadu 1873 byl vydán zákon, kterým byl maršálovi MacMahonovi udělen prezidentský mandát na dobu sedmi let. O dva roky později, dne 25. února 1875 dostala země novou ústavu, zakládající Třetí francouzskou republiku.⁵⁰ Konstituce byla těsnou většinou schválena v květnu 1877. Země byla v duchu demokratická a ve volbách roku 1876 proto zvítězili republikáni, kteří získali většinu v parlamentu a o tři roky později ovládli rovněž francouzský Senát. Roku 1877 se stal ministrem zahraničních věcí William Henry Waddington,⁵¹ který prosazoval opatrnou politiku vůči Británii. U moci setrval až do listopadu roku 1879, kdy rezignoval a ve funkci jej nahradil republikán Charles de Freycinet.⁵² Tento francouzský státník byl rovněž nakloněn narovnání vztahů s Velkou Británií. V následné vládě Julese Ferryho (září 1880 až listopad 1881) zastával post ministra zahraničí Jules Barthelémy Saint-Hilaire,⁵³ který se vrátil k opětovnému prosazování probritského kurzu.⁵⁴ Monarchista MacMahon nebyl spokojený s tím, že mu jeho funkce neumožňovala mít v rukou opravdovou výkonnou moc. Velmi brzy se proto dostal do konfliktu s horní i dolní komorou francouzského parlamentu, což vedlo na počátku roku 1879 k jeho rezignaci. Jeho nástupcem se stal Jules Grévy, zanícený republikán, podle jehož představ měla prezidentská funkce zastávat čistě reprezentativní a titulární charakter. Roku 1879 tak

⁴⁹ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 92.

⁵⁰ CAHM, E., *Politics and Society in Contemporary France (1789–1971). A Documentary History*, London 1972, s. 149.

⁵¹ William Henry Waddington (1826–1894), francouzský politik a diplomat, ministr zahraničí v letech 1877–1879, současně předseda vlády od 4. února 1879 do 28. prosince 1879, později působil rovněž jako francouzský velvyslanec ve Velké Británii (1883–1893).

⁵² Charles-Louis de Saulces de Freycinet (1828–1923), francouzský politik, čtyřikrát zastával funkci francouzského ministerského předsedy (od 28. prosince 1879 až do 19. září 1880, podruhé od 30. ledna do 29. července 1882, potřetí od 7. ledna do 3. prosince 1886 a počtvrté od 17. března 1890 do 18. února 1892), a současně v letech 1879–1880, 1882 a 1886 post ministra zahraničí. Působil rovněž na ministerstvu války (1888–1893) a na ministerstvu veřejných prací. Roku 1887 po demisi Julese Grévyho kandidoval v prezidentských volbách, v nichž neuspěl proti Sadi-Carnotovi.

⁵³ Jules Barthelémy Saint-Hilaire (1805–1895), francouzský politik, překladatel, novinář a filozof, roku 1855 byl vyslán do Egypta a zasloužil se o popularizaci projektu Suezského průplavu ve své zemi. Ve vládě Julese Ferryho působil jako ministr zahraničí (od 24. září 1880 do 14. listopadu 1881).

⁵⁴ RAMM, Agatha, *Great Britain and France in Egypt, 1876–1882*. In: GIFFORD, P., LOUIS, W. R. (Eds.), *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*, London 1971, s. 75.

zůstaly ve Francii monarchistické pouze armádní špičky.⁵⁵ Jen v údobí 1876–1880 se ve Francii vystřídal sedm vlád, což dokládá nestabilitu francouzské Třetí republiky.⁵⁶

Bezprostředně poté, co byly akcie odprodány, požádal chedív Velkou Británii o pomoc při provedení fiskální reformy. Do Egypta byl proto vyslán Stephen Cave,⁵⁷ který měl důkladně prošetřit finanční situaci země na Nilu.⁵⁸ Hlavní pokladník britského ministerstva financí dospěl v březnu 1876 k závěru, že by nad egyptskými financemi měla být ustavena kontrolní komise pod vedením britského reprezentanta, a tato komise by schvalovala případné další půjčky. Chedív ovšem zabránil zveřejnění výsledků britské mise.⁵⁹ Kanadský historik Saul se o vyslání mise Stephana Cavea vyjádřil v duchu, že „je to Velká Británie, která zahajuje období zahraniční kontroly Egypta“.⁶⁰ Do země byl vyslán rovněž francouzský představitel, bývalý konzul Max Outrey, který později obvinil Velkou Británii ze snahy ustanovit nad Egyptem protektorát.⁶¹

Dne 8. dubna 1876 oznámila egyptská vláda, že má v úmyslu pozastavit splácení úroků ze svých dluhů na tři měsíce. Toto prohlášení se *de facto* rovnalo vyhlášení bankrotu a mezi egyptskými akcionáři propukla panika.⁶² Důsledky zahraničního zadlužení své země správně předpověděl významný egyptský státník arménského původu Nubar Paša,⁶³ který v rozhovoru s Ismaílem Pašou jednou pronesl, že „tím, kdo představuje reálnou hrozbu pro Egypt, je Evropa a nikoliv Porta“.⁶⁴ V následujících šesti letech totiž přivedly hospodářské obtíže zemi na Nilu k úplné ztrátě politické nezávislosti.

⁵⁵ RAGATZ, s. 89.

⁵⁶ Assemblée Nationale, Régimes Politiques, Constitutions et Législatures Depuis 1789. [cit. 2013-09-26] Dostupné z: <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/legislatures3rep.asp>.

⁵⁷ Stephen Cave (1820–1880), britský konzervativní politik a finančník, v letech 1874–1880 zastával post generálního pokladníka na ministerstvu financí. Dne 6. prosince 1875 byl z pověření Disraeliho vyslán na zvláštní misi do Egypta, odkud měl britskou vládu informovat o stavu egyptských financí. Do Velké Británie se vrátil v březnu 1876. Srv. RAGATZ, s. 23; SAUL, Samir, La France et l'Égypte de 1882 à 1914. Intérêts Économiques et Implications Politiques. Histoire Économique et financière de la France, Paris 1997, s. 235.

⁵⁸ LANGER, European Alliances ..., s. 256.

⁵⁹ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 261; RAGATZ, s. 25.

⁶⁰ SAUL, s. 536.

⁶¹ BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 447.

⁶² CLEVELAND, s. 95.

⁶³ Nubar Boghos Paša (1825–1899), egyptský státník arménského původu a křesťanského vyznání. Byl zodpovědný za původní návrhy, které vedly roku 1875 k ustanovení Smíšených soudních dvorů v Egyptě. Během své kariéry zastával třikrát post ministerského předsedy (1878–1879, 1884–1888 a 1894–1895). ROLO, P. J. V., Entente Cordiale. The Origins and Negotiations of the Anglo-French Agreements of 8 April 1904, London 1969, s. 30.

⁶⁴ HUNTER, R. F., Egypt under the Successors of Muhammad Ali. In: DALY, M. W. (Ed.), The Cambridge History of Egypt, Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century, Vol. 2, Cambridge 1998, s. 193.

Evropští věřitelé naléhali na své vlády, aby byly podniknuty takové kroky, které by předešly tomu, že by Egypt nebyl schopen dále splácet své závazky.⁶⁵ Ještě předtím, než došlo k pozastavení splátek, probíhaly diskuze o vytvoření Egyptské národní banky, která měla být pod kontrolou tří evropských komisařů. Francie a Itálie s návrhem souhlasily, nicméně lord Derby, který byl tou dobou v čele *Foreign Office*, si podle Evelyny Baringa nepřál zasahovat do vnitřních záležitostí Egypta, což bylo hlavním důvodem k tomu, že odmítl jmenovat britského komisaře.⁶⁶

Chedív Ismaíl byl s ohledem na bezvýchodnost situace pod vlivem francouzských a italských poradců donucen vydat 2. května 1876 dekret, kterým byla ustavena Komise egyptského veřejného dluhu (*Caisse de la Dette Publique, Commission of the Public Debt*).⁶⁷ Francouzská vláda jmenovala jako svého reprezentanta markýze Ernesta Gabriela de Blignièrese, Rakousko-Uhersko pověřilo proslulého orientalistu a diplomata Alfreda von Kremera a za Itálii byl vyslán signor Baravelli. Komisaři zastupovali evropské věřitele a jejich úkolem bylo kontrolovat příjmy určené ke splácení jednotlivých kategorií egyptského dluhu.⁶⁸ Členové *Caisse* byli formálně nominováni chedívem Ismaílem na dobu pěti let a jejich roční apanáž činila 3000 liber šterlinků.⁶⁹

Dne 7. května 1876 byl vydán další dekret, takzvaný Unifikační (*Unification Decree*), kterým došlo ke konsolidaci egyptského dluhu. Celková výše sjednoceného dluhu byla vyčíslena na 91 000 000 liber šterlinků (2 275 000 000 franků), s úrokem 7 procent,⁷⁰ přičemž 1 procento z toho tvořily úroky takzvaného Umořovacího fondu (*Sinking fund*).⁷¹ Tento dekret vyvolal u věřitelů v Londýně velkou nespokojenost, neboť zvýhodňoval držitele chedívova dluhu, takzvaného Pohyblivého dluhu,⁷² kterými byli z větší části Francouzi a Italové, na úkor držitelů Zajištěného dluhu (*Funded debt*)⁷³, jehož majoritními vlastníky byli právě britští věřitelé. Vláda jejího Veličenstva

⁶⁵ CLEVELAND, s. 95.

⁶⁶ BARING, E., Lord Cromer, *Modern Egypt*, Vol. 1, London 1908, s. 12.

⁶⁷ HUREWITZ, s. 407–409.

⁶⁸ ELLIOT, A. R. D., *The Life of George Joachim Goschen, First Viscount Goschen, 1831–1907*, Vol. 1, London 1911, s. 167; BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 452.

⁶⁹ VALKOUN, J., *Egypt under Khedive Ismail*. In: *Prague Papers on the History of International Relations*, 2010, No. 2, s. 88; MANSFIELD, P., *The British in Egypt*, London 1971, s. 9.

⁷⁰ SAUL, s. 544; MANSFIELD, *A History of Middle East*, s. 89; HUREWITZ, s. 407–409.

⁷¹ LANGER, *European Alliances ...*, s. 258.

⁷² Jako Pohyblivý nebo takzvaný Přečasný dluh (*Floating debt, Dette Flottante*) je označován dluh, který neměl časově ani jinak pevně ohraničené splátky, a proto mohl být splacen i v krátké výpovědní lhůtě. SAUL, s. 541.

⁷³ Jako Zajištěný dluh (*Funded debt, Dette Garantie*) je označován státní dluh, který měl pevně stanovené splátky. Oba dluhy se nicméně vzájemně prolínaly. SAUL, s. 541.

odmítla jmenovat do této instituce svého reprezentanta, neboť nesouhlasila s tímto věřiteli vynuceným opatřením.⁷⁴

Na žádost samotných věřitelů bylo zorganizováno setkání, kterému předsedal E. P. Bouverie, který stanul v čele Rady zahraničních věřitelů. Na základě jejich požadavku byl vyslán do Káhiry bývalý britský ministr financí George Goschen, jehož úkolem bylo dosáhnout modifikace dekretu ke spokojenosti britských věřitelů. Ochranou francouzských zájmů pověřila francouzská vláda Edmonda Jouberta, ředitele *Banque de Paris*, který se k cestě Georga Goschena následně připojil. Oba reprezentanti dorazili do Egypta v říjnu 1876.⁷⁵

Goschen dosáhl toho, že byly některé z dříve uzavřených půjček, jejichž obligace nakoupili hlavně Britové, vyloučeny ze Sjednoceného dluhu a byly zachovány původně ujednané úrokové míry. Oba představitelé se následně shodli na tom, že by měli být jmenováni dva generální kontrolóři, kteří by dohlíželi nad egyptskými příjmy a výdaji. Bezradnému chedímovi nezbývalo nic jiného, než jejich doporučení přijmout. Toto takzvané Goschen-Joubertovo uspořádání bylo následně vtěleno do dekretu, který byl chedímem vydán 18. listopadu 1876.⁷⁶ Doporučení mise byla následována až do roku 1880.⁷⁷

Bylo provedeno přerozdělení dluhu a byl podán návrh na zřízení vyšetřovací a likvidační komise. Egyptský dluh dosáhl celkem 89 308 000 liber šterlinků a byl rozčleněn do čtyř kategorií.⁷⁸ Sjednocený dluh byl zredukován na částku 59 000 000 liber šterlinků (1 475 000 000 franků) a byl úročen 6 procenty. Pohyblivý dluh byl navýšen o 10 procent, čímž dosáhl výše necelých 6 500 000 liber šterlinků. Takzvaný *Daira* dluh z roku 1870 byl rozdělen do dvou kategorií, *Daira Sanieh* a *Daira Khassa*, jejichž výše byla vyčíslena na 9 500 000 liber šterlinků, úročených 5 procenty. *Daira* dluh měl být garantován chedímovými soukromými majetky.⁷⁹ Poslední část dluhu tvořila nově vytvořená kategorie, takzvaný Privilegovaný dluh (*Preffered Debt, Preference Stock, Dette Privilegiée*), který byl vyčíslen na 17 000 000 liber šterlinků (425 000 000 franků) a který byl úročený 5 procenty. Tento privilegovaný dluh měl být

⁷⁴ LANGER, *European Alliances ...*, s. 258.

⁷⁵ BARING, s. 13.

⁷⁶ ELLIOT, s. 169.

⁷⁷ BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 452.

⁷⁸ v literatuře se objevují rozdílné interpretace přerozdělení dluhu. Srv. MARLOWE, J., *Anglo-Egyptian Relations 1800–1956*, 2nd Ed., London 1965, s. 110; ROLO, s. 32.

⁷⁹ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 110.

garantován výnosem alexandrijského přístavu a výnosy egyptských železnic a telegrafů.⁸⁰

Dle doporučení generálních inspektorů Goschena a Jouberta byl do Káhiry vyslán britský zástupce William Govett Romaine⁸¹ aby dohlížel na příjmy, zatímco jeho francouzský kolega baron de Malaret měl na starosti egyptské výdaje.⁸² Současně byla jmenována správní rada, jejíž představitelé měli dohlížet na to, aby příjmy ze státních železnic a z alexandrijského přístavu proudily na umořování výše zmíněného takzvaného Preferovaného či Privilegovaného dluhu. Členy této správní rady byli dva Britové, Francouz a dva Egyptané.⁸³ Proti těmto doporučením se postavil chedívův důvěrník, bývalý ministr financí Ismaíl Siddíq Paša,⁸⁴ který byl následně uvězněn a vypovězen do exilu, kde za nejasných okolností zmizel.⁸⁵

Katastrofální dopad na finanční situaci měla nízká hladina vody v Nilu roku 1877, k níž se následně o rok později přidružily povodně a neúroda. Bavlna byla postižena plísní, v důsledku čehož došlo k rapidnímu poklesu cen na bavlnové burze. V důsledku těchto katastrof byla v létě 1878 země sužována nemocemi a nedostatkem potravin, jen v Horním Egyptě následkem hladomoru zemřely tisíce lidí.⁸⁶ Chedív Ismaíl byl v březnu 1878 pod britsko-francouzským nátlakem donucen ustanovit novou Vyšetřovací komisi (*Commission of Inquiry*), která měla opětovně prozkoumat stav egyptských financí a vnést do něj světlo a řád. Všichni členové komise, s jedinou výjimkou, byli Evropané. V jejím čele stanul nominálně Ferdinand de Lesseps,⁸⁷ ale skutečně ji vedl Charles Rivers Wilson,⁸⁸ chedívův britský finanční poradce.⁸⁹ Tato komise se těšila značnému respektu, neboť měla podporu britské i francouzské vlády,

⁸⁰ SAUL, s. 542.

⁸¹ William Govett Romaine (1815–1893), bývalý vojenský prokurátor indické armády a od roku 1876 britský generální kontrolor v Egyptě.

⁸² BUCKLE, *The Life of Benjamin Disraeli*, s. 1313; OWEN, *The Middle East ...*, s. 133.

⁸³ BARING, s. 14.

⁸⁴ Ismaíl Siddíq Paša byl Ismailův ministr financí, známý pod přezdívkou *al Mufattish* (Inspektor). Roku 1872 stál mimo jiné za „experimentem“ muqábala. Pokud jde o doporučení Goschen-Joubertovy mise, stál Ismail Siddíq paša v opozici. Nejprve se postavil proti jakékoliv zahraniční finanční kontrole a následně oponoval 7 procentní úrokové míře, protože poukazoval na to, že země není schopna nést větší břemeno, než 5 procentní úrok. Podrobněji MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 9.

⁸⁵ ELLIOT, s. 169.

⁸⁶ MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 11.

⁸⁷ Ferdinand Marie de Lesseps (1805–1894) byl francouzský diplomat, stavební inženýr a podnikatel, přítel Muhammada Aliho a jeho syna Saída Paši, proslavil se stavbou Suezského kanálu mezi Středozemním a Rudým mořem.

⁸⁸ Sir Charles Rivers Wilson (1831–1916) britský finančník, člen rady Suezského průplavu (1876–1895) a egyptský ministr financí (1877–1879).

⁸⁹ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 96.

kteře jednaly od 9. března 1878 opět ve vzájemné shodě.⁹⁰ Chedív Ismaíl jmenoval do komise rovněž egyptského zástupce, kterým byl Mustafa Rijád Paša,⁹¹ významný reprezentant turecko-čerkeských elit v zemi.⁹² Ismaíl Paša se domníval, že Mustafa Rijád bude hájit především jeho zájmy. K Ismaílovu nemilému překvapení ovšem vyjádřil Mustafa Rijád souhlas se všemi doporučeními komise, které byly nevýhodné jak pro chedíva, tak pro velké vlastníky půdy obecně.⁹³ Chedívovy rozsáhlé pozemkové majetky měly být znárodněny a jemu samotnému měla být vyplácena pouze apanáž. Chedív byl obviněn ze špatného stylu vládnutí a jeho autokracie měla být omezena s pomocí odpovědného ministerstva.⁹⁴

V srpnu 1878, ve snaze předejít zahraniční intervenci, jmenoval chedív Ismaíl probritsky orientovaného Arména Nubara Pašu ministerským předsedou a ministrem zahraničí a pověřil jej zformováním vlády (*madžlis an-nuzzár*).⁹⁵ V této vládě usedl Charles Rivers Wilson do křesla ministra financí a francouzský finanční kontrolor, markýz Ernest Gabriel de Blignières, získal křeslo ministra veřejných prací, do jeho kompetencí spadaly i železnice a poštovní služby.⁹⁶ Mustafa Rijád Paša se stal ministrem spravedlnosti, Ali Paša Mubarak ministrem školství a Ratib Paša ministrem války.⁹⁷ Chedív Ismaíl poté vyjádřil souhlas vládnout se spoluúčastí evropského ministerstva a ihned poté souhlasil s reformními návrhy Vyšetřovací komise.⁹⁸ Jelikož byl chedív sultánovým suzerénem, neměl nárok na plnoprávné ministry, a proto měli tito jeho ministři titul *nazír*. Ministerstva povolala do svých řad více než 1300⁹⁹ velmi dobře placených evropských odborníků, čímž vzniklo faktické britsko-francouzské kondominium nad Egyptem.¹⁰⁰ Dne 14. prosince 1878 byl Ital Barravelli jmenován

⁹⁰ Telegram francouzského konzula v Káhiře barona Julese Alexise des Michels francouzskému ministru zahraničí Waddingtonovi, Káhira, 9. března 1878. In: France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Affaires d'Égypte (dále jen DD, AE), Paris 1880, s. 14.

⁹¹ Mustafa Rijád Paša (asi 1835–1911) egyptský politik tureckého původu, zastával třikrát funkci ministerského předsedy vlády v Egyptě (1879–1881, 1888–1891 a 1893–1894).

⁹² MARLOWE, Anglo-Egyptian Relations, s. 96.

⁹³ SANDERSON, The Nile Basin ..., s. 594.

⁹⁴ LANGER, European Alliances ..., s. 259.

⁹⁵ SANDERSON, The Nile Basin ..., s. 594.

⁹⁶ MANSFIELD, The British in Egypt, s. 12.

⁹⁷ Telegram francouzského konzula v Egyptě Raindera Waddingtonovi, Alexandrie, 24. srpna 1878. In: DD, AE, Paris 1880, s. 113.

⁹⁸ SANDERSON, The Nile Basin ..., s. 595.

⁹⁹ Počet zahraničních odborníků se zvyšoval, na konci roku 1881 jich bylo již 1325 a ročně stáli egyptskou pokladnu 373 704 liber šterlinků. MARLOWE, Anglo-Egyptian Relations, s. 114.

¹⁰⁰ BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 453; MARLOWE, Anglo-Egyptian Relations, s. 98.

generálním kontrolorem příjmů a výdajů egyptského státu a Brit Gerald FitzGerald se stal generálním kontrolorem kompatibility státu.¹⁰¹

Nubarova vláda zredukovala početní stav egyptské armády, byly seškrtnány výdaje na vojenské školství, řada důstojníků byla přeložena do výslužby a výplaty se zpožďovaly až o 18 měsíců či dokonce více.¹⁰² V kontextu těchto reformních opatření a obecné hospodářské a finanční situace země, která byla ještě zhoršena nepříznivými přírodními podmínkami konce roku 1878, vznikalo mezi obyvatelstvem a Evropany postupně napětí, vyústilo 18. února 1879 v pokus o svržení vlády. Olej do ohně přililo nařízení, kterým došlo ke snížení platu 2500 důstojníkům na polovinu.¹⁰³ Před palácem *Malieh*, v němž sídlilo ministerstvo financí, se shromáždila skupina asi čtyř stovek nespokojených armádních důstojníků, ozbrojených palnými i sečnými zbraněmi. Vzbouřenci požadovali okamžité vyplacení dlužných mezd.¹⁰⁴ Následně dokonce napadli Nubara Pašu a Riverse Wilsona, vytáhli je z jejich dostavníku, zbili a zavřeli je v budově ministerstva financí. Poté, co se o incidentu dozvěděl britský generální konzul Hussey Vivian,¹⁰⁵ navštívil chedíva a společně odjeli do paláce *Malieh*, aby zakročili. Po příjezdu k budově ministerstva financí zjistili, že je zcela v obležení vzbouřenců. Dav se rozestoupil a nechal chedíva Ismaíla s respektem projít. Poté, co se chedív přesvědčil, že jsou oba zajatí ministři v pořádku a nehrozí jim bezprostřední nebezpečí, vrátil se zpět k povstalcům.¹⁰⁶ Aby se situace uklidnila, ujistil chedív důstojníky, že jejich požadavkům bude vyhověno, požádal je o propuštění vězňů a vyzval je, aby se rozešli. To povstalci odmítli, a proto chedív poručil svým jednotkám, aby pro výstrahu vypálily do vzduchu. Ve zmatku, který následoval, bylo zraněno několik lidí, včetně chedívova komorníka, který byl zasažen šavlí do paže. Poté začaly vášně opadat a dav vzbouřenců se začal rozcházet.¹⁰⁷

Tento incident, který netrval více než 30 minut, poskytl egyptskému chedívovi vhodnou záminku pro propuštění evropských členů kabinetu. Ismaíl Paša poukazoval na

¹⁰¹ Dekret chedíva Ismaíla Paši ze dne 14. prosince 1878, součást depeše francouzského konzula v Egyptě Godeauxe Waddingtonovi, Káhira, 16. prosince 1878. In: DD, AE, Paris 1880, s. 136.

¹⁰² MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 12; VALKOUN, *Egypt under Khedive Ismail*, s. 92.

¹⁰³ BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 453; MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 12.

¹⁰⁴ VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 17; PAKENHAM, T., *The Scramble for Africa 1876–1912*, London 2009, s. 72.

¹⁰⁵ Hussey Crespigny Vivian, třetí baron Vivian (1834–1893) byl britský státník a diplomat, který byl roku 1873 jmenován generálním konzulem v Alexandrii, poté byl přeložen do Bukurešti a v roce 1876 se vrátil do Egypta. Později působil rovněž jako britský velvyslanec v Římě (1892).

¹⁰⁶ PAKENHAM, s. 72–73.

¹⁰⁷ KARSH, Inari; KARSH, E., *Empires of the Sand. The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789–1923*, Cambridge 1999, s. 50; PAKENHAM, s. 73.

skutečnost, že Egyptané nemají ve vládu se spoluúčastí Evropanů důvěru. Současně se jednalo o pomyslný políček do tváře pařížské vlády, neboť francouzští reprezentanti v zemi byli jmenováni přímo francouzskou vládou, zatímco britští představitelé zastupovali britské akcionáře a byli pověřeni buď Goschenem, chedívem nebo přímo věřiteli, nikoliv však londýnskou vládou.¹⁰⁸ Za celou vzpouru nebyl potrestán nikdo, s výjimkou nenáviděného Nubara Paši, kterého chedív hned následujícího dne odvolal z funkce s odůvodněním, pokud by měl zůstat tento státník v úřadě, nemohl by být v zemi udržen veřejný pořádek.¹⁰⁹ Na jeho místo byl dosazen chedívův vlastní syn Tawfík,¹¹⁰ který 10. března 1879 sestavil novou vládu, v níž ještě opětovně zasedli Rivers Wilson a Ernest Gabriel de Blignières. Vláda ale usilovala o rozpuštění parlamentu, k čemuž skutečně došlo poté, co byl dne 19. března 1879 vydán patriční chedívův dekret.¹¹¹ Když se v poslanecké sněmovně o šest dní později objevil ministr Rijád Paša, aby seznámil poslance s obsahem dekretu, setkal se s prudkou odmítavou reakcí, kterou podpořil i předseda poslanecké sněmovny Abd as-Salám Bej al-Muwajhilí. Poslanci vyhlásili 29. března protestní manifest, načež byla rozpoutána kampaň proti evropskému vměšování do vnitřních záležitostí Egypta.¹¹²

V zemi rostla nespokojenost se zahraniční finanční kontrolou a s přítomností Evropanů v Egyptě vůbec.¹¹³ Od března 1879 začaly dokonce vznikat tajné civilní i armádní organizované skupiny. Vůdce ústavního hnutí Muhammad Šaríf Paša¹¹⁴ byl kultivovaný gentleman tureckého původu, který se v Egyptě těšil mimořádné popularitě. V roce 1879 založil Vlasteneckou stranu, v jejímž čele stanul Abdulláh Nadí.¹¹⁵ Mezi přední představitele této strany patřili vůdce notáblů Sajjid Alí al-Bakrí a také bývalý ministr financí Ismáíl Rághib Paša. Právě tito muži poskytli zázemí bývalým poslancům rozpuštěného egyptského parlamentu, kteří se scházeli v jejich domech.

Vlastenecká strana vypracovala Národní program,¹¹⁶ podle něhož se na řešení finanční krize v zemi měli podílet výlučně rodilí Egyptané. Národní program dále

¹⁰⁸ BUCKLE, *The Life of Benjamin Disraeli*, s. 1313; ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 84.

¹⁰⁹ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 100; MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 12.

¹¹⁰ Muhammad Tawfík Paša (1852–1892), nejstarší syn Ismáíla Paši, roku 1879 nahradil v čele vlády Nubara Pašu a následně vládl jako egyptský chedív v letech 1879–1892.

¹¹¹ BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 453.

¹¹² GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 262–263.

¹¹³ Telegram Godeauxe Waddingtonovi, Káhira, 7. dubna 1879. In: DD, AE, Paris 1880, s. 169.

¹¹⁴ Muhammad Šaríf Paša (1826–1887) byl egyptským státníkem čerkeského původu, na sklonku 70. let 19. století byl vůdcem ústavního hnutí a posléze zastával několikrát úřad ministerského předsedy (1879, 1881–1882 a 1882–1884).

¹¹⁵ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 113.

¹¹⁶ Depeše Godeauxe Waddingtonovi, Káhira, 7. dubna 1879. In: DD, AE, Paris 1880, s. 170–190.

požadoval vznik čistě národní vlády bez účasti evropských ministrů.¹¹⁷ Na podporu programu bylo shromážděno celkem 329 podpisů, z nichž značná část pocházela od vysokých důstojníků, obchodníků a notáblů z Káhiry a Damietty a od předních úředníků. Mimo jiné tento reformní dokument podepsal koptský patriarcha Cyril V., vrchní židovský rabín, někteří poslanci a duchovní.¹¹⁸

V armádě se nespokojenost se zahraniční kontrolou projevila především v důstojnickém sboru, kde sílilo nacionalistické cítění. Do čela důstojnického sboru se postavil plukovník Ahmad Urábí Paša. K prominentním nespokojeným důstojníkům patřil dále například velitel chedívovy osobní gardy Mahmud Sámí Paša al-Barúdí.¹¹⁹ V Egyptě totiž stále existoval značný rozdíl mezi Turky, Čerkesy a Albánci na jedné straně a samotnými Egyptany na straně druhé. Mnoho armádních příslušníků s vysokou šarží bylo jiného, než egyptského původu, což nesli Egyptané velmi nelibě. Dokud ovšem vládl v zemi chedív Ismaíl, projevy nespokojenosti byly drženy na uzdě.¹²⁰

Egyptský vladař se snažil využít opozičního hnutí k vlastnímu prospěchu, a proto 7. dubna 1879 informoval evropské konzuly, že se rozhodl podpořit vznik čistě egyptského vládního kabinetu pod vedením Šarífa Paši.¹²¹ Tato nová vláda byla ve skutečnosti tvořena turecko-čerkeskými elitami.¹²² Současně přišel Ismaíl Paša s vlastním návrhem na uspořádání státních financí, v němž prosadil snížení úrokové míry ze 7 na 5 procent.¹²³ Oba generální kontrolori de Blignières i Wilson proti návrhu 8. dubna protestovali, a z tohoto důvodu byli později oba propuštěni. Jejich propuštění odporovalo plánům Vyšetřovací komise, která garantovala evropským reprezentantům křesla v egyptské vládě.¹²⁴ Šaríf Paša měl zájem angažovat francouzského a britského reprezentanta nikoliv jako ministry, ale jako kontrolory pro příjmy a výdaje. Vyzval proto francouzského člena Pokladny veřejného dluhu, V. Bellaigue de Bughase, aby převzal funkci kontrolora výdajů. S obdobnou nabídkou se písemně obrátil rovněž na Evelynu Baringa, který měl dohlížet naopak na příjmy. V. Bellaigue de Bughas se vyjádřil v tom smyslu, že přijetí funkce by bylo v rozporu s jeho přesvědčením, že nový

¹¹⁷ HUNTER, *Egypt under the Successors* ..., s. 193.

¹¹⁸ Depeše Godeauxe Waddingtonovi, Káhira, 7. dubna 1879. In: DD, AE, Paris 1880, s. 190; MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 12; BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 454.

¹¹⁹ Mahmud Sámí Paša al-Barúdí (1839–1904), velitel osobní gardy chedíva Ismaíla Paši, voják, básník a svobodný zednář, později významný státník. Zúčastnil se potlačení povstání na Krétě v roce 1864 a byl rovněž účastníkem rusko-turecké války v letech 1877–1878.

¹²⁰ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 113.

¹²¹ LANGER, *European Alliances* ..., s. 260.

¹²² SANDERSON, *The Nile Basin* ..., s. 597.

¹²³ HUNTER, *Egypt under the Successors* ..., s. 197.

¹²⁴ VALKOUN, *Egypt pod britským* ..., s. 17.

chedívův návrh na uspořádání egyptských financí je nerealizovatelný a že změna režimu, která v zemi proběhla, je v rozporu se závazky, které dal egyptský chedív britské a francouzské vládě. Z tohoto důvodu funkci odmítl.¹²⁵ Francouzský konzul v Egyptě Ernest Godeaux, který nastoupil do úřadu 5. listopadu 1878, informoval Waddingtona, že britský reprezentant Evelyn Baring zaujal stejné stanovisko a funkci rovněž odmítl.¹²⁶ Evropsí členové Vyšetřovací komise, která byla ustanovena chedívovým dekretem ze dne 30. března 1878, se následně rozhodli na protest proti stávajícímu vývoji v zemi podat 10. dubna 1879 demisi. Jednalo se o Ch. R. Wilsona, P. Baravelliho, E. Baringa, V. Bellaigue de Bughase, E. de Blignièresa a o rakouského zástupce A. de Kremera.¹²⁷

První reakce přišla v polovině května 1879, kdy prostřednictvím svých konzulů v Egyptě barona de Saurmy a de Scheffera protestovaly Německo a Rakousko-Uhersko proti finanční politice vlády Šarífa Paši a egyptského chedíva, vtělené do dekretu z 22. dubna 1879, která se snažila snížit břemeno Pohyblivého dluhu na úkor věřitelů, z nichž většina byla právě rakousko-uherské a německé státní příslušnosti.¹²⁸ Německý kancléř Bismarck obvinil chedíva z porušení mezinárodních smluv a vyzval zainteresované mocnosti, aby zasáhly jménem svých věřitelů.¹²⁹ Právě odtud tedy vyšel impuls vedoucí ke společnému postupu Velké Británie a Francie, které v červnu 1879 převzaly iniciativu. Francouzský konzul v Egyptě Arthur Tricou¹³⁰ společně se svým britským kolegou Vivianem protestovali u egyptského chedíva proti onomu dekretu z 22. dubna 1879.¹³¹ Francie a Velká Británie se 18. června 1879 dohodly na tom, že pověří své reprezentanty v Egyptě, aby oficiální cestou tlumočili chedívovi Ismaílovi doporučení abdikovat. Francouzský ministr zahraničí Waddington instruoval Tricoua, že obě vlády se dohodly na tom, že pokud chedív abdikuje a opustí zemi bez použití nátlaku, bude mu poskytnuta civilní lista a bude mu zaručeno, že jeho nástupcem se stane jeho syn, Tawfík Paša.¹³² Zároveň však varoval, že pokud tak chedív neučiní, vlády Velké

¹²⁵ Telegram francouzského komisaře v Egyptě V. Bellaigue de Bughase egyptskému předsedovi vlády Šarífu Pašovi, Káhira, 9. dubna 1879. In: DD, AE, Paris 1880, s. 190.

¹²⁶ Telegram Godeaux Waddingtonovi, Káhira, 9. dubna 1879. Tamtéž, s. 190.

¹²⁷ Demise komisařů adresovaná Jeho Výsosti egyptskému chedívovi, Káhira, 10. dubna 1879. Tamtéž, s. 198–199.

¹²⁸ Telegram Godeaux Waddingtonovi, Káhira, 19. května 1879. Tamtéž, s. 308.

¹²⁹ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 262–263; MANSFIELD, A History of Middle East, s. 90.

¹³⁰ Arthur Tricou nahradil ve funkci francouzského konzula v Egyptě svého předchůdce Ernesta Godeaux dne 20. května 1879.

¹³¹ Telegram Tricoua Waddingtonovi, Káhira, 15. června 1879. In: DD, AE, Paris 1880, s. 313.

¹³² Podle Londýnské konvence z roku 1841 bylo nástupnictví v rodině Muhammada Alího dědičné podle pravidel seniorátu. Nástupnictví Tawfíqa Paši bylo zajištěno fermanem, který vydal Ismaíl Paša roku

Británie a Francie budou nuceny adresovat svoji žádost o zásah Vysoké Portě a nebudou tedy moci chedívi zaručit ani apanáž, ani nástupnictví jeho syna Tawfíqa Paši.¹³³ Nový britský generální konzul sir Frank Lascelles předal na základě instrukcí od lorda Salisburyho dne 19. června chedívi zprávu, která jej měla informovat o tom, že francouzská a britská vláda mu doporučují abdikaci a odchod do exilu.¹³⁴ O čtyři dny později, 23. června 1879, telegrafoval Tricou svému ministrovi zahraničí, že němečtí a rakousko-uherští reprezentanti právě tlumočili egyptskému chedívi obdobné doporučení svých vlád. Tricou informoval Waddingtona, že baron de Saurma a M. Franeschi od chedíva dozvěděli, že Vznešená Porta mu zakázala abdikovat bez jejího souhlasu a bez předchozího projednání této záležitosti.¹³⁵ Dne 24. června 1879 obdržel Tricou z Konstantinopole telegram, že Porta souhlasí s odstoupením chedíva Ismaíla Paši ve prospěch prince Halima Paši, nejmladšího syna slavného Muhammada Alího. Přestože zpráva dorazila z Konstantinopole ve velmi pozdních hodinách, sešli se sir Frank Lascelles, Arthur Tricou a německý konzul v Egyptě baron de Saurma, aby společně v doprovodu Šarífa Paši navštívili chedívův palác. Chedív možnou abdikaci jednoznačně odmítl a druhého dne ráno, 25. června 1879 začal připravovat dekret, podle něhož měl být stav egyptské armády navýšen na 150 000 mužů.¹³⁶ Mezitím však Abdülhamit II (1876–1909) v Konstantinopoli podlehl diplomatickému tlaku velmocí a 26. června 1879 odeslal egyptskému vládci telegram, adresovaný „bývalému chedívi Ismaílovi Pašovi“,¹³⁷ kterým byl Ismaíl sesazen a ve funkci egyptského místokrále jej nahradil jeho syn, Tawfíq Paša.¹³⁸ Ještě téhož dne proběhla slavnostní inaugurace nového egyptského vládce. Sir Frank Lascelles zaslal ještě téhož večera lordu Salisburymu telegram, v němž jej informoval o této události.¹³⁹ Bývalý chedív opustil zemi dne 30. června 1879, kdy odplul na své jachtě *Mahroussa*. Nejprve se uchýlil do Neapole a později do Konstantinopole, kde v roce 1895 zemřel.¹⁴⁰

1866, kdy bylo stanoveno, že bude respektován princip primogenitury. MÍŠEK, R.; ONDRÁŠ, F.; ŠEDIVÝ, M.; Egypt v době Muhammada Alího, Praha 2009, s. 106; MARLOWE, Anglo-Egyptian Relations, s. 102.

¹³³ Telegram Waddingtona Tricouovi, Paříž, 18. června 1879. In: DD, AE, Paris 1880, s. 320–321.

¹³⁴ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 18; BARING, s. 135–136; RAGATZ, s. 72.

¹³⁵ Telegram Tricoua Waddingtonovi, Káhira, 23. června 1879. In: DD, AE, Paris 1880, s. 325.

¹³⁶ BARING, s. 141.

¹³⁷ Telegram francouzského velvyslance v Konstantinopoli Fourniera Waddingtonovi, Therapia, 27. června 1879. In: DD, AE, Paris 1880, s. 336–337.

¹³⁸ LANGER, European Alliances ..., s. 262.

¹³⁹ BARING, s. 141.

¹⁴⁰ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 264.

II. Egyptská krize a Urábího povstání

Sultán Abdülhamit II. využil nástupu nového chedíva Tawfíqa Paši na egyptský trůn a pokusil se posílit vlastní svrchovanost tím, že prohlásil *ferman*¹⁴¹ z června roku 1873 za neplatný.¹⁴² Současně nechal oznámit, že v platnosti zůstává pouze *ferman* z roku 1841. Status egyptského chedíva měl být dále upřesněn vydáním *fermanu* nového.¹⁴³ Tento sultánův záměr vyvolal nesouhlas jak francouzské, tak britské vlády, a proto ještě 1. července 1879 telegrafoval Waddington francouzskému velvyslanci v Konstantinopoli Fournierovi instrukci, aby v součinnosti se svým britským protějškem sirem Henry Layardem uvědomil osmanského velkovezíra o výhradách obou vlád. Jediným přípustným řešením otázky nového *fermanu* bylo, že dokument bude ještě před vyhlášením s oběma mocnostmi konzultován.¹⁴⁴ Sultán nátlaku podlehl, a proto mohl francouzský ambasador o měsíc později svému ministru zahraničí slavnostně sdělit: „Vaše Excelence může považovat otázku egyptského *fermanu* za uzavřenou.“¹⁴⁵ Abdülhamit II. následně na základě společného nátlaku Velké Británie a Francie vydal 14. srpna 1879 *ferman*, který obnovoval téměř všechna ustanovení z roku 1873. Výjimkou byla klauzule týkající se armády, jejíž početní stav snížil na 12 000 mužů.¹⁴⁶

Mezitím se 2. července 1879 obrátil egyptský chedív na Muhammada Šarífa Pašu, kterého pověřil sestavením nové vlády, jež byla jmenována již o den později. Na počátku srpna se egyptský ministerský předseda obrátil na chedíva s žádostí o navržení nové ústavy. Chedív tento požadavek odmítl, následkem čehož celá vláda rezignovala, a proto byl Tawfík nakonec nucen zasednout v čele vlády sám.¹⁴⁷ Z tohoto důvodu nechal v září 1879 povolát z Evropy Rijáda Pašu, jehož úkolem bylo sestavit další vládu. V této vládě se stal ministrem války generál čerkeského původu Uthmán Rifqí Paša.¹⁴⁸ Ministerstvo zahraničí převzal Mustafa Fahmí Paša a sám Rijád Paša zastával současně

¹⁴¹ Úřední výnos, vydaný osmanským sultánem.

¹⁴² Tímto *fermanem* získal egyptský chedív značnou míru autonomie. Mohl tak uzavírat obchodní smlouvy se zahraničními mocnostmi, sjednávat půjčky a zvyšovat stavy armády a loďstva bez nutnosti konzultovat ony záležitosti v Konstantinopoli. GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 263.

¹⁴³ RAGATZ, s. 75.

¹⁴⁴ Telegram francouzského ministra zahraničí Waddingtona francouzskému velvyslanci v Konstantinopoli Fournierovi, Paříž, 1. července 1879. In: DD, AE, Paris 1880, s. 340.

¹⁴⁵ Depeše Waddingtona francouzskému velvyslanci v Londýně admirálu Porthuauovi, Paříž, 9. srpna 1879. In: France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques Français (dále jen DDF), 1871–1914, Série I, Tome II, Paris 1930, No. 452, s. 538.

¹⁴⁶ HARRISON, s. 58; RAGATZ, s. 83.

¹⁴⁷ RAGATZ, s. 77; BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 455.

¹⁴⁸ MANSFIELD, The British in Egypt, s. 18.

úřady předsedy vlády, ministra vnitra a také ministra financí.¹⁴⁹ Poté byli opětovně do funkcí jmenováni britský a francouzský kontrolor příjmů a výdajů.¹⁵⁰ Oba tito reprezentanti se sice směli účastnit všech zasedání egyptské vlády, ale disponovali již pouze poradním hlasem.¹⁵¹ Bez předchozího souhlasu vlád Velké Británie a Francie již ale nesměli být z úřadu odvoláni.¹⁵² Velkou Británii zastupoval Evelyn Baring, pozdější lord Cromer, kterého roku 1880 vystřídal sir Auckland Colvin. Francii reprezentoval markýz de Blignières, kterého nahradil v březnu roku 1882 nezkušený Léon Brédif.¹⁵³ V listopadu roku 1879 předložili oba komisaři egyptskému chedívovi zprávu, v níž navrhovali zřízení takzvaného likvidačního zákona, který měl pomoci vyřešit finanční situaci Egypta.¹⁵⁴ Obě velmoci rovněž jmenovaly nové zástupce do Pokladny veřejného dluhu; za Francii byl pověřen hrabě Bellaigue de Bughas a jeho britským protějškem se stal sir Auckland Colvin.¹⁵⁵ Dne 31. března 1881 byl vydán dekret, jímž byla zřízena Likvidační komise (*Commission of Liquidation*). V jejím čele zasedl sir Rivers Wilson, kterého doplnili čtyři zástupci z *Caisse* (signor Baravelli, hrabě Bellaigue de Bughas, sir Auckland Colvin a Alfred von Kremer). V Likvidační komisi dále zasedli německý konzul Trescow a francouzský sekretář Liron d'Airolles.¹⁵⁶ Za egyptskou stranu se zasedání účastnil generální tajemník ministra spravedlnosti Butrus Bey Ghálí.¹⁵⁷

Komise poprvé zasedla 14. července 1881 a již o tři dny později byl konečně vydán Zákon o likvidaci egyptského dluhu, případně Likvidační zákon (*Law of Liquidation*), který se stal základem pro konečné finanční vyrovnání mezi Egyptem a jeho věřiteli.¹⁵⁸ Egyptský dluh byl na základě tohoto zákona sjednocen a navýšen o nesplacené pohledávky let 1864, 1865 a 1867. Privilegovaná kategorie dluhu byla rozšířena a bylo do ní zahrnuto 70 procent Pohyblivého dluhu. Spolu s pohledávkami *Daira* dluhu, k nimž byla přičleněna ještě půjčka, kterou sjednal baron Rotschild roku

¹⁴⁹ RAGATZ, s. 77.

¹⁵⁰ Telegram francouzského chargé d'affaires na konzulátu v Egyptě Luciena Mongeho Waddingtonovi, Káhira, 4. září 1879. In: DD, AE, Paris 1880, s. 373.

¹⁵¹ KARSH; KARSH, s. 51; FREYCINET, s. 128; RAGATZ, s. 78.

¹⁵² HUREWITZ, s. 419; LANGER, *European Alliances ...*, s. 262; RAGATZ, s. 77.

¹⁵³ Telegram Mongeho Waddingtonovi, Káhira, 4. září 1879. In: DD, AE, Paris 1880, s. 373; RAMM, s. 83.

¹⁵⁴ Depeše Mongeho Waddingtonovi, Káhira, 1. prosince 1879. In: DD, AE, Paris 1880, s. 381–384; RAGATZ, s. 78.

¹⁵⁵ VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 20.

¹⁵⁶ BARING, s. 162; RAGATZ, s. 80.

¹⁵⁷ VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 20.

¹⁵⁸ SAUL, s. 544.

1878, činila celková výše dluhu 98 378 000 liber šterlinků.¹⁵⁹ Současně bylo sníženo úročení dluhu z 6 na 4 procenta, čímž byla usnadněna dluhová služba, která nyní činila 4 243 000 liber šterlinků ročně.¹⁶⁰ Státní rozpočet byl rozdělen do dvou částí, jedna byla určena na administrativní výdaje a druhá na úhradu dluhové služby. Administrativní výdaje státu byly sníženy na 126 953 257 franků, a tato částka představovala celých 54,43 procent státních příjmů z roku 1880.¹⁶¹ Zákon o likvidaci byl schválen šesti hlavními velmocemi a jeho existencí byla mezinárodní finanční kontrola Egypta zcela završena.¹⁶² Podle Williama L. Langer se stal Zákon o likvidaci finanční chartou Egypta, díky níž byl finanční aspekt egyptské otázky efektivně vyřešen, a proto hrál v následujícím období již méně významnou roli.¹⁶³ Egyptská otázka již neměla nadále být primárně finančním problémem.¹⁶⁴ Obě velmoci jednaly v souladu, třebaže jejich zájmy v zemi nebyly totožné.¹⁶⁵

Zasahování evropských mocností do vnitřních záležitostí země na Nilu velmi poškodilo autoritu nového chedíva, jehož vliv a respekt v zemi nyní konstantně upadaly.¹⁶⁶ Podle Eduarda Gombára byl chedív Tawfiq „pouze poslušným nástrojem britské politiky“. ¹⁶⁷ Počátkem 80. let 19. století došlo v zemi k aktualizaci egyptského nacionalismu, který reprezentovaly tři různé směry, jež se nakonec sjednotily právě kvůli evropskému zasahování do vnitřních záležitostí v Egyptě. Panislámské hnutí, zvané také škola islámského modernismu, bylo založeno moderním reformátorem Džamálem ad-Dín al-Afgháním, který působil v Egyptě v letech 1871–1879. Jednou z jeho stěžejních myšlenek byla snaha uvést islám do souladu s moderním myšlením a identifikovat jej s vědou a pokrokem.¹⁶⁸ Odkaz al-Afgháního v Egyptě dále rozvíjel jeho žák a pokračovatel Muhammad Abdo, absolvent univerzity *al-Azhar* v Káhiře. Hnutí bylo částečně liberální proto, že netrvalo na doslovné interpretaci práva *šaría*, na druhé straně bylo značně konzervativní, neboť se snažilo čelit bulvární kultuře, která podle něj

¹⁵⁹ OWEN, *The Middle East ...*, s. 132–133; Dopis Charlese Riverse Wilsona Granvillovi, 14. srpna 1880. C. 2766: Egypt: No. 1 (1881): Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1881, Doc. No. 1, s. 1–13.

¹⁶⁰ OWEN, *The Middle East ...*, s. 133; REID, D. M., *The Urabi Revolution and the British Conquest, 1879–1882*. In: DALY, M. W. (Ed.), *The Cambridge History of Egypt, Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century*, Vol. II, Cambridge 1998, s. 221.

¹⁶¹ SAUL, s. 544.

¹⁶² SAUL, s. 544; BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 456.

¹⁶³ LANGER, *European Alliances ...*, s. 262.

¹⁶⁴ RAMM, s. 84.

¹⁶⁵ RAGATZ, s. 73.

¹⁶⁶ VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 21.

¹⁶⁷ GOMBÁR, E., *Vliv politicky relevantních elit na demokratizační proces v Egyptě*, Praha 2007, s. 3.

¹⁶⁸ LANGER, *European Alliances ...*, s. 263.

podrývala základy tradičního islámského chování.¹⁶⁹ K přívržencům hnutí patřili zejména mladí nacionalističtí novináři. Část jich stála na sklonku roku 1879 za založením tajné organizace Mladý Egypt v Alexandrii, jejíž vznik byl inspirován italskou Mladou Itálií Giuseppa Mazziniho.¹⁷⁰ Pod vlivem myšlenek al-Afgháního se v Egyptě koncem 70. let 19. století vzrůstal nacionální tisk, například v letech 1877–1878 začaly vycházet noviny Egypt (*Misr*) nebo Obchod (*Al-Tijara*).¹⁷¹ Al-Afghání byl na rozkaz chedíva Tawfiqa z Egypta v srpnu roku 1879 vypovězen, neboť mimo jiné volal po sjednocení egyptského nacionalismu za účelem obrany proti evropskému zasahování do vnitřních záležitostí země.¹⁷² Druhou odnož egyptského nacionalismu představoval takzvaný konstitucionalismus, jehož jádro tvořila vrstva v Evropě vzdělaných zbohatlíků. Jako obdivovatelé liberalismu chtěli tito vzdělání boháči odstranit evropskou finanční kontrolu. Hlavním reprezentantem třetího proudu byli příslušníci důstojnického sboru egyptské armády.¹⁷³ Nespokojenost se společnou britsko-francouzskou kontrolou v Egyptě se stala jednotícím prvkem všech tří směrů tamějšího nacionalismu.¹⁷⁴ V září roku 1879 vznikla nedaleko Káhiry tajná politická organizace zvaná Heluánská společnost, která volala po čistě národní vládě v Egyptě a uznávala zahraniční kontrolu pouze jako dočasné opatření, které mělo dohlížet na úhradu dluhové služby.¹⁷⁵ Dalším tajným spolkem byla Společnost milovníků vědění (*Society of the Lovers of Knowledge*), kterou založil roku 1875 egyptský novinář židovského původu Yacub Sanu. Mezi návštěvníky schůzek tohoto spolku patřil i Ahmad Urábí Paša, mladý egyptský důstojník, který se později v letech 1881–1882 postavil do čela egyptské revoluce.¹⁷⁶

Ahmad Urábí Paša byl synem vesnického starosty z provinčního městečka Hiryat Raznah nedaleko Zaqázíqu. V Káhiře navštěvoval univerzitu *Al-Azhar* a po absolutoriu vstoupil do armády, kde již roku 1860 dosáhl hodnosti podplukovníka.¹⁷⁷ Jeho kariérní postup byl později zastaven v době vlády chedíva Ismaíla, který upřednostňoval turecko-čerkeské elity. Z tohoto důvodu se Urábí Paša zařadil mezi stále

¹⁶⁹ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 112.

¹⁷⁰ GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 263.

¹⁷¹ BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 454; REID, s. 223.

¹⁷² MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 17.

¹⁷³ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 113.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ LANGER, *European Alliances ...*, s. 264; COLE, J. R., *Colonialism and Revolution in the Middle East. Social and Cultural Origins of Egypt's Urabi Movement*, Princeton 1993, s. 135.

¹⁷⁶ COLE, s. 137.

¹⁷⁷ Hodnosti plukovníka dosáhl Urábí poté, co se osvědčil v egyptsko-etiofské válce v letech 1875–1876. Srv. REID, s. 224; KARSH; KARSH, s. 51–52.

se rozšiřující kruhy frustrovaných důstojníků. Neměl sice dostatečné vojenské vzdělání a nebyl ani geniálním stratégem, avšak díky svému řečnickému talentu byl impozantní postavou, která z něj, spolu s jeho rolnickým původem, učinila ve skupině důstojníků prvního mezi rovnými. Plukovník Urábí sám sebe pasoval do role hrdiny a stanul v čele široké koalice, kterou tvořili provinční notáblové a opoziční poslanci a důstojníci.¹⁷⁸

Paralelně s těmito událostmi se pokoušel Rijád Paša zavádět v Egyptě reformní opatření, mezi něž patřilo například rušení mimořádných daní a nucených prací (*corvée*).¹⁷⁹ Likvidační zákon znamenal pro zemi velkou daňovou zátěž, protože bylo nezbytné vybrat dostatek finančních prostředků na úhradu dluhové služby. Závazky vyplývající z tohoto zákona byly na samé hranici finančních možností země, neboť úhrada dluhové služby spolykala více než polovinu ročních příjmů Egypta.¹⁸⁰ Současně se Rijád Paša pokoušel snižovat výdaje na armádu, což v kontextu dobových okolností vedlo pouze k další eskalaci napětí. Důstojníci a úředníci evropského původu, zaměstnávaní ve službách Egypta – na úkor místních – představovali pro stagnující příjmy zadluženého státu velké břemeno, neboť egyptskou pokladnu přišli ročně na více než 373 704 liber šterlinků. Současně s nimi proudili do země zahraniční obchodníci, kteří velmi často zneužívali existence kapitulačních smluv ve svůj prospěch, a to právě na úkor domácího obyvatelstva.¹⁸¹ Eskalace napětí v armádě byla umocněna v červenci roku 1880, kdy byl vydán dekret, kterým byla vojenská služba omezena na pouhé čtyři roky.¹⁸² Ministr války Uthmán Rifqí Paša prosadil navíc ještě plán obsáhlých změn, které zahrnovaly povyšování a rozsáhlé přesuny důstojníků. V rámci úsporných opatření byly propuštěny až dvě třetiny důstojníků, kteří v důsledku tohoto opatření ztratili nejen sociální postavení, ale také značné výhody a především pak prestiž.¹⁸³ Cílem ministra války bylo oslabení vlivu přívrženců plukovníka Ahmada Urábího Paši.¹⁸⁴ Ten, rozhořčený děním v Egyptě, zorganizoval společně s dalšími dvěma opozičními důstojníky petici, v níž kritizoval politiku Uthmána Rifqího Paši a požadoval jeho odvolání z úřadu ministra války.¹⁸⁵ Na jeho místo měl v souladu s představami egyptských armádních špiček nastoupit Mahmúd Sámí Paša al-Bárúdí, který se

¹⁷⁸ KARSH; KARSH, s. 51–52.

¹⁷⁹ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 265.

¹⁸⁰ REID, s. 221; GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 265.

¹⁸¹ MARLOWE, Anglo-Egyptian Relations, s. 114.

¹⁸² REID, s. 225.

¹⁸³ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 22.

¹⁸⁴ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 265.

¹⁸⁵ Jednalo se o Abd al-Ála Hilmiho a Alího Pašu Fahmího. Srv. REID, s. 225; KARSH; KARSH, s. 51; GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 269.

navzdory svému čerkeskému původu těšil mezi egyptskými důstojníky značné autoritě.¹⁸⁶

V lednu 1881 se egyptská vláda rozhodla pozatýkat předkladatele petice, přestože armáda předem vyhrožovala vzpourou. Prvního únorového dne byli všichni tři opoziční důstojníci předvoláni na ministerstvo války a ihned po svém příchodu do budovy zatčeni a postaveni před válečný soud.¹⁸⁷ Podle Michaela Barthorpa plukovník Urábí věděl, že se proti nim chystá spiknutí, a proto instruoval své přívržence, aby se vydali do paláce *Kasr-el Nil*, pokud se Urábí odtud nevrátí do dvou hodin.¹⁸⁸ Káhirske jednotky poté kolem poledne zaútočily na budovu ministerstva, kde pozatýkaly všechny vojenské soudce a naopak osvobodily předkladatele petice.¹⁸⁹ Zbylé jednotky odmítly uposlechnout chedívovy rozkazy a odmítly zasáhnout. Podle Williama L. Langer byl tímto chedív doslova „vydán na milost armádě“.¹⁹⁰ Tawfik Paša musel ustoupit a odvolat neoblíbeného Uthmána Rifqího Pašu z čela ministerstva války. Na jeho místo nastoupil Mahmúd Sámí al-Bárúdí.¹⁹¹ Povstalecké jednotky poté znovu složily přísahu věrnosti egyptskému místokráli a tím celý incident oficiálně skončil.¹⁹² Pod vedením Ahmada Urábího Paši došlo následně ke zřízení komise, která měla vyšetřit situaci v armádě a měla navrhnout vhodná reformní opatření. Mezi základní požadavky armády patřil požadavek rovnosti příležitostí při povyšování do důstojnických hodností a vojáci rovněž požadovali zvýšení žoldu, který byl velmi nízký a činil pouze okolo 20 piastřů měsíčně.¹⁹³ Chedív proti požadavkům nevznesl námitky, což povzbudilo vzbouřence, kteří byli již podruhé svědky toho, že se slabý chedív podřídil jejich nátlaku.¹⁹⁴

Během léta téhož roku byla navázána spojení mezi armádním hnutím a provinčními notábly, jejichž vůdčí osobností byl Muhammad Sultán Paša, toho času nejbohatší vlastník půdy egyptského původu, kterému přezdívali „král Horního

¹⁸⁶ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 265.

¹⁸⁷ BARTHORP, M., Blood-Red Desert Sand. The British Invasions of Egypt and the Sudan, 1882–1898, London 2002, s. 27; SANDERSON, The Nile Basin ..., s. 601.

¹⁸⁸ BARTHORP, Blood-Red ..., s. 27.

¹⁸⁹ Telegram francouzského generálního konzula v Káhiře barona de Ringa ministru zahraničí Barthélemu Saint-Hilairevi, Káhira, 1. února 1881. In: DDF, Série I, Tome III, Paris 1931, No. 357, s. 341–342.

¹⁹⁰ LANGER, European Alliances ..., s. 265.

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² SANDERSON, The Nile Basin ..., s. 602; BARTHORP, Blood-Red ..., s. 27.

¹⁹³ IBRAHIM, H. A., African Initiatives and Resistance in North-East Africa. In: BOAHEN, A. A. (Ed.), The Unesco, General History of Africa. Africa under Colonial Domination, 1880–1935, Vol. 7, London 1990, s. 65.

¹⁹⁴ LANGER, European Alliances ..., s. 265; VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 22; SANDERSON, The Nile Basin ..., s. 602.

Egypta“.¹⁹⁵ V červenci roku 1881 došlo v Alexandrii ke dvěma incidentům; během prvního z nich byl na ulici sražen a usmrčen dělostřelec. Jeho druhové přinesli jeho mrtvé tělo do paláce, kde násilím otevřeli vstupní bránu a odmítli uposlechnout rozkazy svých nadřízených důstojníků. Z tohoto důvodu došlo k jejich postavení před soud a k odsouzení vůdců vzpoury.¹⁹⁶ Během druhého incidentu obvinilo devatenáct důstojníků velitele svého regimentu, Abd al Ála Hilmího, z několika nejružnějších přečinů, což se stalo předmětem vyšetřování. Obvinění se však neprokázala a všech devatenáct mužů bylo následně z armády propuštěno. Po zásahu chedíva Tawfíqa byli všichni tito důstojníci rehabilitováni a směli se vrátit na stejné pozice, které v armádě zastávali ještě před incidentem. Egyptský chedív využil později této vojenské vzpoury jako záminky k odvolání ministra války, na jehož místo povolal svého švagra, Dávuda Pašu Jakana.¹⁹⁷

Po sesazení Mahmúda Sámího Paši následoval v září roku 1881 rozkaz na odvelení regimentů, které se zapletly do únorové vzpoury, mimo egyptské hlavní město. Plukovník Ahmad Urábí naplánoval, že armáda povstane a vznese své požadavky 9. září 1881 před chedívovým palácem *Abidín*. Urábí vyrazil v čele třetího káhirského pěšího pluku, který čítal 2500 mužů a 18 děl, před chedívovo sídlo.¹⁹⁸ Bezradný panovník dal poslat pro britského generálního kontrolora Aucklanda Colvina, který jej společně s Charlesem A. Cooksonem, který zastával post britského konzula v Alexandrii, doprovodil z paláce *Ismailia* k paláci *Abidín*.¹⁹⁹ Sir Auckland radil egyptskému chedívu, aby za žádnou cenu armádě potřetí neustupoval a dal plukovníka Urábího bezprostředně zatknout.²⁰⁰ Francouzský konzul v Egyptě Joseph Adam Sienkiewicz ani francouzský generální kontrolor de Blignières nebyli v tomto údobí přítomni v Káhiře, a proto nemohli své britské protějšky ani egyptského chedíva podpořit.²⁰¹ Chedív Tawfík Paša se na nádvoří svého paláce *Abidín* setkal s plukovníkem Urábím, který mu předložil požadavky egyptských armádních důstojníků. Tyto požadavky zahrnovaly sesazení celého kabinetu Rijáda Paši, který

¹⁹⁵ BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 454.

¹⁹⁶ BARING, s. 182.

¹⁹⁷ Telegram britského generálního konzula v Egyptě Edwarda Maleta Granvilovi, Káhira, 23. září 1881. C. 3161: Egypt: No. 3 (1882): Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1882, Doc. No. 42, s. 27–30.

¹⁹⁸ BARING, s. 183.

¹⁹⁹ RAGATZ, s. 84; BARING, s. 183.

²⁰⁰ Memorandum Aucklanda Colvina, 10. září 1881. C. 3161: Egypt: No. 3 (1882) ..., Enclosure 1, Doc. No. 2, s. 3–4.

²⁰¹ BLUNT, W. S., *The Secret History of the English Occupation of Egypt*, 4th Ed., Dublin 2007, s. 161.

„prodal zemi Evropanům“, svolání Komory notáblů (*Chambre of Notables*)²⁰² a navýšení počtu armády do obvyklého povoleného stavu 18 000 mužů.²⁰³ Tawfiq Paša i přes naléhání britského generálního kontrolora Aucklanda Colvina a generála Stonea Paši nakonec nátlaku armády znovu ustoupil a Rijáda Pašu sesadil.²⁰⁴

Pokud jde o novou vládu, plukovník Urábí podmínil stažení vzbouřených jednotek z nádvoří paláce *Abidín* požadavkem, aby v novém kabinetu nezasedl žádný ze členů Tawfiqovy rodiny. Urábí Paša si dále nepřál, aby byl nový ministr války čerkeského původu. Chedív měl v úmyslu pověřit sestavením nového egyptského kabinetu Haidera Pašu nebo Ismaíla Pašu Eyoubu, ale Urábí oba kandidáty odmítl s odůvodněním, že prve jmenovaný je bratrem bývalého ministra války Dávuda Paši a druhý kandidát je příliš nezkušený. Chedív proto nakonec souhlasil s nominací Šarífa Paši, o čemž plukovníka Urábího a britského generálního konzula informoval rakouský agent v Egyptě Boleslawski. Vzbouřené jednotky se poté v tichosti rozešly.²⁰⁵

O den později požádal chedív Tawfiq Šarífa Pašu, aby se zvláštním vlakem urychleně vrátil do Káhiry. V rozhovoru s britským konzulem Charlesem A. Cooksonem vyjádřil egyptský státník pochybnosti o tom, že Šaríf Paša křeslo ministerského předsedy za takto vyhrocené situace vůbec přijme. Současně se zmínil, že předběžně požádal osmanského sultána o vyslání dvaceti praporů, které měly v egyptské provincii nově zjednat pořádek.²⁰⁶ Ještě téhož dne navštívil britský velvyslanec v Paříži Adams francouzského ministra zahraničí Barthélemy-Saint-Hilaira, aby společně prodiskutovali další společné kroky v egyptské otázce. Obě strany vyjádřily přání postupovat v součinnosti a francouzský státník navrhl, aby v příhodném okamžiku byla ustavena společná britsko-francouzská vojenská kontrola v Egyptě. Ohradil se však velmi důrazně proti vyslání osmanských jednotek do země a poukázal

²⁰² Komora notáblů existovala v zemi od roku 1866, kdy byla založena během vlády Ismaíla Paši, který vydal dne 22. října 1866 dva dekrety: prvním z nich ustanovil první egyptský parlament jako poradní poslaneckou sněmovnu a vyhlásil Základní zákon a druhým dekretem vydal takzvaný Organizační zákon poslanecké sněmovny. Sněmovnu tvořilo 75 poslanců s mandátem na tři roky. Jednalo se o reprezentativní poradní orgán, který měl egyptskému chedívu poskytovat rady zejména v otázkách státního rozpočtu. Poprvé se Komora notáblů sešla 25. listopadu 1866 a od té doby sloužila chedívu jako poslušný orgán, v němž byli zastoupeni velkostatkáři, a to až do roku 1879, kdy byla rozpuštěna, neboť kritizovala chedívu vládu a brojila proti evropskému vměšování do vnitřních záležitostí Egypta. GOMBÁR, Vliv politicky relevantních elit ..., s. 5.

²⁰³ Telegram Cooksona Granvillovi, Káhira, 11. září 1881. C. 3161: Egypt: No. 3 (1882) ..., Doc. No. 3, s. 5.

²⁰⁴ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 23.

²⁰⁵ Telegram Cooksona Granvillovi, Káhira, 11. září 1881. C. 3161: Egypt: No. 3 (1882) ..., Doc. No. 3, s. 5.

²⁰⁶ Telegram Cooksona Granvillovi, Káhira, 10. září 1881. Tamtéž, Doc. No. 2, s. 2.

na skutečnost, že Francie se obává, že jakmile by jednou osmanské jednotky vkročily na egyptskou půdu, zůstaly by tam navždy. Zároveň ale připustil, že takovýto krok by měl být učiněn pouze v krajním případě, a mělo by se tak stát na základě společné žádosti Francie a Velké Británie.²⁰⁷ Britové následně navrhli možnost vyslat do Egypta osmanského generála, který by podpořil autoritu egyptského chedíva. Barthélemy-Saint-Hilaire se však ostře ohradil i proti této alternativě, přičemž znovu poukázal na obavy Francie z možné osmanské vojenské okupace Egypta a znovu zdůraznil, že v krajním případě dává přednost společné francouzsko-britské vojenské kontrole. Té mělo být dosaženo přítomností francouzského a britského generála v Egyptě, kteří měli společně dohlédnout na opětovné zavedení řádu a disciplíny do řad egyptské armády.²⁰⁸ Tento plán se nakonec neuskutečnil a další návrh na společnou britsko-francouzskou akci v Egyptě byl předložen až v době, kdy začal francouzskou zahraniční politiku znovu ovládat Léon Gambetta.²⁰⁹

Dne 13. září 1881 telegrafoval francouzský konzul v Egyptě Sienkiewicz svému ministrovi zahraničí, že Šaríf Paša právě přijal křeslo egyptského ministerského předsedy.²¹⁰ Téhož dne prohlásil Barthélemy-Saint-Hilaire, že Francie není připravena přijmout intervenci Porty do záležitostí Egypta.²¹¹ Mezitím v květnu došlo k francouzské vojenské okupaci Tuniska a francouzská vláda se obávala reakcí, které by případná osmanská intervence v Egyptě vyvolala v Tunisku a v sousedním Alžírsku.²¹² Okupace Tuniska šokovala i egyptské důstojníky, kteří se nyní obávali, že jde o znamení blížící se okupace jejich vlastní země.²¹³ Vláda v Paříži nehodlala dát osmanskému sultánovi ani tu nejmenší šanci k upevnění jeho pozice v egyptské provincii. Francouzi se domnívali, že Urábího povstání je součástí širšího panislámského hnutí, které je řízeno osmanským sultánem a jež je zodpovědné za muslimské revolty, k nimž toho času docházelo v souvislosti s protesty proti francouzské nadvládě v Tunisku a v Alžírsku. To bylo hlavním důvodem, proč Francouzi velmi rázně odmítali jakoukoliv sultánovu intervenci a opakovaně místo toho

²⁰⁷ Telegram Adamse Granvillovi, Paříž, 11. září 1881. Tamtéž, Doc. No. 6, s. 6–7.

²⁰⁸ Telegram Adamse Granvillovi, Paříž, 13. září 1881. C. 3161: Egypt: No. 3 (1882) ..., Doc. No. 8, s. 8.

²⁰⁹ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 23.

²¹⁰ Telegram francouzského konzula v Egyptě Sienkiewiczze Barthélemy-Saint-Hilairovi, Káhira, 13. září 1881. In: DDF, Série I, Tome IV, Paris 1932, No. 127, s. 118.

²¹¹ Telegram Barthélemy-Saint-Hilaira francouzskému velvyslanci v Konstantinopoli Tissotovi, Paříž, 14. září 1881. Tamtéž, No. 130, s. 120–121.

²¹² SANDERSON, The Nile Basin ..., s. 603.

²¹³ Tamtéž, s. 602; REID, s. 226.

navrhovali společný francouzsko-britský zásah, který měl ono nacionalistické hnutí s konečnou platností zastavit.²¹⁴

Dne 14. září 1881 byla sestavena nová egyptská vláda, v níž převzal křeslo ministra války Mahmúd Sámí Paša al-Bárúdí. Plukovník Ahmad Urábí měl být se svým regimentem odvolen do města Ras-al-Wádí, zatímco jeho kolega Abdal al-Alí byl se svým regimentem převelen do Damietty.²¹⁵ Urábí Paša se však nehodlal v žádném případě smířit s odchodem mimo egyptské hlavní město a k překvapení Bárúdího se náhle objevil v Káhiře. Nakonec si jej Mahmúd Sámí Paša zvolil jako svého podsekretáře na ministerstvu války, čímž byl Urábího návrat do Káhiry legitimizován.²¹⁶

Mezitím rozehrál sultán Abdülhamit II. V Konstantinopoli vlastní diplomatickou hru, jejímž jednoznačným cílem bylo obnovit osmanskou kontrolu nad egyptskou provincií. Do Egypta odcestovali 2. října roku 1881 dva emisáři, z nichž každý obdržel protichůdné instrukce. Zatímco měl Ali Fuat Bey podporovat chedíva Tawfíqa Pašu, jeho kolega Ali Nizami Paša měl naopak za úkol ujist'ovat plukovníka Urábího o sultánově podpoře.²¹⁷ Sultán informoval chedíva o vyslání emisarů telegramem. Překvapený Tawfíq Paša nevěděl, co si počít, a proto dal poslat pro Šarífa Pašu, a také pro francouzského konzula Sienkiewiczze a jeho britského protějška Edwarda Maleta, kteří o této nečekané misi zpravili své vlády a vyžádali si od nich instrukce.²¹⁸ Lord Granville následně pověřil britského velvyslance v Osmanské říši Dufferina, aby naléhal na Portu ve věci urychlení odjezdu obou emisarů z Egypta.²¹⁹ Současně se ve svém dalším dopise zmínil, že osmanskému velvyslanci v Londýně Musurusovi Pašovi sdělil stanovisko britské vlády „jednat v egyptské otázce v součinnosti s vládou Francie“ a upozornil, že navzdory pomluvám, které kolují, „nemá britská vláda v úmyslu podniknout jakékoliv kroky, které by vedly k okupaci či anexi země a tím méně by si přála vidět okupaci či anexi Egypta jinou z mocností“. Zdůraznil, že britská vláda si přeje v Egyptě zachování statu quo.²²⁰

²¹⁴ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 96.

²¹⁵ REID, s. 226.

²¹⁶ ROLO, s. 38; VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 23.

²¹⁷ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 267.

²¹⁸ Extrakt z dopisu Maleta Granvillovi, Káhira, 3. října 1881. C. 3161: Egypt: No. 3 (1882) ..., Doc. No. 46, s. 31.

²¹⁹ Dopis Granvilla Dufferinovi, Foreign Office, 4. října 1881. Tamtéž, Doc. No. 56, s. 33.

²²⁰ Telegram Granvilla Dufferinovi, 4. října 1881. Tamtéž, Doc. No. 54, s. 33.

Francouzský ministr zahraničí Barthélemy-Saint-Hilaire navrhl lordu Granvillovi, aby byli do Egypta vysláni dva vojenští představitelé, generálové, kteří by kontrolovali egyptskou armádu obdobně, jako kontrolují britský a francouzský generální kontrolor egyptské finance. Lord Lyons, britský velvyslanec v Paříži, se obával možné reakce egyptských armádních špiček na tuto misi. Barthélemy-Saint-Hilaire proto navrhl, aby v případě nutnosti obě vlády jasně demonstrovaly svou podporu oběma generálům. Lord Lyons v dopise lordu Granvillovi vyzradil, že francouzský ministr zahraničí se dokonce zmínil o eventualitě vyslání francouzské a britské válečné eskadry do Alexandrie.²²¹ O několik dní později dospěly obě vlády k dohodě a do Alexandrie byly vyslány francouzská *Alma* a britská *Invincible*, oficiálně za účelem poskytnout útočiště francouzským a britským poddaným v zemi. Osmanský sultán proti tomuto kroku protestoval a argumentoval, že v Egyptě již byl nastolen pořádek a přítomnost britské a francouzské válečné lodi tudíž není nezbytná. Obě vlády mu však daly jasně na srozuměnou, že stejně tak není nezbytná ani přítomnost osmanských emisarů. Naznačily ale, že jsou ochotny své válečné lodi z alexandrijského přístavu odvolat, pokud bude splněna podmínka, že oba sultánovi emisari budou z Egypta staženi.²²² Dne 18. října 1881 sultán podlehl nátlaku a Ali Nizami Paša i Ali Fuat Bey odcestovali do Alexandrie, odkud o pouhý den později odpluli a opustili Egypt. Stejného dne doplula z Malty do alexandrijského přístavu britská *Invincible*²²³ a společně s francouzskou *Almou* opustily přístav o pouhý den později, 20. října 1881.²²⁴ Podle Williama L. Langera bylo přímým důsledkem shora uvedených britsko-francouzských opatření právě užší semknutí všech opozičních skupin, které se nyní, více než kdykoliv jindy předtím, obávaly možné zahraniční intervence.²²⁵

Mezitím 4. října podepsal egyptský chedív dekret, jímž byla na 23. prosince opětovně svolána Komora notáblů a bylo také povoleno zvýšení stavu armády.²²⁶ V Egyptě nejprve došlo k neshodám ohledně způsobu voleb do Komory, která se od

²²¹ Telegram Lyonse Granvillovi, Paříž, 4. října 1881. Tamtéž, Doc. No. 61, s. 35.

²²² Telegram Dufferina Granvillovi, Konstantinopol, 11. října 1881. Tamtéž, Doc. No. 83, s. 51; LANGER, *European Alliances* ..., s. 266.

²²³ v alexandrijském přístavu byly ještě před příplutím francouzské a britské lodi přítomny rovněž italská válečná loď *Affondatore* a rakouská korveta *Zrinifri*. O této skutečnosti informoval britského ministra zahraničí Granvilla telegram Edwarda Maleta, Káhira, 15. října 1881. C. 3161: Egypt: No. 3 (1882)..., Doc. No. 97, s. 56.

²²⁴ Telegram Cooksona Granvillovi, Alexandrie, 20. října 1881. Tamtéž, Doc. No. 113, s. 68.

²²⁵ LANGER, *European Alliances* ..., s. 266.

²²⁶ FAHMY, M., *La Question d'Égypte*, Genève 1917, s. 16.

března roku 1879 nescházela.²²⁷ Počátkem října 1881 se navíc ještě objevil spor mezi plukovníkem Ahmadem Urábím a sirem Aucklandem Colvinem, kteří se nemohli shodnout v otázce vojenského rozpočtu pro nadcházející rok. Aby bylo možné navýšit početní stav armády na 18 000 mužů, musely by být zvětšeny výdaje o 600 000 liber šterlinků. Sir Auckland vyrozuměl plukovníka Urábiho, že státní pokladna může uvolnit pouze 522 000 liber šterlinků. Tento obnos by však umožnil zvýšení armády na pouhých 15 000 vojáků.²²⁸ Po dlouhých jednáních, v nichž působil jako prostředník Wilfrid S. Blunt,²²⁹ plukovník Urábí nakonec ustoupil. Na konci října obdržel lord Granville od sira Edwarda Maleta depeši, v níž byl varován před narůstající agresivitou v egyptském tisku, který toho času brojil proti Evropanům a proti společné britsko-francouzské kontrole.²³⁰ Mluvčím „urábistů“ a egyptské revoluce se stal Abdullah al-Nadim, který vydával noviny *al-Ta'if*. Jejich prostřednictvím obviňoval Komoru notáblů z toho, že zastupuje pouze bohaté. Na stránkách tohoto periodika obviňoval a pranýřoval také zahraniční lichváře, dealery alkoholu a další. Ministerský předseda Šaríf Paša zaujal rázné stanovisko. Noviny *L'Égypte* nechal zrušit poté, co v nich vyšel štvavý článek o proroku Muhammadovi. Dne 30. října zveřejnil list *El Borhan* dva články, v nichž obviňoval dvě spřátelené mocnosti ze zasahování do vnitřních záležitostí v Egyptě. V jednom z článků se objevila provokativní otázka: „Je nutné, aby v rámci vyznávání přátelství radily tyto mocnosti chedívovi, aby umlčel domácí kritiku? ... Chtějí snad [Francie a Velká Británie] ke svému politickému vlivu přidat ještě vliv náboženský?“²³¹ Protože se podobné články objevovaly v egyptském tisku od onoho 9. září 1881 čím dál tím častěji, rozhodl Šaríf Paša nejprve o zrušení několika periodik a nakonec na sklonku listopadu sáhl k uzákonění cenzury.²³²

Dne 4. listopadu 1881 vydal britský ministr zahraničí lord Granville svou slavnou nótu, která měla být prostřednictvím britského generálního konzula v Egyptě Edwarda Maleta předána egyptskému chedívovi. Granville zde zdůraznil, že „britská vláda usiluje o podporu prosperity Egypta a jejím cílem je, aby země požívala všech práv a svobod, která jí byla udělena sultánovými *fermany*, včetně *fermanu* z roku 1879.

²²⁷ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 262.

²²⁸ MANSFIELD, The British in Egypt, s. 27.

²²⁹ Wilfrid Scawen Blunt (1840–1922), britský básník, spisovatel a diplomat, jehož manželkou byla vnučka známého filheléna lorda Byrona. Byl obdivovatelem Urábiho Paši a téměř jeho apologetem. O egyptském povstání sepsal knihu *„The Secret History of the English Occupation of Egypt.“*

²³⁰ Depeše Maleta Granvillovi, Káhira, 31. října 1881. C. 3230: Egypt: No. 5 (1882): Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1882, Doc. No. 2, s. 1.

²³¹ Depeše Maleta Granvillovi, Káhira, 14. listopadu 1881. Tamtéž, Enclosure 15, Doc. No. 15, s. 14.

²³² REID, s. 228.

Z tohoto důvodu britská vláda podporovala reformní opatření ... z nichž nejdůležitější je reforma justice, k níž by mělo co nejdříve dojít ... Pouto, které spojuje Egypt s Portou je, dle přesvědčení britské vlády, cennou zárukou proti zahraniční intervenci ... a proto je naším cílem udržet toto pouto i nadále. Jediným důvodem, který by nás přiměl k odklonu od tohoto kurzu, by bylo nastolení anarchie v Egyptě“.²³³ Pro případ nevyhnutelné intervence Velká Británie jednoznačně upřednostňovala zásah osmanského sultána před společnou britsko-francouzskou intervencí.

Francouzská vláda zastávala vytrvale zcela opačné stanovisko a byla striktně proti jakémukoliv angažmá osmanského sultána v Egyptě. Stav věcí v Egyptě však ještě na podzim roku 1881 nedozrál do takového stadia, aby byla vojenská intervence nevyhnutelným řešením.²³⁴ Zájmy obou mocností v zemi na Nilu zhodnotil z francouzského úhlu pohledu o několik dní dříve Barthélemy-Saint-Hilaire v dopise francouzskému konzulovi v Káhiře Sienkiewiczovi. Francouzský ministr zahraničí uvedl, že zájmy francouzské vlády v Egyptě sice nejsou totožné se zájmy vlády britské, ale přesto uvedl, že „pozice Velké Británie není méně významnou“. Zdůraznil, že obě vlády by měly „spolupracovat tak, aby byly jejich zájmy v Egyptě ochráněny“.²³⁵

V polovině listopadu 1881 došlo ke změně politické situace ve Francii. Dne 14. listopadu nahradil Léon Gambetta ve funkci ministerského předsedy Julese Ferryho a současně nahradil na *Quai d'Orsay* Barthélemy-Saint-Hilaira ve funkci ministra zahraničí. Gambetta obhajoval stanovisko, že klíčem k obnově velikosti Francie je prosazování imperiální politiky.²³⁶ Obával se, že Komora notáblů, která se měla koncem prosince sejít, by mohla rozjitřit existující poklidnou atmosféru v zemi tím, že by kladla požadavky, které by odporovaly doposud uzavřeným mezinárodním smlouvám. Měl strach, že sílící národní hnutí v Egyptě by mohlo sesadit chedíva Tawfíqa a převzít samo moc v zemi.²³⁷ Podle Donalda Malcolma Reida se Gambettova vláda rovněž domnívala, že pokud bude Francie uplatňovat v Káhiře přísnou politiku, mohlo by se zamezit větším projevům odporu k francouzské nadvládě v Tunisku.²³⁸ Z tohoto důvodu

²³³ Zpráva Granvilla Maletovi, Foreign Office, 4. listopadu 1881. C. 3161: Egypt: No. 3 (1882)..., Doc. No. 122, s. 72–73.

²³⁴ BARING, s. 202.

²³⁵ Dopis Barthélemy-Saint-Hilaira francouzskému konzulovi v Egyptě Sienkiewiczovi, Paříž, 27. října 1881. In: DDF, Série I, Tome IV, Paris 1932, No. 178, s. 164–165; RAGATZ, s. 91.

²³⁶ KARSH; KARSH, s. 53.

²³⁷ Depeše britského velvyslance ve Francii Richarda Lyonse Granvillovi, Paříž, 15. prosince 1881. C. 3230: Egypt: No. 5 (1882)..., Doc. No. 24, s. 21; LANGER, *European Alliances ...*, s. 266; MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 30.

²³⁸ REID, s. 228.

Gambetta chtěl, aby obě zainteresované mocnosti vyjádřily podporu politicky oslabenému chedívi a současně si přál, aby daly najevo, že nestrpí žádné zásahy do vnitřních záležitostí Egypta ze strany osmanského sultána Abdülhamida II.²³⁹

V podobném duchu již koncem září 1881 hovořil britský velvyslanec v Paříži lord Lyons, když uvedl, že „nejlepším řešením by bylo využít příležitosti a zřetelně v Káhiře demonstrovat trvající britsko-francouzskou spolupráci. Pokud necháme Egyptany či cizí mocnosti předpokládat, že by existující stav mohl být narušen, nebudeme schopni nadále udržet britské a francouzské kontrolory v zemi a v důsledku jejich odchodu by z Egypta zmizela i finanční prosperita, což by znamenalo, že se znovu budeme muset vypořádat s britskými i francouzskými věřiteli“.²⁴⁰ Britský ministr zahraničí lord Granville se sice nejprve snažil najít východisko ve svolání mezinárodní konference, neboť se obával, aby Francie neopakovala svůj nedávný úspěch z Tunisu, ale francouzská vláda neměla zájem o projednávání egyptské otázky na mezinárodní úrovni.²⁴¹ Energický francouzský státník nakonec prostřednictvím nátlaku, vyvíjeného na britského parlamentního podsekretáře *Foreign Office* Charlese Dilkeho,²⁴² přesvědčil britskou vládu o nezbytnosti zásahu. Britský ministerský předseda Gladstone sice zpočátku sympatizoval se snahami egyptských národních sil, ale poté, co roku 1880 stanul v čele vlády, kolísal mezi svými dřívějšími zásadami a tlakem Francie.²⁴³

Lord Granville proto přijal návrh společné ultimativní nóty, která později vešla ve známost jako Gambettova nóta,²⁴⁴ již 8. ledna 1882 egyptskému chedívi předložili britský generální konzul Edward Malet a jeho francouzský protějšek Joseph Adam Sienkiewicz. Nóta obsahovala hrozbu vojenské intervence, ke které mělo dojít v případě ohrožení chedíva absolutismu.²⁴⁵ Současně zapůsobila jako „červený hadr“ na Komoru notáblů, která se po dlouhé době konečně sešla dne 26. prosince 1881. Společná nóta explicitně zmiňovala právě tuto instituci jako jedno z možných nebezpečí pro chedíva a egyptskou vládu.²⁴⁶ Komora notáblů požadovala vydání takzvaného Organického zákona (*Organic Law*), který by jí přiznal právo rozhodovat o

²³⁹ RAGATZ, s. 91.

²⁴⁰ LANGER, *European Alliances* ..., s. 266.

²⁴¹ GOMBÁR, *Moderní dějiny* ..., s. 267.

²⁴² Charles Wentworth Dilke (1843–1911), druhý baronet Dilke, britský liberál a reformní politik, který zastával v letech 1880–1882 úřad parlamentního podsekretáře na *Foreign Office*. V 60. letech 19. století byl jedním z hlavních propagátorů britského imperialismu, o němž napsal publikaci „*Greater Britain*“, jež vyšla roku 1868. Byl hlavním strůjcem směřování britské liberální politiky v oblastech mimo Evropu.

²⁴³ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 96; GOMBÁR, *Moderní dějiny* ..., s. 267.

²⁴⁴ LANGER, *European Alliances* ..., s. 266.

²⁴⁵ GOMBÁR, *Moderní dějiny* ..., s. 267.

²⁴⁶ LANGER, *European Alliances* ..., s. 266.

rozpočtových otázkách, a dále požadovala vydání zákona, který by stanovil, že bez jejího souhlasu nemohou být vypisovány nové daně. Oba generální kontrolori se postavili striktně proti těmto návrhům a poukazovali na skutečnost, že by prosazením tohoto opatření došlo k porušení dekretu z 18. listopadu 1879, jímž bylo stanoveno, že veškeré změny tohoto druhu podléhají předchozímu souhlasu obou zainteresovaných velmocí.²⁴⁷ Komora se tak po více než jeden měsíc nacházela kvůli rozpočtovým prioritám v rozsáhlém konfliktu s egyptskou vládou, která měla podporu evropských kontrolorů.²⁴⁸ Konflikt vyústil 5. února 1882 odstoupením kabinetu Šarífa Paši, který nahradila nacionalistická vláda v čele s Mahmúdem Sámím Pašou al-Bárúdím. V této vládě získal plukovník Ahmad Urábí křeslo ministra války, Ali Paša Sadiq post ministra financí a Mustafa Fahmí Paša křeslo ministra zahraničí.²⁴⁹ Poprvé v historii Egypta tvořili vládu z majoritní části rodilí Egyptané, kteří byli stoupenci národní strany či vojenskými činiteli.²⁵⁰

Pokud jde o samotný účinek společné nóty, byl přesně opačný, než její tvůrci zamýšleli. Opozice v Egyptě se semknula a pozice egyptského chedíva byla ještě více oslabena, neboť jeho osoba byla nyní podle nacionalistů pevně spjata s intervenční politikou obou velmocí.²⁵¹ Plukovníka Ahmada Urábího nóta velmi pobouřila a dokonce se nechal slyšet, že „společná francouzsko-britská politika povede pouze k tomu, že tak jako Francie obsadila Tunisko, ovládne Velká Británie zanedlouho Egypt“. Od této chvíle stálo nacionalistické hnutí v naprosté opozici k duální kontrole a usilovalo všemožně o vypuzení Evropanů z Egypta.²⁵² Nóta tedy v Egyptě vyvolala stejnou reakci, jako kdyby byla vyhlášena válka.²⁵³

Zahraniční reakce na sebe nenechala dlouho čekat. Evropské velmoci proti dokumentu protestovaly stejně tak jako Porta, která předložila britskému ministru zahraničí svou protestní nótu již 13. ledna 1882. Francouzsko-britské počínání v ní označila jako neoprávněný zásah do sultánova práva suverenity v Egyptě. Dne 10. ledna 1882 uvedl francouzský chargé d'affaires v Berlíně, hrabě d'Aubigny, že mezi

²⁴⁷ Nóta Colvina a de Blignièrese zaslaná britskému generálnímu konzulovi v Egyptě Maletovi a a francouzskému konzulovi v Egyptě Sienkiewiczovi, Káhira, 17. ledna 1882. C. 3230: Egypt: No. 5 (1882)..., Enclosure in Doc. No. 85, s. 63.

²⁴⁸ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 25; FREYCINET, s. 223.

²⁴⁹ Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 5. února 1882. C. 3230: Egypt: No. 5 (1882)..., Doc. No. 120, s. 83; SAUL, s. 549.

²⁵⁰ SANDERSON, The Nile Basin ..., s. 604.

²⁵¹ HUREWITZ, s. 444.

²⁵² BARTHORP, Blood-Red ..., s. 30.

²⁵³ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 98.

Německem, Ruskem, Itálií a Rakouskem-Uherskem proběhla výměna názorů, z níž vyplynulo, že uvedené velmoci jsou nakloněny tomu, aby do Egypta byly vyslány osmanské regimenty. Teprve v případě, že by to bylo nevyhnutelné, měla být osmanská akce podpořena vysláním spojené francouzské a britské válečné flotily.²⁵⁴ O necelý měsíc později, 2. února 1882 pak tyto velmoci předložily v Konstantinopoli společné *pro-memoria*, v nichž vyjádřily přání zachovat v Egyptě *status quo*.²⁵⁵

Mezitím však došlo opětovně ke změně politické situace ve Francii, kde 30. ledna 1882 padla kvůli neshodám ohledně směřování vnitřní politiky Gambettova vláda a novým ministerským předsedou se stal Charles Louis de Freycinet. Tato změna vedla ke změně zainteresovanosti francouzské vlády v egyptské otázce, z níž nyní zmizel francouzský nátlak. Podle Alexandra Schölcha Freycinet odmítl jakékoliv francouzské ambice na vojenskou intervenci v Egyptě,²⁵⁶ což bylo v souladu s přáním francouzské poslanecké sněmovny a senátu.²⁵⁷ Lord Granville sdělil 3. února 1882 Edwardu Maletovi, že francouzský ministerský předseda je striktně proti okupaci a staví se rovněž proti jakékoliv formě zásahu Porty v Egyptě.²⁵⁸ Francouzský státník se měl podle Evelyny Baringa dokonce vyjádřit v tom smyslu, že by „sultán měl raději sesadit dvacet chedívů, než aby vyslal do Egypta jediného vojáka“.²⁵⁹ Z tohoto důvodu dala britská vláda následně Paříži na srozuměnou, že účelem nóty neměla být skutečná akce, ale spíše vyjádření jakési morální podpory.²⁶⁰

Ve francouzském tisku a v poslanecké sněmovně se od roku 1882 rozpoutal konflikt mezi přívrženci Léona Gambetty, tedy zastánci ozbrojeného zásahu v Egyptě, a mezi podporovateli Freycineta. „Gambettisté“ vnímali údobí existence francouzsko-britské spolupráce v Egyptě jako dobu štěstí a prosperity pro Egypt samotný, stejně tak jako pro jeho věřitele a obě zainteresované velmoci. Opozice poukazovala na to, že duální správa ve skutečnosti nefungovala, neboť o všem rozhodovala Velká Británie, a Francie tak musela své zájmy na její úkor obětovat.²⁶¹

²⁵⁴ FREYCINET, s. 217–218.

²⁵⁵ Telegram Dufferina Granvillovi, Konstantinopol, 2. února 1882. C. 3230: Egypt: No. 5 (1882)..., Doc. No. 110, s. 80; HUREWITZ, s. 445.

²⁵⁶ SCHÖLCH, A., The Men on the Spot and the English Occupation of Egypt in 1882. In: The Historical Journal, Vol. 19, 1976, 3, s. 774.

²⁵⁷ SAUL, s. 550.

²⁵⁸ Telegram Lyonse Granvillovi, Paříž, 3. února 1882. C. 3230: Egypt: No. 5 (1882)..., Doc. No. 114, s. 81; SCHÖLCH, s. 775.

²⁵⁹ BARING, s. 260; VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 25.

²⁶⁰ FREYCINET, s. 211; SAUL, s. 550.

²⁶¹ SAUL, s. 551.

S příchodem kabinetu al-Bárúdího přestala britsko-francouzská duální kontrola prakticky existovat. Generální kontroloři již nemohli novou vládu kontrolovat. Francouzský reprezentant Ernest Gabriel de Blignières rezignoval, zatímco britský představitel sir Auckland Colvin na základě instrukcí od své vlády v úřadě setrval.²⁶² V lednu roku 1882 popisoval sir Auckland situaci v zemi následovně: „Egyptané nejsou, podle mého názoru, schopni řídit chod věcí, domnívám se, že se rapidně přibližujeme do stavu, který se bude pouze málo odlišovat od stavu anarchie.“²⁶³ Na počátku února nechal bezradný chedív pod nátlakem nacionalistů veřejně vyhlásit Organický zákon, který si sami navrhli.²⁶⁴ Podle kanadského historika Samira Saula je pak únor roku 1882 počátkem období „exkluzivní intervence Velké Británie v Egyptě“. Toto období by mohlo být charakterizováno snahou o destabilizaci národní egyptské vlády.²⁶⁵ Jeho hlavním představitelem byl Edward Malet, který se stal „opravdovým prvním ministrem“ egyptského chedíva. Zatímco mu radil nesmiřitelnost a neústupnost, brobritsky orientované noviny *Egyptian Gazette* vydávaly ve velké míře pobuřující články. V polovině března prohlásil sir Auckland Colvin s odkazem na Granvillovu nótu ze 4. listopadu 1881, že „je čistě na britské vládě, aby rozhodla o tom, kdy bude stav v Egyptě označen za anarchii“.²⁶⁶ Poté následovaly události, které umožnily vyprovokovat střety s egyptskou vládou a podnítit nepořádek v zemi. Pozdější vojenská intervence tak měla působit jako mise za záchranu veřejného blaha v egyptské provincii.²⁶⁷

Plukovník Ahmad Urábí se v nové vládě stal nejvlivnějším mužem a ihned po svém nástupu do úřadu přijal opatření, která vedla k povyšování stovek egyptských důstojníků a také ke zvyšování jejich platů.²⁶⁸ Sám Urábí Paša a ještě další čtyři důstojníci egyptského původu byli povýšeni do hodnosti brigádního generála. Současně bylo penzionováno na šest stovek vysoce postavených vojáků, všichni byli turecko-čerkeského původu.²⁶⁹ Svého vlivu začal plukovník Urábí využívat k tomu, aby mohl zahájit sérii čistek v egyptské armádě. Tyto čistky směřovaly proti vysokým vojenským

²⁶² MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 120.

²⁶³ MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 34.

²⁶⁴ RAMM, s. 96.

²⁶⁵ SAUL, s. 551.

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ Tamtéž.

²⁶⁸ Edward Malet informoval britského ministra zahraničí, že dosud bylo povýšeno 520 vojáků. Depeše Maleta Granvillovi, Káhira, 11. dubna 1882. C. 3249: Egypt: No. 7 (1882): Further Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1882, Doc. No. 110, s. 89.

²⁶⁹ REID, s. 228; LANGER, *European Alliances ...*, s. 270.

představitelům tureckého, čerkeského a albánského původu.²⁷⁰ Dne 12. dubna bylo odhaleno údajné spiknutí turecko-čerkeských důstojníků, kteří údajně Urábímu měli usilovat o život. Počátkem května bylo uvězněno dalších čtyřicet vojenských hodnostářů, včetně bývalého ministra války Uthmána Rifqího Paši.²⁷¹ Celkem bylo zatčeno téměř padesát důstojníků. Byli postaveni před válečný soud, který se skládal z patnácti Urábímu loajálních důstojníků, jimž předsedal generál čerkeského původu Rašíd Paša Husuy. Obvinění byli bez možnosti obhajoby odsouzeni k doživotnímu vyhnanství na okraj Súdánu. Tento rozsudek se téměř rovnal trestu smrti.²⁷² Každý ortel ovšem musel být schválen egyptským chedívem, který jeho znění, na radu francouzského a britského generálního konzula, nechal na počátku května zmírnit.²⁷³ Tawfík Paša požádal na základě doporučení sira Edwarda Maleta o stanovisko také představitele ostatních velmocí – Rakouska-Uherska, Itálie, Německa a Ruska. Německý reprezentant nebyl toho času v Káhiře přítomen a ostatní konzulové odmítli záležitost komentovat, dokud neobdrží příslušné instrukce od svých vlád. Výjimkou byl italský konzul v Egyptě, který zastával stejné stanovisko jako sir Edward Malet.²⁷⁴ Egyptský chedív konzultoval celou věc také se sultánem. Abdülhamit II. se odvolával na skutečnost, že bývalý ministr války Osman Rifqí Paša zastává v osmanské armádě hodnost generála, a proto jej nelze degradovat bez předchozího souhlasu Konstantinopole.²⁷⁵ Edward Malet označil situaci v Egyptě za kritickou a vyjádřil se v tom smyslu, že „právě nyní přišel vhodný čas, kdy by chedív měl ukázat, že umí jednat“.²⁷⁶ Tawfík Paša nechal rozsudek upravit a namísto Súdánu v něm ponechal pouze slovo exil, což ovšem naprosto rozlítlo al-Bárúdího. V důsledku chedívova zásahu do znění rozsudku došlo k přerušení doposud relativně korektních vztahů mezi chedívem a egyptskou vládou, v jehož důsledku se krize dále prohlubovala.

Situace způsobila rozruch ve Francii, kde následně vyústila ve volání po zásahu. Gladstonův kabinet nyní čelil velmi nevídanému problému. Ačkoliv byla spolupráce

²⁷⁰ ROLO, s. 38.

²⁷¹ Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 2. května 1882. C. 3249: Egypt: No. 7 (1882): Further Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1882, Doc. No. 125, s. 99; LANGER, *European Alliances ...*, s. 270.

²⁷² VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 25; LANGER, *European Alliances ...*, s. 270.

²⁷³ RAMM, s. 104.

²⁷⁴ Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 4. května 1882. C. 3249: Egypt: No. 7 (1882)..., Doc. No. 137, s. 104; LANGER, *European Alliances ...*, s. 270.

²⁷⁵ LANGER, *European Alliances ...*, s. 270; Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 6. května 1882. C. 3249: Egypt: No. 7 (1882)..., Doc. No. 142, s. 105.

²⁷⁶ Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 2. května 1882. Tamtéž, Doc. No. 125, s. 99; LANGER, *European Alliances ...*, s. 270.

s Francií přijata jako základní koncept britské politiky v Egyptě, část britské vlády včetně premiéra se obávala hlubšího zapletení Velké Británie do egyptských záležitostí.²⁷⁷ Stejně tak neměl Gladstone v úmyslu přenechat Francii v Egyptě volnou ruku, a v podobném duchu se vyjádřil i lord Granville, který záměry Velké Británie charakterizoval následujícími slovy: „Přejeme si jednat s Francií srdečně, ale nemáme v úmyslu nechat jí [v Egyptě] převahu.“²⁷⁸

Vzhledem k eskalaci napětí mezi egyptskou vládou a chedívem svolal 10. května Mahmúd Sámí al-Bárúdí Komoru notáblů k neformální schůzce, přestože k takovému kroku neměl potřebné kompetence. Vláda nyní jednala jako revoluční těleso, které již nerespektovalo autoritu chedíva.²⁷⁹ Ačkoliv Muhammad Sultán Paša, který Komoře předsedal, nabídl chedívovi své prostředkování a doufal ve smír, Tawfíq ho odmítl. Podle Donalda Malcolma Reida si chedív uvědomoval, že britské a francouzské válečné lodě jsou již na cestě do Alexandrie.²⁸⁰ Autorita chedíva v Egyptě poklesla na nulu a v evropských kruzích začaly kolovat fámy o jeho hrozícím pádu. Francouzský konzul Sienkiewicz informoval 11. května 1882 francouzskou vládu o tom, že během schůze Komory notáblů byla mimo jiné diskutována i otázka, že by Egyptu již dále neměl vládnout chedív, nýbrž Komorou volený guvernér, kterým se podle Sienkiewicze měl stát buď Urábí Paša, nebo Mahmúd Samí Paša al-Bárúdí.²⁸¹

Britský generální konzul Malet a jeho francouzský protějšek radili chedívovi, aby sesadil Mahmúda Sámího Pašu a vybral nového předsedu vlády. Toto chedív odmítl, a proto byl v polovině května nucen opět navázat vztahy se stávajícím ministerským předsedou. Ještě 7. května 1882 trval Freycinet na tom, aby v případě konfliktu mezi chedívem a jeho ministry podpořil Sienkiewicz jednoznačně Tawfíqa, jakožto jedinou legitimní autoritu v zemi.²⁸² O čtyři dny později navrhl lord Granville, aby Porta vyslala do Egypta osmanského generála, který by v řadách egyptské armády nastolil pořádek. Tento generál pak měl být doprovázen francouzským a britským kolegou pod hrozbou možné osmanské vojenské intervence. Francouzská vláda a obzvláště pak francouzští poslanci byli i tentokrát striktně proti jakékoliv osmanské

²⁷⁷ ROLO, s. 38.

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ Právo na svolání Komory notáblů měl totiž pouze egyptský chedív. RAMM, s. 104.

²⁸⁰ REID, s. 229.

²⁸¹ Telegram Sienkiewiczze Freycinetovi, Káhira, 11. května 1882. In: DD, AE, Paris 1882, No. 66, s. 65–66.

²⁸² Telegram Freycineta Sienkiewiczovi, Paříž, 7. května 1882. Tamtéž, No. 51, s. 54.

intervenci.²⁸³ Z tohoto důvodu učinil de Freycinet 12. května 1882 formální návrh, aby Francie a Velká Británie vyslaly do Alexandrie své válečné loďstvo, které mělo demonstrovat odhodlání obou velmocí podpořit Tawfíqa Pašu.²⁸⁴ Obě země pak instruovaly své reprezentanty v Konstantinopoli, aby osmanskému sultánovi doporučili do událostí v egyptské provincii nijak nezasahovat.²⁸⁵ Sultán pod nátlakem obou velmocí na zásah do egyptských záležitostí zcela rezignoval, a proto dne 15. května 1882 vzkázal prostřednictvím velkovezíra chedívovi, že „Porta je nyní zaměstnána reformami v Anatólii, a proto není v jejích silách, aby se zabývala problémy v egyptské provincii“.²⁸⁶ Téhož dne byla již část spojené britsko-francouzské eskadry soustředěna u břehů Kréty. Ještě dva dny před jejím příplutím k egyptskému pobřeží, 18. května 1882, informoval britský generální konzul v Egyptě lorda Granvilla o tom, že v Káhiře došlo k uklidnění situace. Porta proti vyslání eskadry protestovala, což poklidnou atmosféru v Káhiře poněkud rozvířilo.²⁸⁷

Dne 20. května 1882 připlula spojená britsko-francouzská eskadra²⁸⁸ k egyptským břehům, aby demonstrovala podporu Velké Británie a Francie chedívu Tawfíqovi, který se poté, povzbuzený námořní demonstrací, odhodlal k odvolání ministerského předsedy. Ahmad Urábí Paša ještě společně s dalšími ministry odmítli následovat příkladu Mahmúda Sámího Paši a setrvali ve svých úřadech. Francouzský ministerský předseda de Freycinet instruoval francouzského konzula v Egyptě Sienkiewiczze, aby dosáhl odchodu Urábího Paši (a případně dalších osob, které bude považovat za vhodné) z Egypta, a aby využil svého vlivu k prosazení Šarífa Paši do čela vlády.²⁸⁹ Ještě téhož dne telegrafoval Sienkiewicz do Paříže, že situace v Egyptě se velmi zhoršila, neboť Urábí Paša odmítá Egypt opustit a hnutí odporu je na vzestupu.²⁹⁰ Toho dne zaslal telegram obdobného znění do Londýna také britský generální konzul v Egyptě sir Edward Malet.²⁹¹ V zemi na Nilu nyní kolovaly nejrůznější zvěsti,

²⁸³ MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 37.

²⁸⁴ LANGER, *European Alliances ...*, s. 271; ROLO, s. 40.

²⁸⁵ Telegram Freycineta francouzskému velvyslanci v Konstantinopoli markýzi de Noailles, Paříž, 15. května 1882. In: DD, AE, Paris 1882, No. 87, s. 86.

²⁸⁶ Telegram Sienkiewiczze Freycinetovi, Káhira, 15. května 1882. Tamtéž, No. 90, s. 88.

²⁸⁷ Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 18. května 1882. C. 3251: Egypt: No. 8 (1882): Further Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1882, Doc. No. 4, s. 2.

²⁸⁸ Kromě tří britských a tří francouzských válečných lodí do Alexandrie bylo vysláno rovněž po jednom plavidlu do Suez. Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 21. května 1882. Tamtéž, Doc. No. 42, s. 19.

²⁸⁹ Telegram Freycineta Sienkiewiczovi, Paříž, 23. května 1882. In: DD, AE, Paris 1882, No. 129, s. 117.

²⁹⁰ Telegram Sienkiewiczze Freycinetovi, Paříž, 23. května 1882. Tamtéž, No. 132, s. 119–120.

²⁹¹ Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 23. května 1882. C. 3251: Egypt: No. 8 (1882)..., Doc. No. 65, s. 28–29.

například, že Urábí Paša plánuje sesadit chedíva a vypovědět jej i s celou rodinou ze země. V Káhiře nastala v jejich důsledku panika.²⁹²

Velká Británie a Francie následně předaly prostřednictvím svých konzulů v egyptském hlavním městě 25. května 1882 společnou ultimativní nótu, v níž požadovaly, aby byl Urábí Paša dočasně vypovězen ze země, s ponecháním hodnosti a platu. Jeho dva nejbližší spolupracovníci, Alí Fahmí Paša a Abdal-Ál Hilmí, se měli stáhnout z hlavního města do egyptského vnitrozemí, rovněž s ponecháním hodnosti a platu. Celá egyptská vláda měla resignovat. Obě velmoci deklarovaly vůli intervenovat v egyptských záležitostech za účelem opětovného obnovení chedívovy autority a udržení *statu quo* v zemi. Navíc naznačily, že navrhnou chedívovi vyhlášení všeobecné amnestie a dohlédnou na její dodržování.²⁹³ Osmanský sultán s přítomností britsko-francouzské válečné eskadry v Alexandrii nesouhlasil a na protest nechal vydat oběžník, v němž deklaroval, že přítomnost plavidel je zbytečná, a vyjádřil obavy z možného propuknutí dalších nepokojů v Egyptě.²⁹⁴

v reakci na tento požadavek podala o den později vláda Mahmúda Sámího Paši demisi.²⁹⁵ Chedív pověřil Šarífa Pašu sestavením nového egyptského kabinetu a ten tak odmítl učinit s odvoláním na skutečnost, že dokud budou vojenští velitelé přítomni v Egyptě, není existence egyptské vlády možná. Dne 27. května 1882 adresovali velitelé alexandrijských regimentů společně s veliteli alexandrijských policejních složek chedívovi telegram, že nepřijímají rezignaci Urábího Paši a že dávají Tawfíkovi dvanáct hodin na rozmyšlenou. Po jejich uplynutí nebudou již dohlížet na udržení veřejného pořádku.²⁹⁶ Téhož dne k sobě chedív pozval vůdčí osobnosti Egypta, Komory notáblů, egyptské obchodníky a patnáct velitelů káhirské posádky, aby je obeznámil se situací v zemi. U této příležitosti mu generál Toulbeh Paša oznámil, že egyptská armáda zcela nesouhlasí s britsko-francouzskou nótou z 25. května a že očekává instrukce Porty, jež je toho času jedinou autoritou, kterou egyptská armáda uznává. Tímto krokem tedy egyptská armáda definitivně vypověděla poslušnost chedívu Tawfíqovi.²⁹⁷ Podle zpráv Edwarda Maleta dorazil Urábí Paša ještě téhož dne odpoledne v čele stovky mužů

²⁹² BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 457; KARSH; KARSH, s. 55.

²⁹³ Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 25. května 1882. C. 3251: Egypt: No. 8 (1882)..., Doc. No. 76, s. 34.

²⁹⁴ RAGATZ, s. 102.

²⁹⁵ KARSH; KARSH, s. 56.

²⁹⁶ Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 27. května 1882. C. 3251: Egypt: No. 8 (1882)..., Doc. No. 93, s. 41.

²⁹⁷ Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 27. května 1882. Tamtéž, Doc. No. 94, s. 41.

do domu Muhammada Sultána Paši, aby se zde setkal s vůdčími osobnostmi káhirského veřejného života a s představiteli Komory notáblů. Ahmad Urábí zde vznesl požadavek na sesazení chedíva Tawfíqa z egyptského trůnu. Edward Malet naléhal na lorda Granvilla a tvrdil, že intervence osmanského sultána je již nevyhnutelná.²⁹⁸ Francouzský konzul Sienkiewicz byl přesvědčen, že vystoupení Urábího Paši mělo tajnou podporu Porty, která hrála dvojí hru.²⁹⁹ Bezmocný chedív byl nakonec vzhledem k okolnostem nucen 28. května 1882 ustoupit a opětovně povolal Urábího Pašu do úřadu ministra války.³⁰⁰

Plukovník Urábí se nyní těšil mnohem silnější pozici než kdy předtím. Mezitím obdržel egyptský chedív telegram od Abdülhamida II., jehož prostřednictvím mu sultán blahopřál k sesazení vlády. Chedív Tawfíq, povzbuzený oním blahopřáním, požádal osmanského sultána o vyslání komisaře do Egypta.³⁰¹ Abdülhamit II. vyslal z tohoto důvodu na počátku června 1882 do egyptské provincie čtyřčlennou misi v čele s Dervişem Paşou a Ahmedem Esadem Efendim, kteří měli zahájit vyjednávání se všemi zúčastněnými stranami. Jednoznačným cílem těchto jednání mělo být posílení autority osmanského sultána v Egyptě.³⁰² Komise dorazila do země 9. června 1882. Oba sultánovi emisaři měli protichůdné instrukce, zatímco jeden vyslanec měl podporovat povstalce, druhý měl za úkol štvát chedíva proti Urábímu Pašovi.³⁰³ Sultán byl připraven vyslat do země své jednotky, které by obnovily autoritu chedíva pod osmanskou svrchovaností. Toto řešení vyhovovalo britské vládě, ale Francie stále nechtěla o osmanské intervenci ani slyšet.³⁰⁴

Urábí Paša mezitím zcela ovládl situaci v egyptském hlavním městě a rozhodl se posílit obranu země. Započaly opevňovací práce, budování obranných valů v Alexandrii a opravy alexandrijské pevnosti.³⁰⁵ Urábí Paša nyní vystupoval jako národní hrdina, jehož posláním je zbavit Egypt zahraniční kontroly a zrušit národní dluh.³⁰⁶ Poslanci

²⁹⁸ Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 28. května 1882. Tamtéž, Doc. No. 101, s. 43.

²⁹⁹ Telegram Sienkiewicze Freycinetovi, Káhira, 27. května 1882. In: DD, AE, Paris 1882, No. 149, s. 132.

³⁰⁰ REID, s. 231; SANDERSON, *The Nile Basin* ..., s. 605.

³⁰¹ Telegram markýze de Noailles Freycientovi, Konstantinopol, 28. května 1882. In: DD, AE, Paris 1882, No. 159, s. 140.

³⁰² LANGER, *European Alliances* ..., s. 272.

³⁰³ GOMBÁR, *Moderní dějiny* ..., s. 269; RAGATZ, s. 106; VALKOUN, *Egypt pod britským* ..., s. 27; REID, s. 232.

³⁰⁴ LANGER, *European Alliances* ..., s. 272.

³⁰⁵ RAGATZ, s. 105.

³⁰⁶ Telegram Maleta Granvillovi, Káhira, 30. května 1882. C. 3251: Egypt: No. 8 (1882)..., Doc. No. 134, s. 55.

parlamentu i křesťanští obyvatelé Káhiry ve strachu z možného zrekvírování jejich majetku v rámci válečných opatření hromadně utíkali z Egypta.³⁰⁷ Jen do poloviny června roku 1882 vycestovalo ze země na 14 000 křesťanů.³⁰⁸ Konflikt, který se původně rozhořel jako boj mezi vládou a armádou, se rozvinul do moderního nacionalistického střetnutí zaměřeného proti všem Evropanům. Pod vedením plukovníka Urábího Paši získávalo hnutí nádech nábožensky orientovaného boje muslimů proti všem křesťanům v zemi.³⁰⁹

Z tohoto důvodu navrhl Freycinet 30. května 1882, aby byla k řešení egyptské otázky svolána mezinárodní konference.³¹⁰ Granville souhlasil a chtěl, aby se konference uskutečnila v Konstantinopoli.³¹¹ Konference šesti velmocí, která měla vyřešit otázku, kdo bude pověřen zásahem proti egyptským nacionalistům, měla začít 23. června 1882.³¹² Sultán Abdülhamit II. se odmítl zúčastnit a nesouhlasil dokonce i se zásahem osmanské armády v egyptské provincii s odvoláním na skutečnost, že je nutno vyčkat na výsledky osmanské vyšetřovací komise. Diplomatická jednání v Konstantinopoli neměla ve skutečnosti na výsledek egyptské krize velký vliv. Ještě než se diplomaté stačili pořádně sejít, bylo o řešení rozhodnuto.³¹³

V Alexandrii, kde žilo roku 1882 zhruba 232 000 obyvatel, z nichž každý pátý byl evropského původu,³¹⁴ propukly 11. června 1882 konfesionální nepokoje, během nichž byl spolu s italským a řeckým kolegou zraněn také britský konzul Charles A. Cookson,³¹⁵ a o život přišlo asi 50 Evropanů a 150 Egyptanů.³¹⁶ Podle zpráv francouzského konzula v Alexandrii začaly nepokoje odpoledním střetem mezi Egyptanem a Maltanem, který byl v hádce zasažen nožem do břicha. Následně vypuklo spontánní vraždění Evropanů v ulicích Alexandrie. Armáda zasáhla na přímý rozkaz Urábího Paši o tři hodiny později. V reakci na události z 11. června dovolil řecký konzul svým krajanům, aby se začali ozbrojovat a britský konzul Cookson udělil stejné

³⁰⁷ BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 458; VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 26.

³⁰⁸ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 27.

³⁰⁹ RAGATZ, s. 105.

³¹⁰ Telegram Freycineta francouzskému velvyslanci v Londýně Tissotovi, Paříž, 30. května 1882. In: DD, AE, Paris 1882, No. 175, s. 148.

³¹¹ Telegram Tissota Freycinetovi, Londýn, 31. května 1882. Tamtéž, No. 185, s. 154.

³¹² LANGER, European Alliances ..., s. 272.

³¹³ Tamtéž.

³¹⁴ REID, s. 231.

³¹⁵ Telegram francouzského konzula v Alexandrii Kleczkowského Freycinetovi, Alexandrie, 11. června 1882. In: DD, AE, Paris 1882, No. 36, s. 22.

³¹⁶ Srv. GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 270; Telegram francouzského konzula v Alexandrii Kleczkowského Freycinetovi, Alexandrie, 13. června 1882. In: DD, AE, Paris 1882, No. 45, s. 27–29; LANGER, European Alliances ..., s. 272; REID, s. 231; VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 27.

privilegium také Malt'anům, patřícím mezi britské poddané.³¹⁷ Přesná příčina takzvaného alexandrijského masakru nebyla nikdy odhalena. Většina britského tisku věřila, že za nepokoje byl odpovědný Urábí Paša a jeho sympatizanti, kteří usilovali o vyhnání cizinců z Egypta. Existoval zde i názor, prosazovaný Urábího sympatizantem Wilfridem Bluntem, že za masakr nesl odpovědnost egyptský chedív, který chtěl donutit evropské mocnosti k zásahu. Podle Lowella Josepha Ragatze se spíše jednalo o spontánní nepokoje, které se naštěstí podařilo zastavit dříve, než se jejich lokální regionální charakter změnil v celonárodní.³¹⁸ Chedív Tawfíq bezprostředně poté podlehl naléhání francouzského konzula v Káhiře Sienkiewiczze, aby opustil hlavní město a odebral se do svého alexandrijského paláce *Ras-al Tin*, do blízkosti spojené britsko-francouzské flotile.³¹⁹

V Káhiře byla mezitím s pomocí osmanských vyslanců sestavena prozatímní vláda, kterou tvořilo pět ministrů egyptského původu a tři ministři původu turecko-čerkeského. Do čela této vlády byl zvolen Ismaíl Rághib Paša, zatímco Urábí Paša si podržel funkci ministra války. S tímto nesouhlasila Velká Británie, která i nadále požadovala Urábího rezignaci a obnovení britsko-francouzské finanční kontroly v Egyptě.³²⁰

Po alexandrijském masakru se rozplynuly veškeré naděje na řešení bez nutnosti ozbrojeného zásahu, ať již šlo o intervenci osmanského sultána, britsko-francouzský zásah či výhradně britskou reakci. Událost vyvolala v Evropě pozdvižení a Londýn i Paříž volaly po ozbrojené intervenci. Ve francouzském tisku vycházely po celé léto roku 1882 články Pierra Giffarda, které informovaly o dění v Egyptě a o jeho jednotlivých aktérech.³²¹ Britský tisk obviňoval z alexandrijského masakru Urábího Pašu.³²² V Británii sice dříve existovala skupina oponentů, již tvořili příznivci Wilfrida S. Blunta, který v zemi šířil propagandu ve prospěch Urábího Paši, nicméně po alexandrijském masakru hlasy této opozice utichly. Vláda Williama Gladstona si začala uvědomovat, jaký je skutečný význam údolí Nilu. Zvláštní agent vlády Jejicho Veličenstva v Egyptě a v Afghánistánu, Griffin W. Vyse, údajně prohlásil roku 1882, že „Egypt se zanedlouho stane britským nebo francouzským panstvím, a pokud je mi

³¹⁷ Malta byla od roku 1800 součástí Britské říše. REID, s. 231.

³¹⁸ RAGATZ, s. 107.

³¹⁹ BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 458; LANGER, *European Alliances ...*, s. 272.

³²⁰ GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 269.

³²¹ Pierre Giffard psal zejména pro noviny *Le Figaro*, kde jeho články vycházely v rubrice „*Figaro en Egypte, Hommes de la Revolution*.“

³²² VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 27.

známo, *Foreign Office* nemá v úmyslu přenechat jej Francii³²³. Vláda Williama Gladstona si vyhradila právo jednat za účelem ochrany životů a majetku britských poddaných v Egyptě,³²⁴ ale za daných okolností bylo nemyslitelné, aby Velká Británie či Francie vedly samostatnou akci. Bylo zřejmé, že pokud dojde ke společné intervenci, vřelé vztahy, které panovaly mezi oběma velmocemi, vezmou za své; Bismarckovo označení Egypta za britsko-francouzské „Šlesvicko-Holštýnsko“ tedy nebylo zcela neopodstatněné.³²⁵

Mezitím, co diplomaté v Konstantinopoli jednali o tom, jak egyptskou krizi nejvhodněji ukončit, Ahmad Urábí nadále vytrvale pokračoval v opevňování Alexandrie. Z tohoto důvodu požadoval britský admirál Seymour již 29. května 1882, aby byly do přístavu vyslány další válečné lodě.³²⁶ Gladstonova vláda se obávala, že se Urábí pokouší zablokovat přístup do alexandrijského přístavu, a proto pověřila 3. července 1882 admirála Seymoura, aby doručil egyptské straně ultimátum, jehož prostřednictvím mělo být nařízeno okamžité ukončení opevňovacích prací v Alexandrii. V případě, že by egyptská strana znovuzahájila jejich stavbu, dostal admirál instrukce zničit přístavní opevnění a případně i baterie děl, pokud by je egyptská strana použila k útoku.³²⁷ Ve francouzském parlamentu probíhaly na toto téma rozsáhlé debaty. Freycinet, přesvědčený prostřednictvím Sienkiewiczze o tom, že britská či osmanská ozbrojená intervence v Egyptě by vedla k propuknutí násilností místního muslimského obyvatelstva vůči křesťanům, čímž by došlo k ohrožení životů francouzských občanů nejen v Egyptě, ale také v Tunisku, Alžírsku a Sýrii, se o dva dny později vyslovil v tom smyslu, že se Francie s tímto ultimátem neztotožňuje, a proto pokud bude předloženo, francouzská eskadra bude nucena opustit Alexandrii.³²⁸ Francouzskému velvyslanci v Londýně Tissotovi Freycinet sdělil, že Francie se k akci nepřipojí, neboť by se jednalo o akt přímého nepřátelství vůči Egyptu, což by bylo v rozporu se závěry, k nimž v mezidobí dospěla konference v Konstantinopoli.³²⁹ Ještě 6. července totiž

³²³ RAGATZ, s. 108.

³²⁴ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 270.

³²⁵ LANGER, European Alliances ..., s. 268; RAGATZ, s. 108.

³²⁶ Telegram admirála Seymoura britskému sekretáři admirality Robertu Hallovi, Alexandrie, 29 května 1882. C. 3251: Egypt: No. 8 (1882)..., Doc. No. 134, s. 55.

³²⁷ Telegram lorda Granvilla Williamu C. Cartwrightovi, obsahující instrukce admirálu Seymourovi, Foreign Office, 3. července 1882. C. 3391: Egypt: No. 17 (1882): Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1882, Doc. No. 92, s. 69; Telegram Freycineta Tissotovi, Paříž, 5. července 1882. In: DD, AE, Paris 1882, No. 162, s. 104.

³²⁸ RAMM, s. 107.

³²⁹ Součástí telegramu Freycineta Tissotovi, Paříž, 5. července 1882. In: DDF, Tome IV, Paris 1932, No. 426, s. 400.

referoval nový francouzský generální konzul v Egyptě Edmond Charles Eugène Domet de Vorges do Paříže, že situace v zemi není znepokojující, a ve své depeši poznamenal, že „nic nenasvědčuje nutnosti zásahu, pokud britští agenti nebudou hnát záležitosti do extrému“.³³⁰ Téhož dne dospěla konference v Konstantinopoli ke stanovisku, že by do Egypta měla být vyslána osmanská armáda. Tuto žádost sultán odmítl, přestože o čtyři dny později změnil názor a vyjádřil se, že následujícího dne se zúčastní zasedání konference a nabídne uspokojivé řešení egyptské otázky.³³¹

Dne 10. července 1882 předal admirál Seymour egyptské straně ultimátum, v němž namísto zastavení opevňovacích prací požadoval přímo odstoupení alexandrijských pevností, čímž jednoznačně překročil své pravomoci.³³² Z tohoto důvodu bylo francouzské loďstvo odveleno z Alexandrie do Port Saídu. Britové se obávali, že Francouzi za jejich zády tajně vyjednávají s Urábím.³³³ O den později začalo bombardování Alexandrie, které bylo ukončeno v odpoledních hodinách téhož dne. Chedív se během bombardování nacházel v paláci *Ras-el-Tin*, kde následujícího dne, když Urábího jednotky začaly ustupovat, přijal britskou ochranu. V Alexandrii, která ležela v troskách a v popelu, započalo drancování. Poté, co se egyptské jednotky stáhly hlouběji do vnitrozemí do Kafr-al-Dawaru, vylodila se část britských pozemních sil s cílem znovu nastolit ve městě pořádek.³³⁴ Dne 14. července 1882 vyslala Velká Británie několik plavidel do Suezského kanálu, aby jej ochránila proti případným útokům.³³⁵ O den později referoval Domet de Vorges do Paříže: „Jsme opuštěni. Chedív se s regimentem věrných vrací zpět do města. Urábí Paša je ve vnitrozemí a jsme přesvědčeni o tom, že právě on vydal rozkazy k drancování a vypálení Alexandrie. Britský admirál okupuje přístavy spolu s osmi sty muži a požaduje, aby neutrální státy zformovaly dobrovolnické pořádkové jednotky. Američané již vyslali sto mužů. Itálie a Rakousko-Uhersko odmítly a vyžádaly si instrukce z metropolí. Francouzský konzulát byl vypálen.“³³⁶

³³⁰ Telegram Dometa de Vorgese Freycinetovi, Alexandrie, 7. července 1882. Tamtéž, No. 430, s. 404.

³³¹ KARSH; KARSH, s. 58.

³³² Telegram markýze de Noailles Freycinetovi, Therapia, 10. července 1882. In: DD, AE, Paris 1882, No. 181, s. 116.

³³³ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 110.

³³⁴ REID, s. 232.

³³⁵ Telegram Tissota Freycinetovi, Londýn, 14. července 1882. In: DDF, Série I, Tome IV, Paris 1932, No. 449, s. 422.

³³⁶ Telegram Dometa de Vorgese Freycinetovi, Alexandrie, 15. července 1882. Tamtéž, No. 452, s. 423–424.

Plukovník Urábí Paša poté vydal prohlášení, v němž vyhlásil Velké Británii válku a nařídil všeobecnou mobilizaci. Současně usiloval o sesazení chedíva Tawfíqa Paši. Ten nechal 22. července sesadit Urábího Pašu z funkce ministra války, oficiálně proto, že opustil Alexandrii bez chedívova souhlasu, aniž kladl odpor britským jednotkám. Chedív rovněž požadoval, aby povstalci složili zbraně.³³⁷ Urábí Paša si zajistil u tří šejchů z *Al-Azharu* vydání *fatwy*,³³⁸ jejímž prostřednictvím byl Tawfíq Paša sesazen z egyptského trůnu jakožto zrádce, který zavinil okupaci Egypta a zradil islám. Chedív následně vydal spěšně prohlášení, v němž postavil všechny, kdo Urábího Pašu podporovali a poskytovali mu pomoc, mimo zákon. V Egyptě tak nastalo dvojvládí.³³⁹

Mezitím byla 19. července Porta jednomyslně vyzvána, aby zasáhla v Egyptě a pomohla Tawfíqu Pašovi nastolit pořádek v zemi. Francie a Británie zaslaly Portě ultimátum, že pokud nevyšle do Egypta své síly do čtyřadvaceti hodin, budou velmoci nuceny zasáhnout samy.³⁴⁰ Porta dospěla k názoru, že by Osmanská říše měla do egyptské provincie vyslat 4000 mužů, kteří by pomohli situaci vyřešit. Sultán Abdülhamit II. ale odmítl, neboť se domníval, že s pomocí takto malé skupiny vojáků by Urábího Pašu k žádným krokům nedonutil. Podle amerického historika Stanforda Shawa měl sultán spíše zájem dořešit finanční obtíže tak, aby evropskou finanční kontrolu v egyptské provincii mohla časem nahradit vlastní osmanská finanční kontrola.³⁴¹ Ve Velké Británii se William Gladstone vyjádřil 22. července v Dolní sněmovně v tom smyslu, že pokud Velká Británie nebude schopna dohodnout se s jinou mocností o spolupráci, bude nucena zasáhnout v Egyptě sama.³⁴² Gladstonova vláda vyzvala Francii a Itálii, aby se zúčastnily společného zásahu v Egyptě s cílem ukončit egyptskou revoltu. Z obav, že se toto prohlášení stane skutečností, souhlasil francouzský ministerský předseda Freycinet s britsko-francouzskou ochranou Suezského průplavu, ale odmítl francouzskou vojenskou účast na akcích ve vnitrozemí.³⁴³ Francouzští poslanci tento návrh odsouhlasili většinou 340 hlasů proti 66.

³³⁷ BARING, s. 300.

³³⁸ *Fatwa* je odpověď, názor či rozhodnutí v nábožensko-právních otázkách, vydávané nejvyššími muslimskými duchovními, *muftími*. Velký muftí země se někdy nazývá *šejch al-islám*. Viz REEBER, M., *Islám*, Brno 2008, s. 42.

³³⁹ GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 270; KARSH; KARSH, s. 58.

³⁴⁰ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 114.

³⁴¹ SHAW, s. J., SHAW, E. K., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Reform, Revolution, and Republic, The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*, Vol. II, Cambridge 1977, s. 194.

³⁴² KARSH; KARSH, s. 61.

³⁴³ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 116.

Freycinetova vláda získala důvěru 274 hlasy.³⁴⁴ S morální podporou Německa souhlasily obě mocnosti s okupací území Suezského kanálu; Francie měla zabezpečit Port Saïd a Kantaru, zatímco Velká Británie měla zasáhnout v Ismaïlii a v Suez. Dne 24. července požádala Gladstonova vláda Dolní sněmovnu o uvolnění 2 300 000 liber šterlinků na egyptskou expedici, což bylo schváleno většinou 275 hlasů proti 19.³⁴⁵

León Gambetta vedl v poslanecké sněmovně boj za aktivní francouzsko-britskou intervenci v Egyptě, zatímco radikální křídlo pod vedením Georgese Clemenceaua³⁴⁶ odmítalo jakékoliv francouzské angažmá v zemi na Nilu a vysmívalo se Gambettovým plánům na společný britsko-francouzský zásah. Stoupenci Clemenceaua věřili, že otevřená podpora, kterou vyjádřilo Německo britsko-francouzským aktivitám v Egyptě, je pouhou součástí Bismarkova plánu na rozptýlení francouzských jednotek po světě, aby mohla být uskutečněna další „expedice“ na Rýnu. Když však předložil Freycinet o týden později 29. července 1882 k projednání ve francouzské poslanecké sněmovně žádost o uvolnění potřebných finančních prostředků na francouzskou vojenskou expedici k Suez, byla tato žádost jednoznačně zamítnuta většinou 416 hlasů proti 17. Vítězství Clemenceaua tak bylo definitivní, neboť Freycinetova vláda nepřežila hlasování o důvěře a padla.³⁴⁷ Podle Williama L. Langeru však francouzská neúčast ve vojenských operacích v Egyptě po boku Velké Británie neznamenal, že by Francouzi zamýšleli britský zásah jakkoliv blokovat, měli naopak zájem na tom, aby byla egyptská revoluce potlačena a pořádek v zemi obnoven.³⁴⁸ Nástupcem Freycineta se stal Charles Duclerc,³⁴⁹ jehož vláda byla naladěna proti jakémukoliv „francouzskému dobrodružství“ V Egyptě ještě ostřeji, než kterákoliv jiná vláda před ní.³⁵⁰

Pokud jde o italskou účast na egyptské expedici, italská vláda projevovala ze všech evropských mocností vůči zamýšlené francouzsko-britské účasti největší odpor. Francouzská okupace Tuniska, s níž Velká Británie tiše souhlasila, byla pro italskou národní hrdost tvrdým políčkem. Italští státníci nahlíželi na britsko-francouzské aktivity v Egyptě vždy jako na přípravné kroky, které jednou vyústí v okupaci země na Nilu.

³⁴⁴ Telegram Lyonse Granvillovi, Paříž, 19. července 1882. C. 3391: Egypt: No. 17 (1882)..., Doc. No. 326, s. 167.

³⁴⁵ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 117.

³⁴⁶ Georges Benjamin Clemenceau (1841–1929), francouzský státník a novinář, vůdce radikálních socialistů. Dvakrát zastával roli ministerského předsedy (1906–1909 a 1917–1920).

³⁴⁷ RAGATZ, s. 112–113.

³⁴⁸ LANGER, *European Alliances* ..., s. 274.

³⁴⁹ Charles Théodore Eugène Duclerc (1812–1888), francouzský politik a novinář, od 7. srpna 1882 do 28. ledna 1883 zastával současně úřad ministerského předsedy a ministra zahraničí.

³⁵⁰ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 124.

Prostřednictvím generála Menabreya, který jednal dle instrukcí italského ministra zahraničí Pascala S. Manciniho, odmítla italská vláda koncem července roku 1882 pozvání Velké Británie účastnit se egyptského tažení. Oficiálním důvodem pro italské odmítnutí byl souhlas osmanského sultána s vysláním jednotek do Egypta.³⁵¹ Lord Granville ovšem rozhodnutí Itálie uvítal. Britskému konzulovi v Římě Augustovi B. Pagetovi 28. října 1882 napsal: „Udělalí jsme správnou věc; ukázali jsme naši vůli povolit účast jiným, přesto se nemusíme obtěžovat s partnerem.“³⁵²

Britové mezitím shromáždili 20 000 vojáků, kteří se 19. srpna 1882 pod vedením sira Garneta Wolseleye³⁵³ vylodili na egyptském pobřeží. Britský expediční sbor obsadil Suezský průplav, a to navzdory protestům francouzské vlády.³⁵⁴ Kromě kanálu obsadily britské jednotky se souhlasem chedíva také Port Saíd a Ismaílii, odkud dále postupovaly na hlavní město.³⁵⁵ Tímto krokem byla britská okupace Egypta fakticky započata.

K rozhodujícímu střetnutí došlo 13. září v bitvě u Tall al-Kabíru, vzdáleném 105 kilometrů od Káhiry. Během dvou hodin byla Urábího armáda poražena a plukovníkův pobočník Alí Fahmí Paša byl zajat. O dva dny později obsadil generál Wolseley Káhiru a sám Urábí Paša se společně se svými dalšími dvěma pobočníky, generálem Bárúdím a Talbou Pašou Ismatem, vzdal britskému generálu Drury-Loweovi.³⁵⁶ Ztráty na egyptské straně obnášely po bitvě u Tall al-Kabíru okolo 2000 mužů a zhruba 800 raněných, zatímco Britové měli 58 mrtvých, 379 raněných a 22 pohřešovaných.³⁵⁷

Během tažení generále Wolseleye probíhala i nadále jednání o osmanské spoluúčasti, kterou však Britové podmiňovali podpisem vojenské konvence. Ještě však, než se nerozhodný sultán Abdülhamit II. vyjádřil, egyptská revolta skončila.³⁵⁸ Dne 16. září rezignovala britská vláda na jednání s Portou, neboť sultánových jednotek již

³⁵¹ RAGATZ, s. 113; LANGER, *European Alliances ...*, s. 275.

³⁵² Telegram markýze de Noailles Duclercovi, Therapia, 29. září 1882. In: DD, AE, 1882–1883, Paris 1883, No. 70, s. 51–52.

³⁵³ Garnet Joseph Wolseley, první vikomt Wolseley z Káhiry (1833–1913), britský voják, který sloužil mimo jiné v Indii a v Číně. V letech 1895–1900 působil jako vrchní velitel ozbrojených sil britské armády.

³⁵⁴ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 125.

³⁵⁵ BAREŠ; VESELÝ; GOMBÁR, s. 459.

³⁵⁶ GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 271; FAHMY, s. 21.

³⁵⁷ VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 32; MARLOWE, *The British in Egypt*, s. 49.

³⁵⁸ Sultán souhlasil s podepsáním konvence dne 5. září 1882, ale samotný akt byl neustále odkládán. Dne 6. září 1882 byla v tisku zveřejněna proklamace, která označila Urábího Pašu za rebela. Telegram markýze de Noailles Duclercovi, Therapia, 6. září 1882. In: DD, AE, 1882–1883, Paris 1883, No. 56, s. 45.

nebylo třeba.³⁵⁹ Během prosince byl zahájen hlavní soudní proces s Urábím Pašou a jeho pobočníky, kterého se zúčastnil i sir Charles Rivers Wilson. Gladstonova vláda trvala na tom, aby byl proces spravedlivý. Výsledek byl však předem konzultován s evropskými právními kapacitami, jako byli francouzský advokát Octave Borelli či britský právník A. M. Broadley. Urábí Paša byl shledán vinným a byl původně odsouzen k trestu smrti. V důsledku zvláštní mise lorda Dufferina do egyptského hlavního města byla vydána amnestie, během níž byl rozsudek zmírněn a Urábí Paša byl odsouzen pouze k doživotnímu vyhnanství. Dne 26. prosince 1882 odplul Urábí Paša společně se svými šesti věrnými na palubě britské lodi na Cejlon; návrat do Egypta mu byl umožněn až roku 1901.³⁶⁰ Mezitím podal Rijád Paša demisi, oficiálně z důvodu nemoci, ale skutečným důvodem jeho odstoupení byl zřejmě fakt, že se nedokázal smířit s rozsudkem, který byl vynesena nad Urábím Pašou a ostatními povstanci. Kromě vůdců rebelie bylo odsouzeno na 150 dalších osob, někteří z nich měli odejít do exilu a jiní byli odsouzeni k trvalému pobytu v provinciích, kde měli být pod policejním dohledem.³⁶¹

Pouhý týden po rozhodující bitvě u Tall al-Kabíru sdělil Charles Duclerc britskému chargé d'affaires v Paříži Francisi R. Plunkettovi, že by považoval za vhodné, aby Velká Británie co nejdříve vyjádřila své představy o budoucnosti Egypta. Zároveň zdůraznil, že věří, že Velká Británie nemá v úmyslu nečestným způsobem využít obstrukcí, kterým francouzská zahraniční politika čelí v poslanecké sněmovně.³⁶² Avšak již počátkem října roku 1882 naznačil francouzský ministerský předseda během dalšího setkání s britským chargé d'affaires, že Francie si je vědoma skutečnosti, že sir Auckland Colvin se vrátil do Alexandrie, nikoliv proto, aby se opětovně ujal funkce generálního kontrolora. Současně se zmínil, že „je jeho povinností varovat vládu Jejích Veličenstva, že jakékoliv snahy o nepřímé zrušení britsko-francouzské kontroly či považování této spolupráce za nefunkční bez předchozí konzultace této skutečnosti s francouzskou vládou budou mít ve Francii špatný dopad a tyto snahy budou vnímány jako nepřítelští přátelský postup Velké Británie vůči Francii“.³⁶³

³⁵⁹ RAGATZ, s. 115.

³⁶⁰ RAMM, s. 114; BARING, s. 336–337.

³⁶¹ BARING, s. 337.

³⁶² Telegram britského velvyslance v Paříži Plunketta lordu Granvillovi, Paříž, 20. září 1882. C. 3447: Egypt: No. 20 (1882): Correspondence Respecting the Anglo-French Financial Control, London 1882, Doc. No. 2, s. 1.

³⁶³ Telegram Plunketta Granvillovi, Paříž, 11. října 1882. Tamtéž, Doc. No. 4, s. 2.

V polovině října informoval nový francouzský konzul v Egyptě Gaston Raindre ředitele Oddělení politických záležitostí na *Quai d'Orsay* Alberta Decraise, že „Britové se na břehu Nilu stále více chovají jako doma“.³⁶⁴ Ačkoliv teprve 23. října 1882 instruoval lord Granville britského velvyslance v Paříži lorda Lyonse, aby tlumočil francouzskému ministerskému předsedovi Duclercovi návrhy britské vlády na modifikaci systému finanční kontroly Egypta, bylo v Londýně jasné již o měsíc dříve, že Británie nemá v úmyslu v britsko-francouzské spolupráci v Egyptě pokračovat.³⁶⁵ Součástí návrhů Gladstonovy vlády Francii bylo opuštění systému britsko-francouzské společné finanční kontroly Egypta a jeho nahrazení systémem novým. Egyptský chedív měl nyní jmenovat jediného Evropana do funkce finančního generálního kontrolora. Úkolem tohoto kontrolora mělo být poskytování rad egyptské vládě ve finančních otázkách tehdy, pokud jej k tomu chedív vyzve. Nový kontrolor již neměl mít pravomoci zasahovat přímo do vnitřních záležitostí země.³⁶⁶ Jelikož jej jmenoval chedív na základě doporučení britské vlády, byla funkce svěřena siru Aucklandu Colvinovi.³⁶⁷

Po porážce Urábího vojsk se tedy v Egyptě jednoznačně prosadil britský vliv, ačkoliv země zůstávala i nadále formálně součástí Osmanské říše. Skutečná moc však již byla v rukou britského generálního konzula.³⁶⁸ Již na konci září 1882 bylo zřejmé, že Velká Británie je absolutním a nepopíratelným pánem Egypta. Francie cítila, že ztratila možnost podílet se na kontrole záležitostí v Egyptě. Byla to však právě ona, která svojí politikou za Gambettovy vlády dosáhla toho, že zahraniční intervence v Egyptě byla nevyhnutelná. Po změně domácí politické situace a nástupu Freycinetovy vlády vystupovala Francie vytrvale proti jakékoliv formě osmanské intervence v Egyptě a nakonec nejen odmítla nabídku Velké Británie podílet se na společném zásahu a na bombardování Alexandrie, nýbrž se také odmítala podílet na okupaci Suezského průplavu. Po potlačení Urábího revolty a nastolení pořádku v zemi na Nilu měla francouzská Třetí republika zájem o obnovení *statu quo ante*.

³⁶⁴ Zvláštní dopis Raindreho Decraisovi, Káhira, 16. října 1882. In: DDF, Série I, Tome IV, Paris 1932, No. 544, s. 519.

³⁶⁵ RAMM, s. 116.

³⁶⁶ Telegram Granvilla Lyonsovi, Foreign Office, 23. října 1882. In: DDF, Série I, Tome IV, Paris 1932, No. 548, s. 523.

³⁶⁷ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 38.

³⁶⁸ GOMBÁR, Vliv politicky relevantních elit ..., s. 5.

III. Francie a britská okupace Egypta v 80. letech 19. století – dvě tváře přístupu

Velká Británie opustila koncem září 1882 s definitivní platností koncepci britsko-francouzské spolupráce v Egyptě. Zřejmě jediným obhájcem tohoto modelu tak zůstával i po rozhodujícím britsko-egyptském střetnutí britský konzervativní politik lord Lyons.³⁶⁹ Opačný názor zastávali liberálové, kteří podporovali myšlenku britského zásahu v Egyptě bez francouzské účasti. Například Henry George Elliot,³⁷⁰ dřívější britský velvyslanec v Konstantinopoli a pozdější velvyslanec ve Vídni tvrdil, že v egyptské otázce je střetnutí Francie a Británie nevyhnutelné. V průběhu egyptské krize se dokonce nechal slyšet, že „by [v Egyptě] raději viděl červené fezy Turků než červené kalhoty Francouzů“. Právě Elliot podporoval politiku omezení francouzského vlivu v Egyptě.³⁷¹ Největším obhájcem koncepce tvrdého zásahu byl však Edward Malet, který ve svých pamětech poznamenal, že britsko-francouzská spolupráce v Egyptě byla „tragédií [plnou] chyb“.³⁷²

Z tohoto důvodu se lord Granville, vědom si přítomnosti generála Wolseleye v Egyptě a podpory britských diplomatů, rozhodl již v říjnu 1882 odstranit systém takzvané duální britsko-francouzské kontroly v Egyptě. Učinil tak, aniž by navrhl Paříži jakoukoliv formální kompenzaci.³⁷³ Podle Agathy Ramm Britové tímto krokem dali jasně najevo, že „nehodlají Francouze z Egypta vykoupit“.³⁷⁴ Britský ministr zahraničí v dopise Gladstonovi 2. října 1882 uvedl: „Souhlasím s Vámi, že duální kontrola musí být zrušena. Nemyslím si, že se za ni budou Francouzi prát.“³⁷⁵ Německý velvyslanec v Londýně Herbert Bismarck situaci popsal po osobním setkání s lordem Granvillem tak, že lord Lyons, který byl toho času na dovolené v Londýně, měl následujícího dne

³⁶⁹ Richard Bickerton Pemell Lyons, první hrabě Lyons (1817–1887), významný britský diplomat, který započal svou kariéru jako britský vyslanec v USA. Roku 1865 se stal velvyslancem v Konstantinopoli a od července 1867 zastával po dvacet let funkci velvyslance v Paříži, kde jej v listopadu roku 1887 ve funkci nahradil hrabě Lytton.

³⁷⁰ Henry George Elliot Murray Kynynmound (1817–1907), britský liberální politik a diplomat, který v údobí 1863–1877 působil jako velvyslanec v Konstantinopoli, kde v letech 1876–1877 reprezentoval společně s lordem Salisburym Velkou Británii na konferenci. Poté byl přeložen do Vídne, kde působil jako britský velvyslanec v letech 1877–1884.

³⁷¹ OTTE, T. G., *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*, Cambridge 2012, s. 139–142.

³⁷² Tamtéž, s. 140.

³⁷³ Tamtéž, s. 142.

³⁷⁴ RAMM, s. 118.

³⁷⁵ Dopis Granvilla Gladstonovi, Walmer Castle, Deal, 2. října 1882. FITZMAURICE, E., *The Life of Lord Granville, 1815–1891*, Vol. 2, London 1905, s. 305–306.

odcestovat do Paříže, aby oznámil francouzskému ministerskému předsedovi Duclercovi rozhodnutí britské vlády zrušit duální kontrolu. Granville předpokládal, že Francie toto britské rozhodnutí přijme. Lord Lyons byl dále pověřen, aby navrhl Paříži nahrazení britského a francouzského generálního kontrolora jediným finančním poradcem, který měl mít na starosti již pouze fiskální záležitosti a měl být jmenován chedívem. Tento finanční poradce by měl právo účastnit se všech jednání egyptské vlády a vyjadřovat se ke všem důležitým rozhodnutím, týkajícím se egyptských financí.³⁷⁶ Lord Granville se vyjádřil v tom smyslu, že by upřednostnil, pokud by tento finanční poradce byl z Velké Británie. Pro případ, že by Charles Duclerc měl oproti tomuto návrhu výhrady, byl lord Lyons instruován, že je oprávněn udělat malé ústupky, které však nebudou materiálního charakteru.³⁷⁷

Ještě před osudným střetnutím u Tall al-Kabíru pověřil Edward Malet Šarífa Pašu sestavením egyptské vlády. Ihned poté se Britové ujali kontroly egyptských železnic a převzali rovněž dohled nad výcvikem nových egyptských pořádkových sil, které měly nahradit starou chedívovu armádu, jež byla rozpuštěna chedívovým dekretem z 20. prosince 1882.³⁷⁸ Již v prosinci 1882 byl do Egypta povolán sir Evelyn Wood,³⁷⁹ který stanul v čele armády jako *sirdár*,³⁸⁰ jehož úkolem bylo reorganizovat egyptskou armádu pod britským dohledem. V lednu 1883 byl velením egyptského četnictva pověřen Valentine Baker.³⁸¹

Francouzský ministerský předseda Duclerc nesouhlasil s tím, že by britsko-francouzská kontrola neměla být obnovena, a odvolával se na skutečnost, podle níž „Velká Británie deklarovala, že její intervence v Egyptě je vedena za účelem obnovení pořádku v zemi, což britskou vládu zavazuje k tomu, aby obnovila veškeré instituce, které egyptská rebelie zamýšlela zničit, a obzvláště pak ty instituce, které mají

³⁷⁶ OWEN, The Middle East ..., s. 220.

³⁷⁷ Memorandum Herberta Bismarcka, Londýn, 22. října 1882. In: DUGDALE, E. T. s. (Ed.), German Diplomatic Documents 1871–1914. Bismarck's Relations with England 1871–1890, Vol. 1, London 1928, No. IV. 41–2, s. 163.

³⁷⁸ LANVER, M., The British in Egypt 1822–1922, London 2012, s. 10; COLVIN, A., The Making of Modern Egypt, London 1906, s. 38.

³⁷⁹ Henry Evelyn Wood (1838–1919) byl britský polní maršál, který sloužil v Indii během Velkého indického povstání a jenž se osvědčil rovněž v tažení proti mahdistům. V Egyptě pomáhal potlačovat Urábiho povstání a následně v letech 1882–1885 působil jako vrchní velitel egyptské armády.

³⁸⁰ Sirdár, původně z perského sardar, označení pro britského vrchního velitele egyptské armády. Sirdár sídlil v Sirdarii, což byla rozlehlá usedlost ve čtvrti Zamalek, kde sídlila rovněž britská vojenská zpravodajská služba.

³⁸¹ Kapitán Valentine Baker (1827–1887) byl britský voják, známý rovněž jako Baker Paša. Od roku 1882 stál v čele egyptského četnictva.

mezinárodní charakter“.³⁸² Lord Granville odpověděl, že autorita egyptského chedíva byla obnovena jenom díky vojenské intervenci, na které se Paříž odmítla podílet. Vzhledem ke skutečnosti, že tato autorita byla následně udržována jenom na základě vojenské přítomnosti britských jednotek v Egyptě, argumentoval Granville tím, že Francie nemůže za těchto okolností požadovat obnovení *statu quo ante*.³⁸³ Duclerc však namítal, že „udržení britsko-francouzské duální kontroly je podmínkou pro [další] prosperitu Egypta“.³⁸⁴

V posledních třech měsících roku 1882 probíhala mezi lordem Granvillem a Charlesem Duclercem o otázce dalšího vývoje situace v Egyptě čilá korespondence. Francouzská snaha o navázání diskuse však byla přerušena hned na počátku roku 1883, kdy 3. ledna 1883 adresoval lord Granville evropským velmocím oběžník, v němž nastínil další směřování britské politiky v Egyptě. Britský ministr zahraničí přislíbil, že se Velká Británie „stáhne z Egypta ihned, jak jen to stav země a organizace prostředků na podporu a udržení chedívovy autority dovolí“.³⁸⁵ O den později uzavřel Duclerc jednání takto: „Britská vláda posuzuje situaci jinak, což nás nutí k tomu, abychom znovu přijali politiku svobodné akce (*liberté d'action*), Ačkoliv pociťujeme lítost, přijímáme situaci, jak nám je [britskou vládou] předložena.“³⁸⁶ Francouzský konzul v Egyptě Gaston Raindre shrnul situaci 8. ledna 1883 následovně: „Sledoval jsem se skutečným zájmem novinky, které do Egypta přinášely telegrafní agentury. Podle nich jsou jednání s Británií oficiálně ukončena. Bylo konstatováno, že dohoda je nemožná.“³⁸⁷ Dne 11. ledna 1883 předal britský kontrolor Auckland Colvin egyptskému chedívu svou demisi, a tímto aktem byla duální britsko-francouzská kontrola formálně zrušena.³⁸⁸ Dosavadní systém byl dle britského návrhu nahrazen jediným finančním poradcem, který byl jmenovaný na doporučení londýnské vlády. Tímto poradcem se stal Colvin, který byl chedívem jmenován do funkce 6. února 1883.³⁸⁹

³⁸² Telegram Duclerca Tissotovi, Paříž, 13. prosince 1882. In: DD, AE 1882–1883, Paris 1883, No. 117, s. 118.

³⁸³ Telegram Granvilla Lyonsovi, FO, 25. ledna 1883. C. 3447: Egypt: No. 20 (1882)..., Doc. No. 65, s. 46.

³⁸⁴ Telegram Duclerca Tissotovi, Paříž, 4. ledna 1883. In: DD, AE 1882–1883, Paris 1883, No. 120, s. 131–134.

³⁸⁵ Oběžník lorda Granvilla, FO, 3. ledna 1883. C. 3447: Egypt: No. 20 (1882)..., Appendix No. 2, s. 48.

³⁸⁶ SAUL, s. 557; FREYCINET, s. 330.

³⁸⁷ Telegram Raindreho Duclercovi, Káhira, 8. ledna 1883. In: DDF, Série I, Tome IV, Paris 1932, No. 596, s. 577.

³⁸⁸ FAHMY, s. 23.

³⁸⁹ Telegram Raindreho francouzskému ministru zahraničí Armandu Fallièresovi, Káhira, 6. února 1883. In: DDF, Série I, Tome IV, Paris 1932, No. 608, s. 587.

Lze tedy tvrdit, že od konce roku 1882 již politika britsko-francouzské spolupráce v Egyptě neexistovala. Tato skutečnost měla značný význam pro mezinárodní vztahy v Evropě. Až do onoho okamžiku měly obě mocnosti určité společné zájmy, které předurčovaly jejich politiku vůči Spolku tří císařů. Západní mocenský blok se však nyní rozpadl a politika úzké francouzsko-britské spolupráce byla postupně nahrazena ostrým antagonismem.³⁹⁰ Londýn si uvědomil, že ve chvíli rozpadu spojení s Francií je nutné najít nového partnera; tímto partnerem se mělo stát Německo. Podle Williama L. Langer Bismarck věděl, že případný konflikt mezi Paříží a Londýnem pouze posune Velkou Británii do závislosti na německé dobré vůli, což povede k tomu, že Francie zůstane osamocena.³⁹¹

Dne 13. ledna 1883 dal egyptský chedív Tawfíq souhlas k sestavení mezinárodní komise, která měla prověřit nároky poškozených během alexandrijských nepokojů. Již od září 1882 probíhaly z podnětu britské vlády diskuse zabývající se otázkou odškodnění a také jednání o podobě chedívova dekretu, kterým byla mezinárodní komise zřízena.³⁹² Komisi tvořili prezident a viceprezident, které jmenovala egyptská vláda. Dále zasedalo v komisi osm reprezentantů, kteří zastupovali vlády Německa, Rakouska-Uherska, Francie, Velké Británie, Itálie, Ruska, Spojených států amerických a Řecka. Poslední člen komise byl jmenován na základě společného rozhodnutí vlád Belgie, Dánska, Španělska, Nizozemí, Portugalska, Švédska a Norska. V případě, že posledně uvedený člen komise nebyl jmenován do termínu prvního zasedání komise, bylo stanoveno, že jej nahradí zvláštní delegát, který bude vybrán z řad nezúčastněného státu.³⁹³ Francie jmenovala do komise jako svého zástupce agenta Alfreda Kleczkowského, který odcestoval do Alexandrie 25. ledna 1883.³⁹⁴ Ukazovalo se, že cesta ke konsenzu při jednání komise bude zdlouhavá a komplikovaná.³⁹⁵

Ačkoliv stál lord Lyons na straně podporovatelů koncepce britsko-francouzské spolupráce osamocen, dopady jednostranné britské akce v Egyptě, které předpovídal, se ukázaly být v dlouhodobé perspektivě správnou analýzou. Vztahy s Francií se postupně prudce zhoršily, pocit ponížení, s nímž se Paříž potýkala od porážky v prusko-

³⁹⁰ LANGER, *European Alliances ...*, s. 282.

³⁹¹ Tamtéž, s. 283.

³⁹² Telegram Raindreho Duclercovi, Káhira, 13. ledna 1883. France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Institution d'une Commission Mixte pour l'Examen des Réclamations Résultant des Derniers Événements d'Égypte, 1882–1883, Paris 1883, No. 51, s. 90.

³⁹³ Tamtéž, Anexe II, s. 91–93.

³⁹⁴ Telegram Duclerca Raindremu, Paříž, 17. ledna 1883. Tamtéž, No. 53, s. 94.

³⁹⁵ RAGATZ, s. 120.

francouzské válce v roce 1870, se nyní v důsledku ztráty vlivu v Egyptě ještě prohloubil.³⁹⁶ Francie sice nejprve deklarovala, že je spokojena s příslibem Velké Británie, která předesílala, že britská okupace Egypta je pouze dočasným řešením. Poté, co byla v lednu britsko-francouzská duální kontrola zcela zrušena, musela Duclercova vláda „spolknout hořkou pilulku“.³⁹⁷

Pokud jde o vnitropolitickou situaci ve Francii, zde na samém sklonku roku 1882 náhle zemřel ve věku nedožitých 45 let energický vůdce republikánů Léon Gambetta. O pouhé tři dny později skončil francouzský generál Antoine Chanzy, který působil od roku 1879 jako velvyslanec v Rusku. Francouzská Třetí republika tak ztratila v krátké době dva schopné muže, které společnost vnímala jako jednoznačné autority. Gambetta byl jediným mužem v republikánském táboře, který byl natolik schopný a populární, aby přiměl Francii podřídit se jeho vůli. Generál Chanzy byl na druhé straně vnímán jako jediný muž, jehož vojenské renomé a vliv mohly udržet armádu sjednocenou a připravenou zasáhnout v případě potřeby.³⁹⁸ Prezident Jules Grévy sice vydržel v čele státu až do roku 1887, ale jeho energie a vliv postupně upadaly. Kvůli nestabilním vládám, zdiskreditované poslanecké sněmovně a špatné finanční a obchodní situaci převažoval mezi francouzskými občany všeobecný pocit nespokojenosti. Koloniální politika přispěla k vyvážení nedůvěry vůči vládě pouze nepatrně. Mezi občany narůstal pocit zášti vůči Velké Británii, a to především v souvislosti s egyptskou otázkou. Každý krok, který britská vláda učinila, a každá deklarace, již vydala, přispívaly pouze k další eskalaci napětí a k růstu podrážděnosti francouzských občanů. Francouzští státníci, kteří deklarovali, že Británie zrušením duální kontroly poškodila francouzské věřitele a odsunula otázku splácení egyptských dluhů na vedlejší kolej, měli zcela jednoznačně podporu francouzského veřejného mínění.³⁹⁹ Dne 29. ledna 1883 se stal předsedou prozatímní vlády Armand Fallières,⁴⁰⁰ jenž zastával současně ještě úřady ministra vnitra a ministra zahraničí. Jeho vláda byla 17. února 1883 nahrazena vládou Julese Ferryho, která posléze vydržela u moci až do 30. března 1885.

Britská okupace nezpůsobila vlnu nevole jen ve Francii, ale kritiku si vysloužila i jinde v Evropě. Z tohoto důvodu se Gladstone snažil situaci uklidnit, a proto ujišťoval

³⁹⁶ OTTE, *The Foreign Office Mind*, s. 143.

³⁹⁷ ROLO, s. 43.

³⁹⁸ NEWTON, Lord, Lord Lyons. *A Record of British Diplomacy*, Vol. 2, London 1913, s. 305–306.

³⁹⁹ Tamtéž, s. 306–307.

⁴⁰⁰ Clément Armand Fallières (1841–1931) francouzský státník, který zastával od 29. ledna do 21. února 1883 úřady ministerského předsedy, ministra zahraničí, ministra vnitra a ministra námořnictva v prozatímní vládě. V letech 1906–1913 byl prezidentem Francie.

velmoci, že okupace je pouze dočasným opatřením. Londýn opakovaně prohlašoval, že se poté, co bude v zemi nastolen pořádek a upevněna moc chedíva, z Egypta stáhne. Jen do roku 1922 vydali Britové obdobných prohlášení na šestašedesát.⁴⁰¹ Evakuace však byla podmíněna nejen opětovným nastolením chedívovy autority, ale také prosazením svobodné plavby Suezským průplavem, vyřešením egyptské finanční insolventnosti, reorganizací egyptské státní správy a upravením právního statutu zahraničních residentů v Egyptě.⁴⁰² Otázkou reorganizace egyptské státní správy byl pověřen britský liberální diplomat lord Dufferin,⁴⁰³ který v listopadu roku 1882 odcestoval do Egypta, aby zde na přelomu let 1882–1883 vypracoval svou zprávu.⁴⁰⁴ Na základě jeho návrhu z 6. února 1883⁴⁰⁵ bylo posléze vyřešeno politické uspořádání Egypta, který zůstal nadále součástí Osmanské říše. Sultánovi platil roční tribut a výkonná moc se *de iure* vrátila do rukou chedíva, nicméně „skutečným pánem země“ byl britský generální konzul, který podléhal přímo londýnskému *Foreign Office*.⁴⁰⁶ Existence kapitulačních smluv, stejně tak jako Smíšených soudních dvorů, nebyla novým uspořádáním nijak narušena.⁴⁰⁷

Lord Dufferin ve své zprávě kromě návrhů na rozsáhlé reformy v oblastech držby půdy, zavlažování, daní, vzdělání a státní správy, které byly inspirovány indickými zkušenostmi, rovněž uvedl, že na reorganizaci Egypta by měli dohlížet britští koloniální úředníci.⁴⁰⁸ Prvním krokem, který měla Británie v Egyptě podniknout, mělo

⁴⁰¹ LANGER, *European Alliances ...*, s. 281.

⁴⁰² KARSH; KARSH, s. 66.

⁴⁰³ Frederick Hamilton Temple Blackwood, první markýz Dufferin a Ava (1826–1902), britský diplomat s irskými kořeny, v letech 1872–1878 působil jako generální guvernér Kanady, posléze od roku 1879 zastával post velvyslance v Rusku, než byl v roce 1881 přesunut do Konstantinopole, kde působil jako velvyslanec v letech 1881–1884. V roce 1884 nahradil lorda Rippona ve funkci britského místokrále Indie, kterou zastával v období 1884–1888. Poté působil ještě jako britský velvyslanec v Římě (1888–1892) a v Paříži (1892–1896).

⁴⁰⁴ COLVIN, s. 26.

⁴⁰⁵ Francie se o výsledcích Dufferinovy mise dozvěděla až koncem března prostřednictvím zprávy francouzského velvyslance v Londýně Charlese Tissota, který Paříž uvědomil, že Londýn právě vydal dvě nové *Blue Books*, jejichž prostřednictvím bylo možné seznámit se s celým zněním Dufferinovy zprávy. Tissot upozornil ministra zahraničí, že lord Dufferin ve své zprávě otevřeně píše, že Británie je pevně rozhodnuta nespravovat Egypt permanentně, a to ani způsobem správy přímé, ani nepřímé. Na druhou stranu zde Dufferin varuje, že „ochrana vlády Jejího Veličenstva“ by neměla skončit v brzké době, neboť si nemůžeme být jisti, že Egypt je schopen spravovat své záležitosti samostatně. Podrobněji Depeše Charlese Tissota Challemelu-Lacourovi, Londýn, 21. března 1883. In: DDF, Série I, Tome V, Paris 1933, No. 14, s. 12–13.

⁴⁰⁶ MARLOWE, *The British in Egypt*, s. 56–57; GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 327–328; ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 128.

⁴⁰⁷ DALY, M. W., *The British Occupation, 1882–1922*. In: DALY, M. W. (Ed.), *The Cambridge History of Egypt. Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century*, Vol. 2, Cambridge 1998, s. 240.

⁴⁰⁸ VALKOUN, J., *The British Foreign Policy and Egypt in 1880s*. In: *Öt kontinens*, 2011, No. 1, s. 112. K misi lorda Dufferina dále srv. VALKOUN, J., *Britská zahraniční politika a Egypt v 80. letech 19. století*. In: *Acta Fakulty filozofické Západočeské Univerzity v Plzni*, roč. 2, 2010, č. 2, s. 103–121;

být rozšíření zastupitelských institucí. Britové věřili, že tento krok by jednak uspokojil domácí liberální vládu a jednak by uklidnil egyptské obyvatelstvo. K moci se v Egyptě měla postupně dostat vrstva pro-britsky orientovaných pašů.⁴⁰⁹ Dufferin napsal v této souvislosti Granvillovi: „Jednoduchá skutečnost, že jsme zemi obdařili zastupitelskými institucemi, je důkazem naší nezainteresovanosti.“⁴¹⁰ Současně zmínil, že „údolí Nilu nemůže být jakkoliv úspěšně spravováno z Londýna“.⁴¹¹ Obdobně zhodnotil britské možnosti Evelyn Baring, podle něhož měla britská vláda dvě varianty postupu v Egyptě – buď politiku reforem, nebo jeho rychlou evakuaci.⁴¹² Lord Dufferin navrhl rovněž zřízení vládních institucí, které neměly mít rozsáhlé pravomoci. Proto byly přijetím nového Organického zákona z 1. května 1883 zřízeny dva zastupitelské orgány, Zákonomádná rada a Generální shromáždění. Protože ani jedna instituce neměla zákonodárnou iniciativu, bylo jim umožněno pouze posuzovat návrhy vlády.⁴¹³ Zákonomádná rada měla 30 členů, 15 volených a 15 jmenovaných. Generální shromáždění mělo 82 členů, z nichž 42 bylo volených poslanců a zbylí členové byli ministři a členové Zákonomádné rady.⁴¹⁴ Lord Dufferin opustil Egypt počátkem května 1883, ale ještě před svým odjezdem navštívil francouzského konzula v Egyptě Raindra, aby mu poděkoval za „upřímné a loajální jednání“. Během své návštěvy se britský reprezentant vyjádřil vůči svému francouzskému protějšku natolik lichotivě, že u něj dokonce vzbudil podezření, že všechny tyto komplimenty obsahují ironický podtext.⁴¹⁵

V Paříži nastoupila v únoru 1883 k moci vláda Julese Ferryho, v níž převzal úřad ministra zahraničí Paul-Armand Challemel-Lacour.⁴¹⁶ Britský velvyslanec v Paříži lord Lyons informoval v dopise z 2. února 1883 lorda Granvilla o situaci ve Francii takto: „Vše tu jde od desíti k pěti, po smrti Gambetty se zde neobjevila žádná silná osobnost, která by zaujala jeho místo. Armáda je nespokojená a francouzský tisk o nás

COLVIN, s. 19–37; DICEY, E., *Story of the Khedivate*, London 1902, s. 325–335; NEWMAN, E. W. P., *Great Britain in Egypt*, London 1928, s. 124; s. 283–289.

⁴⁰⁹ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 128.

⁴¹⁰ SAUL, s. 561.

⁴¹¹ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 128.

⁴¹² BARING, s. 333; VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 38.

⁴¹³ AL-SAYYID, MARSOT, A. L., *A History of Egypt. From the Arab Conquest to the Present*, Cambridge 2007, s. 88–89.

⁴¹⁴ GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 327.

⁴¹⁵ Depeše Raindra Challemel-Lacourovi, Káhira, 1. května 1883. In: DDF, Série I, Tome V, Paris 1933, No. 26, s. 26.

⁴¹⁶ Paul-Armand Challemel-Lacour (1827–1896) byl francouzský státník, který žil v době druhého císařství v exilu ve Švýcarsku. V roce 1879 se stal francouzským vyslancem v Bernu a v roce 1883 zastával ve vládě Julese Ferryho krátce post ministra zahraničí. Poté předsedal dlouhá léta francouzskému senátu. Byl rovněž členem Francouzské akademie.

[o Velké Británii] píše nenávistné články v souvislosti s našim působením v Egyptě. Abychom předešli propuknutí otevřené nenávisti, měli bychom se v tuto chvíli vyhnout jakýmkoliv změnám v Likvidačním zákoně či v otázkách správy dluhů *Daira* a *Domains*.“⁴¹⁷ Francouzská zahraniční politika reflektovala v tomto údobí Ferryho přesvědčení, že koloniální zámořská expanze povede k obnovení mezinárodní prestiže Francie. Francouzský ministerský předseda byl proto připraven prosazovat další francouzský postup v oblasti Indočíny, Tuniska, západní Afriky a v Kongu, kde mezitím vyvíjel aktivitu slavný italský cestovatel ve francouzských službách Pierre Savorgnan de Brazza.⁴¹⁸ Jules Ferry se domníval, že díky expanzi se mu podaří pro Francii vydobýt užitečné zisky, které následně využije k nátlaku při jednání s Velkou Británií.⁴¹⁹

V březnu 1883 vyslovil lord Lyons v dopise lordu Granvillovi svou domněnku, že Jules Ferry pravděpodobně nabídl post francouzského velvyslance v Londýně Waddingtonovi. Waddington projevil v rozhovoru se sirem Riversem Wilsonem zájem o urovnání vztahů mezi Británií a Francií v otázce Egypta, když se sira Charlese Riverse Wilsona dotázal, zda by Velká Británie nemohla Francii navrhnout nějakou formu kompenzace, jež by umožnila uvést vztahy mezi oběma velmocemi na vřelejší úroveň. Lord Lyons současně vyjádřil pochybnosti o tom, že Waddington jednal v souladu s instrukcemi od francouzského ministra zahraničí Challemel-Lacoura.⁴²⁰ Plánovaná změna personálního obsazení na francouzské ambasádě v Londýně lorda Granvilla nijak nenadchla a osobně preferoval, aby ve funkci nadále setrval tehdejší velvyslanec Charles Tissot.⁴²¹

V Paříži propukly na jaře roku 1883 nepokoje, během nichž byla zatčena anarchistka Louise Michel. Francouzský ministr zahraničí Challemel-Lacour zaujal pod tlakem těchto událostí vůči Velké Británii v egyptské otázce razantní přístup. Následně se pokoušel odvést pozornost od palčivého egyptského problému angažováním se v Indočíně, kde ale neuspěl, v důsledku čehož byl na podzim 1883 odvolán a v úřadu ministra zahraničí jej v listopadu nahradil sám Jules Ferry. Mezitím zasáhla v létě roku 1883 Egypt rozsáhlá epidemie cholery, která se rozšířila z Damietty v Dolním Egyptě

⁴¹⁷ Dopis Lyonse Granvillovi, Paříž, 2. října 1883. In: NEWTON, s. 309–310.

⁴¹⁸ Pierre Paul François Camille Savorgnan de Brazza (1852–1905), vlastním jménem Pietro Paolo Savorgnan di Brazza, byl francouzský cestovatel italského původu, který se zasloužil o francouzskou expanzi ve střední Africe.

⁴¹⁹ ROLO, s. 45.

⁴²⁰ Dopis Lyonse Granvillovi, 6. března 1883. In: NEWTON, s. 313.

⁴²¹ Tamtéž, s. 314.

do celé země a jež si vyžádala na sto tisíc obětí.⁴²² Nejvíce zasaženou skupinou byly děti do 10 let věku a muži mezi 30 až 40 lety, čímž byla egyptská ekonomika značně ochromena.⁴²³

Již v polovině srpna 1883 požádal Šaríf Paša britskou vládu, aby snížila stav okupační armády v Egyptě na 2000 mužů. Když 11. září 1883 dorazil do Káhiry sir Evelyn Baring, aby nahradil ve funkci britského agenta a generálního konzula nepopulárního Edwarda Maleta,⁴²⁴ bylo rozhodnuto, že bude stav okupační armády snížen na 3000 mužů. Ti měli být ze strategických důvodů převedeni z Káhiry do Alexandrie.⁴²⁵ Aucklanda Colvina nahradil ve funkci finančního poradce Edgar Vincent.⁴²⁶ Na podzim 1883 byl v Egyptě opětovně nastolen pořádek a byly zahájeny reformy, které měly proměnit zemi z orientální despocie na moderní stát. Nic nenavštěvovalo tomu, že by tolik proponovaná myšlenka britského odchodu z Egypta byla nerealizovatelnou.

V roce 1881 došlo v Súdánu, který tvořil „klíč k branám Egypta“, k výbuchu náboženského hnutí stoupenců Muhammada Ahmada ibn Abdalláha.⁴²⁷ Významu Súdánu si byl vědom i egyptský státník Rijád Paša, který prohlásil: „Nil je životem Egypta a Nil, to je Súdán.“⁴²⁸ Súdán se stal součástí egyptského panství již v době vlády Muhammada Alího, který jej dobyl ve 20. letech 19. století.⁴²⁹ Muhammad Alí viděl v oblasti mimo jiné velký lidský potenciál, neboť zde mohl rekrutovat vojáky do své armády. Po jeho smrti egyptská kontrola Súdánu poněkud oslabila a egyptský místodržící Saíd dokonce během své návštěvy Súdánu v roce 1856 uvažoval, že by se kontroly nad touto oblastí zcela vzdal.⁴³⁰ Jeho synovec a nástupce Ismaíl Paša však

⁴²² COLVIN, s. 41.

⁴²³ Depeše zastupujícího britského konzula v Egyptě Palfreye Burrella lordu Granvillovi, Alexandrie, 1. září 1883. C. 3788: Commercial No. 39 (1883), Further Correspondence Respecting the Cholera Epidemic in Egypt, London 1883, Inclosure 1. in Doc. No. 30, s. 57.

⁴²⁴ Malet byl jmenován vyslancem v Bruselu a poté roku 1884 převzal po smrti Odo Russela post britského velvyslance v Berlíně.

⁴²⁵ MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 59; RAGATZ, s. 121.

⁴²⁶ Edgar Vincent, první vikomt d'Abernon (1857–1941) byl britský politik, diplomat a spisovatel. V letech 1883–1889 zastával úřad britského finančního poradce v Egyptě. Po odchodu ze země se na dlouhá léta ujal úřadu generálního ředitele Osmanské imperiální banky (1889–1897). V období po první světové válce zastával pět let (1920–1925) post velvyslance v Německu. Srv. MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 170; GAVILLOT, J. C. A., *L'Angleterre épuise l'Égypte. L'Angleterre ruine l'Égypte. Les Finances égyptiennes sous l'occupation anglaise*, Paris 1895, s. 36.

⁴²⁷ KRIVSKÝ, Petr, SKŘIVAN, Aleš, *Století odchází, světla a stíny „belle époque“*, 2. vyd., Praha 2004, s. 226.

⁴²⁸ SANDERSON, G. N., *England, Europe and Upper Nile 1882–1899. A Study in the Partition of Africa*, Edinburgh 1965, s. 18.

⁴²⁹ ROLO, s. 45.

⁴³⁰ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 139.

egyptskou kontrolu nad územím Súdánu obnovil a své panství dokonce rozšířil na východě až k Rudému moři. Na západě pak připojil oblasti Dárfúru⁴³¹ a provincii Bahr al Ghazal. Na jihu vznikla nová provincie Equatoria, jejíž hranice měly sahát až k dosud neprobádaným pramenům Bílého Nilu.⁴³² Chedív Ismaíl chtěl získat pro tento dalekosáhlý podnik podporu Velké Británie, a proto prováděl teritoriální expanzi pod záminkou boje proti obchodu s otroky, který byl v oblasti hojně rozšířen. Obchod s otroky byl ve své podstatě jedinou hospodářskou aktivitou, která byla v zemi rozvíjena a z níž plynuly příjmy také do pokladny egyptského chedíva, který tak neměl jediný důvod tuto aktivitu potírat.⁴³³ Ismaíl proto jmenoval roku 1869 guvernérem Equatorie britského cestovatele Samuela Bakera, kterého ve funkci nahradil roku 1874 generál Charles Gordon. O dva roky později byl generál Gordon jmenován generálním guvernérem celého Súdánu, odkud však v prosinci 1879 rezignoval na protest proti sesazení chedíva Ismaíla Paši.⁴³⁴ Během svého působení v zemi bojoval proti obchodu s otroky, čímž si znepřátelil celou řadu vlivných otrokářů a bohatých obchodníků zejména na severu země. Právě tato skutečnost byla zřejmě jedním z hlavních důvodů, proč byl Muhammad Ahmad poté, co se 29. června 1881 prohlásil „Mahdím“, tedy spasitelem, a zahájil ideologický boj proti stávající vládě, schopen získat jejich podporu a přesvědčit je, aby se přidali k jeho stoupencům.⁴³⁵

V lednu 1883 byl vrchním velitelem egyptských ozbrojených sil v Súdánu jmenován plukovník Hicks, který v září téhož roku vyrazil se skupinou, čítající 10 000 mužů, většinou uprchlíků z bitvy od Tall al-Kabíru, do Kordofánu, který byl centrem povstalců, s cílem najít a zničit mahdistické síly. Poté, co do Káhiry dorazily 22. listopadu 1883 první zprávy o zkáze britsko-egyptské armády v súdánském El-Obejdu, musel nový britský generální konzul Baring anulovat plány na snížení početního stavu okupační armády i na její dislokování do Alexandrie. Vzhledem k tomu, že se Evelyn Baring obával možnosti, že by se rolnická populace v Horním a Středním Egyptě mohla přidat k súdánským nepokojům a spojit se s tamějšími povstalcí, zdálo se, že by mohla být ohrožena bezpečnost samotného Egypta.⁴³⁶

⁴³¹ Království Dárfúr dobyl pro Ismaíla Pašu Zobeir Rahama, nejvlivnější súdánský otrokář a prakticky nezávislý vládce provincie Bahr al Ghazal, který za odměnu získal od egyptského chedíva titul paša.

⁴³² BARTHORP, M., *War on the Nil. Britain, Egypt and the Sudan*, Dorset 1984, s. 77; ROLO, s. 45.

⁴³³ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 139.

⁴³⁴ ROLO, s. 45–46.

⁴³⁵ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 141; ROLO, s. 46.

⁴³⁶ VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 41.

Pokud jde o percepci britského počínání v Egyptě v daném údobí na francouzské straně, Francouzi se domnívali, že se Britové více, než starostmi o opětovné nastolení chedívyvovy autority starali o provedení vlastních reforem a o přetvoření egyptské provincie v oblast závislou na Velké Británii. Od počátku okupace v roce 1882 byl pro francouzskou diplomacii charakteristický spíše nejednoznačný než antagonistický přístup. Podle Saula o tom svědčí skutečnost, že ani francouzské archivy nedisponují dokumenty k danému údobí, což dokládá rozpaky *Quai d'Orsay* a potíže, s nimiž se francouzské ministerstvo zahraničí potýkalo při definování vlastní politiky v Egyptě. Po dobu několika měsíců nebyla Francie v otázce vlastních plánů v egyptské provincii aktivní. Již v prosinci se proslýchalo, že tehdejší francouzský agent v Egyptě Léon Brédif nevycházel ze svého domu a s nikým se nestýkal. Francouzský novinář Gabriel Charmes o něm napsal, že je „morálně a politicky mrtvý a v podstatě ani neexistuje“.⁴³⁷

Od 6. února 1883 do 8. března 1883 zasedala mezinárodní komise pro odškodnění všech, kteří byli postiženi událostmi souvisejícími s Urábího revoltou.⁴³⁸ Především se mělo jednat o škody způsobené v důsledku bombardování Alexandrie, nicméně samotné bombardování bylo ignorováno a odškodné bylo vypláceno pouze těm, jimž vznikly škody v důsledku požáru či následného plenění, čili v souvislosti s povstáním. Avšak ne všichni Evropané byli odškodněni. Takto byla například zamítnuta žádost Švýcara Johna Nineta, který obhajoval povstalce. Například v Ismáílii se britští vojáci uchylovali ke krádežím a k drancování, nicméně komise se tímto odmítla zabývat, neboť se to nestalo v Alexandrii. Komise posuzovala celkem 9843 žádostí o odškodné v celkové hodnotě 205 068 659 franků, z nichž bylo schváleno 9331 žádostí a mělo být vypláceno odškodné v celkové výši 104 673 498 franků.⁴³⁹ Otázkou bylo, kde vzít finanční prostředky na vyplacení odškodného. Jakákoliv změna Likvidačního zákona by poškodila zájmy věřitelů. Věřitelé a poškození měli zcela protichůdné zájmy. Dekret z 13. ledna 1883, kterým byla komise ustavena, nijak neurčoval datum, do kdy by mělo být odškodné vypláceno, a nezabýval se ani tím, jakým způsobem či jakými prostředky bude platba provedena.⁴⁴⁰

Vzhledem k tomu, že část rozpočtu, určená na administrativní chod státu, byla v deficitu a Likvidační zákon neumožňoval využít prostředky z druhé části rozpočtu,

⁴³⁷ Dopis Gabriela Charmese Josephu Reinachovi, Káhira, 8. prosince 1882. In: SAUL, s. 565.

⁴³⁸ Oficiální název komise zněl *International Commission for Compensation of the Sufferers*.

⁴³⁹ SAUL, s. 573.

⁴⁴⁰ Tamtéž.

kteřá vykazovala naopak mírný přebytek, bylo nutno sjednat kvůli financím na vyplacení odškodného půjčky. Nejednalo se však o půjčku jako takovou, protože v tom případě by úroková míra byla velmi vysoká. Byly tedy vydány státní dluhopisy s odloženou platbou, výnosy mohly být vyplaceny až poté, co dojde k vyplacení výnosů z obligací, jejichž prostřednictvím byl hrazen zahraniční dluh země.⁴⁴¹ Ještě než došlo ke změně Likvidačního zákona, egyptská vláda využila možnosti, kterou jí dával článek číslo 37, vypůjčit si na běžném bankovním účtu až do výše 2 000 000 egyptských liber (51 840 000 franků). V květnu 1883 si proto zajistila půjčku ve výši 300 000 egyptských liber (7 776 000 franků) u Egyptské generální banky (*Banque générale d'Égypte*) a u banky *Crédit Lyonnais*, úroková míra činila 9 procent. Následoval projekt britského finančního poradce sira Edgara Vincenta, jenž navrhoval snížení amortizace, půjčku ve výši 8 500 000 liber šterlinků (212 500 000 franků) a který rovněž snižoval odškodné pro alexandrijské obyvatele o 20 procent. Jakékoliv navýšení egyptských dluhů ovšem vyžadovalo změnu Likvidačního zákona a svolání mezinárodní konference.⁴⁴²

Další problém tvořila otázka Suezského kanálu. Již od vylodění generála Wolseleye, který oblast v létě 1882 využil jako základnu pro další britské vojenské operace, se pozornost velmocí obrátila k problému případné neutralizace kanálu.⁴⁴³ Velká Británie se pokoušela již koncem roku 1882 a dále v průběhu roku 1883 získat pro sebe větší podíl ve správě Společnosti Suezského průplavu a požadovala rovněž snížení poplatků, rozšíření existujícího kanálu a také konstrukci průplavu nového, který měl být vyhlouben paralelně vedle kanálu již existujícího.⁴⁴⁴ Od dubna do června 1883 proto probíhala jednání mezi britskou vládou a Ferdinandem a Charlesem-Aimém Lessepsovými, mezi nimiž působil jako prostředník sir Charles Rivers Wilson. Ten ujišťoval Charlese Tissota,⁴⁴⁵ že jednání mezi představiteli Společnosti Suezského průplavu a britskou vládou budou určitě úspěšná, protože pokud Lessepsovi odmítnou návrhy britské vlády, pak bude „Londýn pod tlakem domácího veřejného mínění nucen konstruovat nový kanál, který by propojil Středozemní a Rudé moře, a tento kanál by pro Společnost Suezského průplavu byl tak velkou konkurencí, že by Lessepsovi zcela

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 574.

⁴⁴² Tamtéž.

⁴⁴³ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 52.

⁴⁴⁴ Depeše Tissota Challemel-Lacouroví, Londýn, 29. května 1883. In: DDF, Série I, Tome V, Paris 1933, No. 43, s. 50.

⁴⁴⁵ Charles Joseph Tissot (1828–1884) francouzský diplomat a archeolog, který se zasloužil o probádání severní Afriky, zejména Tuniska. Působil jako velvyslanec v Konstantinopoli a v Londýně.

jistě litovali, že podmínky britské vlády v roce 1883 nepřijali“.⁴⁴⁶ Charles Tissot konstatoval, že dle dostupných informací lze předpokládat, že vláda Jejího Veličenstva udělá všechno pro to, aby si zajistila cestu do Indie, což bylo podle tehdejší francouzské diplomacie také hlavním důvodem vylodění britských ozbrojených sil v Egyptě.⁴⁴⁷ Tento argument byl podle Galbraitha a Al-Said Marsotové ovšem mylný, neboť pokud by se Britové nezmocnili Suez, jejich cesta do Indie by sice byla prodloužena o tři týdny, čímž by došlo k ohrožení britských obchodních zájmů, nicméně tato skutečnost by sama o sobě nebyla důvodem pro okupaci země.⁴⁴⁸

Ačkoliv se francouzská vláda v jednáních nijak neangažovala, francouzský tisk psal, že ztráta Suezského kanálu bude politickým ponížením Francie.⁴⁴⁹ Dne 10. července 1883 byla podepsána provizorní dohoda, podle níž se Společnost Suezského průplavu zavázala, že do roku 1888 vybuduje druhý kanál, a také, že do té doby budou sníženy tarify účtované za využívání průplavu stávajícího. Britští akcionáři měli současně získat ve Společnosti Suezského průplavu větší vliv, než jakému se těšili doposud. Britská vláda se zavázala poskytnout Společnosti půjčku ve výši 8 000 000 liber šterlinků (200 000 000 franků) na 3,25 procentní úrok, které měly sloužit na stavbu nového kanálu.⁴⁵⁰ Na základě této provizorní dohody došlo ke změně původní koncese, která byla původně roku 1869 udělena Společnosti Suezského průplavu na dobu 99 let. Těchto 99 let se nyní mělo počítat od dokončení stavby druhého kanálu a od této chvíle měla Společnost vyplácet egyptské vládě 1 procento ze svého čistého celkového zisku.⁴⁵¹ Dolní komora britského parlamentu ovšem nakonec návrh půjčky zamítla, a proto začala následně nová jednání. Dne 30. listopadu 1883 dospěly obě strany k nové dohodě. Společnost Suezského průplavu měla buď vybudovat druhý kanál, nebo rozšířit kanál stávající. Rozhodnutí mělo být přenecháno zvláštní komisi odborníků, z nichž polovinu tvořili Britové. Nově bylo jmenováno sedm britských členů správní rady, kteří poprvé zasedli v radě v Paříži 2. září 1884. Byl navýšen počet britských zaměstnanců a celní tarify byly sníženy. Současně došlo v Londýně 29. srpna 1884 k otevření nové pobočky Společnosti Suezského průplavu, která měla usnadnit britským obchodníkům

⁴⁴⁶ Depeše Tissota Challemel-Lacouroyi, Londýn, 29. května 1883. In: DDF, Série I, Tome V, Paris 1933, No. 43, s. 50.

⁴⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁴⁸ GALBRAITH, J. S., AL-SAYYID, MARSOT, A. L., The British Occupation of Egypt, Another View. In: International Journal of Middle-East Studies, Vol. 9, 1978, No. 4, s. 472.

⁴⁴⁹ SAUL, s. 243.

⁴⁵⁰ RAGATZ, s. 122.

⁴⁵¹ SAUL, s. 246.

platbu mýtného. Počátkem roku 1884 se tak Britům podařilo získat větší vliv ve Společnosti Suezského průplavu a zajistit si jeho větší kontrolu.⁴⁵² Otázka neutralizování průplavu však i nadále zůstávala nedořešená.

Mezitím musela egyptská vláda opětovně věnovat pozornost Mahdího revoltě v Súdánu, kde nedlouho po porážce plukovníka Hickse podlehl mahdistům také Slatin Paša, který v Dárfúru kapituloval v prosinci 1883. Dne 28. dubna 1884 podlehla mahdistům i provincie Bahr al-Ghazal, kterou od prosince 1881 spravoval britský reprezentant Frank Lupton.⁴⁵³ Britská vláda nebyla v otázce dalšího postupu v Súdánu jednotná, zatímco ministr války lord Hartington podporoval myšlenku britské podpory Egyptu za účelem udržení Chartúmu a té části Súdánu, která ležela na východ od Bílého Nilu. Hartington trval zvláště na tom, aby byly udrženy přístavy na pobřeží Rudého moře, které by umožnily obranu cesty do Indie.⁴⁵⁴ Britská vláda se však nechtěla do situace hlouběji zaplést, a proto trvala na tom, aby byl Súdán opuštěn. S tímto nesouhlasil egyptský ministerský předseda Šaríf Paša, který na protest proti rozhodnutí podal demisi; v úřadě jej nahradil Armén Nubar Paša.⁴⁵⁵ V lednu 1884 byl proto do země vyslán generál Charles Gordon, který měl jakožto generální guvernér Súdánu dohlížet na evakuaci Chartúmu a na obranu egyptských hranic.⁴⁵⁶

V lednu 1884 informoval lord Lyons Granvilla, že veřejné mínění ve Francii je značně protibritsky naladěné a v souvislosti s událostmi v Súdánu je velmi pravděpodobné, že pokud budou v oblasti následovat další masakry Evropanů, dojde v Paříži k hlasitým protibritským protestům, které budou mít mnohem větší intenzitu než současná kritika Londýna. Lyons dále varoval Granvilla před iniciativou Camilla Barrera, francouzského generálního konzula v Egyptě, který údajně nabádal francouzskou vládu, aby zaujala jasné stanovisko. Barrère měl podle Lyonse usilovat o spojení s Egyptany, na úkor Velké Británie, již připisoval veškeré těžkosti, jimiž Egypt tehdy procházel, a zároveň měl Egyptany přesvědčit, aby se s veškerými žádostmi o pomoc napříště obraceli na Francii.⁴⁵⁷

⁴⁵² RAGATZ, s. 122; SAUL, s. 252.

⁴⁵³ NICOLL, F., *The Mahdi of the Sudan and the Death of General Gordon*, London 2005, s. 204; VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 108.

⁴⁵⁴ ROLO, s. 46.

⁴⁵⁵ COLVIN, s. 50.

⁴⁵⁶ Tamtéž.

⁴⁵⁷ Dopis lorda Lyonse Granvillovi, Paříž, 19. ledna 1884. In: NEWTON, s. 322.

Pokud jde o finanční situaci Egypta, země se nacházela na podzim roku 1883 téměř na pokraji bankrotu.⁴⁵⁸ Britský generální konzul Evelyn Baring byl z tohoto důvodu nucen první čtyři roky v úřadě věnovat pozornost především finančnímu stavu země. Situace se stala neudržitelnou zejména v důsledku přímých a nepřímých výdajů souvisejících s Urábího povstáním, které vážně narušilo příliv financí do státní pokladny. Značné částky si vyžádalo rovněž zvyšování početního stavu armády ještě v dobách, kdy byl Ahmad Urábí ministrem války. Po porážce rebelie následovala nákladná rekonstrukce Alexandrie a vyplacení odškodného, které mezinárodní komise vyčíslila na 4 500 000 liber šterlinků.⁴⁵⁹ Tyto události egyptskou pokladnu velmi vyčerpaly. Následná epidemie cholery z léta roku 1883 situaci ještě zhoršila. Po vypuknutí mahdistického povstání musely být vynaloženy značené finanční prostředky ještě na súdánské tažení.⁴⁶⁰ Náklady na pobyt britských okupačních jednotek nebyly rovněž zanedbatelné.⁴⁶¹ Hospodářská recese společně s výše uvedenými skutečnostmi Egyptu značně ztížila plnění mezinárodních finančních závazků, zejména těch, které stanovoval Likvidační zákon z roku 1880.⁴⁶² Výše státních příjmů, která byla určena na administrativní výdaje a nikoliv na umoření dluhu, dosáhla pro rok 1883 1 600 000 liber šterlinků, zatímco účet, určený na umoření státního dluhu, vykazoval značný přebytek. Ten byl následně využit na vyplacení výnosů z dluhopisů. Financí na běžné administrativní výdaje státu se nedostávalo, a proto bylo nutno si je půjčovat na vysoký úrok.⁴⁶³ Egyptské ministerstvo financí se pokoušelo využít přebytku peněz na jednom účtu ke splácení závazků na účtu druhém, nicméně jakékoliv změny v Likvidačním zákoně bylo nutno konzultovat s šesti evropskými velmocemi, které toto finanční uspořádání garantovaly.⁴⁶⁴ Lord Granville si byl vědom skutečnosti, že země směřuje k opětovnému finančnímu krachu, a proto 19. dubna 1884 navrhl velmocím, aby byla svolána mezinárodní konference, která by se touto otázkou zabývala.⁴⁶⁵

Ještě, než se konference sešla, zahájili lord Granville s francouzským ministerským předsedou preliminární jednání. Granville navrhoval neutralizaci Egypta a stažení britských okupačních jednotek v horizontu 3,5 let. Jules Ferry na oplátku

⁴⁵⁸ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 160.

⁴⁵⁹ Depeše Granvilla Lyonsovi, Foreign Office, 19. dubna 1884. In: DD, AE 1884, Paris 1884, No. 1, s. 5.

⁴⁶⁰ Lord Granville je vyčíslil k 19. dubnu na 1 500 000 liber šterlinků. Tamtéž, s. 6.

⁴⁶¹ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 135; DALY, *The British Occupation ...*, s. 240; RAGATZ, s. 125.

⁴⁶² VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 43.

⁴⁶³ RAGATZ, s. 125.

⁴⁶⁴ SAUL, s. 574.

⁴⁶⁵ Depeše Granvilla Lyonsovi, FO, 19. dubna 1884. In: DD, AE 1884, Paris 1884, No. 1, s. 5–6.

přislíbil, že Francie Egypt po odchodu britské okupační armády neobsadí.⁴⁶⁶ Jules Ferry mezitím v soukromém dopise francouzskému velvyslanci v Římě Albertu Decraisovi 17. června 1884 naznačil další směřování francouzské zahraniční politiky v kontextu egyptské otázky. Francouzský premiér ve svém dopise zdůraznil, že „zahraniční politika Francie by v Egyptě měla nadále být politikou mezinárodní, neboť největší nebezpečí, které může zemi potkat, je vyhlášení britského protektorátu nad Egyptem. Suezský kanál by se neměl stát britsko-egyptskou komunikací, stejně tak, jako by se nemělo Rudé moře stát britským jezerem. Naše zájmy v Indočíně a na Madagaskaru⁴⁶⁷ jsou neslučitelné s takovýmto spekulováním. Rezistence vůči britským ambicím je proto nejdůležitějším cílem. Z tohoto důvodu bychom se měli snažit najít v Itálii⁴⁶⁸ oporu“.⁴⁶⁹

Konference probíhala v britské metropoli od 28. června do 2. srpna 1884 za účasti velvyslanců Francie, Německa, Itálie, Rakouska-Uherska, Ruska a Osmanské říše. Jejím předsedou byl jmenován britský ministr zahraničí lord Granville. Přítomen byl rovněž kancléř pokladu lord Childers, dále členové Komise veřejného dluhu (za Francii Liron d'Airolles), markýz Ernest Gabriel de Blignières a francouzský generální konzul v Egyptě Camille Barrère.⁴⁷⁰ Egyptskou delegaci vedl britský generální konzul Evelyn Baring. V Paříži mezitím protestovali věřitelé proti snížení úrokové míry a proti změnám v Likvidačním zákoně. Dokonce odeslali na *Quai d'Orsay* memorandum, v němž poukazovali na skutečnost, že Egypt disponuje stále dostatečnými finančními zdroji.⁴⁷¹ Během konference prezentovali britský kancléř pokladu lord Childers a francouzský finančník de Blignières své finanční zprávy, které obsahovaly návrh egyptského rozpočtu. Oba finanční experti se zcela rozcházel ve svých výpočtech. Lord Childers počítal s deficitem 376 000 egyptských liber (9 745 920 franků), zatímco Gabriel de Blignières poukazoval na skutečnost, že rozpočet bude přebytkový, a to o

⁴⁶⁶ ROLO, s. 47.

⁴⁶⁷ Francie si mezi lety 1883–1884 vojensky podrobila území dnešního Vietnamu, kde na základě smlouvy z Hue z roku 1884 došlo k vyhlášení francouzských protektorátů Tonkin, Annam a Kočínčina. O tři roky později byla zřízena Indočínská unie, tedy Francouzská Indočína, která vznikla spojením tří francouzských protektorátů s Kambodžským královstvím, které bylo pod francouzskou kontrolou již od roku 1863. Pokud jde o Madagaskar, zde byl francouzský protektorát vyhlášen roku 1885 a země se stala o deset let později francouzskou kolonií.

⁴⁶⁸ Itálie měla vlastní zájmy na pobřeží Rudého moře (Italské Somálsko, italské opevněné obchodní stanice v pozdější italské kolonii Eritrea).

⁴⁶⁹ Dopis Julese Ferryho Albertu Decraisovi, Paříž, 17. dubna 1884. In: DDF, Série I, Tome V, Paris 1933, No. 239, s. 256.

⁴⁷⁰ Telegram ředitele Oddělení politických záležitostí na *Quai d'Orsay* Billota francouzskému velvyslanci v Londýně Waddingtonovi, Paříž, 22. června 1884. Tamtéž, No. 317, s. 333.

⁴⁷¹ SAUL, s. 582.

celých 220 000 egyptských liber (5 702 400 franků).⁴⁷² Francie byla přesvědčená, že finanční situace egyptské provincie je ve skutečnosti mnohem méně kritická, než jak ji prezentuje Velká Británie. Waddington dokonce napsal 27. července 1884 Ferrymu, že francouzský generální konzul v Egyptě Camille Barrère⁴⁷³ zastává názor, že „je možné Britům jejich situaci v Egyptě natolik ztížit, že budou k evakuaci donuceni“.⁴⁷⁴ Němečtí reprezentanti podporovali dle instrukcí kancléře Bismarcka na londýnské konferenci Francii.⁴⁷⁵ Konference proto skončila neúspěchem, neboť Paříž odmítla jakékoliv změny, které by vedly k modifikaci finanční situace v Egyptě.⁴⁷⁶ Británie odmítla odročit jednání a pokračovat v konferenci, ačkoliv si to přáli všichni ambasadoři. Francouzský velvyslanec v Londýně komentoval závěrečná jednání londýnské konference následovně: „Během poslední fáze konference ztratil podrážděný lord Granville svůj obvyklý klid a rozvahu. Konference je u konce.“⁴⁷⁷

Kvůli neúspěchu londýnské konference vyslala britská liberální vláda do Egypta misi lorda Northbrooka,⁴⁷⁸ který měl prošetřit stav egyptských financí a navrhnout případná řešení. Northbrook dorazil do země v září roku 1884 a po dobu šesti týdnů vypracovával svou závěrečnou zprávu, v níž konstatoval: „Nikdo nemůže být větším oponentem [britské] anexe Egypta, či tomu podobnému jednání, než jsem já sám ... Mohu ovšem doporučit, abychom setrvali v Egyptě po dobu dalších tří až pěti let, a to pokud možno, na žádost sultána či s jeho souhlasem.“⁴⁷⁹ Pokud jde o finanční otázku, lord Northbrook navrhoval, aby egyptská vláda podle potřeby převedla finanční prostředky z přebytkového umořovacího účtu na účet druhý a využila je k pokrytí nezbytných administrativních výdajů země. K tomuto kroku se egyptská vláda odhodlala 18. září 1884, nicméně celá akce byla odsouzena k nezdaru. Evropské velmoci se nehodlaly smířit s tím, že není respektován jejich názor. Komise egyptského

⁴⁷² Tamtéž.

⁴⁷³ Camille Barrère (1851–1940), francouzský diplomat, který prožil značnou část svého života v exilu ve Velké Británii (1851–1870). V letech 1883–1885 působil jako francouzský generální konzul v Káhiře, a poté v letech 1885–1888 zplnomocněný ministr francouzské vlády ve Stockholmu. Během jednání o Entente cordiale hrál velmi významnou roli. V letech 1897–1924 byl francouzským velvyslancem v Římě.

⁴⁷⁴ SAUL, s. 584.

⁴⁷⁵ Telegram Julese Ferryho Waddingtonovi, Paříž, 27. července 1884. In: DDF, Série I, Tome V, Paris 1933, No. 345, s. 354.

⁴⁷⁶ ROLO, s. 47; RAGATZ, s. 125.

⁴⁷⁷ Telegram Waddingtona Ferrymu, Londýn, 2. srpna 1884. In: DDF, Série I, Tome V, Paris 1933, No. 350, s. 357.

⁴⁷⁸ Thomas George Baring, první hrabě Northbrook (1826–1904) byl britský liberální politik a státník, který během své dlouhé politické kariéry zastával řadu úřadů, mimo jiné v letech 1872–1876 post indického místokrále, a mezi lety 1880–1885 post prvního lorda admirality.

⁴⁷⁹ KARSH; KARSH, s. 66.

veřejného dluhu zažalovala 20. října 1884 egyptskou vládu a případ byl projednáván u Smíšených soudních dvorů. Soudy rozhodly v neprospěch egyptské, respektive britské vlády, která byla nucena vrátit onu částku (jednalo se o 250 000 egyptských liber – 6 480 000 franků) a opětovně se zabývat otázkou na mezinárodní úrovni.⁴⁸⁰ Lord Northbrook ve svém memorandu doporučil jednak pozastavení splátek nezajištěného dluhu, dále zavedení zdanění cizinců, kterým doposud kapitulační smlouvy zajišťovaly řadu výhod, snížení pozemková daně a v neposlední řadě také vyjednání půjčky ve výši 9 000 000 liber šterlinků, která měla být garantována britskou vládou. Británie byla rozdělená na dva tábory, zatímco jeden podporoval britskou kontrolu Egypta, druhý byl striktně proti.⁴⁸¹ Gladstonův kabinet však Northbrookovy návrhy 16. listopadu 1884 zamítl.⁴⁸²

Neúspěch londýnské konference byl v pařížském tisku přivítán s předvídatelným uspokojením, francouzští věřitelé si oddychli. Na druhé straně v Alexandrii došlo v jeho důsledku 18. srpna 1884 k protestům 8 000 lidí, kterým egyptská vláda dlužila výplatu odškodného.⁴⁸³ Právě tato skutečnost, společně s britskými hrozbami finančního bankrotu Egypta, přiměly evropské velmoci v čele s Francií k tomu, aby ustoupily a bylo dosaženo konsenzu.⁴⁸⁴ Dne 8. ledna 1885 vydala francouzská vláda memorandum k finanční situaci Egypta, kterým reagovala na britskou zprávu z listopadu 1884, v níž Británie požadovala, aby správa *Daira* a *Domains* byla předána do rukou egyptské vlády. Celá operace měla proběhnout pod dohledem Londýna.⁴⁸⁵ Ještě za dob vlády Ismaíla byly jeho soukromé pozemky použity jako zástava půjčky (*Daira Loan*) a obdobně byl další chedívův nemovitý majetek (*Domains*) využit roku 1878 jako zástava půjčky u bankovního domu Rotschildů.⁴⁸⁶ Britové nyní navrhovali snížení úrokové míry u těchto dvou kategorií, a jak situaci zhodnotil Waddington, Londýn v předkládaném memorandu v podstatě navrhoval, aby nebylo určeno pevné datum odchodu britských

⁴⁸⁰ LANGER, European Alliances ..., s. 304.

⁴⁸¹ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 149.

⁴⁸² SAUL, s. 586.

⁴⁸³ Tamtéž, s. 585.

⁴⁸⁴ Francouzského ministerského předsedu rovněž ovlivnila skutečnost, že v Súdánu došlo dne 5. února k pádu Chartúmu, jemuž předcházela porážka a smrt generála Gordona 26. ledna 1885. Zřejmě to jej přimělo k vyjádření sympatií a ochotě dojít s Velkou Británií k nové „entente“. Srv. SAUL, s. 590; NEWTON, s. 343.

⁴⁸⁵ Příloha k memorandu k finanční situaci Egypta, Paříž, 8. ledna 1884. In: DD, AE, Paris 1885, No. 1, Anexe 1, s. 2–3.

⁴⁸⁶ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 56.

okupačních jednotek z Egypta.⁴⁸⁷ Britové dále navrhovali další snižování úroků u doposud sjednaných úvěrů a rovněž požadovali, aby v případě nedostatku finančních prostředků na účtu jednom byly finance poskytnuty z účtu druhého, což by v konečném důsledku poškodilo věřitele.⁴⁸⁸ Paříž proto ve svém memorandu poukazovala na skutečnost, že se nedomnívá, že by egyptské finance byly v natolik špatném stavu, že by nebylo možné z nich pokrýt běžný chod státu. Egyptské příjmy měly činit 9 570 750 egyptských liber, zatímco výdaje měly dosahovat pouhých 9 425 126 egyptských liber, což znamenalo, že rozpočet bude přebytkový o celých 145 625 egyptských liber.⁴⁸⁹

Dne 18. března 1885 došlo k podpisu Londýnské konvence, která regulovala mezinárodní finanční status Egypta na dalších téměř dvacet let.⁴⁹⁰ V jejím důsledku bylo zavedeno zdanění cizinců a na dva roky byly sníženy úroky u doposud sjednaných úvěrů.⁴⁹¹ Egypt získal mezinárodní půjčku ve výši 9 000 000 liber šterlinků (225 000 000 franků) na 3,5 procentní úrok. Kromě 105 000 000 franků, které byly určeny na výplatu odškodného, připadlo dalších 60 000 000 franků na splacení sedmi krátkodobých úvěrů.⁴⁹² Ze zbylé částky byl určen ještě 1 000 000 egyptských liber na hospodářský rozvoj země.⁴⁹³ Díky tomu, že mezinárodní půjčku garantovaly velmoci, mohla egyptská vláda poprvé získat peníze na nízkou úrokovou míru, na kterou byly půjčovány peníze pouze stabilnějším ekonomikám.⁴⁹⁴ Byla rovněž prosazena úprava Likvidačního zákona, která stanovila, že stát je povinen hospodařit s vyrovnanými státními rozpočty. Došlo k navýšení stropu na administrativní výdaje státu do výše 5 237 000 egyptských liber. Bylo stanoveno, že nejprve musí být splaceny veškeré pohledávky a uhrazena dluhová služba. Všechny příjmy připsané k *Caisse de la Dette*, které budou vyšší než náklady na roční splátky úroků a amortizace, neměly putovat do rezervního fondu, ale měly být rovnoměrně rozděleny mezi Komisi veřejného dluhu a egyptskou vládu v poměru 50:50.⁴⁹⁵ Komise veřejného dluhu byla

⁴⁸⁷ Telegram Waddingtona Ferrymu, Londýn, 25. listopadu 1884. In: DDF, Série I, Tome V, Paris 1933, No. 465, s. 487; Příloha k memorandu k finanční situaci Egypta, Paříž, 8. ledna 1884. In: DD, AE, Paris 1885, No. 1, Anexe 1, s. 2–3; SAUL, s. 586–587.

⁴⁸⁸ SAUL, s. 587.

⁴⁸⁹ Memorandum k finanční situaci Egypta, Paříž, 8. ledna 1884. In: DDF, Série I, Tome V, Paris 1933, No. 515, s. 537.

⁴⁹⁰ MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 98.

⁴⁹¹ RAGATZ, s. 128.

⁴⁹² SAUL, s. 590.

⁴⁹³ OWEN, s. 220.

⁴⁹⁴ SAUL, s. 590.

⁴⁹⁵ OWEN, s. 220.

jako instituce zachována, došlo však k jejímu rozšíření o německého a ruského člena.⁴⁹⁶ Londýnskou konvencí získala finanční kontrola Egypta opětovně mezinárodní charakter.⁴⁹⁷

Paříž prosadila, aby konvence stanovila, že pokud Evelyn Baring během tří let nedosáhne v Egyptě vyrovnaného rozpočtu, pak jej v jeho úsilí nahradí mezinárodní komise, která převezme odpovědnost za finanční správu země.⁴⁹⁸ Ještě na sklonku roku 1887 se však zdálo, že „černý scénář“ je nevyhnutelný a že rozpočet bude znovu schodkový. Baring se však dokázal díky účetní kličce, kdy egyptským státním zaměstnancům vyplatil poslední plat místo 31. prosince až v novém fiskálním roce, tedy o den později, mezinárodnímu dohledu nad egyptskými financemi vyhnout.⁴⁹⁹ Vyrovnaní státního rozpočtu bylo dosaženo k roku 1888 za cenu zvýšení daní a drastických škrtů v oblastech státního aparátu, železnic, školství a zdravotnictví.⁵⁰⁰

Mezitím však dorazily do Londýna zprávy o pádu Chartúmu a smrti generála Charlese Gordona, v jejichž důsledku požadovali Gladstonovi oponenti vyslání záchranné expedice lorda Garneta Wolseleye, který měl rozdrtit mahdisty a znovu obsadit Súdán. Britský ministerský předseda pod nátlakem souhlasil, že bude tažení v Súdánu pokračovat, nicméně trval na tom, aby došlo po porážce mahdistů k jeho evakuaci.⁵⁰¹ V červnu 1885 zemřel v Ummdurmánu Muhammad Ahmad al-Mahdí, na jehož místo nastoupil chalífa Abdulláh. O měsíc později byla opuštěna Dongola a britské síly byly ze Súdánu definitivně staženy.⁵⁰²

V březnu 1885 došlo k další změně politické situace ve Francii, kde uspíšila francouzská porážka v Indočíně pád Julese Ferryho, kterého nahradil ve funkci francouzského ministra zahraničí 1. dubna 1885 již potřetí ve své kariéře Freycinet. Přestože po odchodu Ferryho britsko-francouzský antagonismus trochu opadl, musela se britská a francouzská diplomacie v Egyptě v tomto období potýkat s aférou okolo deníku *Le Bosphore Égyptien*. Toto periodikum, za nímž stál již od jeho založení roku 1883 francouzský vlastník Borelli,⁵⁰³ bylo tištěno ve francouzské tiskárně v Káhiře a

⁴⁹⁶ ROLO, s. 48.

⁴⁹⁷ LANGER, *European Alliances* ..., s. 306.

⁴⁹⁸ MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 99; SANDERSON, *The Nile Basin* ..., s. 620.

⁴⁹⁹ MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 99; VALKOUN, *Egypt pod britským* ..., s. 46.

⁵⁰⁰ GOMBÁR, *Moderní dějiny* ..., s. 330.

⁵⁰¹ ROLO, s. 49.

⁵⁰² VALKOUN, *Egypt pod britským* ..., s. 123.

⁵⁰³ Octave Borrelli, známý rovněž jako Borelli Bej (1849–1911) byl vlivný právník a novinář původem z Marseille. Roku 1879 se usadil v Egyptě, kde působil nejprve jako poradce na ministerstvu financí a od roku 1881 jako právní poradce Rijáda Paši a Fakhriho Paši v Mezinárodní komisi pro právní reformu

sloužilo obraně francouzských zájmů v Egyptě. Tento deník se specializoval na štvavé, provokativní články, které byly zaměřeny proti Britům v Egyptě, a rovněž si braly na mušku reprezentanty egyptské vlády.⁵⁰⁴ Dne 5. dubna 1885 vyšel v deníku článek v arabštině, jehož obsahem byla proklamace – apokryf Mahdího. Poté, co došla britsko-egyptským autoritám trpělivost, byla tiskárna 8. dubna 1885 uzavřena a vydávání tohoto periodika bylo zakázáno. Na místo byli vysláni také zástupci francouzského konzulátu, kancléř Taillet a s ním ještě dva pomocní pracovníci, kteří byli egyptskými pořádkovými jednotkami hrubě odstrkováni. Proti tomuto aktu se odvolal francouzský konzul v Egyptě Saint-René Taillandier a protestoval u Nubara Paši.⁵⁰⁵ Vydavatel Octave Borelli byl však schopen využít existujících kapitulačních smluv, které mu, jakožto francouzskému občanovi, zajišťovaly nedotknutelnost jeho majetku. Z tohoto důvodu se obrátil na Smíšené soudní dvory, kde zažaloval egyptský stát.⁵⁰⁶ Freycinet se snažil oddělit od sebe otázku samotného periodika a samotného aktu uzavření tiskárny, jejímž vlastníkem byl francouzský občan, a z tohoto důvodu se podle Paříže jednalo o protiprávní akt.⁵⁰⁷

Zatímco *Foreign Office* podporoval egyptskou vládu, francouzské ministerstvo zahraničí vyjadřovalo sympatie vydavateli *Le Bosphore Égyptien*. Dne 9. dubna 1885 telegrafoval Saint-René Taillandier Freycinetovi, že je nezbytné, aby bylo dosaženo zadostiučinění za insultování reprezentantů francouzského konzulátu z předchozího dne.⁵⁰⁸ Celá záležitost se tedy stala spíše otázkou národní cti. Když se případ dostal k soudu, Francie triumfovala a deník mohl od 1. prosince 1885 opětovně začít vycházet.⁵⁰⁹ Pro Freycineta byl tímto spor zažehnán. Francouzský státník již nechtěl za žádnou cenu již dopustit, aby se v zemi objevila „druhá aféra Bosphoru“.⁵¹⁰ Francouzská agentura začala tajně dohlížet na obsah článků *Le Bosphore Égyptien*,

(*Commission International de la Réforme Judiciaire*). V letech 1881–1885 působil rovněž jako poradce francouzské diplomatické agentury v Egyptě. Od roku 1884 byl jediným vlastníkem káhirského deníku *Le Bosphore Égyptien*. In: LACKANY, R., *Quelques Français d'Égypte*, Alexandrie 1984, s. 3.

⁵⁰⁴ RAGATZ, s. 127; SAUL, s. 592.

⁵⁰⁵ Telegram francouzského konzula v Egyptě Saint-René Taillandiera ministru zahraničí Freycinetovi, Káhira, 8. dubna 1885. In: France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Affaire du Journal *Le Bosphore Égyptien* (dále jen DD, AJBE), Paris 1885, No. 1, s. 1–2.

⁵⁰⁶ FITZMAURICE, s. 311.

⁵⁰⁷ SAUL, s. 593.

⁵⁰⁸ Telegram Saint-René Taillandiera Freycinetovi, Káhira, 9. dubna 1885. In: DD, AJBE, No. 2, s. 2–3.

⁵⁰⁹ RAGATZ, s. 127.

⁵¹⁰ SAUL, s. 594.

deník byl dokonce předvoláván před konzulární tribunál. Periodikum existovalo poté ještě několik let, poslední číslo vyšlo 1. prosince 1894.⁵¹¹

Další neuralgický bod mezi velmocemi tvořila otázka neutralizace Suezského průplavu. Francouzská vláda měla v úmyslu znovuotevřít rozhovory o politických otázkách, souvisejících se svobodnou plavbou Suezským průplavem. Jednání probíhala ve francouzské metropoli od 30. března do 13. června 1885 v budově ministerstva zahraničí za účasti zástupců Francie, Německa, Velké Británie, Rakouska-Uherska, Itálie, Ruska, Osmanské říše, Španělska a Nizozemí.⁵¹² Francii zastupovali ředitel Oddělení politických záležitostí Billot a francouzský generální konzul v Egyptě Camille Barrère. Velkou Británii v Paříži reprezentovali Julian Pauncefote, stálý státní podsekretář na *Foreign Office* a sir Charles Rivers Wilson, generální kontrolor Komise egyptského veřejného dluhu.⁵¹³ Jednáním komise předsedal Billot. Během prvního setkání bylo navrženo, aby byla vytvořena subkomise, která měla řešit sporné otázky týkající se Suezského průplavu. Této subkomisi předsedal dle návrhu Juliana Pauncefota Camille Barrère.⁵¹⁴ Britští zástupci předložili návrh na vyřešení otázky Suezského průplavu hned během prvního setkání. Wilson a Pauncefote navrhli, aby byla otázka dohledu nad svobodnou plavbou kanálem svěřena do rukou egyptských představitelů. Ihned po nich vystoupili s vlastním plánem francouzští reprezentanti, kteří požadovali, aby vznikla mezinárodní komise, v níž by byli zastoupeni reprezentanti mocností, jimž by předsedal delegát Porty. Zmocněnec egyptské vlády by měl pouze poradní hlas. Komise v tomto složení měla mít obdobné pravomoci jako Dunajská plavební komise a její dohled měl mít kolektivní, povinný a stálý charakter.⁵¹⁵ Francouzský projekt si získal podporu všech účastníků konference, s výjimkou britských a italských zástupců. Většina velmocí měla zájem o zmezinárodnění Suezského průplavu, zatímco Velká Británie, částečně podporovaná Itálií, prosazovala politiku neutralizace. Ačkoliv měl francouzský návrh více sympatií, nebyl nakonec

⁵¹¹ Tamtéž.

⁵¹² Oběžník Julese Ferryho, Paříž, 24. března 1885. In: DDF, Série I, Tome V, Paris 1933, No. 632–633, s. 656–657.

⁵¹³ Protokol 1, Paříž, 30. března 1885. In: France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Commission International pour le libre usage du Canal de Suez, Avril-Novembre, Paris 1885, s. 1–7.

⁵¹⁴ Tamtéž, s. 13.

⁵¹⁵ SAUL, s. 596.

schválen.⁵¹⁶ Ani pařížská konference tak otázku Suezského průplavu nedokázala vyřešit.

Krátce po jejím rozpadu došlo ve Velké Británii ke změně politické situace a k moci se dostala konzervativní vláda. V červnu 1885 nahradil ministerského předsedu Gladstona ve funkci markýz Salisbury,⁵¹⁷ který zároveň převzal po lordu Granvillovi vedení *Foreign Office*. Markýz Salisbury se velmi obával vlivu britské okupace Egypta na „*balance of Powers*“ ve Středomoří. Čím déle zůstávaly britské jednotky v Egyptě, tím vážnější potíže přicházely, ať již šlo o francouzský antagonismus či ruské ohrožení Konstantinopole. Salisbury měl v úmyslu stáhnout se z Egypta v co nejkratší době, ale nechtěl riskovat a opustit Káhiru dříve, než si mohl být jist, že Osmanská říše bude schopna s diplomatickou a námořní podporou ubránit Úžiny a Konstantinopol před tlakem Ruska. Markýz na sklonku roku 1884 dokonce prohlásil, že „otázka evakuace britských vojsk je záležitostí národní cti“.⁵¹⁸ Salisbury se obával, že v případě, pokud by se Britové z Káhiry stáhli předčasně, pak by mohlo dojít k tomu, že nestabilní Osmanská říše podlehne vnějšímu tlaku a Suezský průplav padne do rukou jiné velmoci.⁵¹⁹

Aby markýz Salisbury dokázal, že je skutečně jeho úmyslem co nejdříve opustit Egypt, oznámil 6. července 1885, že hodlá v srpnu téhož roku do Konstantinopole vyslat zvláštního britského vyslance a zplnomocněného ministra, sira Henryho Drummond-Wolffa,⁵²⁰ jehož posláním bude zlepšit vzájemné vztahy a dosáhnout dohody o odchodu britských okupačních jednotek z Egypta.⁵²¹ Nový konzervativní kabinet měl v úmyslu stáhnout egyptskou otázku z jejího „evropského kontextu“ a jednat nyní pouze s Konstantinopolí. Francie byla stále ve střehu, „připravena oponovat jakékoliv snaze o změnu právního statusu Egypta“.⁵²² Freycinet se vyjádřil ve smyslu,

⁵¹⁶ RAGATZ, s. 129.

⁵¹⁷ Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, 3. markýz ze Salisbury (1830–1903) byl významný britský konzervativní politik, který zastával opakovaně funkci ministerského předsedy (1885–1886; 1886–1892; 1895–1902) a také funkci ministra zahraničí (1878–1880; 1885–1886; 1887–1892 a 1895–1900).

⁵¹⁸ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 328.

⁵¹⁹ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 254.

⁵²⁰ Henry Drummond-Wolff (1830–1908) byl britský diplomat a konzervativní politik židovského původu. Roku 1876 byl členem Goschen-Joubertovy mise. V letech 1885–1887 se do země vrátil jako zvláštní vyslanec a zplnomocněný ministr britské vlády, přičemž jednání probíhala i v Konstantinopoli. Po této misi působil ještě v Teheránu (1888–1891) a posléze se stal velvyslancem v Madridu, kde zastupoval Velkou Británii v letech 1892–1900.

⁵²¹ RAGATZ, s. 129.

⁵²² SAUL, s. 598.

že „kurtoazie a srdečnost nejsou projevem, který by znamenal, že francouzská vláda ztrácí o Egypt zájem“.⁵²³

Po svém příjezdu do hlavního města osmanské říše podepsali 24. října 1885 sir Henry Drummond-Wolff a osmanský ministr zahraničí Gazi Muhtar Paša preliminární konvenci, která počítala s tím, že do Egypta budou v prosinci vysláni dva vysoce postavení úředníci zplnomocnění Portou a Londýnem a projednají 6 neuralgických bodů, mimo jiné také reorganizaci egyptské armády.⁵²⁴ Francie tento krok vnímala tak, že „reorganizace armády a její postavení na pevný základ je příslibem brzké evakuace“.⁵²⁵ Dne 15. března 1886 informoval Waddington Freycinetu, že britský ministerský předseda, kterým byl od února 1886 opětovně Gladstone,⁵²⁶ se v rozhovoru s francouzským velvyslancem vyjádřil v tom smyslu, že „vždy velmi litoval, že politické narovnání, dojednané mezi Waddingtonem a lordem Granvillem roku 1884, které obsahovalo plán evakuace Egypta k 1. lednu 1888, nebylo dotaženo do konce kvůli finančním obtížím, s nimiž se Britové v Egyptě museli potýkat“.⁵²⁷ Drummond-Wolffova mise trvala měsíce. Na *Quai d'Orsay* bylo rozhodnuto vyčkat, až Británie sama z vlastní iniciativy stanoví pevné datum odchodu svých jednotek z Egypta. Francie byla připravena pomoci tento odchod co nejvíce urychlit. V srpnu 1886 se v Británii k moci opětovně vrátila konzervativní vláda v čele s markýzem Salisburyem. Po balkánských událostech, kdy v říjnu roku 1885 propuklo povstání ve Východní Rumélii, byla egyptská evakuace vnímána jako možný prostředek k uklidnění Francie. Politická koncepce markýze Salisburyho byla poněkud ohrožena projevem lorda Randolpha Churchilla, toho času kancléře pokladu, ministra pro Indii a vlivného člena britské vlády, který se snažil přesvědčit ministerského předsedu o nutnosti návratu Urábiho Paši zpět do Egypta. Sir Randolph se domníval, že by bylo nejlépe, aby byl

⁵²³ Tamtéž.

⁵²⁴ Dalšími vymezenými body bylo zklidnění situace v Súdánu, prověření egyptské administrativní správy a navržení vhodných modifikací, které budou v souladu s imperiálními fermany, opětovné prověření chedívových mezinárodních závazků a v případě, že nebudou odporovat sultánovým výnosům, tak jejich dodatečné schválení a posledním bodem bylo určení lhůty odchodu britských okupačních jednotek, k čemuž mělo dojít pouze v případě, pokud oba komisaři shledají egyptskou vládu za plně funkční a stabilní instrument, který je schopen zajistit obranu vlastních státních hranic. Viz Příloha k depeši markýze de Noaillese Freycinetovi, Therapia, 24. října 1885. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 1, s. 1.

⁵²⁵ SAUL, s. 598.

⁵²⁶ v Gladstonově vládě zaujal úřad ministra zahraničí lord Rosebery, který nahradil ve funkci lorda Granvilla. Právě Rosebery přiměl Gladstona, aby se vzdal myšlenky evakuace Egypta. Viz KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 190.

⁵²⁷ Telegram Waddingtona Freycinetovi, Londýn, 15. března 1886. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 14, s. 13–14.

egyptský chedív Tawfíq Paša sesazen a aby Británie vyhlásila v Egyptě protektorát.⁵²⁸ Podle Rola připravoval Churchill diplomatickou revoluci, neboť byl stoupencem spojení mezi Británií a Ruskem a za účelem obrany cesty do Indie obhajoval politiku stálé okupace Egypta. Pro markýze bylo velkou úlevou, když se sir Randolph rozhodl v prosinci roku 1886 podat demisi. Během září a října 1886 nabídla italská vláda Britům podporu v Egyptě. Lord Salisbury měl však větší zájem o zajištění britských pozic vůči Rusku, než vůči Francii.⁵²⁹ Lord Lyons byl v říjnu roku 1886 instruován, aby zahájil v Paříži další rozhovory na téma egyptské otázky. Lyons měl v Paříži především ozřejmit podmínky, za nichž byla britská vláda ochotna stáhnout své jednotky z Egypta.⁵³⁰ Podobně dominovala otázka evakuace v průběhu celého listopadu 1886 rozhovorům, které se v Londýně odehrávaly mezi francouzským velvyslancem Waddingtonem a britskými diplomaty. Ti usilovali o to, aby evropské velmoci stanovily údobí, během kterého bude mít Británie právo vrátit se za předem stanovených podmínek do Egypta v případě, že propuknou nové nepokoje či v případě, že dojde k jinému ohrožení bezpečnosti země. Freycinet nebyl principiálně proti, za podmínky, že Velká Británie stanoví závazné datum odchodu svých jednotek z Egypta. Francouzský ministerský předseda se vyjádřil v tom smyslu, že „reformy nejsou podmínkou evakuace, ale naopak evakuace umožňuje provedení reform“. ⁵³¹ Z tohoto důvodu stanovil cíle francouzské politiky v Egyptě konsektivně v pěti bodech, které velvyslanec Waddington v Londýně tlumočil lordu Iddesleighovi,⁵³² Jednalo se o tyto cíle: 1) Velká Británie sama určí závazné datum evakuace okupačních jednotek ze země, 2) do odchodu jednotek ze země bude probíhat reorganizace egyptské armády, a to především s pomocí osmanských důstojníků; několik zahraničních poradců může být v zemi provizorně přítomno, 3) během tohoto období budou připraveny reformy ostatních oblastí egyptské správy, financí, kompetencí soudů, kapitulací a další, ale tyto reformy nebudou v žádném případě zahájeny dříve, než po odchodu britských okupačních vojsk, 4) po evakuaci Egypta bude vymezeno přechodné období, během něhož se britské jednotky budou moci, za předem vymezených podmínek, do země

⁵²⁸ MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 91.

⁵²⁹ ROLO, s. 51.

⁵³⁰ NEWTON, s. 375.

⁵³¹ SAUL, s. 599.

⁵³² Stafford Henry Northcote, první hrabě Iddesleigh (1818–1887) byl britský konzervativní politik, mezi lety 1874–1880 zastával funkci ministra financí a v letech 1886–1887 byl britským ministrem zahraničí. Byl jedním ze dvou politiků, kteří zastávali pozici prvního lorda pokladu, aniž byli předsedou vlády. Zemřel v lednu 1887. Pokud jde o jeho působení v čele *Foreign Office*, proslýchalo se, že bez souhlasu lorda Salisburyho neučinil žádné rozhodnutí. Viz NEWTON, s. 375.

vrátit za účelem znovu nastolit pořádek, 5) poté, co přechodné období skončí, bude Egypt zcela autonomní a bude respektovat systém mezinárodních smluv a fermanů.⁵³³ Francie si byla vědoma skutečnosti, že Britové budou chtít zahájit reformy ještě před evakuací a že se následně budou snažit poukazovat na skutečnost, že nemohou Egypt opustit, protože země není připravena vládnout si sama. Sir Evelyn Baring skutečně později argumentoval, že „pokud by Britové odešli z Egypta, nenašel by se nikdo, kdo by pokračoval v komplikovaném systému vlády, a země by upadla do chaosu“.⁵³⁴

Drummond-Wolff byl na konci roku 1886 povolán do Londýna a do Konstantinopole se vrátil v lednu 1887, aby zde zahájil nová jednání. Zde se pokoušel dospět k dohodě s Portou bez účasti Gaziho Muhtara Paši. Dne 8. února předložil sir Henry memorandum, které zahrnovalo právo Velké Británie opětovně obsadit Egypt v případě jeho vnějšího či vnitřního ohrožení a rovněž požadovalo setrvání britských důstojníků a armádních poradců v egyptské armádě.⁵³⁵ Porta odpověděla na jeho návrhy 28. února a požadovala, aby Velká Británie určila závazné datum odchodu okupační armády z Egypta, dále aby egyptskou armádu vedli osmanští důstojníci a aby bylo upuštěno od práva opětovné intervence.⁵³⁶

Mezitím dne 2. února 1887 informoval francouzský velvyslanec v Berlíně Jules Herbette francouzského ministerského předsedu Léopolda-Émila Flourense, že se setkal se sirem Edwardem Maletem, který se jej zeptal „zda již nenastal čas pro sblížení Francie s Velkou Británií?“ Herbette mu odpověděl, že mezi oběma vládami leží pouze jediná překážka, a to okupace Egypta, která by však mohla být rychle vyřešena, pokud by obě strany projevily trochu dobré vůle. Herbette Maletovi jasně oznámil, že Francie se obává toho, že by veškeré její ústupky v egyptské otázce pouze posloužily tomu, aby Británie prodloužila dobu okupace Egypta, a proto Paříž požaduje záruky.⁵³⁷ Malet ukončil diskusi výtkou, že Osmanská říše chce o egyptské otázce také jednat, a proto je Velká Británie nucena řešit problém s přihlédnutím na požadavky osmanské populace.⁵³⁸

⁵³³ Telegram Freycineta francouzskému velvyslanci v Konstantinopoli Louisovi Gustavu Lannes, hraběti de Montebellovi, Paříž, 16. listopadu 1886. In: DDF, Tome VI, Paris 1934, No. 367, s. 367.

⁵³⁴ VALKOUN, Britská zahraniční politika ..., s. 115.

⁵³⁵ SAUL, s. 600; Memorandum je součástí depeše francouzského chargé d'affaires v Konstantinopoli, Péra, 4. března 1887. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 53, Annexe 1, s. 45–48.

⁵³⁶ Telegram Imberta ministroví zahraničí Émilu Flourensovi, Péra, 12. března 1887. Tamtéž, No. 54, s. 48–50.

⁵³⁷ Telegram francouzského velvyslance v Berlíně Julese Herbetta Émilu Flourensovi, Berlín, 2. února 1887. In: DDF, Tome VI, Paris 1934, No. 419, s. 433–434.

⁵³⁸ Tamtéž.

Dne 22. května 1887 dospěla jednání konečně ke konsenzu a došlo k podpisu britsko-osmanské konvence.⁵³⁹ Čtvrtý článek konvence se odvolával na problematickou situaci v Súdánu a na obtíže v Egyptě, a opravňoval britskou vládu k dohledu nad vojenskou správou a obranou Egypta. Z tohoto důvodu směla Velká Británie v Egyptě udržovat armádu v takovém počtu, který uzná za nezbytně nutný. Článek rovněž stanovil, že Británie bude nadále dohlížet na průběh reformy egyptské armády.⁵⁴⁰ V pátém článku konvence bylo sice stanoveno, že do tří let od jejího podpisu dojde de stažení britské okupační armády z Egypta, nicméně článek dále obsahoval i formulaci, že pokud by se objevilo nějaké ohrožení, ať již vnější či vnitřní, měla Velká Británie právo odložit evakuaci a stáhnout své jednotky teprve až poté, co ohrožení Egypta pomine. Článek dále stanovil, že všechny výsady zmíněné ve čtvrtém článku konvence pozbývají platnosti dva roky po odchodu britských okupačních jednotek z Egypta.⁵⁴¹

Druhá polovina článku pět vzbuzovala největší kontroverze. Zde bylo vymezeno právo Osmanské říše na vojenskou okupaci Egypta v případě, že by provincii hrozila invaze, narušení pořádku či vnitřní bezpečnosti. Osmanská říše směla intervenovat i v případě, pokud by egyptský chedív odmítl dostát svým závazkům, které vyplývaly z uzavřených mezinárodních smluv. Velká Británie byla rovněž oprávněna vyslat své jednotky do Egypta, pokud by nastaly shora uvedené okolnosti. Obě intervenční armády pak měly jednat v součinnosti a stáhnout se ze země ihned poté, co nebezpečí pomine. Pokud by sultán nemohl z nějakého důvodu vyslat intervenční armádu, měl alespoň vyslat osmanského komisaře, který by se dočasně připojil k britskému veliteli.⁵⁴² Egypt se měl těšit územní nedotknutelnosti (*sûreté territoriale*) a Suezský kanál měl být neutralizován.⁵⁴³

Velmoci (Francie, Itálie, Německo, Rakousko-Uhersko a Rusko) byly vyzvány, aby se po oboustranné ratifikaci připojily k podpisu dokumentu. Konvence měla vstoupit v platnost, pokud k její ratifikaci dojde do měsíce od podpisu. Britsko-francouzské soupeření o primát v Egyptě se přesunulo do Konstantinopole. Francie, přesvědčená, že britské jednotky budou staženy i bez ohledu na schválení práva

⁵³⁹ Konvenci zřejmě podepsali sir Drummond-Wolff a dva sultánovi zplnomocněnci, osmanský velkovezír Mehmet Kâmil Paşa a ministr zahraničí Mehmet Sait Paşa. Celé znění konvence je součástí depeše de Montebella Flourensovi, Thérapia, 22. června 1887. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 72, s. 62–66.

⁵⁴⁰ HUREWITZ, s. 452–454.

⁵⁴¹ Tamtéž.

⁵⁴² Tamtéž.

⁵⁴³ Telegram de Montebella Flourensovi, Thérapia, 22. června 1887. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 72, s. 62–64.

opětovného přístupu jednotek na egyptské území, informovala s ruskou podporou sultána, že je pro ni dokument neakceptovatelný. Rusko, jehož záměrem bylo zabránit další britské expanzi v Levantě, ji podporovalo. K francouzsko-ruskému přesvědčování se posléze přidaly i výhrůžky.⁵⁴⁴ Ruský velvyslanec v Konstantinopoli Nělidov hrozil obsazením Arménie a postupem na Bospor, zatímco jeho francouzský protějšek hrabě Montebello vyhrožoval invazí do Sýrie a Tripolska.⁵⁴⁵ Sultán, který se obával, že pokud dokument ratifikuje, začne Francie se znovu usilovat o právo na vstup do Sýrie a Rusko naopak do Arménie, odmítl konvenci ratifikovat, ačkoliv královna Viktorie tak již učinila. Porta navrhovala nový projekt, jehož součástí byly plán britské evakuace Egypta do tří let a přiznání práva na opětovnou intervenci výlučně Osmanské říši, společně s klauzulí, že britské vojenské špičky mohou v zemi setrvat ještě dva roky po evakuaci Egypta.⁵⁴⁶ Francouzský ministr zahraničí Flourens považoval osmanský návrh za přijatelný,⁵⁴⁷ nicméně britská vláda nakonec ztratila trpělivost a instruovala Drummond-Wolffa, aby jednání ukončil a opustil Konstantinopol. Francouzský kabinet tak ve snaze zabránit Británii v získání práva na opětovné obsazení Egypta neuspěl. Konvence téměř vyřešila dosud problematické postavení britských okupačních jednotek v Egyptě, v čemž tkvěl její význam, přestože nakonec nebyla ratifikována. Britská vláda po tomto fiasku Osmanskou říši ke spoluúčasti na řešení egyptské otázky již nikdy nepřizvala.⁵⁴⁸

Diskuze o britsko-osmanské konvenci se odehrávaly v době, kdy v Evropě probíhala důležitá diplomatická jednání, která formovala budoucí spojení. Události v Bulharsku podkopaly Spolek tří císařů, který zanikl v roce 1887. V důsledku toho došlo rovněž ke sblížení Trojspolku a Velké Británie.⁵⁴⁹ Vztahy mezi Německem a Francií zůstávaly napjaté, mimo jiné i kvůli politice zvýšení akceschopnosti francouzské armády, kterou vedl ve Francii od roku 1886 ministr války, charismatický generál Boulanger.⁵⁵⁰ Generál Boulanger byl revanšista, stoupenec odvetné války proti

⁵⁴⁴ SAUL, s. 601; FAHMY, s. 29.

⁵⁴⁵ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 51.

⁵⁴⁶ Telegram de Montebella Flourensovi, Thérapia, 14. července 1887. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 73, s. 66–68.

⁵⁴⁷ Telegram Flourense de Montebellovi, Paříž, 15. července 1887. Tamtéž, No. 74, s. 68.

⁵⁴⁸ RAGATZ, s. 130; SAUL, s. 601; MARLOWE, The Anglo-Egyptian Relations, s. 163.

⁵⁴⁹ SAUL, s. 601.

⁵⁵⁰ Generál Georges Ernest Boulanger (1837–1891), od ledna 1886 do května 1887 zastával funkci francouzského ministra války. Po pádu Freycinetovy vlády a Boulangerově odvolání byla jeho popularita ve Francii, která se toho času zmítala v šovinistické protiněmecké agitaci, velmi vysoká. Kvůli vážnému zhoršení vztahů s Německem musel generál Boulanger odejít z vlády a byl propuštěn i z armády.

Německu, jehož agitace slibovala agresivnější zahraniční politiku.⁵⁵¹ Počátkem února 1887 odsouhlasila francouzská poslanecká sněmovna 86 000 000 franků na zvláštní vojenské výdaje. Francie procházela další vnitropolitickou krizí. V reakci na „boulangismus“ došlo ke sblížení Velké Británie a Německa. Krize byla ještě více prohloubena v důsledku postoje kancléře Bismarcka, jenž vnímal Boulangerův armádní expanzivní program jako záminku pro další válečný konflikt.⁵⁵² K nestabilitě francouzské vnitřní politiky přispěla ještě v říjnu 1887 aféra kolem prodeje státních vyznamenání, v jejímž důsledku později rezignoval prezident Jules Grévy.⁵⁵³ Paříž byla nyní velmi senzitivní na jakékoliv změny v egyptských záležitostech. Počátkem ledna 1887 se znovu rozšířily zvěsti o plánovaném válečném konfliktu mezi Francií a Německem, které komentoval britský politik Francis Villiers takto: „Velké přípravy [na válku] probíhají všude v Evropě, s výjimkou Británie.“⁵⁵⁴

Posledním neuralgickým bodem, který vyvolával napětí mezi Francií a Velkou Británií, byla otázka Suezského průplavu. V průběhu října 1888 navštívil lord Salisbury Francii a během jeho pobytu se podařilo dospět ke konsenzu, v jehož důsledku byla 29. října 1888 v Konstantinopoli podepsána konvence o svobodné plavbě Suezským průplavem. Signatáři byli zástupci Francie, Velké Británie, Itálie, Německa, Rakouska-Uherska, Nizozemského království a Osmanské říše.⁵⁵⁵ Dokument tvořilo 16 článků, které vyhrazovaly svobodu a otevřenost průplavu v čase války i v čase míru všem plavidlům pod jakoukoliv vlajkou. Válečné akce v oblasti průplavu však byly zakázány. Současně bylo stanoveno, že oblast průplavu (samotný průplav, přilehlý sladkovodní kanál, přístavy Port Saíd a Suez, jezero Timsa a Malé a Velké hořké jezero) nesmí být blokována.⁵⁵⁶ Problematickou byla ovšem takzvaná restriktivní klauzule, jež nebyla obsažena v konvenci samotné, nýbrž ji obsahovala depeše markýze Salisburyho britskému chargé d'affaires v Paříži Edwinu Egertonovi z 21. října 1887.⁵⁵⁷ Již v průběhu jednání pařížské konference o svobodné plavbě Suezským průplavem v roce 1885 namítal britský reprezentant a stálý státní podsekretář na *Foreign Office* Julian

⁵⁵¹ Na počátku roku 1886 stanul v čele francouzské vlády René Goblet, kterého v květnu 1887 vystřídal Maurice Rouvier, kterého v prosinci téhož roku nahradil ve funkci ministerského předsedy Pierre Tirard.

⁵⁵² OTTE, *The Foreign Office Mind*, s. 174–175.

⁵⁵³ Boulangerův zeť zajišťoval za úplatek udělování státních vyznamenání, konkrétně řádu Čestné legie.

⁵⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵⁵ ROLO, s. 53; FREYCINET, s. 348.

⁵⁵⁶ VALKOUN, *The British Foreign Policy and Egypt in the 1880s*, s. 125.

⁵⁵⁷ Depeše markýze Salisburyho tajemníkovi britské ambasády v Paříži Edwinu Egertonovi, *Foreign Office*, 21. října 1887. In: France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents Diplomatiques, Négotiations relatives au règlement international pour le libre usage du Canal de Suez, 1886–1887*, Paris 1887, No. 50, s. 93–96.

Pauncefote, že vojenská omezení obsažená v projektu konvence jsou v rozporu s britskou vojenskou přítomností v zemi.⁵⁵⁸ Ustanovení obsažená v konvenci tedy nemohla být naplněna dříve, než skončí britská vojenská okupace Egypta, čímž měl být opět zdůrazněn její charakter dočasného opatření.⁵⁵⁹ Britové si tedy vyhradili právo na nedodržování konvence, dokud potrvá okupace Egypta. Tato restriktivní klauzule byla z dokumentu vyňata až roku 1904.⁵⁶⁰

Podpisem konvence o svobodné plavbě Suezským průplavem stvrdila francouzská diplomacie svoji smířlivou politiku, kterou vedla od roku 1884. Paříž se v údobí let 1884–1887 pokoušela navodit takové podmínky, které by usnadnily britský odchod z Egypta. Z tohoto důvodu během jednání s britskými reprezentanty hovořili francouzští diplomaté o otázkách, které se vztahovaly k politickému statusu egyptské provincie a její budoucnosti, pouze nepřímou. Francie až do roku 1887 usilovala o to, aby se britská převaha v zemi transformovala do konceptu mezinárodní kontroly Egypta.⁵⁶¹ Toto údobí skončilo právě rokem 1888, kdy si francouzští státníci uvědomili, že veškeré naděje na realizaci brzkého britského odchodu z Egypta v přátelském duchu jsou marné. Na druhé straně si Velká Británie byla vědoma skutečnosti, že stažením okupačních jednotek z Egypta své obtíže v mezinárodní politice nevyřeší. Londýn se obával, že tento krok by pouze způsobil nové obtíže, aniž by došlo ke zlepšení vztahů s Paříží.⁵⁶² Navzdory Freycinetově ujišťování o srdečných vztazích zastával *Foreign Office* na počátku roku 1887 názor, že vyhlídky na francouzsko-britské sblížení jsou minimální. Britský velvyslanec lord Lyons opouštěl ambasádu v Paříži se slovy „Egypt je ránou, která se nezahojí“.⁵⁶³

⁵⁵⁸ Tamtéž, s. 92.

⁵⁵⁹ ROLO, s. 53.

⁵⁶⁰ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 329.

⁵⁶¹ SAUL, s. 603.

⁵⁶² OTTE, *The Foreign Office Mind*, s. 159.

⁵⁶³ Tamtéž, s. 160.

IV. Britsko-francouzské soupeření a otázka evakuace – Egypt v letech 1888–1895

Neúspěch Drummond-Wolffovy mise v roce 1887 ovlivnil budoucí rozložení rovnováhy sil v Evropě a také další pronikání velmocí na africký kontinent. Společný odpor Francie a Ruska proti konvenci, v jehož důsledku se Salisbury později přiklonil k Německu, způsobil, že Paříž neměla jinou alternativu, než vyhledat spojení s Ruskem.⁵⁶⁴ Když markýz Salisbury převzal již potřetí ve své kariéře v lednu 1887 po smrti lorda Iddesleighe vedení *Foreign Office*, musel se vypořádat s nestabilní situací v mezinárodních vztazích, kdy v důsledku francouzského ambiciózního modernizačního vojenského programu došlo roku 1887 k vyostření francouzsko-německých vztahů. V dubnu 1887 přispěl k eskalaci napětí také Schnæbelého incident. Z tohoto důvodu usilovala Paříž o úspěch v zahraniční politice, který by vládě pomohl na domácí politické scéně.⁵⁶⁵ Situací byly znepokojeny jak Itálie, tak Rakousko-Uhersko, které se za existujících okolností snažily hledat spojení v Londýně. Jejich společnou obavou byl také tlak Ruska v Egejském a Středozemním moři. Britský ministerský předseda se rozhodl podpořit Bismarcka v nátlaku na Francii. Paříž však nebyla připravena na další válečný konflikt.⁵⁶⁶ Francouzská morálka byla podkopána a Paříž se snažila najít východisko z krize. Rusko hledalo po rozpadu Spolku tří císařů podporu naopak ve Francii, vznik tohoto spojení ovšem oddálily projevy „boulangismu“, s nimiž se ruský car neztotožňoval a vnímal je jako „politováníhodnou záležitost“.⁵⁶⁷

Na sklonku února 1887 byla prodloužena dohoda o Trojspolku a během téhož roku uzavřela Velká Británie takzvané Středomořské dohody s Itálií a s Rakouskem-Uherskem, jimiž se všechny strany zavázaly k obraně *statu quo* ve Středomoří.⁵⁶⁸ V prosinci 1887 byly dohody doplněny novým závazkem k obraně Úžin.⁵⁶⁹ Naproti tomu ve Francii vyvrcholila Boulangerova aféra. Generál Boulanger byl obviněn z oslovování spiknutí, namísto státního převratu ale zvolil útěk do Belgie, kde později spáchal sebevraždu. Tímto činem byl podle T. G. Otteho odstraněn jeden významný zdroj napětí v mezinárodních vztazích.⁵⁷⁰ Ve Francii proběhly 3. prosince 1887

⁵⁶⁴ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 266.

⁵⁶⁵ Tamtéž, s. 271.

⁵⁶⁶ OTTE, *The Foreign Office Mind*, s. 176.

⁵⁶⁷ TAYLOR, A. J. P., *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918*, Oxford 1965, s. 308.

⁵⁶⁸ Podrobněji viz BUBEN, J., *Mediterranean Agreement of Great Britain, Italy and Austria-Hungary from February–March 1887*. In: *Prague Papers on History of International Relations*, 1999, s. 131–152.

⁵⁶⁹ ROLO, s. 53–54.

⁵⁷⁰ OTTE, *The Foreign Office Mind*, s. 180.

prezidentské volby, v nichž zvítězil Marie François Sadi Carnot.⁵⁷¹ O den později se ujal vlády kabinet Pierra Tirarda, v němž převzal úřad ministra zahraničí Émile Flourens.⁵⁷²

V kontextu těchto událostí pokračovalo francouzsko-britské soupeření v Egyptě. Poté, co si Francie na sklonku roku 1888 uvědomila, že k britské evakuaci Egypta v nejbližší době nedojde, nastalo znovu období „měření sil“. Paříž mohla na Velkou Británii vyvíjet nátlak prostřednictvím Komise egyptského veřejného dluhu, zatímco Britové usilovali o získání přednostního postavení v Egyptě prostřednictvím posílení chedívy autority a nastolení vlastní převahy.⁵⁷³ Dosažení tohoto cíle však nutně vyžadovalo nalezení britsko-francouzského konsenzu. Francie neúspěšně usilovala o odchod britských okupačních jednotek z Egypta. Čím déle tak činila a čím více se její snahy ukazovaly být neúspěšné, tím více kladla Britům překážky a činila jim obtíže. Paříž prostřednictvím svého vlivu blokovala britské snahy o reformy v Egyptě a svými obstrukcemi znesnadňovala Londýnu správu Egypta, jak jen to bylo možné – ať již šlo o otázku nucených prací (*corvée*) či o otázku konverze egyptských dluhů.⁵⁷⁴ Již na počátku roku 1887 prohlásil lord Salisbury „Francie je nyní naším nepřitelem“.⁵⁷⁵ Rokem 1888 počínaje a dále během 90. let 19. století se jevilo nepravděpodobné, že by Paříž opustila svou kampaň „stálých obtíží“. Kromě francouzského odporu však narážela britská vláda v Egyptě na dva další neuralgické body – kapitulační smlouvy a finanční otázku, přičemž druhý problém se ukázal být palčivějším.⁵⁷⁶

V roce 1885 byla v Egyptě provedena měnová reforma, která zavedla egyptskou libru. Egyptský měnový systém trpěl do té doby dvěma zásadními nedostatky. V oběhu bylo jednak značné množství zahraničních měn, které měnily svou hodnotu v průběhu času a jež také měly v různých částech země různou hodnotu.⁵⁷⁷ Druhý problém představoval chronický nedostatek měděných mincí. Již před rokem 1882 byla zřízena komise, která se měla otázkou měnové reformy zabývat, nicméně její činnost byla poté na téměř dva roky přerušena. Komise formálně zahájila svou činnost až v srpnu 1884 a

⁵⁷¹ Marie François Sadi Carnot (1837–1894), francouzský politik a prezident Třetí republiky, jehož zavraždil v Lyonu 25. června 1894 italský anarchist Geronimo Caseira.

⁵⁷² Émile Flourens (1841–1920) byl francouzský politik a právník, jenž v letech 1886–1888 zastával funkci ministra zahraničí. Stál za politikou sblížení Francie s Velkou Británií a Ruskem.

⁵⁷³ SAUL, s. 605.

⁵⁷⁴ Tamtéž.

⁵⁷⁵ OTTE, T. G., From „War in Sight“ to Nearly War. Anglo-French Relations in the Age of High Imperialism, 1875–1898. In: Diplomacy and Statecraft, Vol. 17, 2006, s. 701.

⁵⁷⁶ WELCH, W. M., No Country for a Gentleman. British Rule in Egypt, 1883–1907, London 1988, s. 90.

⁵⁷⁷ OWEN, E. R. J., Cotton and the Egyptian Economy 1820–1914. A Study in Trade and Development, Oxford 1969, s. 225.

první doporučení vydala až o 13 měsíců později. Na jeho základě měly být emitovány nové mince, které by byly vázány na zlatý standard. Jedna zlatá egyptská libra měla mít 100 piastřů.⁵⁷⁸ Její hodnota se měla rovnat 1,02564 libry šterlinků.⁵⁷⁹ Aby egyptská vláda nemusela najednou razit tak velké množství mincí, měly v oběhu zůstat ještě další tři zahraniční mince, francouzský Napoleon, britská libra šterlinků a turecká libra. Tyto mince měly mít stejnou hodnotu jako egyptská libra.⁵⁸⁰ Menší mince měly být raženy ve stříbře a v omezeném množství, aby se zabránilo tomu, že by stříbrné mince vytlačily mince zlaté. Dále měly být raženy měděné mince půl piastrové, rovněž v omezeném množství. Mezi lety 1885–1891 byly emitovány mince v celkové hodnotě pouhých 50 000 egyptských liber.⁵⁸¹

Pokud jde o egyptské hospodářství, hlavním zdrojem, jež měl vést zvýšení příjmů země, měla být zemědělská produkce. Investice do tohoto odvětví měly zabránit dalšímu finančnímu krachu Egypta, a proto Velká Británie podporovala stavbu zavlažovacích zařízení a výstavbu přehrad. V březnu 1883 byl do funkce generálního inspektora pro zavlažování dosazen britský inženýr Colin Scott-Moncrieff, jenž dříve působil v oblasti vodního hospodářství a zavlažování v Indii a který byl pověřen reformou egyptského zavlažování.⁵⁸² V důsledku této politiky došlo ke zvýšení obdělávané půdy ze 4 957 000 *feddánů* v roce 1882 na 5 048 000 *feddánů* v roce 1897, které zapříčinilo dramatický nárůst produkce hlavních zemědělských plodin. Půda se ovšem rychle vyčerpávala, což vyústilo na počátku 20. století v sérii špatných sklizní, kterou roku 1909 uzavřela naprosto katastrofální neúroda. Vedlejším dopadem existence závlahového systému bylo zvýšení podzemních vod a zvýšení výskytu plevelů a jiných škůdců.⁵⁸³ Británie se rozhodla, že přemění Egypt v surovinovou základnu bavlny pro svůj průmysl, a z tohoto důvodu se stalo pěstování bavlníku základem egyptské ekonomiky. Osevní plochy bavlny se konstantně zvětšovaly, zatímco plochy pro kultivaci ostatních plodin, jako například cukrové třtiny, lnu a tabáku se zmenšovaly. Tímto byl Egypt postupně přeměněn v zemi bavlnové monokultury.

⁵⁷⁸ Tamtéž.

⁵⁷⁹ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 330.

⁵⁸⁰ OWEN, Cotton and ..., s. 225.

⁵⁸¹ Tamtéž.

⁵⁸² TIGNOR, R. L., The "Indianization" of the Egyptian Administration under British Rule. In: The American Historical Review, Vol. 68, 1963, No. 3, s. 654–655.

⁵⁸³ OWEN, The Middle East ..., s. 222; GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 330.

V důsledku této politiky přestal být soběstačnou zemí, a proto se muselo dovážet mimo jiné i obilí. Mouka byla importována z Kanady a ze Spojených států amerických.⁵⁸⁴

Ačkoliv Egypt vstoupil od roku 1888 do období přebytkových rozpočtů a stabilního splácení svých závazků, mezi britskými představiteli v Egyptě a mezi komisaři Pokladny egyptského veřejného dluhu stále existovaly obavy z případných hospodářských výkyvů.⁵⁸⁵ Podle Londýnské konvence z roku 1885 se o přebytky v egyptském rozpočtu dělila v poměru 50:50 Komise egyptského veřejného dluhu s egyptskou vládou. Komise egyptského veřejného dluhu tyto přebytky následně poukazovala pomocí dodatečně zřízeného Umořovacího fondu (*Sinking Fund*) na úhradu dluhové služby. Egyptská vláda naopak poukazovala svou polovinu takto získaných peněz na Zvláštní rezervní fond (*Special Reserve Fund*), z něhož byly hrazeny průběžné výdaje a investice.⁵⁸⁶ Tento fond byl zřízen chedívovým dekretem z 12. července 1888, po dlouhých diskusích, které probíhaly již od počátku roku 1888 mezi egyptskou vládou a komisaři Pokladny egyptského veřejného dluhu. Vznik fondu blokovali francouzští a ruští členové *Caisse de la dette publique*.⁵⁸⁷ Dne 12. prosince 1888 byl vydán chedívův dekret, který předem schválila jak britská správa, tak *Caisse*. Tímto dekretem byl dočasně pozastaven jak Umořovací fond, tak Všeobecný rezervní fond. Osmý článek dekretu upravoval možnosti využití finančních prostředků ze Všeobecného rezervního fondu. Až do chvíle, než se Pokladně egyptského veřejného dluhu podaří ve Všeobecném rezervním fondu nashromáždit obnos ve výši 2 000 000 liber šterlinků, neměly splátky zahraničním věřitelům přesáhnout více než předepsanou částku. Pokud by se na Všeobecném rezervním fondu podařilo nashromáždit více než 2 000 000 liber šterlinků, měl tento eventuální přebytek následně putovat do Umořovacího fondu. Všeobecný rezervní fond pak směla egyptská vláda volně využívat pouze se souhlasem Pokladny egyptského veřejného dluhu.⁵⁸⁸

V roce 1888 činily příjmy Egypta 9 661 436 egyptských liber, zatímco výdaje dosahovaly pouhých 9 553 412 liber, čímž vznikl přebytek ve výši 91 856 liber, který po jednání s Pokladnou egyptského veřejného dluhu připadl egyptské vládě. Všeobecný rezervní fond pod správou *Caisse* vykazoval částku 600 000 egyptských liber, zatímco

⁵⁸⁴ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 331.

⁵⁸⁵ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 46.

⁵⁸⁶ Tamtéž.

⁵⁸⁷ Telegram francouzského konzula v Egyptě hraběte d'Aubignyho ministru zahraničí Renému Gobletovi, Káhira, 10. dubna 1888. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 119, s. 129.

⁵⁸⁸ COLVIN, s. 184–185; VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 46; BARING, s. 308–309.

úspory vlády na Zvláštním rezervním fondu dosáhly 160 000 egyptských liber.⁵⁸⁹ Ačkoliv tak měl Egypt k dispozici na rezervních účtech téměř 760 000 liber, kvůli nízké hladině Nilu a dočasnému navýšení počtu mužů v armádě bylo rozhodnuto, že pro rok 1889 nebudou zvyšovány platy. Se souhlasem Pokladny egyptského veřejného dluhu byl v průběhu roku 1888 sjednán úvěr ve výši 2 000 000 egyptských liber, jimiž měla být odškodněna rodina egyptského chedíva. Německý reprezentant v *Caisse de la dette publique* baron Richthofen byl pověřen vyjednáváním o půjčce, neboť egyptská vláda preferovala, aby byla půjčka sjednána v Berlíně. Komise egyptského veřejného dluhu chtěla obejít Rothschildy, kteří měli příliš přísná kritéria, nicméně tento krok se ukázal nemožný, a proto Evelyn Baring doufal, že alespoň rozdmýchá jakýsi konkurenční boj, který mu umožní sjednat půjčku za co nejvýhodnějších podmínek.⁵⁹⁰ Půjčka v nominální výši 2 330 000 liber šterlinků (59 053 850 franků)⁵⁹¹ byla nakonec po podpisu konvence 4. dubna 1888 sjednána mezi egyptskou vládou a Rothschildy z Paříže, Londýna a Frankfurtu a berlínskou bankou Samuela Bleichrödera. Úroková míra činila 4 procenta.⁵⁹²

Kromě řady reforem, které musela britská okupační správa Egypta v průběhu 80. let 19. století zavést, bylo nutné se s příchodem roku 1888 vypořádat s některými pozůstatky z dob dřívějších. Těmito byla například existence nucených prací (*corvée*), revize pozemkové daně či správy *Daira* a *Domains*, které zahrnovaly území o velikosti zhruba 1 000 000 akrů.⁵⁹³ Pokud jde o pozemkovou daň, v odhadech egyptského rozpočtu, které byly použity jako základ pro Londýnskou konvenci roku 1885, a jež byly vtěleny do chedívova dekretu z 27. července téhož roku, bylo stanoveno, že se každoročně do egyptské pokladny odvede 450 000 liber, z nichž se egyptská vláda zavázala použít 250 000 egyptských liber na částečné nahrazení nucených prací.⁵⁹⁴ Jejich úplné odstranění bylo velmi komplikovaným a dlouhodobým procesem, jenž probíhal v letech 1885–1888/1892. Nucené práce byly využívány pro budování veřejných staveb, hloubení zavlažovacích kanálů a jejich následné opravy a čištění.⁵⁹⁵ *Felláhové* pracovali dokonce s vlastním nářadím a spávali pod širým nebem bez nároku

⁵⁸⁹ COLVIN, s. 185.

⁵⁹⁰ Tamtéž; SAUL, s. 608.

⁵⁹¹ Jedna libra šterlinků se rovnala 25,345 franků.

⁵⁹² SAUL, s. 608; COLVIN, s. 186.

⁵⁹³ MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 100.

⁵⁹⁴ Depeše ministra zahraničí Flourense francouzskému konzulovi v Egyptě hraběti Le Peletierovi d'Aunaymu, Paříž, 30. dubna 1887. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 100, s. 103.

⁵⁹⁵ MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 101.

na mzdu či stravu. Velmi často byl jako donucovací prostředek využíván karabáč.⁵⁹⁶ Nuceným pracím podléhala zhruba jedna osmina celé egyptské populace, a pouze nepatrný zlomek *felláhů* byl schopen se z této povinnosti vykoupit. V neplacené nucené robotě strávili egyptští *felláhové* až 6 měsíců v roce a často museli pracovat i na soukromých projektech.⁵⁹⁷ Aby mohl být tento nechvalně známý fenomén alespoň částečně odstraněn, bylo nutné navýšit rozpočet Ministerstva veřejných prací o 250 000 egyptských liber⁵⁹⁸ (6 480 000 franků), které by umožnily nahradit část nuceně pracujících za najaté dělníky, kteří by dostávali mzdu, případně předat tyto zakázky do rukou soukromníků. Jedno z prvních opatření navrhla egyptská vláda již 13. prosince 1885.⁵⁹⁹ Francie ovšem protestovala, a to nejen prostřednictvím svého zástupce v Pokladně egyptského veřejného dluhu, ale i ústy francouzského generálního konzula v Egyptě. Zrušení nucených prací bylo podmíněno navýšením administrativních výdajů egyptské pokladny, jejichž maximum bylo stanoveno Londýnskou konvencí na 5 237 000 liber šterlinků, což francouzská vláda považovala za porušení konvence.⁶⁰⁰ V protestech ji podpořilo rovněž Rusko.⁶⁰¹ Sir Edgar Vincent dokonce neváhal během své přítomnosti v Paříži v dubnu 1887 navštívit francouzského ministra zahraničí Flourense, aby se jej pokusil přesvědčit o správnosti a nezbytnosti tohoto opatření.⁶⁰² Britové využili francouzského nátlaku k tomu, aby posléze označili Paříž za hlavní překážku v cestě ke zrušení nehumánních nucených prací v Egyptě. Dne 4. dubna 1886 stáhl Émile Flourens svůj nesouhlas, nikoliv však kvůli situaci v Egyptě, ale spíše proto, že celková napjatá situace v Evropě jej nutila projevit vůči Velké Británii smířlivější postoj.⁶⁰³ Jednání se protáhla až do konce roku 1887, přičemž nucené práce byly téměř úplně zrušeny až v souvislosti s konverzí státního dluhu o dva roky později, dekretem ze 14. června 1889.⁶⁰⁴ Podle Saula však tento fenomén zcela vymizel až roku 1892, kdy byl rozpočet Ministerstva veřejných prací navýšen o dalších 150 000 egyptských liber (3 888 000 franků).⁶⁰⁵

⁵⁹⁶ ELGOOD, P. G., *The Transit of Egypt*, London 1928, s. 116–117.

⁵⁹⁷ Tamtéž.

⁵⁹⁸ Cirkulář Nubara Paši, Káhira, 17. července 1886. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 87, Annexe I, s. 83–84.

⁵⁹⁹ SAUL, s. 607.

⁶⁰⁰ RAGATZ, s. 131.

⁶⁰¹ MANSFIELD, *The British in Egypt*, s. 101.

⁶⁰² Depeše Flourense hraběti Le Peletierovi d'Aunaymu, Paříž, 30. dubna 1887. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 100, s. 103.

⁶⁰³ SAUL, s. 607.

⁶⁰⁴ COLVIN, s. 167.

⁶⁰⁵ SAUL, s. 607.

Na podzim 1889 nahradil sira Edgara Vincenta ve funkci finančního poradce sir Elwin Palmer,⁶⁰⁶ jenž se musel vypořádat s pozůstatky duální francouzsko-britské správy. Nejprve bylo přikročeno ke konverzi⁶⁰⁷ Privilegovaného dluhu a *Daira* dluhu, které naplánoval ještě sir Edgar. Konverze, k níž došlo v létě 1890 z britského podnětu, ušetřila egyptské vládě na úrocích ročně 314 000 liber šterlinků.⁶⁰⁸ Toto opatření mělo podle Saula spíše politický než ekonomický podtext. Souhlas s konverzí Privilegovaného dluhu, k níž došlo na přelomu let 1889 a 1890, se snažila francouzská diplomacie z iniciativy hraběte Julese Ludovica d'Aubignyho podmínit získáním závazného data odchodu britských okupačních jednotek z Egypta.⁶⁰⁹ S konverzí souhlasily Velká Británie, Rakousko-Uhersko, Německo i Itálie, které společně vyvíjely na Paříž nátlak a dosáhly toho, že se francouzská pozice postupně stala neudržitelnou a Paříž musela s operací souhlasit.⁶¹⁰ Půjčku ve výši 1 300 000 egyptských liber (33 333 325 franků) poskytli londýnští Rothschildové na základě kontraktu, který byl podepsán 4. června 1890. Úroky na Privilegovaném dluhu byly sníženy z původních 5 na 3,5 procenta, čímž sice došlo k navýšení celkové dlužné částky a k prodloužení doby splácení, ale ke snížení ročních splátek o 50 000 liber šterlinků (750 000 franků).⁶¹¹

Britové původně zamýšleli využít oněch 314 000 liber šterlinků, které byly ušetřeny díky konverzi dluhů z roku 1890, ke konečnému odstranění *corvée*. Francie se snažila konverzi zabránit; kromě toho, že by tato opatření ulehčila Britům správu Egypta, byli by poškozeni hlavně francouzští věřitelé. Paříž proto podmínila vyslovit svůj souhlas s konverzí tím, že Londýn stanoví závazné datum odchodu svých okupačních jednotek z Egypta.⁶¹² Paříž nakonec ustoupila jen proto, že si sir Elwin byl schopen zajistit finanční prostředky na odstranění *corvée* jinak – v červnu 1890 vydal zákaz pěstování tabáku v Egyptě a na jeho dovoz z Balkánu, z Řecka a z Osmanské říše bylo uvaleno vysoké clo.⁶¹³

⁶⁰⁶ Elwin Mitford Palmer (1852–1906) byl britský finančník, který započal svou kariéru na ministerstvu financí v Indii, posléze působil jako vedoucí účetního oddělení v Egyptě a následně roku 1889 nahradil sira Edgara Vincenta ve funkci finančního poradce chedíva. Od roku 1898 zastával post guvernéra Egyptské národní banky, odkud přešel roku 1902 do čela *Agricultural Bank of Egypt*.

⁶⁰⁷ Konverze dluhu je procesem, během něhož dochází k umořování (splácení) veřejného dluhu. Státní dluh je kryt emisí nových státních cenných papírů před splatností původních cenných papírů. Konverze tedy spočívá v tom, že dosud nesplacená část dluhu je umořena tím, že stát emituje nové cenné papíry.

⁶⁰⁸ OWEN, R., Lord Cromer. *Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*, Oxford 2004, s. 242.

⁶⁰⁹ SAUL, s. 608.

⁶¹⁰ Telegram hraběte d'Aubignyho francouzskému ministru zahraničí Spullerovi, Káhira, 11. června 1889. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 198, s. 243.

⁶¹¹ ISSAWI, s. 67; SAUL, s. 614.

⁶¹² RAGATZ, s. 131.

⁶¹³ OWEN, Lord Cromer ..., s. 242; COLVIN, s. 170.

Pokud jde o konverzi *Daira Sanieh*, majetky *Daira* původně zahrnovaly více než půl milionu akrů.⁶¹⁴ Když se chedív Ismaíl dostal do finančních obtíží, rozhodl se použít svůj nemovitý majetek jakožto zástavu pro půjčku ve výši 9 500 000 liber šterlinků. Na správu *Daira Sanieh* dohlížel správní výbor, složený z egyptského generálního ředitele a dvou kontrolorů, britského a francouzského, kteří zastupovali skupinu věřitelů.⁶¹⁵ Dluh *Daira* dosahoval původně výše 9 512 900 liber šterlinků (237 822 500 franků) a postupně byl snížen na 7 299 360 liber šterlinků (182 484 000 franků). Nově emitované akcie se prodávaly od 18. července na burzách v Paříži, Londýně, Berlíně, Frankfurtu a rovněž v Egyptě samotném. Na základě kontraktu, který byl uzavřen 3. července 1890, získali zprostředkovatelé 2 procentní podíl, tedy 145 987 liber šterlinků (3 649 675 franků). K dalšímu zmenšení *Daira* území došlo až na sklonku 90. let 19. století, kdy koncem června 1898 přistoupil lord Cromer k odprodání zbývajících částí území o velikosti zhruba 300 000 *feddánů* mezinárodnímu finančnímu konsorciu v čele se sirem Ernestem Casselem, Ralphem Suarèsem, Ernestem Cronierem a Elim Cattauim.⁶¹⁶ Egypt touto operací získal zhruba 3 280 000 liber.⁶¹⁷

Další konverze v pořadí se týkala dluhu *Domains*, který byl tvořen dalším nemovitým majetkem chedíva Ismaíla a jenž posloužil roku 1878 jako zástava pro další chedívovu půjčku, která byla sjednána u Rothschildů v nominální hodnotě 8 500 000 liber šterlinků. Obdobně jako v případě *Daira Sanieh* dohlížel na administraci správní výbor, složený z egyptského, francouzského a britského zástupce. Postupným odprodáváním území bylo území *Domains* zredukováno z původních zhruba 426 000 akrů na 147 000 akrů v roce 1906.⁶¹⁸ Území *Domains* se úplně podařilo rozprodat po menších částech až roku 1913, neboť Paříž dlouhou dobu operace blokovala.⁶¹⁹ Tehdejší francouzský ministr zahraničí Alexandre Ribot v mezidobí vyjednával s egyptskými reprezentanty o možnostech využití finančních prostředků, které by byly ušetřeny konverzí egyptských dluhů.⁶²⁰ Ribot požadoval, aby takto ušetřené peníze byly

⁶¹⁴ *Daira* území zahrnovalo kromě pozemků (cukrové plantáže a rozlehlé lány) také odpovídající infrastrukturu (silnice, železnice, zavodňovací kanály), zpracovatelské zázemí (cukrovary a skladiště), stroje a celá města. VALKOUN, J., *The British and Egypt in 1890s*. In: *Öt kontinens*, 2012, No. 2, s. 239.

⁶¹⁵ NEWMAN, s. 129; BARING, s. 314; VALKOUN, *The British and Egypt in 1890s*, s. 239–240.

⁶¹⁶ Ernest Cassel měl 50 procentní podíl, Ralph Suarès 25 procentní podíl a Cronier a Cattai vlastníli shodně po 12,5 procentech. SAUL, s. 648.

⁶¹⁷ OWEN, *Lord Cromer ...*, s. 304–305; BARING, s. 314; SAUL, s. 647–648.

⁶¹⁸ BARING, s. 314–315; NEWMAN, s. 129; VALKOUN, *The British and Egypt in 1890s*, s. 240.

⁶¹⁹ Podrobněji k problému konverze *Daira Sanieh* a *Domains* viz SAUL, s. 647–660; OWEN, *Lord Cromer ...*, s. 304–309.

⁶²⁰ KANYA-FORSTNER, A. S., *French African Policy and the Anglo-French Agreement of 5 August 1890*. In: *The Historical Journal*, Vol. 12, 1969, No. 4, s. 630.

předány pod kontrolu *Caisse de la dette publique* a aby o jejich využití později rozhodla mezinárodní smlouva. Francouzský ministr zahraničí rovněž varoval, že jeho země nebude v žádném případě souhlasit s takovým využitím finančních rezerv, v jehož důsledku by došlo k prodloužení britské přítomnosti v Egyptě.⁶²¹ V údobí do roku 1905 nesmělo být ročně odprodáno území za více než 300 000 egyptských liber (7 776 000 franků) z celkové hodnoty *Daira* či *Domains*. Alexandre Ribot 17. června 1890 argumentoval, že nyní, když byla jasně prokázána finanční stabilita Egypta, nemůže být otázka britského odchodu ze země oddělena od problému využití konverzemí získaných finančních prostředků. Francie bránila tomu, aby tyto finance byly využity na odstranění *corvée*. Markýz Salisbury musel v létě roku 1891 ustoupit a souhlasil s ročním dohledem *Caisse* nad financemi z konverzí.⁶²²

Mezitím roku 1888 zemřel Valentine Baker, který stál od roku 1883 v čele egyptských policejních složek a zasloužil se o jejich počáteční reformu.⁶²³ Po jeho smrti navrhl ministerský předseda Nubar Paša, aby byly policejní složky reformovány; měly být centrálně spravovány z Káhiry a na jejich správě se měli podílet výlučně Egyptané. Evelyn Baring ovšem trval na tom, aby v čele policejních složek stanul opětovně britský představitel. Mezi oběma muži se rozhořel spor, v jehož důsledku Nubar Paša na post ministerského předsedy Egypta v červnu 1888 rezignoval.⁶²⁴ K Nubarovu pádu podle Marlowa přispěla rovněž skutečnost, že když se zemi nedařilo vypořádat s fenoménem banditismu, dal Nubar Paša roku 1884 zřídit zvláštní vyšetřovací instituce, takzvané Komise proti banditismu, které představovaly návrat do dob dávno minulých, neboť jejich vyšetřovací procesy zahrnovaly mučení a kruté výslechy.⁶²⁵ Nubarovým nástupcem se stal Rijád Paša, schopný politik turecko-egyptského původu, který svůj úřad spravoval poměrně obratně, a to až do května 1891. Podle Petera Mansfielda Rijád Paša sice postrádal šarm Nubara Paši, ale jeho velkou výhodou bylo zejména jeho muslimské vyznání.⁶²⁶

Na jaře roku 1890 byl do Egypta povolán soudce Nejvyššího soudu v Bombaji, sir John Scott, aby v Egyptě působil jako poradce při reformě soudnictví, jehož základy tvořil francouzský systém. Scott byl do Egypta povolán právě díky svým znalostem

⁶²¹ Tamtéž.

⁶²² Tamtéž; SAUL, s. 615; RAGATZ, s. 131.

⁶²³ TIGNOR, The "Indianization", s. 646.

⁶²⁴ Nubar Paša dokonce roku 1887 odjel do Londýna, aby si stěžoval na chování britského generálního konzula v Egyptě. ELGOOD, The Transit of Egypt, s. 123.

⁶²⁵ MARLOWE, Anglo-Egyptian Relations, s. 183.

⁶²⁶ MANSFIELD, The British in Egypt, s. 89; MARLOWE, Anglo-Egyptian Relations, s. 165.

francouzského a indického práva a francouzského a egyptského soudnictví.⁶²⁷ Jeho předchůdci, Benson Maxwell a Raymond West nebyli schopni, mimo jiné právě kvůli vlastní neznalosti francouzského právního systému, provést reformu stávajícího egyptského soudnictví.⁶²⁸ Proti rozhodnutí jmenovat Johna Scotta soudním poradcem na ministerstvu spravedlnosti protestoval u chedíva francouzský generální konzul. Francie tento akt označila jako netolerovatelnou expanzi britské moci, nicméně protest jejího generálního konzula neměl na situaci žádný vliv.⁶²⁹ Scott sepsal po svém příjezdu do Egypta zprávu, v níž doporučil jmenování evropských inspektorů do takzvaných Domorodých tribunálů. Ministr spravedlnosti, který jednal na základě instrukcí ministerského předsedy Rijáda Paši, sice Scottovu zprávu odmítl, nicméně nakonec zvrátilo jeho odmítnutí rozhodnutí Evelyn Baringa, který trval na tom, aby byl Scott skutečně jmenován poradcem na ministerstvu spravedlnosti. Rijád Paša se pokusil Baringa obejít tím, že do čela policejních složek dosadil plukovníka H. H. Kitchenera. Věřil, že jeho přítomnost povede k hádkám mezi oběma britskými představiteli, které nakonec vyústí v rezignaci na obou stranách. Jeho lest však nezafungovala, a proto Rijád Paša v květnu 1891 rezignoval.⁶³⁰ Novým ministerským předsedou Egypta se stal Mustafa Fahmí Paša, o němž Wilfrid Blunt poznamenal, že je „loutkovým ministerským předsedou“. Mustafa Fahmí Paša se totiž řadil k zastáncům okupace, a proto ochotně spolupracoval s britskými úředníky. Během jeho působení na postu ministerského předsedy byl Evelyn Baring opravdu nezpochybnitelným vládcem Egypta.⁶³¹

Ve Francii se mezitím v únoru 1889 dostala k moci již podruhé vláda Pierra Tirarda, která nahradila předcházející kabinet Charlese Floqueta, jenž vládl od 3. dubna 1888. V Tirardově vládě byl jmenován ministrem zahraničí Eugène Spuller,⁶³² který se v červnu 1889 rozhodl znovuotevřít egyptskou otázku, když prohlásil, že Francie je nyní připravena přijmout Drummond-Wolffovu konvenci. Ještě v březnu však Spuller psal hraběti de Montebellovi do Konstantinopole: „Evakuace vždy byla a stále zůstává

⁶²⁷ TIGNOR, The “Indianization“, s. 643.

⁶²⁸ Tamtéž.

⁶²⁹ RAGATZ, s. 131.

⁶³⁰ Podrobněji k problému reformy egyptského soudnictví viz COLVIN, s. 202–206; NEWMAN, s. 147–148; MARLOWE, Anglo-Egyptian Relations, s. 182–187; BARING, s. 316–320; VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 74–82; případně DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, s. 149–182.

⁶³¹ MANSFIELD, The British in Egypt, s. 90; NEWMAN, s. 147; DALY, The British Occupation, s. 241.

⁶³² Jacques Eugène Spuller (1835–1896) byl francouzský politik s německými kořeny, blízký spolupracovník Léona Gambetty. V období 1889–1890 zastával ve druhé vládě Pierra Tirarda post ministra zahraničí.

hlavním cílem naší politiky v Egyptě“.⁶³³ Hrabě Montebello, který si velmi přál, aby byly vztahy s Londýnem urovnány pomocí „*entente directe*“, se obával, že případná britsko-osmanská konvence ohrozí eventuální zlepšení vztahů mezi Paříží a Londýnem. Z tohoto důvodu prosazoval, aby Francie vůči Londýnu udělala ústupky.⁶³⁴ Markýz Salisbury si na druhé straně sice stále přál dohodu s Francií, nicméně jeho politická koncepce se již poněkud změnila. Baringovy snahy o vzkříšení Egypta začaly přinášet ohromující výsledky, a jeho vliv v zemi sílil. Z tohoto důvodu Baring nyní tvrdil, že úspěch nezávislého Egypta je podmíněn delším britským setrváním a dohledem v zemi. Markýz Salisbury se nechal v listopadu 1889 během svého projevu v London Guildhall slyšet: „Jsou zde lidé, kteří nám radí, že již nyní nadešel čas, abychom odešli z Egypta a dostali tím svým slibům. Nemůžeme říci, že by tento čas již nadešel. Může se tak stát dříve či později ... Naše politika zůstává nadále stejná! Měli bychom pokračovat v našem úkolu až do konce.“⁶³⁵ V nové politické koncepci markýze Salisburyho již nehrál stěžejní roli jen Egypt, nýbrž celá oblast údolí Nilu.⁶³⁶ Britský ministerský předseda nyní argumentoval tím, že nezávislost Egypta nelze udržet, jestliže hrozí nebezpečí, že by mohla jiná evropská mocnost převzít kontrolu nad povodím Nilu. Z tohoto důvodu soustředil markýz Salisbury nyní pozornost k východní a jižní hranici Súdánu, kde představovaly potenciální hrozbu italské a německé pokusy o pronikání do oblasti.⁶³⁷

V dubnu 1890 se Porta rozhodla znovu zahájit vyjednávání o konvenci s Velkou Británií, a proto pověřila svého velvyslance v Londýně Rustema Pašu, aby zahájil vyjednávání o Egyptě.⁶³⁸ Porta zamýšlela jednat o Drummond-Wolffově konvenci v upravené formě, s modifikacemi zejména v pátém článku. Podle hraběte Montebella zamýšlela Porta „vypáčit z Británie příslib evakuace Egypta v pevně stanoveném čase“.⁶³⁹ Podle Saula se francouzská ambasáda v Londýně domnívala, že Londýn je nyní připraven otázku evakuace uvážit. Z tohoto důvodu Waddington požádal

⁶³³ Telegram francouzského ministra zahraničí Eugèna Spullera francouzskému velvyslanci v Konstantinopoli hraběti de Montebellovi, Paříž, 12. března 1890. In: DDF, Série I, Tome VII, Paris 1937, No. 581, s. 635.

⁶³⁴ SAUL, s. 621.

⁶³⁵ WANG, S.-T., Lord Salisbury and the Justification of the British Position in Egypt. In: Euramerica, Institute of European and American Studies, Academia Sinica, Vol. 26, 1996, No. 4, s. 151.

⁶³⁶ ROLO, s. 54.

⁶³⁷ Tamtéž.

⁶³⁸ Telegram hraběte de Montebella Ribotovi, Péra, 1. dubna 1890. In: DDF, Série I, Tome VIII, Paris 1938, No. 19, s. 22–23.

⁶³⁹ Tamtéž.

Alexandra Ribota,⁶⁴⁰ který ve čtvrté vládě Charlese Freycineta převzal funkci ministra zahraničí, aby ještě jednou otevřeně deklaroval, že „Francie nemá zájem Brity v Egyptě nahradit“. ⁶⁴¹ Hrabě Montebello však francouzského ministra zahraničí Ribota upozornil, že se nedomnívá, že by Britové byli nyní nakloněni osmanským návrhům. ⁶⁴² Správnost Montebellova úsudku se prokázala v listopadu 1891, kdy markýz Salisbury ukončil jednání s Portou a nechal se slyšet, že „okupace Egypta je nadále podmínkou *sine qua non* budoucí prosperity Egypta“. ⁶⁴³ Pro Francii byla egyptská otázka v létě roku 1890 předmětem „bezodkladného zájmu“. ⁶⁴⁴

Mezi lety 1889–1890 vykazovaly egyptské finance již stabilitu. Během roku 1889 bylo na účet Zvláštního rezervního fondu připsáno 46 793 egyptských liber a o rok později dokonce 269 081 liber. Ve prospěch Všeobecného rezervního fondu bylo připsáno v prvním roce 130 341 liber, zatímco v druhém roce 384 858 egyptských liber. ⁶⁴⁵ V letech 1883–1886 činil egyptský rozpočtový schodek 2 762 000 liber šterlinků, nicméně v následujících letech 1887–1893 vykazoval egyptský rozpočet již přebytek 3 999 000 liber šterlinků. ⁶⁴⁶ Z tohoto důvodu bylo možné následně zrušit či snížit některé daně, například profesní daň byla zcela zrušena a výše daně ze soli byla snížena na polovinu. ⁶⁴⁷

Nový francouzský velvyslanec v Konstantinopoli Paul Cambon⁶⁴⁸ nechtěl dále pokračovat v takové francouzské politice, již označil za neaktivní, negativní a nekonzistentní. Byl přesvědčen o tom, že možné spojení s Ruskem otevírá Paříži nové perspektivy, a proto se rozhodl přesvědčit sultána o tom, že je v jeho vlastním zájmu vytvořit společně s Francií a Ruskem „*union formidable*“, která by k onomu

⁶⁴⁰ Alexandre Félix Joseph Ribot (1842–1923) byl francouzský politik a právník, jenž zastával čtyřikrát během své kariéry post ministerského předsedy vlády (1892–1893; leden až říjen 1895; červen 1914; březen až září 1917). Stál za podpisem vojenské konvence mezi Francií a Ruskem v roce 1892, k jejíž ratifikaci došlo až na přelomu let 1893/1894.

⁶⁴¹ SAUL, s. 622.

⁶⁴² Telegram hraběte de Montebella Ribotovi, Péra, 6. dubna 1890. In: DDF, Série I, Tome VIII, Paris 1938, No. 27, s. 33–34.

⁶⁴³ SAUL, s. 622.

⁶⁴⁴ KANYA-FORSTNER, s. 630.

⁶⁴⁵ COLVIN, s. 209.

⁶⁴⁶ ELGOOD, *The Transit of Egypt*, s. 119.

⁶⁴⁷ Tamtéž.

⁶⁴⁸ Pierre Paul Cambon (1843–1924) byl francouzský diplomat a právník, bratr Julese Cambona. V letech 1882–1886 působil jako francouzský generální rezident v Tunisku, později zastával posty francouzského velvyslance v Madridu (1886–1890), v Konstantinopoli (1890–1898) a v letech 1898–1920 také v Londýně.

spojenectví dovedla také Velkou Británií. Ministr Ribot ovšem nebyl takovému řešení příliš nakloněn; egyptská otázka byla pro Petrohrad marginální.⁶⁴⁹

Dne 7. ledna 1892 zemřel na následky zápalu plic egyptský chedív Tawfík, který nastoupil na trůn v době, kdy se Egypt nacházel na pokraji finančního bankrotu, aby následně vládl nesolventní zemi, která se nacházela pod zahraniční finanční kontrolou. Brzy si uvědomil, že jej povstalecká armáda považuje za svého nepřítele a že vlastně je jejím rukojmím. Zpátky u moci se ocitl jen s pomocí Velké Británie, jejíž vliv a síla doprovázely jeho panování v letech 1883–1892.⁶⁵⁰ Jeho smrt znamenala konec údobí britské konsolidace a naopak počátek éry intenzivního egyptského odporu vůči Britům. Příčiny tohoto postupného přerodu byly jak sociální, tak i čistě politické. Novým chedívem se stal na základě sultánova fermanu z roku 1873 Tawfíkův nejstarší syn Abbás II. Hilmí Paša, kterému bylo v době nástupu na trůn pouhých sedmnáct let.⁶⁵¹ Abbás II. získal vzdělání v zahraničí, nejprve na přípravné škole v Ženevě, poté ve Francii a následně ve Vídni. Mluvil plynule několika jazyky – anglicky, francouzsky, německy a turecky, nikoliv však arabsky. Po svém příjezdu do Káhiry 16. ledna 1892 byl přivítán vojenskou přehlídkou britsko-egyptské armády, jež se uskutečnila před palácem *Abidín*. Svým osobním sekretářem jmenoval Švýcara Rouillera Beje, jenž působil ve Vídni jako chedívův učitel a který byl podle lorda Cromera velmi protibritsky zaměřen.⁶⁵²

Zatímco se Francie neúspěšně pokoušela přimět Brity ke stanovení závazného data odchodu z Egypta, v Egyptě samotném se rozvíjelo vnitřní opoziční hnutí, jež se soustředilo okolo deníků *al-Mu'ayyad* a později také *al-Liwa*. Zejména v deníku *al-Mu'ayyad* vycházely články zaměřené proti britské okupaci.⁶⁵³ Francouzské autority nahlížely na toto hnutí s nedůvěrou. Opoziční hnutí v sobě neslo zárodek nacionalismu a rovněž oživovalo otázku chedívova absolutismu. Francouzskou politiku v Egyptě od roku 1892 charakterizují potíže, které jí způsobovalo právě probuzení opozičního hnutí v zemi, jež bylo sice v danou chvíli protibritsky zaměřené, nicméně v Paříži panovaly obavy, že toto hnutí se může obrátit proti jakékoliv zahraniční intervenci v Egyptě. Francie se současně obávala, že vzrůstající opoziční hnutí oslabí existující chedívův

⁶⁴⁹ SAUL, s. 622.

⁶⁵⁰ VATIKIOTIS, P. J., *The Modern History of Egypt*, London 1969, s. 189.

⁶⁵¹ DALY, *The British Occupation*, s. 241.

⁶⁵² BARING, E., *Lord Cromer, Abbas II*, London 1915, s. 22; VALKOUN, *The British and Egypt in the 1890s*, s. 242.

⁶⁵³ Tamtéž; SAUL, s. 624.

režim, „*l'ancien régime*“, v důsledku čehož by vliv Paříže v zemi mohl být značně oslaben či dokonce ztracen.⁶⁵⁴

Nový egyptský chedív nebyl zpočátku vůči Britům nepřátelský; po svém nástupu na trůn stvrdil bez obstrukcí dosavadní vládu. Tento krok velmi překvapil francouzského konzula v Egyptě, markýze de Reverseauxe, který se domníval, že na chedíva musel být vyvinut nátlak.⁶⁵⁵ Evelyn Baring během prvních setkání s novým chedívem nabyl dojmu, že Abbás nebude dělat obtíže. V únoru 1892 dokonce napsal markýzi Salisburymu: „Vedu nové hříbě tím nejtenčím udidlem... Postupně získá důvěru k britské vládě, a jak věřím a doufám, i ke mně.“⁶⁵⁶ Britský generální konzul poté odjel na letní dovolenou na Strathmore Lodge do Skotska bez sebemenšího podezření, že situace v Egyptě by se nemusela vyvíjet zcela dle jeho představ. V Británii mezitím došlo ke změně politické situace; ve volbách v červenci 1892 se k moci dostali liberálové a markýze Salisburyho nahradil ve funkci ministerského předsedy v srpnu 1892 William Gladstone, v jehož vládě převzal úřad ministra zahraničí lord Rosebery.⁶⁵⁷ Gladstone se, ještě společně s Johnem Morleyem, v několika předvolebních projevech zmínili o odchodu britských okupačních jednotek z Egypta, zatímco lord Rosebery zastával názor, že „jakákoliv jednání o evakuaci Egypta jsou pouze ztrátou času a energie“.⁶⁵⁸ Po návratu do Egypta na podzim 1892 zjistil lord Cromer od několika britských reprezentantů, že mladý chedív Abbás se zřejmě nespokojí s přijetím podřízeného postavení, jež mu bylo předurčeno. Během Cromerovy nepřítomnosti začal totiž Abbás provádět některé změny v personálním složení egyptské státní správy, kde vyměnil mnoho úředníků za mladší, asertivní a protibritsky smýšlející. Podle Rogera Owena se dokonce proslýchalo, že mladého chedíva k těmto krokům pobízel francouzský konzul de Reverseaux.⁶⁵⁹ Abbás II. rovněž otevřeně kritizoval některé aspekty britské okupace a také podporoval protibritské nálady

⁶⁵⁴ SAUL, s. 624.

⁶⁵⁵ Telegram francouzského konzula v Egyptě markýze de Reverseauxe francouzskému ministru zahraničí Julesovi Devellovi, Káhira, 12. ledna 1893. In: DDF, Série I, Tome X, Paris 1945, No. 83, s. 138.

⁶⁵⁶ OWEN, Lord Cromer ..., s. 264.

⁶⁵⁷ Archibald Philip Primrose, pátý hrabě Rosebery (1847–1929), britský liberální politik, ve vládě Williama Gladstonea zastával dvakrát post ministra zahraničí (od února do srpna 1886; 1892–1894). Následně v údobí 1894–1895 sám stanul v čele britské vlády.

⁶⁵⁸ Již roku 1891 pronesl Gladstone přání, aby se Británie v blízké době „osvobodila od obtížné a problematické okupace“. Srv. JEYES, s. H., *The Earl of Rosebery*, London 1906, s. 131; MILLER, T. B., *The Egyptian Question and British Foreign Policy, 1892–1894*. In: *The Journal of Modern History*, Vol. 32, 1960, No. 1, s. 5.

⁶⁵⁹ OWEN, Lord Cromer ..., s. 264.

v arabském tisku.⁶⁶⁰ V tomto mu pomohla kniha Alfreda Milnera, *England in Egypt*, která vyšla právě roku 1892. Alfred Milner, který v Egyptě sloužil jako podsekretář na ministerstvu financí, v této publikaci obhajoval reformy lorda Cromera a představoval Egypt jako zemi, jíž by měli vládnout pouze schopní Britové. Kniha, která byla hojně čtena ve svém arabském překladu, značně rozvířila nálady vzdělaného egyptského obyvatelstva a mezi vládnoucí elitou způsobila doslova paniku.⁶⁶¹ První práce francouzského původu, jež obhajovala britskou přítomnost v Egyptě, se objevila o rok později. Jejím autorem byl vévoda Charles d'Harcourt, který zastával názor, že Egyptané jako národ nedisponují od svého vzniku schopnostmi vládnout. Velká Británie jim tak umožňuje civilizační pokrok, v němž by Francie neměla Londýnu bránit a komplikovat tak tento úkol.⁶⁶²

Chedív francouzskému konzulovi následně v lednu 1893 sdělil své přání využít nemoci stávajícího ministerského předsedy Mustafy Fahmího Paši,⁶⁶³ jehož zamýšlel nahradit Tigranem Pašou, jenž toho času zastával post ministra zahraničí.⁶⁶⁴ Proti tomuto záměru protestoval Cromer, který argumentoval, že nemůže souhlasit s tím, aby v čele egyptské vlády stanul křesťan a navrhl vlastního kandidáta, jímž měl být Rijád Paša.⁶⁶⁵ Markýz de Reverseaux byl připraven vyjádřit chedívovi svou podporu proti lordu Cromerovi, nicméně své kroky konzultoval jak s Paříží, tak jejím prostřednictvím i s francouzským velvyslancem Waddingtonem v Londýně, neboť si chtěl být jist, že lord Cromer nejedná dle přímých instrukcí britské vlády. V tomto případě by francouzský reprezentant chedíva nepodpořil, jak otevřeně uvedl ve svém telegramu Julesovi Devellovi.⁶⁶⁶ Ve svém dalším telegramu navíc markýz de Reverseaux přiznal, že „si je vědom skutečnosti, že mladý chedív Abbás není schopen, navzdory své energii, houževnatosti a nenávisti vůči Britům, ve svém věku a sám, zvítězit nad svými

⁶⁶⁰ Tamtéž, s. 265.

⁶⁶¹ WANG, S.-T., *Imperial Liberalism or Liberal Imperialism. British Policy in Egypt, 1893–1894*. [cit. 2013-12-29] Dostupné z: < http://homepage.ntu.edu.tw/~bcla/e_book/58/10.pdf >, s. 301.

⁶⁶² SAUL, s. 627.

⁶⁶³ Mustafa Fahmí Paša nebyl stejně tak jako Rijád Paša či Nubar Paša příznivcem britské okupace, nicméně neuměl si představit jiný způsob, jak by mohl být Egypt „vyléčen“. ELGOOD, P. G., *Egypt*, London 1935, s. 100.

⁶⁶⁴ Tigran Paša byl křesťanem arménského původu, jenž byl v úzkém příbuzenském vztahu s Nubarem Pašou, který byl jeho tchánem. Vzdělání získal v Evropě, konkrétně v Paříži. Byl nakloněn myšlenkám hnutí „Mladý Egypt“, které hájilo heslo „Egypt Egyptanům“, což byl patrně hlavní problém pro Brity. DICEY, s. 461; ELGOOD, *The Transit of Egypt*, s. 125.

⁶⁶⁵ Telegram markýze de Reverseaux Devellovi, Káhira, 12. ledna 1893. In: DDF, Série I, Tome X, Paris 1945, No. 85, s. 139–140; WANG, *Imperial Liberalism*, s. 305.

⁶⁶⁶ Tamtéž.

utiskovateli. Proto je nutné, aby jej jeho přátelé nasměrovali na Konstantinopol⁶⁶⁷. Francouzský konzul se domníval, že bude vhodné, aby prostřednictvím osmanského komisaře Gazi Muhtara Paši, jenž v Egyptě setrval po krachu jednání o Drummond-Wolffově konvenci, došlo ke sblížení mezi mladým egyptským chedívem a osmanským sultánem. Markýz de Reverseaux zastával názor, že by Abbás II. měl sultána požádat o pomoc a asistenci při řešení stávající egyptské krize, a jak sám uvedl, byl připraven Abbáse II. V této žádosti „podpořit veškerými jemu dostupnými prostředky“.⁶⁶⁸

Konflikt mezi lordem Cromerem a Abbásem II. se naplno rozhořel 11. ledna 1893, kdy britský generální konzul uzavřel vzájemné setkání slovy o opětovném potvrzení britských nároků na základě depeše lorda Granvilla z roku 1884. Cromer zdůraznil chedívovi, že dokud potrvá britská okupace Egypta, měl by chedív ve všech důležitých otázkách následovat britské rady.⁶⁶⁹ Když se Abbás II. rozhodl 15. ledna 1893 požádat Mustafu Fahmího Pašu, aby předložil svou demisi, vnímali Britové tento chedívův krok jako státní převrat. Zejména lord Cromer, který se o personálních změnách v egyptském kabinetě dozvěděl prostřednictvím chedívova osobního sekretáře Rouillera Beje během zdvořilostní návštěvy, interpretoval kroky mladého Abbáse II. jako překročení pravomocí.⁶⁷⁰ Abbás II. totiž své záměry předem nekonzultoval s britskými zástupci v Egyptě. Mustafa Fahmí Paša chedívovi odpověděl, že musí další postup projednat s lordem Cromerem.⁶⁷¹ Egyptský chedív byl ochoten se vzdát myšlenky dosadit na post ministerského předsedy země Tigrana Pašu, ale nyní byl pevně rozhodnut dosadit na toto místo Husajna Fakhrího Pašu, o němž se lord Cromer vyjádřil jako o „*alter ego*“ Tigrana Paši, neboť oba muži zastávali podobné názory.⁶⁷² Do čela ministerstva spravedlnosti a ministerstva financí měli být postaveni další dva „nevyhovující“ kandidáti, Butrus Paša a Mazlum Paša.⁶⁷³ Chedívova bojovnost odrážela nespokojenost, která v zemi vládla, a zformování politické opozice, jež byla zaměřena proti britské okupaci. Existence nacionálního hnutí naopak chedíva povzbuzovala.⁶⁷⁴

⁶⁶⁷ Depeše markýze de Reverseauxe Devellovi, Káhira, 14. ledna 1883. In: DDF, Série I, Tome X, Paris 1945, No. 94, s. 149–151.

⁶⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁶⁹ WANG, Imperial Liberalism, s. 305.

⁶⁷⁰ SAUL, s. 625; VALKOUN, The British and Egypt in 1890s, s. 244.

⁶⁷¹ Telegram markýze de Reverseauxe Devellovi, Káhira, 16. ledna 1883. In: DDF, Série I, Tome X, Paris 1945, No. 98, s. 155–156.

⁶⁷² DICEY, s. 462; BARING, Abbas II, s. 22.

⁶⁷³ WANG, Imperial Liberalism, s. 305.

⁶⁷⁴ SAUL, s. 625.

Lord Cromer se následně setkal s Abbásem II., jehož přesvědčil, aby změny veřejně neoznámil do doby, než budou projednány s *Foreign Office*. Následně kontaktoval britskou vládu, jejíž zasedání proběhlo 16. ledna 1893. Podle Rogera Owena prezentoval Cromer Londýnu egyptské události takovým způsobem, že *Foreign Office* ani nemohl zareagovat jinak než podpořit veškerá odvetná opatření, která britský generální konzul navrhl.⁶⁷⁵ Lord Cromer pro jistotu odeslal do Londýna téhož dne ještě další dva telegramy, podle nichž byla „celá záležitost koordinována osmanskými, ruskými a francouzskými zástupci“, a rovněž uvedl, že „pokud egyptskému chedívi projde, aby z celé záležitosti vyvázl bez postihu, dalším krokem, který bude následovat, by mohlo být hromadné odvolání všech britských představitelů“.⁶⁷⁶

Britský generální konzul v jednom ze svých telegramů současně navrhoval, aby se okupační jednotky v čele s generálem Forestierem-Wolkerem zmocnily budov ministerstva financí, vnitra a spravedlnosti a aby tyto budovy byly pod britským dohledem až do chvíle, než egyptský chedív navrhne takové personální obsazení ministerstev, s nimiž bude vláda Jejího Veličenstva ochotna souhlasit.⁶⁷⁷ Ještě téhož dne proto dostal lord Cromer z Londýna telegram, který jej informoval, že „britská vláda očekává, že tak důležité kroky, jako je výměna ministrů, s ní budou konzultovány. Vzhledem k tomu, že nyní neshledává změny v personálním složení egyptského kabinetu nezbytné ani žádoucí, nemůže proto schválit navržené jmenování Fakhriho Paši na post ministerského předsedy Egypta“.⁶⁷⁸ Lord Cromer byl současně instruován, aby chedíva Abbáse II. seznámil se stanoviskem britské vlády a aby mu dal lhůtu 24 hodin na rozhodnutí. Během rozhovoru mu zároveň zdůraznil, že pokud opětovně dosadí do úřadu ministerského předsedy Mustafu Fahmího Pašu, britská vláda nebude mít dalších námitek k personálnímu obsazení ministerstva financí a spravedlnosti dle chedívova přání.⁶⁷⁹ O den později, 17. ledna 1893 navštívil Cromera chedívem pověřený zástupce Tigran Paša a během společného rozhovoru dosáhli oba muži konsenzu. Mustafa Fahmí Paša se již do úřadu ministerského předsedy nevrátil a měl být nahrazen Rijádem Pašou. Fakhri Paša měl být propuštěn a posty na ministerstvu financí a spravedlnosti měli obsadit chedívem navržené kandidáti. Dohoda byla

⁶⁷⁵ OWEN, Lord Cromer ..., s. 266.

⁶⁷⁶ Tamtéž.

⁶⁷⁷ Tamtéž.

⁶⁷⁸ BARING, Abbas II, s. 24.

⁶⁷⁹ OWEN, Lord Cromer ..., s. 267; JEYES, s. 138.

podmíněna odchodem protibritsky zaměřeného chedívoa osobního sekretáře Rouillera Beje ze země.⁶⁸⁰

Poté obdržel lord Cromer další telegram od lorda Roseberyho, v němž bylo uvedeno, že opatření, která Cromer navrhl, jsou příliš agresivní. Britský ministr zahraničí proto navrhoval, aby Cromer chedívovi sdělil, že pokud neustoupí, bude muset nést důsledky za své jednání a vyzval Cromera, aby v mezidobí přišel s méně agresivní koncepcí řešení problému.⁶⁸¹ Mezitím podpořil markýz de Reverseaux spolu se svým ruským kolegou Nělidovem chedíva v úmyslu kontaktovat sultána za účelem udržet autoritu egyptského chedíva, jak ji zaručovaly sultánovy *fermany*.⁶⁸² Francouzský velvyslanec v Konstantinopoli Paul Cambon v součinnosti s ruským protějškem vyzval sultána Abdülhamida II., aby podpořil egyptského chedíva proti lordu Cromerovi.⁶⁸³ Francouzský velvyslanec v Londýně Waddington se setkal s lordem Roseberym, jehož se snažil přesvědčit o právu egyptského chedíva na sestavení vlastní vlády a rovněž jej informoval o výhrůžkách, jichž se vůči Abbásovi II. měl dopustit lord Cromer. Lord Rosebery odpověděl, že o výhrůžkách, jichž se měl lord Cromer dopustit, mu není nic známo a situaci komentoval ve smyslu: „My [Velká Británie] nejmenujeme egyptské ministry, ale dokud vlaje v Egyptě britská vlajka, očekáváme, že rady, které udělíme, budou egyptskou vládou následovány. V tomto smyslu Vám mohu přeposlat depeši lorda Granvilla ze 4. ledna 1884.“⁶⁸⁴ Mezitím však egyptský chedív tlaku lorda Cromera podlehl. Protože však namítal, že dosazení Mustafy Fahmího Paši zpět do úřadu by znamenalo úplnou ztrátu jeho autority v zemi, souhlasil lord Cromer, aby byl ministerským předsedou Egypta jmenován 18. ledna 1893 Rijád Paša.⁶⁸⁵ Francie proti jednání lorda Cromera protestovala ústy velvyslance Waddingtona, jenž poukazoval na skutečnost, že jednání britského generálního konzula v Egyptě dalece překročilo hranice, vymezené depeší lorda Granvilla z ledna 1884.⁶⁸⁶

⁶⁸⁰ WANG, Imperial Liberalism, s. 309.

⁶⁸¹ OWEN, Lord Cromer ..., s. 267.

⁶⁸² Telegram Devella francouzskému velvyslanci v Konstantinopoli Paulu Cambonovi, Paříž, 16. ledna 1893. In: DDF, Série I, Tome X, Paris 1945, No. 100, s. 157.

⁶⁸³ Telegram Paula Cambona Devellovi, Péra, 18. ledna 1893. Tamtéž, No. 110, s. 165–166.

⁶⁸⁴ Telegram Waddingtona Devellovi, Londýn, 17. ledna 1893. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 438, s. 523–524.

⁶⁸⁵ Telegram Devella francouzskému velvyslanci v Londýně Waddingtonovi, Paříž, 18. ledna 1893. In: DDF, Série I, Tome X, Paris 1945, No. 109, s. 165; TOLLEFSON, H., Policing Islam. The British Occupation of Egypt and the Anglo-Egyptian Struggle over Control of the Police, 1882–1914, London 1999, s. 87; JEYES, s. 137.

⁶⁸⁶ Telegram Waddingtona Devellovi, Londýn, 18. ledna 1893. In: DDF, Série I, Tome X, Paris 1945, No. 111, s. 166.

Přestože se zdálo, že krize je zažehnána, lord Cromer požadoval posílení stávajících britských sil v Egyptě. Ve svých telegramech do Londýna zdůrazňoval sympatie, jež egyptská armáda pociťuje vůči chedívi Abbásovi II., a dokonce srovnával eventuelní hrozbu s Urábího revoltou. Podle Tollefsona lord Cromer ve svých zprávách o vzrůstající protibritské agitaci v Egyptě a o hrozbě egyptské armády značně přeháněl a situaci záměrně zkresloval. Lord Rosebery byl ovšem schopen přesvědčit zdrženlivý britský kabinet o nezbytnosti posílení vlastních jednotek v Egyptě.⁶⁸⁷ Proti tomuto opatření se postavil ministerský předseda Gladstone, který se obával, že vyslání dalších britských jednotek do Alexandrie bude v Egyptě zbytečně vyvolávat vzpomínku na bombardování města z roku 1882 a rovněž obavy, že se Británie chystá zemi okupovat na stálo.⁶⁸⁸ Přestože 22. ledna 1893 referoval de Reverseaux svému ministru zahraničí o situaci v Egyptě jako o klidné, bez jakýchkoliv známek protibritské agitace mezi domácím obyvatelstvem, *Foreign Office* o den později s navýšením stavu britských okupačních jednotek v Egyptě souhlasil.⁶⁸⁹ Francouzský velvyslanec v Londýně Waddington proti tomuto opatření následně 25. ledna 1893 protestoval.⁶⁹⁰ Lord Rosebery současně deklaroval, že „toto opatření neznamená žádnou změnu britské politiky v Egyptě, ani se tím nemění sliby, jež *Foreign Office* dal v souvislosti s britskou okupací Egypta evropským velmocím“.⁶⁹¹

Lord Rosebery se mezitím ve své depeši britskému velvyslanci v Paříži lordu Dufferinovi svěřil, že je přesvědčen, že chedíva k jeho vzepření motivovala Francie a že se Abbás II. stáhl teprve tehdy, když pochopil, že z Paříže neobdrží jinou než morální podporu. „Musíme být připraveni na to, že obdobné incidenty se budou opakovat“, napsal Rosebery 17. ledna 1893 v jiné depeši lordu Cromerovi.⁶⁹² O měsíc později definoval britský ministr zahraničí cíle zahraniční politiky v Egyptě v dokumentu, v jehož závěru zdůraznil: „Egypt nebude v žádném případě vyňat z evropské kontroly, ale mohlo by se stát, že tato kontrola bude naopak přísnější a tvrdší než dosud.“⁶⁹³

Pokud jde o reakci Konstantinopole, Paul Cambon si na konci ledna 1893 uvědomil, že osmanský velvyslanec v Británii Rustem Paša je člověkem zcela oddaným

⁶⁸⁷ TOLLEFSON, s. 87.

⁶⁸⁸ WANG, *Imperial Liberalism*, s. 310.

⁶⁸⁹ Telegram britského velvyslance v Paříži Dufferina francouzskému ministru zahraničí Devellovi, Paříž, 23. ledna 1893. In: DD, AE, 1884–1893, Paris 1893, No. 444, s. 526.

⁶⁹⁰ JEYES, s. 141.

⁶⁹¹ WANG, *Imperial Liberalism*, s. 315.

⁶⁹² JEYES, s. 140.

⁶⁹³ Depeše lorda Roseberyho z 16. února 1893. Viz COLVIN, s. 250–251.

Londýnu, a z tohoto důvodu u britské vlády proti chování lorda Cromera neprotestoval, třebaže jej k tomu sultán ve svém telegramu z 18. ledna instruoval. Rustem Paša navíc obvinil Paříž, že ke zvýšení stavu britských okupačních jednotek v Egyptě došlo jenom z důvodu opakovaných protestů francouzské vlády.⁶⁹⁴ Podle Samira Saula nemohl egyptský chedív od Konstantinopole očekávat pomoc, neboť stávající stav sultánovi v podstatě vyhovoval. Přítomnost britských jednotek v zemi znemožňovala jakékoliv další pokusy o nezávislost egyptské provincie. Sultán se navíc nemusel obávat, že by v zemi vyklíčila další rebelie, která by jej nutila do země vyslat své jednotky. Britská okupace Egypta navíc působila jako zdroj trvalého napětí mezi Velkou Británií a Francií, což osmanskému státníkovi podle Saula určitým způsobem vyhovovalo.⁶⁹⁵

Počátkem května 1893 navrhl sir Charles Dilke v britské Dolní sněmovně zvážení otázky odchodu okupačních jednotek z Egypta. Dilke ve svém projevu, který trval více než hodinu, zdůraznil, že Británie již několikrát prohlásila, že nemá v úmyslu anektovat Egypt. Za svůj projev sklidil velké ovace od liberálních politiků, zastánci evakuace byli kromě Dilkeho Labouchère, Clark, Morton a Burnie, zatímco ve prospěch okupace řečnili Goldsmid a Temple. Po dlouhé debatě, jíž se účastnil i ministerský předseda Gladstone, sněmovna však Dilkeho návrh zamítla.⁶⁹⁶ Waddington hovořil s Gladstonem na toto téma o tři dny později během zdvořilostní návštěvy, neboť jeho mise v Londýně se chýlila ke konci. Britský ministerský předseda v reakci na francouzské úsilí o získání většího vlivu v Egyptě zdůraznil neochotu přiznat Francii zvláštní právo zabývat se záležitostmi v Egyptě ve spolupráci s Británií, neboť egyptská otázka je rovněž předmětem zájmu ostatních velmocí. Po sondování stanoviska francouzské vlády k Drummond-Wolffově konvenci nadnesl Gladstone následně návrh svolat mezinárodní konferenci, jež by egyptskou otázku vyřešila. Waddington odpověděl, že mu není známo, zda by s tímto návrhem Paříž souhlasila.⁶⁹⁷ Francouzský velvyslanec v Londýně ve své zprávě rovněž uvedl, že *Foreign Office* je jednoznačně doménou lorda Roseberyho, jehož zájmem je udržení *statu quo* v Egyptě. Podle Waddingtona neměl britský ministerský předseda dostatečnou znalost egyptské problematiky, a dokonce jej podezíral, že argumenty, jež Gladstone přednesl ve svém projevu v Dolní

⁶⁹⁴ Telegram Devella Paulu Cambonovi, Paříž, 31. ledna 1893. In: DDF, Série I, Tome X, Paris 1945, No. 152, s. 217–218.

⁶⁹⁵ SAUL, s. 626.

⁶⁹⁶ Depeše Waddingtona Devellovi, Londýn, 2. května 1893. In: DDF, Série I, Tome X, Paris 1945, No. 221, s. 320–321.

⁶⁹⁷ Depeše Waddingtona Devellovi, Londýn, 5. května 1893. Tamtéž, No. 224, s. 326–328.

sněmovně, mu sepsal právě ministr zahraničí Rosebery. Zastáncem svolání mezinárodní konference byl kromě lorda Roseberyho⁶⁹⁸ také sir William Harcourt, toho času ministr financí, jenž byl přesvědčen o podpoře, kterou Velké Británii poskytnou členové Trojspolku.⁶⁹⁹ Harcourt se v rozhovoru s Waddingtonem vyjádřil v tom smyslu, že „Británie nechce zůstat v Egyptě neomezeně, nicméně je velmi hrdá na úspěchy, kterých dosáhla při regeneraci země, a proto nemá v úmyslu nechat se zkompromitovat předčasným odchodem“.⁷⁰⁰ Paříž nyní nebyla nakloněna případné mezinárodní konferenci, neboť si byla vědoma skutečnosti, že by zůstala ve svém snažení osamocena. „V tomto čase by pro nás konference byla fatální ani Rusko nás nyní nepodpoří. Nikoliv tedy konference, ale modifikovaná Drummond-Wolffova konvence“, uzavřel Waddington.⁷⁰¹

V červenci 1893 navštívil egyptský chedív v doprovodu Tigrana Paši a na přání sultána také v doprovodu Gazi Muhtara Paši Konstantinopol. Poté, co dopluli 11. července do Konstantinopole, následovaly 12. a 13. července vzájemné návštěvy s velvyslanci, kde se egyptský chedív zřejmě snažil získat podporu pro svou protibritskou politiku.⁷⁰² Sultán však s chedívem ani jeho zástupci o politických záležitostech nehovořil a vyhýbal se rovněž jakékoliv zmínce o Britech v Egyptě.⁷⁰³ Abdülhamit II. však mezitím spěšně odeslal instrukce Rustemovi Pašovi do Londýna, který zde měl usilovat o zahájení vyjednávání o egyptské otázce čistě mezi Konstantinopolí a Londýnem.⁷⁰⁴ Podle Wanga byla tato sultánova snaha dokladem osmanského uvědomění zvláštní pozice Britů v Egyptě.⁷⁰⁵

Během roku 1893 se ještě několikrát projevilo napětí ve vzájemných vztazích mezi lordem Cromerem a egyptskou vládou. V září jmenoval chedív Muhammada Mahíra Pašu podsekretářem na ministerstvu války. Generál Forestier-Walker, vrchní velitel britské okupační armády, stejně tak jako major Wingate, šéf vojenské zpravodajské služby, si uvědomili, že s nástupem Muhammada Mahíra Paši do úřadu je čeká tvrdý boj o loajalitu egyptské armády. Lord Cromer dospěl v říjnu 1893 po svém návratu z letní dovolené v Británii k obdobnému názoru, a proto ihned začal

⁶⁹⁸ Podrobněji viz depeše francouzského velvyslance v Konstantinopoli Paula Cambona Devellovi, Péra, 7. června 1893. Tamtéž, No. 259, s. 376–380.

⁶⁹⁹ Zejména Německo mělo o konferenci zájem, neboť zahájilo s Londýnem jednání. Tamtéž.

⁷⁰⁰ Depeše Waddingtona Devellovi, Londýn, 5. května 1893. Tamtéž, No. 224, s. 326–328.

⁷⁰¹ Tamtéž.

⁷⁰² Depeše Paula Cambona Devellovi, Péra, 12. července 1893. Tamtéž, No. 292, s. 428–433.

⁷⁰³ Depeše markýze de Reverseauxe Devellovi, Káhira, 30. července 1893. Tamtéž, No. 321, s. 470–473.

⁷⁰⁴ Depeše Paula Cambona Devellovi, Péra, 13. července 1893. Tamtéž, No. 293, s. 433–435.

⁷⁰⁵ WANG, Lord Salisbury, s. 160.

přesvědčovat lorda Roseberyho, že Mahír Paša je chedívovým agentem, jehož tajným posláním je podkopat loajalitu egyptské armády vůči britským velícím důstojníkům. Lord Cromer rovněž usiloval o znesváření Rijáda Paši a chedíva Abbáse II.⁷⁰⁶ Když na konci roku 1893 požadovalo britské ministerstvo války snížení stavu okupační armády v Egyptě o 2000 mužů, aby byly sníženy celkové finanční náklady na okupaci, lord Rosebery požadavek odmítl s tím, že Velká Británie musí za všech okolností dostát svým závazkům v Egyptě.⁷⁰⁷

Na sklonku roku 1893 došlo ke změně politické situace ve Francii, kde 25. listopadu podala demisi vláda Charlese Dupuyho. Novou vládu sestavil o necelý měsíc později, 23. prosince 1893 Jean Casimir-Perier,⁷⁰⁸ který zastával současně i post ministra zahraničí.⁷⁰⁹ V lednu 1894 podnikl chedív Abbás II. inspekční cestu do Horního Egypta, kde udělal krátkou zastávku v malém městečku Wádí Halfa na egyptsko-súdánské hranici. Zde se konala vojenská přehlídka, jíž velel Horatio Herbert Kitchener, který byl od roku 1892 vrchním velitelem egyptské armády. Mladý chedív chtěl Egyptanům ukázat, že je pánem vlastní armády.⁷¹⁰ Mezi oběma muži došlo k několika dílčím konfliktům, které vyvrcholily 19. ledna 1894 takzvaným Pohraničním incidentem (*Frontier Incident*), během něhož chedív zkritizoval černý regiment pod velením britského důstojníka za to, že pochodoval během přehlídky ostudně.⁷¹¹ Abbás II. na adresu sirdára údajně pronesl tato slova: „Abych řekl pravdu, Kitchenere Pašo, považuji za ostudné, aby měl Egypt takovou armádu.“⁷¹² Generál Kitchener si vzal výtku osobně a okamžitě nabídl chedívovi rezignaci, kterou však překvapený Abbás II. odmítl přijmout.⁷¹³ Britské autority vnímaly tento incident velmi vážně, neboť považovaly egyptskou armádu za své „dítě“. Chedívovo zdrcující hodnocení přehlídky bylo navíc zcela v rozporu s názory generála Fredericka Forestier-Walkera, vrchního velitele britské okupační armády, a také s názory Gazi Muhtara Paši, sultánova

⁷⁰⁶ OWEN, Lord Cromer ..., s. 271.

⁷⁰⁷ WANG, Imperial Liberalism, s. 320.

⁷⁰⁸ Jean Casimir-Perier (1847–1907) byl francouzský politik, pocházející z významného rodu. Jeho děd byl státníkem v dobách červencové monarchie a jeho otec, původně bankéř, působil ve vládě Adolpha Thierse. Jean Casimir-Perier zastával řadu funkcí, mimo jiné byl ministerským předsedou a ministrem zahraničí, později prezidentem (1894–1895).

⁷⁰⁹ Jean Casimir-Perier zůstal v čele vlády až do 22. května 1894, kdy jej opět nahradil Charles Dupuy, jehož vláda setrvala u moci až do 25. června 1894, respektive do ledna 1895.

⁷¹⁰ DICEY, s. 464.

⁷¹¹ WANG, Imperial Liberalism, s. 320.

⁷¹² VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 63.

⁷¹³ TIGNOR, R. L., Lord Cromer. Practitioner and Philosopher of Imperialism. In: Journal of British Studies, Vol. 2, 1963, No. 2, s. 150; VATIKIOTIS, s. 191.

zástupce, jenž se přehlídky rovněž účastnil.⁷¹⁴ Kitchener bezprostředně poté o incidentu informoval lorda Cromera, jenž jej chtěl proti chedívu podpořit, aby tak mohl mladému Abbásovi II. „udělit další lekci“. Z tohoto důvodu přeposlal Kitchenerovu zprávu britskému ministru zahraničí Roseberymu, jenž souhlasil se všemi opatřeními, které mu britský generální konzul navrhl. Během doby, kdy se chedív Abbás II. vracel z Wádí Halfy, tlumočil lord Cromer Rijádu Pašovi a Tigranu Pašovi požadavky *Foreign Office*. Rosebery trval jednak na odvolání Mahíra Paši s okamžitou platností, jednak na vydání denního rozkazu ve formě dopisu sirdárovi, jenž by chválil egyptskou armádu a obsahoval zvláštní pochvalu a poděkování velícím britským důstojníkům.⁷¹⁵ Britský generální konzul oba egyptské reprezentanty upozornil, že pokud nebude respektováno stanovisko *Foreign Office*, bude egyptská armáda podřízena přímo kontrole britské vlády.⁷¹⁶ Francouzský konzul v Egyptě radil Tigranu Pašovi, aby urychleně vydali denní rozkaz a pokusili se zabránit sesazení Mahíra Paši.⁷¹⁷ Britský tisk využil incidentu k publikování štvavých článků.⁷¹⁸ Chedív Abbás II. musel opět kapitulovat. Dne 26. ledna 1894 tedy chedív splnil všechny požadavky lorda Roseberyho, včetně propuštění Mahíra Paši, jemuž byl svěřen post guvernéra Port Saídu. Na jeho místo nastoupil kandidát navržený generálem Kitchenerem a o den později byl incident oficiálně uzavřen.⁷¹⁹

V březnu 1894 se lord Gladstone, vyčerpán řešením dlouhodobých problémů v Irsku a v Egyptě, rozhodl stáhnout z politického života. Královna Viktorie zvolila jeho politickým nástupcem lorda Roseberyho, jehož pověřila, aby sestavil vládu. V čele *Foreign Office* stanul bývalý ministr pro Indii, lord Kimberley.⁷²⁰ Vzhledem k tomu, že se lord Kimberley v afrických problémech příliš neorientoval, byl právě vedoucí afrického oddělení na *Foreign Office*, sir Henry Percy Anderson, člověkem, jenž měl v průběhu roku 1894 největší vliv na britskou politiku v Africe. Poté, co lord Rosebery převzal otěže britské vlády, došlo ve vztazích mezi chedívem a britskou vládou ke

⁷¹⁴ WANG, *Imperial Liberalism*, s. 320.

⁷¹⁵ OWEN, *Lord Cromer ...*, s. 272.

⁷¹⁶ Tamtéž; Telegram markýze de Reverseaux francouzskému ministru zahraničí Jeanu Casimir-Perierovi, Káhira, 23. ledna 1894. In: DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 20, s. 27.

⁷¹⁷ Tamtéž.

⁷¹⁸ Depeše francouzského velvyslance v Londýně Decraise Jeanu Casimir-Perierovi, Londýn, 26. ledna 1894. Tamtéž, No. 29, s. 40.

⁷¹⁹ BARING, *Abbas II*, s. 59.

⁷²⁰ John Wodehouse, první hrabě Kimberley (1826–1902), britský liberální politik, který zastával úřady ve všech Gladstonových vládách, například post ministra kolonií Spojeného království (1880–1882) či post ministra pro Indii (1882–1885; 1886; 1892–1894). V Roseberyho zastával post ministra zahraničí (1894–1895).

značnému uklidnění, nicméně vztahy mezi Francií a Velkou Británií se začaly vyostřovat, neboť Anderson „nestál o francouzské přátelství, jež by Británie musela kompenzovat byť jediným kouskem afrického území“.⁷²¹

Od takzvaného Pohraničního incidentu se již egyptský chedív nepokoušel významněji vzepřít vůli Britů v Egyptě. Dalšímu setkání se sirdárem, a tím i potencionálnímu konfliktu, se mladý chedív vyhýbal, jak jen to bylo možné. V rozhovoru s markýzem de Reverseauxem se Abbás II. nechal slyšet: „Od té doby, co mám ministry, kterým nedůvěřuji a kteří mě drží od všeho dění dále, se již o nic nestarám.“ Francouzský konzul se domníval, že tento chedívův postoj svědčí o ztrátě zájmu o dění v Egyptě a obával se, že chedív již nebude bojovat proti britskému vlivu v Egyptě, což bylo v rozporu s francouzskými zájmy.⁷²² V březnu 1894 se proto lord Cromer mohl chlubit svou neotřesitelnou pozicí v Egyptě těmito slovy: „Kdybych řekl jediné slovo, mohl bych jmenovat do egyptské vlády, kohokoliv bych chtěl.“⁷²³ Chedív Abbás II. sice veřejně Brity již nekritizoval, nicméně boje proti jejich nadvládě se zcela nevzdal, ačkoliv byly jeho možnosti již omezeny. Finančně podporoval aktivity nacionalistů, jak Šajcha Alího Júsufa, jenž byl vlastníkem největšího islámského protibritsky zaměřeného deníku *al-Mu'ayyad*, který vycházel od prosince 1889, tak Mustafy Kámila, který byl zakladatelem Vlastenecké strany a později vydavatelem deníku *al-Liwa*.⁷²⁴ Lord Cromer však nepovažoval svůj souboj s chedívem za ukončený, a ještě v dubnu 1894 psal Kimberleymu, že „se chedív ani trochu nezměnil, a proto je možné, že jej v budoucnu bude nezbytné sesadit“.⁷²⁵ V následujících letech proto lord Cromer prosazoval taktiku udržovat chedíva v neustálém strachu ze ztráty trůnu. K tomuto mu měl pomoci britský konzul a orientální sekretář v Káhiře Harry Boyle. Tento zdatný lingvista britského generálního konzula zásoboval zprávami o chedívově činnosti a rovněž jej informoval o nacionalistické agitaci v zemi a také o postojích, jež zaujímal egyptské obyvatelstvo vůči britské okupaci.⁷²⁶

Britové byli s chováním chedíva natolik spokojeni, že dokonce zvažovali jeho pozvání na oficiální návštěvu do Londýna. Sultán Abdülhamit II. se ovšem obával, že

⁷²¹ VALKOUN, J., Fašodská krize 1898. Vyvrcholení britsko-francouzského soupeření v oblasti horního Nilu. In: Historický obzor, roč. 21, 2010, č. 7/8, s. 147; BARING, Abbas II, s. 59.

⁷²² Telegram markýze de Reverseauxe Jeanu Casimir-Perierovi, Káhira, 24. března 1894. In: DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 85, s. 125–126.

⁷²³ WANG, Imperial Liberalism, s. 324.

⁷²⁴ VATIKIOTIS, s. 191; GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 334.

⁷²⁵ OWEN, Lord Cromer ..., s. 275.

⁷²⁶ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 68; OWEN, Lord Cromer ..., s. 275.

chedívova návštěva britské metropole způsobí úpadek osmanského vlivu v egyptské provincii, proto naléhal na Brity, aby k návštěvě nedošlo. Lord Kimberley se k žádosti osmanského sultána vyjádřil následovně: „Nezdá se mi, že by bylo v našem zájmu podporovat sultána proti chedívovi, který nestojí proti nám.“⁷²⁷ Chedív plánoval během své zpáteční cesty z britské metropole rovněž krátké zastavení v Paříži, což bylo pravděpodobně zásluhou Paula Cambona. Prostřednictvím svých zástupců v Paříži chedív sondoval, do jaké míry může spoléhat na francouzskou podporu. Ta měla podle *Quai d'Orsay* spočívat především v použití diplomatického nátlaku. Podpora egyptského opozičního hnutí nepřipadala v úvahu, neboť podle názoru *Quai d'Orsay* byl nacionalismus byl pouze dalším důvodem pro prodloužení údobí britské okupace Egypta.⁷²⁸

Počátkem dubna 1894 rezignoval Rijád Paša, jehož vláda byla sice zpočátku těsně spjata s protibritskými postoji mladého chedíva, nicméně po takzvaném Pohraničním incidentu odsoudil Rijád Paša chování chedíva, a proto k němu Abbás II. ztratil zcela důvěru. Ve funkci ministerského předsedy Egypta jej na základě doporučení lorda Cromera nahradil Nubar Paša, který usiloval o vymanění ministerstva vnitra a egyptských policejních složek z britského vlivu a jenž zároveň usiloval o usmíření mezi britskými a egyptskými úředníky.⁷²⁹ Nubar Paša byl však sužován cukrovkou, a proto o několik měsíců později boj o ministerstvo spravedlnosti vzdal. Během léta 1894 předložil sir Eldon Gorst, jenž podporoval Nubarovu kandidaturu na pozici prvního ministra, návrh, na jehož základě byl britský generální inspektorát na ministerstvu vnitra odstraněn. Funkce poradce na ministerstvu vnitra pak připadla Britům, kteří do ní nominovali právě Gorsta, jemuž ještě asistoval malý sbor britských inspektorů.⁷³⁰ Nubar Paša tak vydržel na postu egyptského ministerského předsedy pouhých osmnáct měsíců a poté ze zdravotních důvodů odstoupil. Ještě před svým odchodem Nubar Paša smutně poznamenal: „Již není více egyptské vlády.“ Post prvního ministra po něm převzal Mustafa Fahmí Paša, jenž v této funkci setrval až do roku 1907.⁷³¹

⁷²⁷ MILLER, s. 11.

⁷²⁸ SAUL, s. 627.

⁷²⁹ Telegram markýze de Reverseaux Jeanu Casimir-Perierovi, Káhira, 28. dubna 1894. In: DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 98, s. 145–148.

⁷³⁰ TIGNOR, The “Indianization”, s. 648.

⁷³¹ OWEN, Lord Cromer ..., s. 274; VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 64.

V létě roku 1894 podnikl chedív Abbás II. svou cestu do Evropy. Koncem srpna se setkal v Ženevě v přítomnosti Aristida Gavillota s Françoisem Delonclem a Eugènem Etiennem, vůdci francouzské koloniální skupiny.⁷³² Rovněž se zde setkal s vyslancem etiopského panovníka, něguše Menelika II., Francouzem Léonem Chefneuxem, jež předtím pro etiopského císaře vyjednával v Paříži finanční prostředky na stavbu železnice z francouzského Džibuti do Hararu v Etiopii.⁷³³

Ve Francii vystřídal na konci května 1894 Jeana Casimir-Periera ve funkci ministra zahraničí Gabriel Hanotaux. Dne 24. června 1894 byl během atentátu v Lyonu smrtelně zraněn prezident Sadi Carnot, a francouzským prezidentem byl o tři dny později zvolen Jean Casimir-Perier. Casimir Perier však již v polovině ledna 1895 podal demisi a jeho nástupcem se stal Félix Faure.

Během května roku 1894 se již začaly rýsovat kontury budoucího francouzsko-britského střetnutí v údolí Nilu. Vzájemné vztahy se poněkud vyostřily poté, co v polovině května vyšla najevo existence smlouvy, již uzavřeli britská vláda a Svobodný konžský stát prostřednictvím svých zástupců Francise R. Plunketta a Edmonda van Eetvelde.⁷³⁴ Zpráva o britsko-konžské smlouvě, jež pronikla na veřejnost 14. května 1894, způsobila protesty nejen v Roseberyho kabinetu, ale rovněž v Německu a ve Francii, které vznesly námitky proti jejímu obsahu. Francie protestovala v Londýně a v Bruselu nótou z 28. května.⁷³⁵ Podle druhého článku shora uvedené smlouvy totiž Velká Británie pronajala jménem Egypta Svobodnému konžskému státu obrovské teritorium na levém břehu Nilu, které bylo ohraničeno na severu Fašodou, na jihu nejsevernějším bodem Albertova jezera a na západě 30. stupněm východní délky. Tento pronájem měl trvat po dobu života belgického krále Leopolda II., který Britům na oplátku podle třetího článku poskytnul pronájem úzkého pruhu území v délce zhruba pětadvaceti kilometrů, vedoucí mezi jižním výběžkem Edwardova jezera a severním cípem jezera Tanganika.⁷³⁶ Pronajaté území na levém břehu Nilu mělo sloužit jako bariéra proti francouzskému pronikání do oblasti. Na

⁷³² SAUL, s. 631.

⁷³³ Podrobněji ke schůzce viz Chefneuxova nota, Ženeva, 24. srpna 1894. In: DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 226, s. 333–335; SKŘIVAN, A., Der Kampf um die Schlüssel zu den Toren Ägyptens. Die Faschodakrise 1898. In: Prague Papers on History of International Relations, 1999, s. 157.

⁷³⁴ Podle Taylora došlo k podpisu smlouvy již o měsíc dříve. Jejími signatáři byli lord Kimberley a van Eetvelde. Britové si přáli, aby se Paříž domnívala, že britsko-konžská smlouva byla podepsána až po návštěvě Gabriela Hanotauxe v Bruselu. Podrobněji viz TAYLOR, A. J. P., Prelude to Fashoda. The Question of Upper Nile, 1894–1895. In: The English Historical Review, Vol. 65, 1950, No. 254, s. 56–58.

⁷³⁵ Protestní nota francouzské vlády, Londýn, 28. května 1894. In: DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 113, s. 175; ROLO, s. 57–59.

⁷³⁶ LANGER, The Diplomacy of Imperialism ..., s. 102.

základě získaného území by Británie mohla realizovat dávný sen o propojení jejích kolonií prostřednictvím „železnice z Kapského města do Káhiry“.⁷³⁷ Na počátku června 1894 informoval britský velvyslanec v Paříži lord Dufferin francouzského ministra zahraničí Gabriela Hanotauxe, že jej lord Kimberley zplnomocnil, aby společně probrali nejen námitky, jež francouzská vláda má vůči květnové smlouvě s Leopoldem II., ale rovněž zbývající sporné otázky ohledně panství v Africe.⁷³⁸ Během vzájemných rozhovorů, jimž asistovali ještě britský chargé d'affaires v Paříži Constantine Phipps a francouzský zástupce Jacques Haussmann,⁷³⁹ však nebyl předložen takový návrh, který by vyhovoval oběma stranám, a proto k dohodě nakonec nedošlo.⁷⁴⁰ Ukázalo se, že od sebe nelze oddělit obě klíčové otázky, tedy horní Nil a Egypt, a proto byly britsko-francouzské diplomatické rozhovory pozastaveny 7. listopadu 1894.⁷⁴¹ Belgický král Leopold II. byl později pod francouzským nátlakem donucen podepsat 14. srpna 1894 kompromisní smlouvu s Paříží, jejímž prostřednictvím se belgický panovník vzdal nároků na obsazení území Bahr al-Ghazalu. Cesta k hornímu Nilu tak zůstala pro Francouze otevřená.⁷⁴²

Mezitím došlo 18. června 1894 k vyhlášení britského protektorátu nad Ugandou, již popsal britský vyslanec sir Gerald Portal ve své závěrečné zprávě z 1. listopadu 1893 jako „přirozený klíč k celému nilskému údolí a jako jedno z nejbohatších území střední Afriky“.⁷⁴³ Opuštěním Ugandy by byla ohrožena britská pozice v Egyptě, neboť by jiná mocnost mohla ovládat prameny Nilu, a ovládat tak jeho tok.⁷⁴⁴ Tyto obavy byly reakcí na studii francouzského inženýra v egyptských službách Victora Prompta z roku 1893. Prompt se zabýval dlouhou dobu otázkou hydrografie Nilu a možného zadržování vody v přehradách za účelem jejího využití v letních suchých měsících. Dne 20. ledna 1893 předložil plán stavby přehrady na Nilu u Asuánu. Ve své studii však zašel ještě dál a doporučil stavbu dalších přehrad u odtoku z Viktoriina a Albertova jezera či případně na

⁷³⁷ Telegram Decraise Jeanu Casimir-Perierovi, Londýn, 23. května 1894. In: DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 107, s. 167–168; ROLO, s. 59; TAYLOR, *Prelude to Fashoda* ..., s. 56.

⁷³⁸ Dopis britského velvyslance v Paříži lorda Dufferina francouzskému ministru zahraničí Gabrielu Hanotauxovi, Paříž, 6. června 1894. In: DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 133, s. 204–205.

⁷³⁹ Jacques Haussmann byl ředitelem Oddělení politických a obchodních záležitostí na ministerstvu kolonií, jenž byl pověřen vyjednáváním o problémech, které vzešly z francouzsko-britské smlouvy ze srpna 1890.

⁷⁴⁰ Podrobněji k návrhům srv. zvláštní dopisy Constantina Phippse Gabrielu Hanotauxovi, Paříž, 9./10. října 1894. DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 243; 246; s. 359–361; 364–365.

⁷⁴¹ RAGATZ, s. 136.

⁷⁴² SKŘIVAN, *Der Kampf um die Schlüssel* ..., s. 157.

⁷⁴³ Tamtéž, s. 156.

⁷⁴⁴ LANGER, *The Diplomacy of Imperialism* ..., s. 124.

soutoku Bílého Nilu a Sobatu. Ve své studii dále spekoval, že kdokoliv by tyto stavby realizoval, mohl by v letních měsících narušit tok řeky a snížit v Egyptě průtok vody až o polovinu. Pokud by pak došlo k náhlému vypuštění přehrad, čelil by Egypt katastrofální záplavě.⁷⁴⁵ Již rok 1888, kdy byla v Egyptě velmi špatná sklizeň kvůli nízké hladině Nilu, potvrdil absolutní závislost země na nilských vodách.⁷⁴⁶

Tehdejší francouzský prezident Sadi Carnot, jenž byl přítelem Victora Prompta z dětství, pozval podsekretáře na ministerstvu kolonií Delcassého a cestovatele majora Monteila, aby se seznámili se zprávou inženýra Prompta a načrtli společně plán postupu na Fašodu, ležící na soutoku Bílého Nilu a Sobatu. Prezident Sadi Carnot oznámil 3. května 1893 Monteilovi, že „Fašoda musí být dobyta“.⁷⁴⁷ V důsledku napětí ve vztazích s Itálií byla proponovaná mise nakonec odložena.⁷⁴⁸

V květnu 1894 začaly v britském parlamentu v souvislosti se zvěstmi o francouzské expedici, směřující k enklávě Lado, sílit hlasy, označující celé údolí Nilu jakožto britskou sféru vlivu.⁷⁴⁹ Dne 7. června se ve francouzské poslanecké sněmovně odehrála důležitá debata, v níž François Deloncle připomenul význam studie inženýra Prompta a zdůraznil, že od chvíle, kdy Victor Prompt odhalil, že v Albertově jezeře může být zadržován dostatek vody, který by při vypuštění v dobách, kdy je hladina Nilu vysoko, zcela smetl egyptskou civilizaci, dychtí Velká Británie více než kdy předtím po ovládnutí nilského údolí, čímž by jí byl Egypt vydán na milost.⁷⁵⁰ Dokud byli Britové přítomni v Egyptě, neměla Francie nejmenší pomyšlení vzdát se svých nadějí na jejich zastavení na horním Nilu, neboť právě ovládnutím této oblasti by Paříž posléze mohla Brity donutit k odchodu z Egypta. V kontextu těchto událostí prohlásil 25. února 1895 francouzský poslanec François Deloncle:⁷⁵¹ „Francii nejde o založení stálých kolonií u Čadského jezera, na horním toku Ubandži (*Ubangi*) a na horním Nilu... ale jejím

⁷⁴⁵ Tamtéž. Podrobněji k otázce ovládnutí pramenů Nilu viz tamtéž, s. 103–108.

⁷⁴⁶ SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 43.

⁷⁴⁷ TAYLOR, *The Struggle for Mastery ...*, s. 342; Podrobněji k Monteilově misi viz STENGERS, J., *Aux Origines de Fachoda. L'Expedition Monteil*. In: *Revue belge de filologie et d'histoire*, 36, 1958, s. 436–450.

⁷⁴⁸ SKŘIVAN, *Der Kampf um die Schlüssel ...*, s. 156–157.

⁷⁴⁹ Telegram britského velvyslance v Londýně Decraise Jeanu Casimir-Perierovi, Londýn, 23. května 1894. In: DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 107, s. 167–168.

⁷⁵⁰ LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 135.

⁷⁵¹ François Deloncle (1856–1922) byl francouzský politik a orientalista, bratr Charlese Deloncla. Od roku 1883 působil mimo jiné jako francouzský konzul ve vietnamském Hue. V roce 1890 za zrodem deníku *Le Siècle*. Působil jako sekretář Geografické společnosti a ve Společnosti pro koloniální a námořní studia.

hlavním cílem je vyvíjet tlak na Velkou Británii, aby bylo dosaženo evakuace Egypta.⁷⁵²

V prosinci 1894 byl jmenován francouzským velvyslancem v Londýně baron de Courcel. Francouzský ministerský předseda Hanotaux doufal, že právě baron de Courcel by mohl napomoci dosažení britsko-francouzského konsenzu, jenž by zahrnoval rovněž narovnání ve sporných oblastech Egypta a údolí Nilu. Tyto otázky však byly citlivé zejména pro britské veřejné mínění, a proto se během vzájemných rozhovorů lord Kimberley neodvažoval hovořit v jiných, než ve vágních termínech, a proto k dohodě ani tentokrát nedošlo.⁷⁵³

Během února 1895 vycházely v britském tisku téměř denně články, jež varovaly, že egyptské obyvatelstvo je s nadcházejícím ramadánem připraveno povstat proti Evropanům a rozpoutat masakry obdobné roku 1882, a vinilo chedíva Abbáse II., že tento stav zapříčinil svým dlouhodobě proponovaným protibritským postojem. Francouzský generální konzul v Egyptě Georges Cogordan⁷⁵⁴ se obával, že si Britové touto záměrně vyvolanou štvavou kampaní připravují půdu pro další zásah, jenž by jim umožnil Egypt zcela ovládnout a potlačit tamější nacionalismus. Kvůli urážkám okupačních jednotek byl zřízen zvláštní britsko-egyptský tribunál, který měl soudit veškeré přečiny, spáchané na vojenských i civilních představitelích britské okupace.⁷⁵⁵ Dne 23. února 1895 vyšla v *The Times* zpráva, jež oznamovala vznik zvláštního tribunálu a současně dodávala: „Vláda Jejího Veličenstva se musí rázně postavit nebezpečné situaci v Egyptě, jejíž vznik zapříčinil nepřátelský postoj chedíva a pobuřující články v egyptském tisku.“⁷⁵⁶

Poté, co pronesl Deloncle o pět dní později svou větu o skutečných politických cílech Francie v Africe, byli Britové velice rozčíleni. Dne 11. března interpeloval sir Ellis Ashmead-Bartlett britskou vládu v souvislosti s prohlášeními Deloncla a Pierra

⁷⁵² SKŘIVAN, Der Kampf um die Schlüssel ..., s. 158; Telegram francouzského chargé d'affaires v Londýně, Paula-Henriho d'Estournelles de Constanta Hanotauxovi, Londýn, 12. března 1895. In: DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 404, s. 618–619.

⁷⁵³ HARGREAVES, J. D., Entente Manquee. Anglo-French Relations, 1895–1896. In: Cambridge Historical Journal, Vol. 11, 1953, No. 1, s. 66.

⁷⁵⁴ Georges Cogordan byl francouzský diplomat, pověřený od 19. dubna 1894 agendou francouzského generálního konzulátu v Egyptě.

⁷⁵⁵ Telegram Cogordana Hanotauxovi, Káhira, 22. února 1895. In: DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 375, s. 579–580; TIGNOR, Lord Cromer, s. 154.

⁷⁵⁶ Telegram francouzského velvyslance v Londýně de Courcela Hanotauxovi, Londýn, 23. února 1895. In: DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 377, s. 581–582.

Savorgnana de Brazzy,⁷⁵⁷ toho času guvernéra Francouzského Konga. Sir Ellis požadoval, aby Velká Británie jasně prohlásila, že celé území Nilu je britskou sférou vlivu, a že Velká Británie nepřipustí, aby je ovládla jiná mocnost.⁷⁵⁸ Když následně 28. března 1895 hovořili lord Kimberley a baron de Courcel o oblastech Nilu a Nigeru, lord Kimberley se zmínil, že v Londýně kolují zvěsti, že byly vyslány francouzské expedice do oblasti Boussa a Bajibo na horním Nigeru, a rovněž do oblasti horního Nilu. Lord Kimberley namítl, že Egypt má v dané oblasti dosud nevyslovené územní nároky, a dodal, že pokud by se Egypt rozhodl tato území nárokovat, Britové jej podpoří.⁷⁵⁹ Argumenty britských poslanců, vyzdvihující význam horního Nilu, společně s názory, že „ztráta Egypta by mohla Středozemní moře proměnit ve francouzské moře“, přiměly britskou vládu k vydání jasného stanoviska.⁷⁶⁰ Téhož dne, tedy 28. března 1895, pronesl parlamentní podsekretář na ministerstvu zahraničí Edward Grey v Dolní sněmovně řeč, která později vešla ve známost pod pojmem Greyova deklarace.⁷⁶¹ „Vláda nemá žádný důvod předpokládat, že jakákoliv francouzská expedice má instrukci či záměr vstoupit do údolí Nilu, neboť se jedná o území, na něž trvá náš nárok.“ Grey zakončil svůj projev hrozbou: „Postup francouzské expedice ... do teritoria, na něž jsou naše nároky dlouho známy, by byl nejen nekonzistentní a nečekaný akt, ale, jak musí být francouzské vládě známo, také nepřátelský akt, a jako takový by byl britskou vládou posuzován.“⁷⁶² V této souvislosti bývá často zmiňován názor, že Greyova deklarace byla příliš ostrou, což nebylo nutné, neboť slavná Marchandova expedice se na cestu vydala až v čase, kdy již britská liberální vláda nebyla u moci. Monteilova expedice⁷⁶³ byla v tu dobu pozastavena, a tak jedinou

⁷⁵⁷ Dne 12. února 1895 prohlásil de Brazza, že smlouva se Svobodným konžským státem ze srpna 1894 otevřela Francii přístup k Nilu, což byl podle něj jediný prostředek, jenž by Paříži umožnil vyřešit egyptskou otázku jednoho dne v souladu s francouzskými zájmy. Srv. Telegram francouzského chargé d'affaires v Londýně Paula-Henriho d'Estournelles de Constanta Hanotauxovi, Londýn, 12. března 1895. Tamtéž, No. 404, s. 618–619; MARC, M., Fachoda, Paris 2010, s. 26; LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 263.

⁷⁵⁸ SKŘIVAN, *Der Kampf um die Schlüssel ...*, s. 158–159.

⁷⁵⁹ PENSON, Lillian; TEMPERLEY, H. W. V. (Eds.), *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902)*, Cambridge 1938, s. 501–502.

⁷⁶⁰ SKŘIVAN, *Der Kampf um die Schlüssel ...*, s. 158–159.

⁷⁶¹ SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 214; BROWN, R. G., *Fashoda Reconsidered. The Impact of Domestic Policies on French Policy in Africa 1893–1898*, Baltimore 1970, s. 35.

⁷⁶² PENSON; TEMPERLEY, s. 503; SKŘIVAN, *Der Kampf um die Schlüssel ...* s. 159.

⁷⁶³ Dne 9. června 1894 schválil francouzský parlament sumu 1 800 000 franků na obranu francouzských zájmů v Africe a major Monteil by jmenován komisařem pro Horní Ubangi. Dne 16. června vyplula jeho expedice z Marseille. Monteil dorazil v srpnu 1894 do přístavu Loango, odkud plánoval dosáhnout Ubangi a následně pokračovat směrem k Nilu. Poté, co byla v srpnu 1894 podepsána kompromisní francouzsko-konžská smlouva, byl Monteil převelen na Pobřeží Slonoviny, kde bylo nutné zasáhnout proti povstání Samory Tourého. LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 139; s. 263;

francouzskou expedicí, jež byla tehdy na cestě, byla expedice Liotardova.⁷⁶⁴ Francouzský ministerský předseda Hanotaux na Greyův projev reagoval 5. dubna 1895, když během svého vystoupení v Senátu prohlásil, že „britsko-francouzská jednání byla ukončena, aniž by Británie přesně vymezila, jakou oblast v údolí Nilu si nárokuje... Jsem z těch, kteří uznávají práva sultána a chedíva, respektujícíce, co každému z nich podle práva připadá... oba velké národy [Britové i Francouzi] najdou způsob, jak uspokojit své zájmy v souladu s jejich společnými aspiracemi na pokrok a civilizaci...“⁷⁶⁵ Greyova deklarace byla jasným dokladem, že Súdán je oblastí strategického významu pro obě země.⁷⁶⁶

V květnu 1895 byl v Paříži založen Egyptský výbor (*Comité d'Égypte*), jehož čestnými předsedy se stali princ d'Arenberg a Eugène Étienne. Výbor se skládal především ze členů koloniální skupiny a z publicistů, kteří propagovali ideu „mezinárodního Egypta“ a odmítali myšlenku „Egypt Egyptanům“. Již od jejich setkání s egyptským chedívem v Ženevě v létě předchozího roku se Étienne s Delonclem prezentovali jako obránci kapitulačních smluv. Jejich politická linie byla v souladu s oficiální politikou *Quai d'Orsay*, neboť v obou případech šlo především o „návrat Egypta pod ochranu Evropy“.⁷⁶⁷

Dne 10. května 1895 nabídl lord Kimberley Francouzům, s vidinou vylepšení vzájemných britsko-francouzských vztahů, že pokud uznají egyptskou sféru vlivu v údolí Nilu až k Fašodě, bude Británie souhlasit s udržením *statu quo* ve zbytku údolí Nilu. Tato nabídka však nebyla dostatečně lukrativní na to, aby ji chtěl Hanotaux uvážit. Když se navíc v červnu v Británii dostali opětovně k moci konzervativci a v čele vlády stanul znovu markýz Salisbury, museli Britové čelit jednak nevyřešené egyptské otázce, která nyní zahrnovala celé údolí Nilu, jednak hrozbě ve Středomoří.⁷⁶⁸ Právě problém horního Nilu se měl v následujícím období stát příčinou vážného konfliktu mezi velmocemi.⁷⁶⁹

STENGERS, J., Aux Origines de Fachoda. L'Expedition Monteil. In: Revue belge de filologie et d'histoire, 38, 1960, s. 1052–1053.

⁷⁶⁴ PENSON; TEMPERLEY, s. 504; LANGER, The Diplomacy of Imperialism ..., s. 268.

⁷⁶⁵ Telegram de Courcela Hanotauxovi, Londýn, 6. dubna 1895. In: DDF, Série I, Tome XI, Paris 1947, No. 435, s. 663–665.

⁷⁶⁶ OTTE, From „War in Sight“, s. 707.

⁷⁶⁷ SAUL, s. 632.

⁷⁶⁸ ROLO, s. 63.

⁷⁶⁹ SKŘIVAN, Der Kampf um die Schlüssel ..., s. 159–160.

V. Boj o klíče k branám Egypta, 1896–1899⁷⁷⁰

Pouhých pět měsíců po dobytí Chartúmu, během kterého zemřel generál Gordon, skonal 22. června 1885 ve věku jednačtyřiceti let také vůdce izolované vojensko-teokratické islámské diktatury, jež se prosadila v Súdánu, Mahdí.⁷⁷¹ Mahdího říše, jejíž základy byly pevně položeny již s dobytím Chartúmu v lednu 1885, si zvolila za sídelní město Ummdurmán.⁷⁷² Jeho nástupce Abdulláh ibn Muhammad, vládnoucí s titulem *chalífat al-Mahdí* (nástupce Mahdího),⁷⁷³ tehdy nemohl tušit, že se o třináct let později právě Ummdurmán zapíše do dějin nikoliv jako hlavní město impozantní říše, nýbrž jako místo, kde 2. září 1898 došlo ke zdrcující porážce dervišských⁷⁷⁴ sil.

Na rozdíl od charismatického Mahdího postrádal jeho nástupce chalífa jak charisma, tak vzdělání, byl totiž téměř negramotný. Vyznačoval se zejména bezcitností, jednalo se o člověka neobyčejně hrubého a krutého.⁷⁷⁵ V průběhu roku 1885 se egyptské posádky v Súdánu buď stáhly, nebo kapitulovaly – výjimkou byly pouze oblasti Suákinu a Equatorie. Expedice, která byla původně vyslána na záchranu Chartúmu, se stáhla do pohraničního městečka Wádí Halfy, kde později vykonávala čistě obranou funkci. Britové se po pádu Chartúmu rozhodli odložit své plány na obnovení panství v Súdánu; upustili od svého plánovaného postupu ze Suákinu na pobřeží Rudého moře k Nilu, neboť bylo zřejmé, že dobytí Súdánu je v danou chvíli příliš riskantním podnikem.⁷⁷⁶ Z tohoto důvodu mohl chalífa Abdulláh vést v této fázi agresivní expanzivní politiku. V letech 1885–1889 pokračoval v ideologické válce proti

⁷⁷⁰ Tento název použil například Aleš Skřivan ve svém článku *Der Kampf um die Schlüssel zu den Toren Ägyptens. Die Fashodakrise 1898*. In: *Prague Papers on History of International Relations*, 1999, s. 153–172.

⁷⁷¹ Rakouský důstojník Rudolf Slatin, který působil nejprve jako guvernér provincie Dárfúr, a po jejím pádu, kdy byl donucen konvertovat na islám, působil dvanáct let v družině Mahdího, věřil, že příčinou Mahdího rychlého skonu bylo onemocnění tyfem. NICOLL, s. 271; GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 338.

⁷⁷² SANDERSON, *The Nile Basin ...*, s. 617.

⁷⁷³ HOLT, P. M., *The Sudanese Mahdia and the Outside World, 1881–1889*. In: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 21, 1958, 1/3, s. 282.

⁷⁷⁴ Derviš pochází z perského darvíš, tedy žebrák, doslova „troucí si hlavu o dveře“. Hnutí dervišů představovalo hnutí náboženských asketů. Následovníci Mahdího sami sebe označovali za dervíše; třebaže s hnutím dervišů měli málo společného. Mahdisté, od Al-Mahdí (významem jako Bohem správně vedený; Obdarovaný či Spasitel), reprezentovali myšlenku jedné z frakcí šíy, zvanou Ismailíja, která byla vzkříšena v 19. století právě v Súdánu. V Mahdího provedení se jednalo o džihádové hnutí odporu proti evropskému koloniálnímu pronikání. Srv. KROPÁČEK, L., *Islámský fundamentalismus*, Praha 1996, s. 140; BAHBOUH, Ch.; FLEISSIG, J.; RACZYNSKI, R., *Encyklopedie islámu*, Praha 2008, s. 169.

⁷⁷⁵ GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 339; DAVID, P., *Guerre et paix sur le Nil. De Khartoum à Fachoda. Le Soudan mahdiste de 1884 à 1899*. In: TIREFORT, A. (Ed.), *Guerre et paix en Afrique noire et à Madagascar, XIXe et XXe siècles*, 33, Rennes 2006, s. 73.

⁷⁷⁶ TAYLOR, *Prelude to Fashoda*, s. 53; DAVID, s. 74; SANDERSON, *The Nile Basin ...*, s. 619.

nevěřícím, které z jeho pohledu představovaly státy v bezprostřední blízkosti jeho impéria, tedy Egypt a Etiopie.⁷⁷⁷ S Egyptem válčil až do 3. srpna 1889, kdy jej porážka v bitvě u Toski s konečnou platností odradila od dalších riskantních výpadů přes severní hranici, zatímco boje s Etiopií na jihovýchodě, kde bylo jeho impérium ohroženo rovněž italskou přítomností v Eritreji, probíhaly ještě v letech 1893–1894. Teprve tehdy chalífa pochopil, že není schopen tuto překážku překonat. Na západě vedl od roku 1887 boje proti povstalecké provincii Dárfúr.⁷⁷⁸ Na jihu vzdoroval mahdistické říši až do roku 1889 guvernér Equatorie Emin Paša, vlastním jménem Eduard Schnitzler, rakouský lékař v německých službách. Na jeho záchranu zorganizoval britský cestovatel v belgických službách Henry Morton Stanley v letech 1888–1889 expedici.⁷⁷⁹ Tato výprava byla jasným důkazem, že belgický král Leopold II. měl zájem si v oblasti i nadále udržet své želízko v ohni.⁷⁸⁰ Belgický monarcha totiž doufal, že se mu po odchodu Emina Paši podaří připojit oblast Bahr al-Ghazalu⁷⁸¹ a případně i celou equatorijskou provincii ke Svobodnému konžskému státu.⁷⁸² Po odchodu Emina Paši se jeho bývalé jednotky rozdělily do dvou frakcí, z nichž část pod vedením Fadl al-Mula v březnu 1891 úspěšně odrazila mahdisty u Wadelai. Po porážce dervišů se však jednotlivé síly v Equatorii ještě více roztříštily, a v oblasti jižního Súdánu tak vzniklo mocenské vakuum.⁷⁸³

Pokud jde o vzájemné vztahy s Etiopií, tamější něguš Jan IV. souhlasil v červnu 1884 s tím, že výměnou za zisk Bogosu (Keren) od Egyptanů pomůže vyprostit egyptské posádky z jižního Súdánu, což vedlo k prvním střetům mezi derviši a etiopskými ozbrojenými silami.⁷⁸⁴ V lednu 1887 poskytl etiopský guvernér Ras Adar útočiště několika uprchlíkům ze Súdánu a následně překročil hranici a dobyl pohraniční město Gallabat, přičemž smrtelně zranil tamějšího dervišského guvernéra. Chalífa shromáždil na hranicích armádu a odeslal Janovi IV. ultimátum.⁷⁸⁵ Chalífova armáda

⁷⁷⁷ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 124.

⁷⁷⁸ DAVID, s. 74.

⁷⁷⁹ SANDERSON, England, Europe ..., s. 27–33.

⁷⁸⁰ DAVID, s. 74; KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 227; SANDERSON, England, Europe ..., s. 27–46.

⁷⁸¹ Bahr al-Ghazal je oblast kolem stejnojmenné řeky, jejíž název v překladu by zněl Řeka gazel. Bahr al-Ghazal byla součástí provincie Equatoria. NICOLL, s. 21.

⁷⁸² Svobodný konžský stát vznikl roku 1885 na Berlínské konferenci na základě konsenzu velmocí jako de facto osobní vlastnictví belgického panovníka Leopolda II. Srv. SANDERSON, England, Europe ..., s. 35; VLĚNE, V., King Leopold's Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party, 1860–1905. In: The Journal of Modern History, Vol. 80, 2008, No. 4, s. 789; PAKENHAM, s. 239–255.

⁷⁸³ SANDERSON, England, Europe ..., s. 40–41.

⁷⁸⁴ SANDERSON, The Nile Basin ..., s. 633–634.

⁷⁸⁵ HOLT, The Sudanese Mahdia ..., s. 287.

následně Gallabat znovu dobyla. Mezitím chalífa odeslal v únoru 1887 něgušovi Janovi IV. dopis, v němž mu nabídl kompromisní dohodu, která měla zajistit mír a vyřešit problém sporného území. Protože se mu však nedostalo žádné odpovědi, rozhodl se v říjnu posílit své jednotky v pohraničí. Ofenziva byla posléze ještě odložena kvůli náboženským rozporům v chalífově armádě, a proto byl džihád formálně vyhlášen v Ummdurmánu až počátkem roku 1888. Svatá válka proti Etiopii tak byla částečně také konfliktem o sporné hranice, který začal již v dobách vlády Muhammada Alího.⁷⁸⁶ V lednu 1888 začal chalífův emír Hamdán Abu Anja se svými útoky na Etiopii, které pokračovaly až do ledna následujícího roku, kdy emír během jednoho z výpadů padl.⁷⁸⁷ Něguš Jan IV. se následně pokoušel vyjednat podmínky míru, nicméně chalífa jeho nabídku na smír odmítl. Etiopská armáda pod něgušovým vedením napadla 9. března 1889 město Gallabat. Během tohoto tažení byl Jan IV. smrtelně zraněn. Jeho uťatá hlava, společně s korunou a mečem byla následně vystavena v chalífově sídelním městě.⁷⁸⁸ V Etiopii se následně rozpoutaly boje o moc, v nichž zvítězil Italy podporovaný Menelik, původně král ze Šoa, jemuž Řím dodával zbraně a munici.⁷⁸⁹

Po porážce něguše Jana IV. následovalo vyhlášení svaté války proti Egyptu. V dubnu 1887 dorazil do Wádí Halfy chalífův kurýr, který s sebou přinesl dopisy adresované egyptskému chedívi, královně Viktorii a osmanskému sultánovi Abdülhamidovi II. Chalífa v nich vyzýval všechny tři panovníky, aby přijali jeho víru a pro případ neuposlechnutí vyhrožoval válkou. V dopise sultánovi a egyptskému chedívi oběma navíc vyčítal, že napomáhají bezvěrcům.⁷⁹⁰ Bezprostředně poté však nenásledovala žádná chalífova ozbrojená akce, neboť jeho impérium se potýkalo s rozsáhlými vnitřními problémy. Tažení bylo proto zahájeno až v květnu 1889. Chalífa se domníval, že po jeho příchodu do Egypta vypukne povstání, v jehož rámci se Egypťané k němu připojí. Očekávaná podpora se ovšem neuskutečnila a mahdisté utrpěli u Toski 3. srpna porážku od britsko-egyptských sil pod velením generála Francise Grenfella.⁷⁹¹ V této bitvě bylo zajato na 5000 chalífových vojáků.⁷⁹² Chalífa se následně pokusil zvýšit nátlak v oblasti Suákinu, nicméně mahdistické síly již nebyly

⁷⁸⁶ SANDERSON, *The Nile Basin ...*, s. 633–634.

⁷⁸⁷ HOLT, *The Sudanese Mahdia ...*, s. 288.

⁷⁸⁸ Tamtéž; NICOLL, s. 277

⁷⁸⁹ LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 271–272.

⁷⁹⁰ HOLT, *The Sudanese Mahdia ...*, s. 289.

⁷⁹¹ Francis Wallace Grenfell, první baron Grenfell (1841–1925) byl britský polní maršál, který působil v letech 1885–1892 jako vrchní velitel egyptské armády, tedy sirdár. V této funkci jej nahradil roku 1892 Horatio Herbert Kitchener. V letech 1899–1903 zastával post britského guvernéra na Maltě.

⁷⁹² SANDERSON, *The Nile Basin ...*, s. 635; NICOLL, s. 278.

schopné pokračovat v agresivní formě expanze, neboť chalífův emír Osman Dinga nebyl schopen v dervišské armádě oživit ofenzivního ducha. V letech 1889–1896 se proto Chalífa uchýlil k politice izolace.⁷⁹³

Další faktor, s jehož působením v oblasti bylo nutné počítat, představovaly italské síly. Italové získali od egyptského chedíva v roce 1885 Massawu na pobřeží Rudého moře i s přilehlým územím, kde vznikla jejich kolonie Eritrea.⁷⁹⁴ O dva roky později bylo v lednu nedaleko Massawy v bitvě u Dogali zmasakrováno 500 italských vojáků etiopskými jednotkami. Osobním přítelem nového etiopského něguše Menelika II. byl hrabě Pietro Antonelli, který měl na starosti italskou koloniální politiku.⁷⁹⁵ Dne 2. května 1889 podepsali Italové s Menelikem II. smlouvu ve Wičalé (*Ucciali*), jež ve svém italském provedení obsahovala sporný 17. článek, na jehož základě ministerský předseda Francesco Crispi, hlavní zastávce italské koloniální expanze, odvozoval nárok na italský protektorát nad Etiopií.⁷⁹⁶ Menelik II. výměnou za podpis obdržel od Italů půjčku 3 000 000 lir a 5000 pušek.⁷⁹⁷ Když ovšem etiopský něguš později v únoru 1893 smlouvu formálně vypověděl, začaly se vzájemné italsko-etioipské vztahy vyostřovat. Etiopané byli podporováni Paříží a Petrohradem, které do země dodávaly přes francouzské přístavy Obok a Džibuti zbraně.⁷⁹⁸ Podle některých odhadů disponoval něguš Menelik II. roku 1895 více než 100 000 puškami spolu s nezbytnou municí.⁷⁹⁹ Petrohrad vyslal do země rovněž vojenské poradce.⁸⁰⁰

V oblasti Kassaly působil chalífův emír Osman Dinga, jenž byl později v červenci 1894 poražen italskými generály Baratierim a Arimondim, kteří se roku 1896 nechvalně proslavili v bitvě u Aduy.⁸⁰¹ V rámci italsko-britských vztahů mezitím došlo na jaře 1891 k podpisu dvou smluv, vymezujících vzájemné sféry vlivu. V jejich důsledku získali Italové právo dočasně vojensky okupovat Kassalu výměnou za uznání nároků Egypta na toto území. Britové podporovali italské aktivity na rudomořském

⁷⁹³ HOLT, *The Sudanese Mahdia ...*, s. 283.

⁷⁹⁴ RENOUVIN, P., *Histoire des relations internationales. De 1871 à 1914, L'Apogée de l'Europe*, Tome 3, Paris 1994, s. 77.

⁷⁹⁵ CLARK, M., *Modern Italy, 1871–1995*, London 1996, s. 99.

⁷⁹⁶ SKŘIVAN, *Der Kampf um die Schlüssel ...*, s. 154; LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 272. Podrobněji GIGLIO, C.; CAULK, R., *Article 17 of the Treaty of Ucciali*. In: *The Journal of African History*, Vol. 6, 1965, No. 2, s. 221–231.

⁷⁹⁷ CLARK, s. 99.

⁷⁹⁸ LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 273.

⁷⁹⁹ SKŘIVAN, *Der Kampf um die Schlüssel ...*, s. 162.

⁸⁰⁰ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 347.

⁸⁰¹ HOLT, *The Sudanese Mahdia ...*, s. 283; NICOLL, s. 278.

pobřeží jakožto vhodnou protiváhu francouzského tlaku v Etiopii.⁸⁰² Když však Italové v lednu 1895 požadovali, aby jim Londýn umožnil průchod přístavem Zeila v Britském Somálsku, což by jim umožnilo zaútočit na Harar a zlikvidovat tamějšího vládce Rase Makonnena, jenž otevřeně podporoval Menelika II., neuspěli.⁸⁰³ O několik dní později varoval francouzský velvyslanec v Londýně baron de Courcel lorda Kimberleyho, že by Francie nahlížela na „jakoukoliv britskou asistenci italským operacím na somálském pobřeží či v oblasti Hararu jako na nepřítelů přátelské jednání“.⁸⁰⁴ Britové nechtěli ohrozit právě probíhající jednání s Paříží, a proto italské žádosti o využití přístavu Zeila odmítli.⁸⁰⁵ Roku 1895 začala nevyhlášená italsko-etioipská válka, zahájená italským postupem z Eritreje do etiopské provincie Tigré. Po počátečních neúspěších u Amba Aladži a Makalé zamýšlel italský vrchní velitel přejít do defenzivy, s čímž ale nesouhlasil ministerský předseda Crispi. V Itálii probíhala vnitropolitická krize, již zapříčinil jeden z prvních italských korupčních skandálů, analogie francouzského Panamského skandálu, spjatý s krachem slavného bankovního domu *Banca Romana*. Tato banka se v lednu 1893 zhroutila a do aféry byli zapleteni i nejvyšší političtí představitelé, kteří se pokoušeli pomoci řediteli banky Bernardu Tanlongovi. Například italský ministerský předseda Giolitti musel kvůli aféře v listopadu 1893 odstoupit z funkce.⁸⁰⁶ Proces s ředitelem Tanlongem v letech 1894–1895 stále probíhal a na povrch vyplouvaly další skutečnosti.⁸⁰⁷ Za těchto okolností potřeboval Crispi rychlé italské vítězství, které by umlčelo kritiku italské koloniální politiky, jejímž byl zastáncem.⁸⁰⁸ Po katastrofální porážce italských sil u Aduy⁸⁰⁹ 1. března 1896, kde italské jednotky podlehly etiopské přesile, italský premiér Crispi rezignoval. Novým italským ministerským předsedou se stal markýz di Rudinì.⁸¹⁰

Italská prohra neměla zásadní vliv pouze na domácí situaci v Itálii, kde v Římě, Neapoli a Lombardii propukly nepokoje, které prohloubily již tak vážnou domácí krizi, ale významným způsobem ovlivnila také mezinárodní vztahy.⁸¹¹ Italové uzavřeli

⁸⁰² SKŘIVAN, Der Kampf um die Schlüssel ..., s. 162.

⁸⁰³ SANDERSON, England, Europe ..., s. 219.

⁸⁰⁴ Baron de Courcel označil jednání za „*peu amical*“. Viz tamtéž.

⁸⁰⁵ LANGER, The Diplomacy of Imperialism ..., s. 274.

⁸⁰⁶ CLARK, s. 97–99.

⁸⁰⁷ KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 235.

⁸⁰⁸ SKŘIVAN, Der Kampf um die Schlüssel ..., s. 162.

⁸⁰⁹ Podrobněji k průběhu střetnutí viz PAKENHAM, s. 479–484.

⁸¹⁰ CLARK, s. 100.

⁸¹¹ Oficiální britské mapy označovaly území Etiopie až do roku 1896 jako „Italská sféra vlivu“, zatímco po březnovém fiasku byl tento popis nahrazen prostým „Hranice Etiopie“. Viz MARCUS, H. G., The

s něgušem Menelikem II. 26. října 1896 mírovou smlouvu v Addis Abebě, jejímž prostřednictvím se nejen vzdali nároků na oblast Tigré, nýbrž také zrušili platnost smlouvy z Wičalé, čímž uznali nezávislost Etiopie. Smlouva rovněž vymezila vzájemné etiopsko-eritrejské hranice na řece Mareb.⁸¹² V důsledku italského fiaska u Aduy se britská vláda rozhodla počátkem března odsouhlasit vyslání britsko-egyptské vojenské expedice do Dongoly a tím zahájit znovudobytí Súdánu.⁸¹³ Existence mocenského vakua v Súdánu silně znepokojovala Londýn, který si přál konsolidaci vlastních sil v Egyptě a podél horního Nilu, kde se nacházel strategický koridor. Lord Cromer si byl vědom skutečnosti, že existence tohoto mocenského vakua představuje potenciální zdroj nebezpečí. Později byl nakloněn myšlence znovudobytí Súdánu, neboť jednoznačným cílem bylo zamezit francouzskému pronikání do oblasti. Pokud by Francie získala v údolí Nilu strategicky výhodnou pozici, Velká Británie by se musela vzdát všech nadějí na opětovné obsazení Súdánu. Lord Cromer se v dubnu 1895 vyjádřil ve svém dopise lordu Roseberymu v následujícím smyslu: „Je navíc zřejmé, že pokud by jakákoliv civilizovaná mocnost ovládla oblast horního Nilu, mohla by tím v konečném důsledku získat dominantní pozici a vliv na budoucnost Egypta ... z tohoto důvodu ... není možné, ani žádoucí, aby [Británie] nadále zaujímal čistě pasivní přístup.“⁸¹⁴ Lord Cromer nebyl principiálně proti tomu, aby byl nalezen *modus vivendi* s Paříží, nicméně již na sklonku března 1896 se domníval, že „okolnosti v danou chvíli nejsou takovému řešení nakloněny“.⁸¹⁵ Tento názor zastával rovněž sir Thomas Henry Sanderson, stálý státní podsekretář na *Foreign Office*.⁸¹⁶ Dne 19. července 1896 náhle zemřel sir Percy Anderson, o němž se současníci vyjadřovali jako „o nejmoudřejším muži, který kdy na *Foreign Office* byl“⁸¹⁷ a jeho nástupcem se stal Clement Hill.⁸¹⁸

Pokud jde o politickou situaci v Paříži, zde se v květnu 1894 již podruhé dostal k moci kabinet Charlese Dupuyho, který sestavil vládu ještě jednou v červenci 1894, a

Foreign Policy of the Emperor Menelik 1896–1898. A Rejoinder. In: *Journal of African History*, Vol. 7, 1966, No. 1, s. 117; LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 281.

⁸¹² CLARK, s. 100.

⁸¹³ K tomuto rozhodnutí britské vlády přispěly rovněž obecné okolnosti z konce roku 1895. Kvůli venezuelské krizi se prudce zhoršily vzájemné britsko-americké vztahy. Ani britsko-německé vztahy nebyly ideální; po Jamesonově vpádu do Transvaalu a Krügerově telegramu došlo k jejich značnému zhoršení. Podrobněji KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 334.

⁸¹⁴ OTTE, *The Foreign Office Mind*, s. 229.

⁸¹⁵ Tamtéž, s. 229–230.

⁸¹⁶ Tamtéž.

⁸¹⁷ Srv. LOUIS, R., *Sir Percy Anderson's Grand African Strategy, 1883–1896*. In: *The English Historical Review*, Vol. 81, 1966, No. 319, s. 313; VALKOUN, *Egypt pod britským ...*, s. 154.

⁸¹⁸ SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 225.

úřad ministerského předsedy tak zastával až do ledna 1895. Během druhé a třetí vlády Charlese Dupuyho zastával post ministra zahraničí Gabriel Hanotaux. Poté, co se v lednu 1895 stal prezidentem Félix Faure, sestavil vládu již potřetí ve své kariéře Alexandre Ribot, který svěřil křeslo ministra zahraničí opětovně Hanotauxovi. Francie byla stále sužována bolestnou vzpomínkou na září 1882, kdy došlo k jejímu politickému vytlačení z Egypta. Francouzi vnímali tuto svou „slabost“ jako ponižující a jen s obtížemi „odpouštěli Britům, že s nimi [tehdy] nesdíleli jejich bázlivost“ a že Egypt získali s tak „ohromující jednoduchostí a s takovým úspěchem“.⁸¹⁹ Tento pocit byl v 90. letech 19. století po pádu boulangismu ještě umocněn opětovným připomenutím francouzské porážky z roku 1871. Francouzští politikové věřili, že ponížení z roku 1882 by mohlo být odčiněno nějakým odvážným úderem v oblasti horního Nilu, ideálně v kombinaci s nastolením příznivé diplomatické pozice v Evropě.⁸²⁰ Egypt představoval pro Paříž více než pouhou otázku prestiže, ve skutečnosti šlo především o jakýsi „psychologický pocit odškodnění“, o snahu získat hmatatelný důkaz úspěchu v britsko-francouzském soupeření,⁸²¹ který Francie, již v tu dobu sužovala vnitřní krize kolem Dreyfusovy aféry, tolik potřebovala. V únoru 1897 se v britské Dolní sněmovně odehrála zajímavá debata, během které zazněla z úst britského poslance Henryho Labouchèra otázka: „Proč by nám Francie měla v Egyptě nechat volnou ruku?“ Na tuto otázku odpověděl britský ministr financí Hicks Beach: „Protože se odmítla podílet na společné intervenci v Egyptě.“ John Morley debatu následně uzavřel ve smyslu, že „po takovém prohlášení by mohla být Paříž stejně jako Petrohrad oprávněně na pochybách, že jsou sliby, dané Velkou Británií ohledně evakuace Egypta míněny upřímně“.⁸²² Hlavním faktickým ziskem Paříže by v případě, že by Francie docílila britského odchodu z Egypta, nebyla strategická pozice. Podle Sandersona by byl význam ve strategické rovině zcela zanedbatelný. Avšak nárůst prestiže by byl značný, a to i v případě, že by evakuace bylo docíleno prostřednictvím přátelské domluvy, a nikoliv agresí. Pokud by byl britský odchod z Egypta způsoben přímým francouzským diplomatickým nátlakem, takto získaná prestiž by měla ještě větší hodnotu. Podle

⁸¹⁹ SANDERSON, G. N., *The Origins and Significance of the Anglo-French Confrontation at Fashoda, 1898*. In: GIFFORD, P., LOUIS, W. R. (Eds.), *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*, London 1971, s. 285.

⁸²⁰ Tamtéž, s. 286.

⁸²¹ Tamtéž, s. 287.

⁸²² Depeše francouzského velvyslance v Berlíně markýze de Noailles ministru zahraničí Hanotauxovi, Berlín, 7. února 1897. In: DDF, Série I, Tome XIII, Paris 1953, No. 90, s. 165.

Sandersona by tato skutečnost s velkou mírou pravděpodobnosti mohla vést k výměně pozic těchto dvou států ve velmocenské politice.⁸²³

V *Pavillon de Flore*, který se nacházel v prestižním křídle Louvru, sídlilo od března 1894 nově zřízené ministerstvo kolonií.⁸²⁴ Prvním ministrem kolonií se stal Ernest Boulanger,⁸²⁵ který však podle Sandersona neměl potřebné znalosti k vedení ministerstva kolonií,⁸²⁶ a proto jej již v květnu 1894 vystřídal ve funkci Théophile Delcassé.⁸²⁷ Delcassé zastával post ministra kolonií až do ledna 1895, kdy jej ve funkci nahradil Émile Chautemps.⁸²⁸

Značný podíl na vzniku samostatného ministerstva kolonií měl Výbor francouzské Afriky (*Comité de l'Afrique française*). Toto společenství vzniklo v říjnu 1890, podle Browna na protest proti oficiální politice, kterou postupovalo ministerstvo zahraničí v afrických záležitostech. Jeho zakladatelem se stal Henri Hippolyte Percher, pařížský publicista, známý pod pseudonymem Harry Alis,⁸²⁹ jenž se stal prvním generálním sekretářem Výboru a princ Auguste Louis d'Arenberg jeho předsedou.⁸³⁰ Alis si v průběhu roku 1890 korespondoval s princem d'Arenbergem, který byl prominentním francouzským konzervativním poslancem, toho času jeden z největších vlastníků půdy ve Francii. Oba muži se shodně domnívali, že pokud nedojde k okamžitému zásahu, hrozí, že Francie bude z afrického kontinentu úplně vytlačena.⁸³¹ Výbor si rovněž získal podporu tehdejšího státního podsekretáře pro kolonie Eugène Etienna.⁸³² Jeho hlavním periodikem se stal měsíčník *Bulletin du Comité de l'Afrique*

⁸²³ SANDERSON, Anglo-French Confrontation ..., s. 289.

⁸²⁴ MICHEL, M., La Mission Marchand 1895–1899, Paris 1972, s. 26; MICHEL, Fachoda, s. 34; DÉCLETY, Lorraine, Le ministère des colonies. In: Livraisons d'histoire de l'architecture, Vol. 8, 2004, Num. 8, s. 30–33.

⁸²⁵ Ernest Boulanger (1831–1907) byl francouzský senátor a ministr, který ve vládě Jeana Casimira Periera zastával od 20. března 1894 nově vzniklý post ministra kolonií.

⁸²⁶ SANDERSON, England, Europe ..., s. 157.

⁸²⁷ Théophile Delcassé (1852–1923) byl francouzský politik, který zastával ve své kariéře úřady podsekretáře pro kolonie (1893), úřad ministra kolonií (1894–1895), post ministra zahraničí (1898–1905; 1914–1915). Byl obdivovatelem, politickým žákem a přítelem Léona Gambetty, jemuž vděčil za podporu v počátcích své politické kariéry. Svou kariéru zasvětil budování francouzských koloniálních úspěchů, které vnímal jako prostředek k obnovení velikosti Francie.

⁸²⁸ Assemblée Nationale, Troisième République [cit. 2014-01-26]. Dostupné z: <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/gvt3rep.asp>.

⁸²⁹ BROWN, s. 19, ANDREW, C. M.; KANYA-FORSTNER, A. S., The French Colonial Party. It's Composition, Aims and Influence, 1885–1914. In: The Historical Journal, Vol. 14, 1971, No. 1, s. 103.

⁸³⁰ Harry Alis se na přelomu let 1891–1892 stal placeným agentem belgického krále Leopolda II. Dne 1. března 1895 byl zabit v souboji s kapitánem Le Chatellierem. STENGERS, J., Aux Origines de Fachoda. L'Expedition Monteil. In: Revue belge de filologie et d'histoire, 36, 1958, s. 444; SANDERSON, England, Europe ..., s. 212.

⁸³¹ BROWN, s. 19.

⁸³² Tamtéž, s. 20.

française, jehož prostřednictvím se Výbor snažil propagovat ideu francouzské expanze v zámoří. Za účelem propagandy se konaly na půdě Výboru nejrůznější přednášky, byly vydávány knihy a jiná periodika, která měla zajistit podporu francouzského veřejného mínění pro koloniální myšlenky.⁸³³ Právě na stránkách *Bulletinu* deklaroval v lednu 1895 Harry Alis, že Francie by měla „okamžitě zaujmout pozice na Nilu“, aby znemožnila další britské aktivity v této oblasti.⁸³⁴ V reakci na Alisova slova naléhal 1. února 1895 francouzský poslanec Émile Flourens, aby si Francie pospíšila ve svém postupu, neboť jí vlastní diplomacie právě otevřela cestu k Nilu.⁸³⁵

Pokud jde o další nevládní organizace, které měly vliv na formování francouzské zahraniční politiky, roku 1893 vznikla ještě Francouzská koloniální unie (*Union coloniale française*), která sdružovala přední francouzské podniky, jež měly ve francouzských koloniích své zájmy.⁸³⁶ Unie vydávala své vlastní periodikum, *Quinzaine Coloniale*, a rovněž finančně podporovala list *Politique Coloniale*, který patřil po několik let k nejčtenějším francouzským deníkům s koloniální tematikou. Unie ovlivňovala oficiální francouzskou koloniální politiku do značné míry, a to buď prostřednictvím lobby, nebo prostřednictvím rozsáhlých propagandistických kampaní. Bezvýznamné nebyly ani její konexe, jejichž prostřednictvím byla spjata s významnými francouzskými finančními institucemi, mezi něž patřily například finanční ústavy *Comptoir national d'Escompte* a *Banque d'Indochine*.⁸³⁷ Od roku 1894 docházelo postupně mezi Výborem a Unií k nárůstu vzájemného antagonismu, neboť Výbor prosazoval územní expanzi, zatímco Unie ekonomický profit.⁸³⁸ Právě na stránkách *Politique Coloniale* se později v prosinci 1895 rozhořela kampaň proti misi kapitána Marchanda.⁸³⁹

Obě skupiny ve francouzském parlamentu zastřešovalo uskupení, známé jako koloniální strana (*Parti colonial*), jehož vůdcem byl právě někdejší státní podsekretář pro kolonie, Eugène Etienne.⁸⁴⁰ Většinu členů tvořili novináři, spisovatelé, podnikatelé a politikové, mezi něž patřili například Eugène Melchior de Vogüé, člen Francouzské

⁸³³ ABRAMS, L., MILLER, D. J., Who Were the French Colonialists? A Reassessment of the Parti Colonial, 1890–1914. In: *The Historical Journal*, Vol. 19, 1976, No. 3, s. 688.

⁸³⁴ SANDERSON, England, Europe ..., s. 212; ANDREW; KANYA-FORSTNER, The French Colonial ..., s. 105.

⁸³⁵ SANDERSON, England, Europe ..., s. 212.

⁸³⁶ ANDREW; KANYA-FORSTNER, The French Colonial ..., s. 102.

⁸³⁷ Tamtéž.

⁸³⁸ BROWN, s. 22.

⁸³⁹ SANDERSON, England, Europe ..., s. 239; SANDERSON; Anglo-French Confrontation ..., s. 322.

⁸⁴⁰ CHASTENET, J., La République triomphante 1893–1906, Paris 1955, s. 138.

Akademie, anebo Paul Leroy-Beaulieu, významný francouzský ekonom. Toto uskupení mělo velmi významný vliv na formování francouzského imperialismu a bylo jednou z nejvýznamnějších nátlakových skupin v dějinách francouzské Třetí republiky vůbec, a to i navzdory malému počtu členů.⁸⁴¹ Výbor francouzské Afriky byl součástí této takzvané koloniální strany.⁸⁴²

Na jaře 1895 panovalo ve vzájemných britsko-francouzských vztazích značné napětí, které bylo ještě umocněno Greyovou deklarací. Lord Kimberley i lord Salisbury se pokoušeli o smířlivější přístup. Nový britský ministr kolonií Joseph Chamberlain se v červnu 1895 od Greyova prohlášení distancoval.⁸⁴³ Hanotaux si byl vědom skutečnosti, že Greyova deklarace je důkazem proměny britského přístupu, který se stával méně přátelským a tolerantním, a že jakýkoliv francouzský postup na horním Nilu by vyvolal v danou chvíli velmi vážné důsledky. Z tohoto důvodu se pokoušel dosáhnout určitého sblížení s Británií. V dubnu a v květnu poté skutečně došlo k určitému zlepšení vzájemných britsko-francouzských vztahů.⁸⁴⁴ V dubnu 1895 Hanotaux prohlásil, že „nevojenské expedice do oblasti horního Nilu by neměly nijak ovlivňovat politiku obou zemí“. Tímto prohlášením patrně narážel na expedici Victora Liotarda.⁸⁴⁵ V téže době dorazily do Paříže první zprávy, týkající se obtíží Liotardovy mise na horní Ubandži (*Ubangi*). Bylo zřejmé, že problémy, s nimiž se Liotard potýkal, mu v nejbližší době neumožní dosáhnout horního Nilu. Hanotaux se rozhodl této informace využít při svém květnovém jednání s britskou vládou k urovnání vzájemných vztahů.⁸⁴⁶ Když se však o Liotardových obtížích dozvěděli zástupci Výboru pro francouzskou Afriku, rozhodli se, že zasáhnou. Prostředník, kterého si zvolili, nebyl nikdo jiný, než téměř dvaatřicetiletý kapitán námořní pěchoty Jean-Baptiste Marchand,⁸⁴⁷ který se v květnu 1895 vrátil do Paříže jako doprovod komisaře pro horní Ubandži majora Monteila.⁸⁴⁸

⁸⁴¹ ABRAMS, MILLER, s. 685; ANDREW; KANYA-FORSTNER, *The French Colonial ...*, s. 101.

⁸⁴² ANDREW, C., *France and the Making of the Entente Cordiale*. In: *The Historical Journal*, Vol. 10, 1967, No. 1, s. 90.

⁸⁴³ MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 27.

⁸⁴⁴ BROWN, s. 35; Podrobněji k těmto jednáním viz HARGREAVES, s. 65–92.

⁸⁴⁵ SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 221.

⁸⁴⁶ Tamtéž, s. 269.

⁸⁴⁷ Jean-Baptiste Marchand (1863–1934) byl francouzský voják a cestovatel, který se narodil v Thoissey do rodiny truhláře Georgese Marchanda. Jean-Baptiste byl nejstarší z pěti dětí a studovat mohl jenom díky stipendiím. Roku 1883 vstoupil ve svých devatenácti letech do armády. V letech 1886–1887 studoval na vojenské škole v Rochefortu, kde se stal podporučíkem. Jako poručík následně sloužil pod velením plukovníka Louise Archinarda při dobývání francouzského Súdánu. Roku 1892 se stal v devětadvaceti letech kapitánem. Po návratu z Pobřeží Slonoviny se stal velitelem slavné mise Kongo-Nil, která zapříčinila vážnou krizi v britsko-francouzských vztazích. Nedlouho po svém návratu do Paříže v květnu

Během pobytu v Africe se v Marchandově hlavě zrodila myšlenka na velkolepou expedici k hornímu Nilu.⁸⁴⁹ Dne 14. června 1895 se proto setkal s tehdejším francouzským ministrem zahraničí Gabrielem Hanotauxem v *Pavillon de Flore*.⁸⁵⁰ Hanotaux nebyl myšlence francouzské expedice do oblasti horního Nilu nakloněn, neboť se domníval, že by tím značně utrpěly již tolik poškozené britsko-francouzské vztahy. Obával se, že jakýkoliv souboj v oblasti horního Nilu by zcela znemožnil případné britsko-francouzské narovnání, a zničil by tak veškeré naděje na společnou dohodu.⁸⁵¹

Kapitán Marchand věřil, že bude schopen Hanotauxe přesvědčit o svých plánech mimo jiné díky svým vlivným přátelům. Jeho přítelem a ochráncem byl Louis Archinard, dobyvatel francouzského Súdánu (dnešní Mali), který působil na Ředitelství obrany na Ministerstvu kolonií. Když došlo v dubnu 1896 pod taktovkou Andrého Lebona k reorganizaci celého resortu, skončil Louis Archinard na méně významném postu, v čele Technického vojenského výboru.⁸⁵² Dne 20. srpna 1895 požádal ministr kolonií Chautemps kapitána Marchanda, aby vypracoval plán na dosažení Nilu. Tento projekt byl v podobě memoranda předložen o tři týdny později, 11. září 1895, k rukám Ernesta Roumea, který zastával v *Pavillon de Flore* klíčový úřad – řídil Oddělení pro Afriku. Prostřednictvím Roumea bylo Marchandovo memorandum dále předáno k rukám ministra kolonií Chautemps.⁸⁵³ Memorandum se skládalo z pěti oddílů, přičemž v prvním z nich se Marchand věnoval geografii dané oblasti a rovněž připomněl historii a význam regionu Bahr al Ghazal. Zabýval se také příčinami vzniku mahdistické revolty v Súdánu a jejím průběhem. Ve druhém odstavci zdůraznil nutnost vyslání francouzské mise k Nilu a podtrhl její politický význam. Odkazem na ilegální britskou okupaci Egypta, na agresivní britský projev z března 1895 a na vítězství konzervativců, jejichž prostřednictvím měla být znovuzahájena aktivní imperiální koloniální kampaň, se kapitán Marchand snažil podpořit myšlenku francouzské odvety.

1899 byl odvelen do Číny, kde velel francouzským silám, zasahujícím při Boxerském povstání. Zde zůstal až do roku 1902 a během své mise získal post plukovníka. Viz MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 66–70; MICHEL, *Fachoda*, s. 220.

⁸⁴⁸ BROWN, s. 36.

⁸⁴⁹ Podle Sandersona se kapitán Marchand zabýval touto myšlenkou poprvé již v srpnu 1893 a během Monteilovy expedice byl jeho zájem o misi k hornímu Nilu ještě posílen. SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 271.

⁸⁵⁰ BROWN, s. 36–37; SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 271; VALKOUN, *Fašodská krize*, s. 148.

⁸⁵¹ BROWN, s. 27.

⁸⁵² MICHEL, *Fachoda*, s. 40; podrobněji ke struktuře Ministerstva kolonií viz MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 28.

⁸⁵³ BROWN, s. 40.

Ve třetím odstavci se věnoval strategii a taktice, s nimiž by měla být expedice provedena. Ve zbývajících dvou oddílech memoranda se Marchand věnoval zejména technické a finanční stránce mise.⁸⁵⁴ Navrhoval, aby byla do Fašody vyslána malá expedice, což by bylo účinnější, než zajišťování aliančních smluv. Nicméně přímo o okupaci Fašody v tomto memorandu ještě nehovořil.⁸⁵⁵ Podle Michela kapitán Marchand ve svém memorandu explicitně navrhoval, aby došlo k navázání přátelských kontaktů s mahdisty, zejména proto, že evropští rivalové Francie [Belgičané a Britové] zvolili vůči nim politiku agrese.⁸⁵⁶ Marchand věřil, že by Francie mohla využít dervišů jakožto nárazníku mezi malou francouzskou expedicí ve Fašodě a britsko-egyptskou armádou níže na Nilu.⁸⁵⁷ Trvání mise potom Marchand odhadoval na 30 měsíců, které měly francouzskou vládu přijít na 580 000 franků.⁸⁵⁸ Podle Sandersona Marchand ve svém memorandu hovořil pouze o dosažení Bahr al-Ghazalu, nikoliv o dosažení horního Nilu či přímo o Fašodě jakožto cíli mise.⁸⁵⁹ Podle Michela Marca a Rogera Glenna Browna však Marchand ve svém memorandu hovořil o Fašodě a horním Nilu jakožto hlavním cíli proponované mise, pouze však vyloučil možnost okupace, ke které, podle Marchandových vlastních slov, „ještě neuzrál čas“.⁸⁶⁰

Émile Chautemps předal memorandum na *Quai d'Orsay* k rukám ministra zahraničí Gabriela Hanotauxe, neboť si byl vědom skutečnosti, že Marchandova zpráva se nezabývá jen čistě koloniálními otázkami, ale rovněž obsahuje i obecný zahraničně politický rozměr, který je nutné konzultovat s ministerstvem zahraničí. Hanotaux navrhoval, aby byla k projednání Marchandova memoranda svolána konference, jíž by se zúčastnily oba zainteresované resorty. Než se však mohla konference sejít, došlo ke změně domácí politické situace. Dne 28. října 1895 padla Ribotova vláda a prezident

⁸⁵⁴ Srv. BROWN, s. 37–39; MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 30–33.

⁸⁵⁵ MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 33.

⁸⁵⁶ MICHEL, *Fachoda*, s. 59; MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 33.

⁸⁵⁷ BROWN, s. 39.

⁸⁵⁸ MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 35; MICHEL, *Fachoda*, s. 60.

⁸⁵⁹ G. N. Sanderson vycházel ve svých úvahách z materiálů obsažených v edici *Documents Diplomatiques Français*, které mnoho klíčových dokumentů neobsahují, neboť tyto dokumenty v době vzniku edice nebyly badatelsky zpřístupněny. V předmluvě DDF, Série I, Tome XIV se lze dočíst, že složku „Mission Marchand“ si v dubnu roku 1904 vyžádal osobně ministr Théophile Delcassé. Ze složky následně zmizelo několik důležitých dokumentů, které již nebyly nalezeny. Obdobná situace je u dokumentů z jiných let. Takto bylo například Marchandovo memorandum ze září 1895 znovuobjeveno až v dubnu 1963. Sanderson s tímto dokumentem nepracuje, neboť v době vzniku jeho práce nebylo možné příslušné kartony využít. V letech 1938 a 1939 došlo k jejich přestěhování a dokumenty nebylo možné dlouhou dobu dohledat. Srv. BROWN, s. 5; SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 272; DDF, Série I, Tome XIV, Paris 1957, *Avant-Propos*, s. VIII–IX.

⁸⁶⁰ Srv. MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 33; DAVID, s. 77.

Faure pověřil sestavením nového kabinetu Léona Bourgeoise,⁸⁶¹ jenž svěřil úřad ministra zahraničí Marcellinu Berthelotovi,⁸⁶² a to i navzdory jeho diplomatické nezkušenosti.⁸⁶³ Do čela *Pavillon de Flore* byl vybrán egyptolog Pierre Paule Guieysse,⁸⁶⁴ spolužák Louise Archinarda ze studií na Polytechnice. Právě Guieysse později podepsal instrukce pro Marchandovu misi.⁸⁶⁵ Pouhý týden po jmenování nové francouzské vlády požádal 8. listopadu 1895 *Pavillon de Flore* ministerstvo zahraničí o zveřejnění stanoviska k Marchandově plánu. O dva dny později předložil kapitán Marchand své druhé memorandum, v němž v podstatě zopakoval politické cíle mise, vytyčené již v dokumentu z 11. září 1895.⁸⁶⁶ Mělo se jednat o nevojenskou, vědeckou misi, nazvanou Kongo-Nil, jejímž cílem neměla být okupace žádného území; ale spíše navázání dobrých obchodních a přátelských vztahů s tamějšími obyvateli. Marchand ve svém memorandu deklaroval, že hlavním cílem jeho mise je přimět Velkou Británii k tomu, aby souhlasila se svoláním mezinárodní konference, během níž by byl prodiskutován osud egyptského Súdánu, tedy otázka údolí Nilu, případně aby takovouto konferenci sama svolala.⁸⁶⁷ Dne 30. listopadu téhož roku vydal Marcellin Berthelot formální nótu, jejímž prostřednictvím schválil Marchandovu expedici včetně financování. Tento dokument byl jedinou písemností, obsahující schválení Marchandovy mise, jakou *Quai d'Orsay* vůbec vydalo.⁸⁶⁸ Marchandova expedice však vyrazila na cestu až téměř čtyři měsíce poté, co byl celý projekt schválen; k podpisu instrukcí došlo totiž až 26. února 1896.⁸⁶⁹ Mezitím však Ernest Roume informoval překvapeného kapitána Marchanda, že jeho názor na expedici se změnil, a z tohoto důvodu by expedice měla být odložena nebo zcela zrušena. Důvodem byl zřejmě osobní spor mezi Roumem a Archinardem, přičemž Roume podporoval Liotarda proti Marchandovi a Archinardovi. Marchandovu výpravu tento spor však nijak neohrozil,

⁸⁶¹ BROWN, s. 40.

⁸⁶² Pierre Eugène Marcelin Berthelot (1827–1907) byl francouzský chemik, jehož jedinou politickou zkušeností byla funkce senátora. Od 1. listopadu 1895 do března 1896 zastával post francouzského ministra zahraničí.

⁸⁶³ SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 230.

⁸⁶⁴ Pierre Paul Guieysse (1841–1914) byl francouzský politik, absolvent Polytechniky, specialista na hydrografii a egyptologii, který ve vládě Léona Bourgeoise od listopadu 1895 do dubna 1896 zastával post ministra kolonií.

⁸⁶⁵ MICHEL, *Fachoda*, s. 45.

⁸⁶⁶ SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 273.

⁸⁶⁷ Nóta kapitána Marchanda, Paříž, 10. listopadu 1895. In: DDF, Série I, Tome XII, Paris 1951, No. 192, s. 280; MICHEL, *Fachoda*, s. 72; SAUL, s. 643.

⁸⁶⁸ SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 275; BROWN, s. 44.

⁸⁶⁹ MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 50; BROWN, s. 45; SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 275.

v mezidobí zřejmě došlo k intervenci kapitána Louise Archinarda, jenž byl podporován Výborem pro francouzskou Afriku.⁸⁷⁰

V únoru 1896 se francouzský velvyslanec v Londýně baron de Courcel pokoušel otevřít s lordem Salisburym diskusi na téma egyptské otázky.⁸⁷¹ Francie podle Sandersona skutečně potřebovala smířlivé gesto, které by vyléčilo její dotčenou národní hrdost.⁸⁷² Baron de Courcel věřil, že bude možné dospět ke konsensu až do počátku března 1896, kdy se ke svému úžasu dozvěděl, že Londýn odsouhlasil egyptský postup do severního Súdánu. O několik týdnů později lordu Salisburymu v souvislosti s britským rozhodnutím obsadit Dongolu sdělil: „Sám jste si vybral.“⁸⁷³ V Káhiře následně probíhaly diskuse mezi H. H. Kitchenerem, lordem Cromerem a britským vojenským atašé v Římě, jenž byl do Egypta vyslán na zvláštní misi. Všichni tři reprezentanti se shodli, že je nutné něco podniknout. Z tohoto důvodu navrhovali vyslání jednotek z Tokaru do Kassaly, čímž se mělo vyplnit vakuum, vzniklé po porážce Italů. Tento návrh byl odeslán telegramem do Londýna, odkud přišla odpověď 13. března odpoledne. Britský ministerský předseda pověřil Kitchenera, aby se svými jednotkami vyrazil z Wádí Halfy přes Akašeh do Dongoly.⁸⁷⁴ Tímto rozhodnutím začala rozhodná fáze likvidace Mahdího říše.⁸⁷⁵ Lord Salisbury vysvětlil v dopise lordu Cromerovi, že rozhodnutí o expedici bylo inspirováno opakovanými italskými žádostmi o pomoc. Ministerský předseda se ve svém dopise vyjádřil v tomto smyslu: „Britská vláda se z tohoto důvodu rozhodla „zabít dvě mouchy jednou ranou“ a využít stejné vojenské expedice k zajištění vlastních pozic dále na Nilu.“⁸⁷⁶

Expedice měla být původně financována z egyptských zdrojů, což vyžadovalo souhlas Komise egyptského veřejného dluhu. Francouzský ministr zahraničí Berthelot se proti této skutečnosti vymezil již 16. března 1896 v telegramu hraběti de Montebellovi, toho času francouzskému velvyslanci v Petrohradě. Berthelot se domníval, že by finance neměly být uvolněny již jen proto, že se jednalo o čistě ofenzivní expedici, jejímž cílem nebyla obrana hranic proti bezprostřední agresi, neboť

⁸⁷⁰ MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 42; BROWN, s. 46.

⁸⁷¹ Podle Sandersona tak baron de Courcel učinil na základě předchozího nátlaku francouzského ministra zahraničí Marcellina Berthelota, ale z depeše de Courcela je zřejmé, že nejednal na základě instrukcí, nýbrž z vlastní iniciativy. Srv. SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 230; depeše francouzského velvyslance v Londýně barona de Courcela francouzskému ministru zahraničí Marcellinu Berthelotovi, Londýn, 19. února 1896. In: DDF, *Série I, Tome XII*, Paris 1951, No. 306, s. 458–465.

⁸⁷² SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 230–231.

⁸⁷³ Tamtéž, s. 250.

⁸⁷⁴ LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 285.

⁸⁷⁵ GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 339.

⁸⁷⁶ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 348, MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 52.

podle jeho názoru v okolí Dongoly neexistovala žádná skutečná hrozba ze strany dervišů.⁸⁷⁷ Berthelot následně naznačil britskému velvyslanci v Paříži lordu Dufferinovi, že Francie je ochotná vyhovět britské žádosti o uvolnění financí, pokud bude Londýn na oplátku souhlasit s tím, aby proběhly diskuse o takovém řešení egyptské otázky, které by vyhovovalo i Francii.⁸⁷⁸ Proti uvolnění 500 000 egyptských liber (12 960 000 franků) ze Všeobecného rezervního fondu protestovali 23. dubna dva z šesti komisařů, jak francouzský zástupce Georges Louis, tak i jeho ruský protějšek. De Blignièeres namítal, že k uvolnění finančních prostředků za účelem vojenské expedice je třeba jednomyslného souhlasu všech zástupců v Komisi egyptského veřejného dluhu, tak, jak to vyžadoval třetí článek dekretu z 12. července 1888.⁸⁷⁹ Z tohoto důvodu se francouzský a ruský reprezentant v Komisi hlasování, které proběhlo o 3 dny později, neúčastnili.⁸⁸⁰ Dne 28. března nahradil smířlivého Marcellina Berthelota na postu ministra zahraničí sám ministerský předseda Léon Bourgeois.⁸⁸¹ Finance byly i přesto uvolněny, ale Paříž i Petrohrad později napadly rozhodnutí *Caisse* u Smíšeného soudního dvora v Káhiře, kde argumentovaly, že Komise egyptského veřejného dluhu nemá oprávnění schvalovat uvolnění finančních prostředků na jiné účely, než ke „zlepšení situace země“.⁸⁸² Proces začal 27. dubna 1896 a již 8. června soud vynesl rozsudek, který nařizoval, aby bylo oněch 500 000 egyptských liber vráceno do Všeobecného rezervního fondu.⁸⁸³ Egyptská vláda se proti rozsudku odvolala, ale kasační soud v Alexandrii 2. prosince 1896 předchozí závěry káhirského tribunálu potvrdil. Paříž a Petrohrad stanuly na vítězné straně, a proto musela britská vláda nakonec většinu peněz poskytnout ze svých zdrojů.⁸⁸⁴ Dne 6. února 1896 odhlasovala Dolní sněmovna 798 802 liber šterlinků (20 704 947 franků) ve prospěch egyptské vlády jako „*grant in aid*“. Ve skutečnosti se jednalo o úvěr s úrokem 2,75 procenta, který měl být původně limitován maximální splatností 5 let. Právě z těchto finančních

⁸⁷⁷ Telegram francouzského ministra zahraničí Marcellina Berthelota francouzskému velvyslanci v Petrohradě hraběti de Montebellovi, Paříž, 16. března 1896. In: DDF, Série I, Tome XII, Paris 1951, No. 324, s. 496–497.

⁸⁷⁸ SANDERSON, England, Europe ..., s. 233.

⁸⁷⁹ SAUL, s. 636; HARGREAVES, Entente Manquee, s. 91; Telegram Berthelota francouzskému velvyslanci v Londýně baronu de Courcelovi, Paříž, 19. března 1896. In: DDF, Série I, Tome XII, Paris 1951, No. 333, s. 508–509.

⁸⁸⁰ SANDERSON, England, Europe ..., s. 233; HARGREAVES, Entente Manquee, s. 91.

⁸⁸¹ MICHEL, La Mission Marchand, s. 53.

⁸⁸² SAUL, s. 636; RAGATZ, s. 136; telegram francouzského ministra zahraničí Bourgeoise hraběti de Montebellovi, Paříž, 29. března 1896. In: DDF, Série I, Tome XII, Paris 1951, No. 358, s. 540–541.

⁸⁸³ RAGATZ, s. 136

⁸⁸⁴ SAUL, s. 636; SANDERSON, England, Europe ..., s. 252.

prostředků byly uhrazeny dvě třetiny expedice do Dongoly, která stála 1 200 000 egyptských liber (31 104 000 franků).⁸⁸⁵ Dne 17. května 1898 prohlásil britský ministr financí, že splatnost půjčky není nijak časově omezena, a britský parlament o 10 dní později rozhodl, že půjčka je darem britské vlády.⁸⁸⁶

V Paříži mezitím probíhaly přípravy na Marchandovu expedici, které se kromě kapitána Marchanda účastnili také další dva kapitáni, Albert Baratier a Joseph Germain, dále tři poručíci – Charles Mangin, Emmanuel Largeau a Pierre Simon, lékař Jules Emily a tlumočník a kuchař Moïse Landeroin.⁸⁸⁷ Dále čtyři poddůstojníci – seržanti Venail, Bernard a Georges Dat a jeden rotmistr, Oscar de Prat. K výpravě patřili ještě tři civilisté: sekretář Mazure, civilní úředník Guilhot a malíř Charles Castellani, jehož vyslal list *L'Illustration*.⁸⁸⁸ Nejmladším účastníkem expedice byl dvaadvacetiletý Afred Dyé, jehož úkolem bylo pečovat o malý demontovatelný parník *Faidherbe*.⁸⁸⁹ Malíř Castellani byl jako jediný špatnou volbou. Marchanda iritovala jeho nedisciplinovanost a prostořekost, a proto když kapitánovi došla s Castellanem trpělivost, donutil jej opustit výpravu již v Bangui. Zbývající dva civilisté opustili expedici ještě před Castellanem – sekretář Mazure onemocněl, a proto se odpojil již v Brazzavile, Guilhot zůstal ve městě Zinga, které leží ještě před Bangui.⁸⁹⁰ Poručík Pierre Simon během cesty onemocněl malárií, a proto výpravu opustil v květnu 1897 v Rafaï. Na konci roku jej nahradil poručík námořní pěchoty Fouques.⁸⁹¹ Marchand byl na základě nových instrukcí z 23. června 1896, které podepsal André Lebon, oficiálně podřízen rozkazům Victora Liotarda.⁸⁹² Jeho mise se měla vyhnout střetnutím, zejména s derviši. Jejím cílem bylo získat výhodnou pozici v údolí Nilu, která měla posléze posloužit jako nátlakový prostředek v budoucích britsko-francouzských jednáních o osudu Egypta.⁸⁹³

Počátkem dubna 1896 se britské zpravodajské oddělení v Paříži dozvědělo, že onen kapitán námořního dělostřelectva, o němž referoval v prosinci 1895 deník *Politique Coloniale*, je kapitán Jean-Baptiste Marchand. Britské rozhodnutí z poloviny

⁸⁸⁵ SAUL, s. 639.

⁸⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁸⁷ Podrobněji k profilu jednotlivých účastníků výpravy viz MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 67–75; MICHEL, *Fachoda*, s. 62.

⁸⁸⁸ MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 65.

⁸⁸⁹ SEARIGHT, Sarah, *Steaming through Africa*. In: *History Today*, Vol. 48, 1998, No. 7, s. 14–15; MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 34.

⁸⁹⁰ MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 65–66.

⁸⁹¹ Tamtéž, s. 66.

⁸⁹² SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 284.

⁸⁹³ GRENVILLE, J. A. S., *Lord Salisbury and Foreign Policy. The Close of the Nineteenth Century*, London 1970, s. 108; LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 538.

března 1896 o postupu do Dongoly společně se zprávami o výpravě barona Dhanise urychlily přípravy kapitána Marchanda. Z tohoto důvodu se předvoj Marchandovy výpravy pod vedením poručíka Largeaua nalodil v Marseille již 25. dubna 1896 a do Loanga dorazil 20. května 1896.⁸⁹⁴ O čtyři dny později vystřídal v Paříži Bourgeoisovu vládu kabinet Mélinův.⁸⁹⁵ Post ministra zahraničí zaujal opětovně Gabriel Hanotaux, zatímco úřadu ministra kolonií se ujal André Lebon.⁸⁹⁶ Ministerstvo financí převzal Georges Cochery.⁸⁹⁷ Hanotaux byl seznámen s Marchandovou expedicí jakožto s „*fait accompli*“. Podle svědectví poručíka, později generála Mangina, který se expedice účastnil, sdělil Gabriel Hanotaux kapitánu Marchandovi těsně před odjezdem: „Jděte do Fašody! Francie vypálí první,“ nicméně tuto informaci později popřel jak Hanotaux, tak André Lebon, kteří tak zřejmě učinili proto, aby se zbavili odpovědnosti za fašodské fiasko.⁸⁹⁸ Sám kapitán Marchand se vydal na cestu dne 25. června 1896 a po měsíci dorazil do Loanga ve francouzském Kongu. Zde panoval absolutní chaos, způsobený povstáním. Dne 18. srpna obdržel Marchand rozkaz od guvernéra francouzského Konga Pierra Savorgnana de Brazzy, aby potlačil povstání, což se Marchandovi podařilo až o půl roku později, v lednu 1897.⁸⁹⁹ Výprava tedy vyrazila z Brazzavile až v březnu 1897, nicméně již v srpnu téhož roku překročila rozvodí řek Konga a Nilu, aby v oblasti Bahr al-Ghazal dosáhla pásma francouzských opěrných bodů, které zde zbudoval Victor Liotard.⁹⁰⁰ Malý demontovatelný parník *Faidherbe* byl rozebrán a přenesen do míst, v nichž se měl nacházet nejbližší splavný přítok Nilu. Kvůli jeho nízké hladině však nebylo možné v cestě pokračovat, a proto se muselo čekat až do jara 1898. Poté nabraly události rychlý sled. Dne 10. července 1898 dorazil kapitán Marchand konečně v doprovodu šesti evropských důstojníků a zhruba 120 senegalských střelců do Fašody na Bílém Nilu, kde na troskách někdejší egyptské pevnosti vztyčili francouzskou

⁸⁹⁴ MICHEL, La Mission Marchand, s. 54; s. 82; SANDERSON, England, Europe ..., s. 240.

⁸⁹⁵ Jules Méline (1838–1925) byl francouzský republikánský politik, který zastával od 28. dubna 1896 do 15. července 1898 post ministerského předsedy. Roku 1899 se po smrti Félix Faura stal jedním z kandidátů na post francouzského prezidenta. Ve volbách jej porazil Émile Loubet.

⁸⁹⁶ André Lebon (1859–1938) byl francouzský republikán, nacionalista, který se prosadil jako politik. Během své krátké kariéry zastával od dubna 1896 do června 1898 úřad ministra kolonií.

⁸⁹⁷ MICHEL, La Mission Marchand, s. 54; SANDERSON, England, Europe ..., s. 280.

⁸⁹⁸ KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 238; LANGER, The Diplomacy of Imperialism ..., s. 538.

⁸⁹⁹ ROLO, s. 69; MICHEL, Fachoda, s. 75; SANDERSON, England, Europe ..., s. 280.

⁹⁰⁰ Victor Liotard (1858–1916) byl francouzský cestovatel, původní profesí lékárník, který svou kariéru zahájil nejprve na Antilách a později v Súdánu. Během svého působení v Libreville roku 1883 si jej vyhlédl guvernér de Brazza, který jej pro jeho organizační schopnosti angažoval v dalších aktivitách v povodí řeky Kongo a stál za rozvojem jeho další kariéry. Srv. MICHEL, Fachoda, s. 11; PENSON; TEMPERLEY, s. 506.

vlažku.⁹⁰¹ Pevnost následně nazvali Fort Saint Louis du Nil. Parníček *Faidherbe* na místo dorazil se zpožděním. Poté, co 25. srpna porazili dervíše vyslané emírem Saídem Bogherem, uzavřeli Francouzi s náčelníkem tamějšího kmene Šiluků 3. září 1898 smlouvu o protektorátu.⁹⁰² Smlouvu navrhl Marchand a do arabštiny ji přeložil Landeroin. Náčelníkovi Šiluků Abd el Fadilovi smlouvu tlumočil „velký překladatel“ Feradj Allah. Protektorátní smlouva obsahovala celkem devět článků, přičemž kapitán Marchand se domníval, že jejím podpisem získala francouzská diplomacie hlavní trumf, který jí pomůže v pozdějším jednání o otázce horního Nilu.⁹⁰³

Marchandova výprava byla nejpůsobivějším a nejznámějším podnikem, který byl uskutečněn v rámci francouzských aktivit v Africe v letech 1897–1898, ale nebyla jediným. Paříž udržovala čilé kontakty s etiopským něgušem Menelikem II., jehož nejprve podporovala proti italským aktivitám v oblasti a posléze se jej snažila využít k vlastnímu pronikání do oblasti. V prosinci 1896 byl vedením zvláštní mise, směřující do Addis Abeby, pověřen guvernér Francouzského Somálska, Léonce Lagarde, který něguše po svém příjezdu obdaroval 100 000 puškami a 2 000 000 náboji. Na podporu vzájemného francouzsko-etiopeckého přátelství a k posílení francouzského vlivu v Etiopii dostal Lagarde k dispozici rovněž značný finanční obnos.⁹⁰⁴ Francouzský zástupce měl rovněž za úkol vyjednat co nejvhodnější podmínky pro dvě nadcházející výpravy pod vedením Clochetta a Gabriela Bonvalota. Na sklonku ledna 1897 došlo k podpisu dvou smluv, které upravovaly podmínky pro etiopský obchod přes francouzský přístav Džibuti a pro bezcelný dovoz zbraní do Etiopie.⁹⁰⁵ O dva měsíce později přineslo Lagardovo působení v Adis Abebě další pomyslné ovoce – Lagarde uzavřel s Menelikem II. dvě dohody, takzvanou Dohodu o hranicích (*Convention pour les frontières, Frontier Treaty*),⁹⁰⁶ na kterou navázala Dohoda o Bílém Nilu (*Convention pour le Nil Blanc, Convention for the White Nile*). Tyto smlouvy upravovaly vzájemné sféry vlivu v jižním Súdánu a také podmínky vzájemné spolupráce. V prvním článku tajné Dohody o Bílém Nilu se Menelik II. zavázal podporovat veškeré francouzské

⁹⁰¹ PENSON; TEMPERLEY, s. 506.

⁹⁰² SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 276; MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 206–207.

⁹⁰³ MICHEL, *La Mission Marchand*, s. 211–212.

⁹⁰⁴ Celá Lagardova mise nakonec přišla Paříž na 600 000 franků. LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 541.

⁹⁰⁵ MARCUS, *The Foreign Policy ...*, s. 119.

⁹⁰⁶ *Convention pour les frontières*, 20. března 1897. In: DDF, Série I, Tome XIII, Paris 1953, No. 158, s. 277–288.

aspirace na horním Nilu v oblasti mezi 14° a 5°30'.⁹⁰⁷ Francie měla na oplátku Menelikovi II. pomoci udržet jeho vliv v oblasti Nilu. Ve druhém článku dohody došlo k rozdělení sfér vlivu, Francie získala levý břeh Bílého Nilu, zatímco Menelik II. břeh pravý. Obě konvence byly ratifikovány dekretem prezidenta Faura z 24. května 1897.⁹⁰⁸ Král králů tak Francii poskytl své území jako nástupní plochu pro několik dalších expedic, které měly z východu posílit expedici Marchandovu.⁹⁰⁹ Ve stejnou dobu však instruoval své muže, aby se snažili dělat Francouzům obtíže a znepríjemňovat život jejich expedic všemi dostupnými prostředky. Když si Francouzi následně stěžovali na neustále obstrukce, omluvil se něguš Menelik II. za tyto „imbecily, kteří neuposlechli instrukce“.⁹¹⁰

K Modrému Nilu poté vyrazila expedice pod velením Francouze Christiana de Bonchamps,⁹¹¹ jehož měli doprovázet dva etiopští průvodci, kteří však expedici spíše zdržovali, než aby napomáhali jejímu snadnému průběhu. Když v prosinci 1897 dorazil Bonchamps k soutoku řek Sobat a Adžuba (*Ajuba*), nacházel se zhruba 100 mil (150 km) od Fašody, k níž ovšem nebyl schopen přes přítoky Nilu dojít, a proto byl nucen misi ukončit a vrátit se zpět. Na zpáteční cestě se však na hranicích setkal s etiopskou armádou, již tvořilo si 10 000 mužů vedených Dedjazem Tessamou, které doprovázel ruský cestovatel Artamonov. Dva z Bonchampsových společníků, důstojník Faivre a malíř Potter, se k této expedici připojili a společně s 800 muži tvořili předvoj, který 22. června 1898 dosáhl Nilu. Zde nebylo ani známky po expedici kapitána Marchanda, a proto se mise rozhodla pro návrat.⁹¹² Ještě předtím bylo však nutné vztyčit na ostrůvku uprostřed řeky francouzskou trikoloru. Vzhledem k tomu, že Faivre neuměl plavat a malíř Potter měl horečku, rozhodli se pověřit tímto úkolem jednoho z vojáků tmavé pleti, který souhlasil, že řeku plnou krokodýlů zkusí přeplavat. Když byl již ve vodě,

⁹⁰⁷ Srv. Convention pour le Nil Blanc, 20. března 1897. In: DDF, Série I, Tome XIII, Paris 1953, No. 159, s. 278–279; MARCUS, The Foreign Policy ..., s. 120; VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 158; SANDERSON, The Nile Basin ..., s. 661.

⁹⁰⁸ Convention pour le Nil Blanc, 20. března 1897. In: DDF, Série I, Tome XIII, Paris 1953, No. 159, s. 278–279

⁹⁰⁹ MARCUS, The Foreign Policy ..., s. 120.

⁹¹⁰ Tamtéž.

⁹¹¹ Christian de Bonchamps (1860–1919) byl francouzský aristokrat, cestovatel a dobrodruh, který působil od roku 1891 ve službách belgického krále Leopolda II. Po smrti Clochetta převzal velení mise, která dorazila 29. prosince 1897 k řece Sobat. MICHEL, Fachoda, s. 9.

⁹¹² BEACHEY, R. W., MacDonald's Expedition and the Uganda Mutiny, 1897–98. In: The Historical Journal, Vol. 10, 1967, No. 2, s. 238; KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 240.

uvědomili si Francouzi patrně, že je celá situace nevhodná, a proto nakonec vztyčil francouzskou vlajku na ostrůvku Rus Artamonov.⁹¹³

Kvůli zprávám o francouzských aktivitách v Etiopii naléhala britská zpravodajská služba na posílení diplomatických vztahů mezi Británií a něgušem Menelikem II., který dlouhodobě udržoval přátelské kontakty také s mahdisty.⁹¹⁴ Z tohoto důvodu navrhl lord Cromer v prosinci 1896, aby byla na dvůr etiopského něguše vyslána britská diplomatická mise, jejímž cílem mělo být potlačení francouzského vlivu Léonce Lagarda.⁹¹⁵ Velení mise převzal diplomat James Rennell Rodd,⁹¹⁶ jehož doprovázel vedoucí zpravodajského oddělení egyptské armády Francis Reginald Wingate.⁹¹⁷ Společně dorazili v dubnu 1897 do Addis Abbeby. V polovině května zde podepsali s něgušem smlouvu, jejímž prostřednictvím Menelik II. prohlásil derviše za nepřítel svého impéria a zavázal se, že nedopustí, aby přes území Etiopie nadále docházelo k přesunu zbraní pro dervišskou armádu. Na oplátku obdržel právo využívat přístav Zeila v Britském Somálsku pro bezcelní přepravu. Britové však netušili, že Menelik II. mezitím uzavřel dohodu o přátelství také s Chalífou⁹¹⁸ a s Léoncem Lagardem.⁹¹⁹ V důsledku sjednaných francouzsko-etiofských smluv tak hlavní cíl mise Rennella Rodda, tedy udržet Menelika II. mimo zápas o horní Nil, ztroskotat.⁹²⁰ Britské obtíže v Etiopii byly nakonec zcela překonány vítězstvím u Ummdurmanu a následným diplomatickým vítězstvím ve fašodské krizi. Postup ze severu, který se ještě v únoru 1897 jevil jako pomalý a neefektivní, se nakonec ukázal být pro zápas o oblast horního Nilu klíčový.⁹²¹

Dne 27. března 1896 se britsko-egyptské síly nacházely zhruba v polovině cesty, v Akašehu, 100 mil jižně od Wádí Halfy. Poté, co Kitchener porazil 7. června 1896

⁹¹³ KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 240; LANGER, *The Diplomacy of Imperialism* ..., s. 544.

⁹¹⁴ MARCUS, *The Foreign Policy* ..., s. 120.

⁹¹⁵ Léonce Lagarde (1860–1936) byl francouzský diplomat, který zastával v letech 1884–1899 post guvernéra Francouzského Somálska.

⁹¹⁶ James Rennell Rodd, první baron Rennell, (1858–1841) byl britský diplomat, který působil dlouhá léta ve službách britského generálního konzula v Egyptě, lorda Cromera. Během první světové války působil jako britský velvyslanec v Itálii.

⁹¹⁷ Francis Reginald Wingate (1851–1933) byl britský generál původem ze Skotska, který začal působit v Egyptě a v Súdánu již ve svých dvaceti letech jako důstojník. V letech 1889–1897 stál v čele zpravodajského oddělení egyptské armády. Stal se nástupcem Herberta Horatia Kitchenera na postu vrchního velitele egyptské armády a posléze se stal i generálním guvernérem súdánského kondominia. Uměl dobře arabsky a byl znalcem egyptsko-súdánské problematiky; na toto téma publikoval řadu prací. Viz MICHEL, *Fachoda*, s. 12.

⁹¹⁸ Tato dohoda však nebyla písemná.

⁹¹⁹ SANDERSON, *England, Europe* ..., s. 259.

⁹²⁰ VALKOUN, *Fašodská krize*, s. 149.

⁹²¹ SANDERSON, *England, Europe* ..., s. 260.

v bitvě u Firketu derviše, rozhodl se vyčkat na další rozkazy. Směrem k Dongole tak jeho jednotky pokračovaly až v polovině září, a do města dorazily 23. září téhož roku.⁹²² Britské dosažení Dongoly však nic nevyřešilo, hlavním cílem Britů stále zůstávalo dobytí Súdánu a zničení mahdistů.⁹²³ Britové tedy hodili za hlavu veškeré sliby ohledně ukončení britsko-egyptské vojenské expedice po dosažení Dongoly a rozhodli se pokračovat dále na jih. Další postup byl tedy jen otázkou času.⁹²⁴ Salisbury si byl vědom skutečnosti, že je nutné, aby egyptské jednotky, pravděpodobně s podporou britských vojenských sil, obsadily Chartúm.⁹²⁵ Lord Cromer se domníval, že by bylo vhodné, aby se jednotky v Dongole na nějaký čas před svým dalším postupem zastavily. Kitchener naopak díky dosavadní snadnosti kampaně zastával názor, že mahdistická říše nepředstavuje pro jeho armádu závažnější překážku, a proto naléhal na co nejrychlejší postup dále.⁹²⁶ Vzhledem k nákladnosti celé súdánské kampaně a ke skutečnosti, že egyptská vláda nejen nedisponovala potřebnými finančními prostředky, nýbrž si je nemohla ani půjčit, byly vojenské operace na nějaký čas pozastaveny. Britský parlament totiž zpočátku financování kampaně z vlastních zdrojů odmítl. V listopadu 1896 odjel lord Kitchener na dovolenou do Británie, kde osobně projednával otázku chybějících financí s ministrem financí Hicksem Beachem, s ministerským předsedou Salisburyem a s lordem Balfourem.⁹²⁷ Podařilo se mu vyjednat finanční prostředky na nákup dalších dělových člunů a na stavbu pouštní železnice z Wádí Halfy k velkému oblouku Nilu pod Abú Hamidem.⁹²⁸

V březnu 1897 začal lord Salisbury pochybovat, že Kitchener dosáhne Chartúmu před koncem roku a v květnu 1897 se dokonce obával, zda Britové do té doby obsadí alespoň Abú Hamid. Ten padl již 7. srpna 1897 a posledního dne téhož měsíce byla dobytá také provincie Berber.⁹²⁹ Kitchenerova armáda nyní nacházela 200 mil od Chartúmu.⁹³⁰ Další vývoj událostí přiměl Brity, aby svůj další postup na Chartúm urychlili.⁹³¹ Lord Salisbury si byl nyní vědom skutečnosti, že Francouzi skutečně

⁹²² SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 252; ELGOOD, *The Transit of Egypt*, s. 173; MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 155.

⁹²³ SKŘIVAN, *Der Kampf um die Schlüssel ...*, s. 165.

⁹²⁴ SAUL, s. 645.

⁹²⁵ LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 537.

⁹²⁶ SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 252.

⁹²⁷ Tamtéž, s. 253.

⁹²⁸ KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 237; LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 538; SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 253.

⁹²⁹ SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 260.

⁹³⁰ SANDERSON, *The Nile Basin ...*, s. 639; ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, s. 358.

⁹³¹ SKŘIVAN, *Der Kampf um die Schlüssel ...*, s. 165.

směřují dále do jižního Súdánu a dokonce se obával, že možná již dosáhli horního Nilu. Britská zpravodajská služba a africké oddělení začaly tušit možný francouzský postup tímto směrem již v červnu 1896, a to především díky zprávám britského rezidenta v Loangu Dennetta, který patřičné informace získal na základě indiskrecí francouzských důstojníků. Krátce poté, co vypluly na povrch autentické zprávy o příjezdu Liotarda do Tambury, zahájil deník *Politique Coloniale* svou otevřenou štvavou kampaň proti Marchandově misi. V srpnu 1896 již byla britská zpravodajská služba zcela vážně znepokojena informacemi, které měla k dispozici, a proto začala naléhat na urychlení britského postupu do Chartúmu. Mezitím přišlo do Londýna potvrzení o francouzském pohybu v oblasti Bahr al-Ghazal i ze zdrojů ze Svobodného konžského státu, a proto ještě v listopadu 1896 naléhal vedoucí britské rozvědky sir John Ardagh osobně na urychlení postupu armády v Súdánu.⁹³² Počátkem února 1897 předložila britská rozvědka *Foreign Office* kompletní zmapování situace na horní Ubandži, horním Nilu a v Etiopii. Podle něj bylo velmi pravděpodobné, že Menelik II. aktivně spolupracuje s Francouzi. Zpráva rovněž připouštěla možnost, že belgický král Leopold II., jenž nedávno vyslal do oblasti horního Nilu expedici pod velením barona Dhanise, také aktivně kooperuje s Paříží. Z tohoto důvodu navrhoval John Ardagh vyslat expedici složenou z indických vojáků, kteří by postupovali z Ugandy dolů po Nilu a během cesty by uzavírali smlouvy o přátelství a upevňovali britské pozice. Proti tomuto návrhu se však postavil sir Clement Hill, šéf afrického oddělení na *Foreign Office*.⁹³³

Markýz Salisbury předpokládal již v listopadu 1895, že britský pohyb na severu bude mít za následek francouzskou aktivitu, na niž bude Británie schopna adekvátně odpovědět až po dostavbě finančně nákladné železnice do Mombassy.⁹³⁴ Z tohoto důvodu vkládal lord Salisbury značné naděje do ugandské expedice plukovníka Jamese MacDonalda,⁹³⁵ jehož mise měla především předběhnout Francouze, kteří postupovali z východu pod vedením Bonvalotovým, a ze západu pod vedením Marchandovým.⁹³⁶ Oficiálně měla výprava prozkoumávat okolí řeky Džuba (*Juba*).⁹³⁷ MacDonald obdržel

⁹³² SANDERSON, England, Europe ..., s. 254.

⁹³³ Tamtéž, s. 255.

⁹³⁴ VALKOUN, Egypt pod britským ..., s. 157.

⁹³⁵ James Ronald Leslie MacDonald (1862–1927) byl britský královský ženista, cestovatel a kartograf, člen Královské geografické společnosti, který od května do listopadu 1893 zastával post britského komisaře v Ugandě. Mimo jiné se účastnil expedice Francise Younghusbanda do Tibetu.

⁹³⁶ BEACHEY, R. W., MacDonald's Expedition and the Uganda Mutiny, 1897–98. In: *The Historical Journal*, Vol. 10, 1967, No. 2, s. 237.

⁹³⁷ Podle Langer je však zřejmé, že se nejednalo o velkou řeku Juba, která se vlévá do Indického oceánu, nýbrž o jinou řeku obdobného jména (Jubba, Adjuba), která tvořila přítok řeky Sobat a jež by ve

tajné instrukce 9. června 1897, na jejichž základě byl pověřen, aby „uzavíral smlouvy a vztyčoval vlajky v oblasti východně od Bahr al-Džebelu (*Bahr al-Jebelu*) až k 10. rovnoběžce“.⁹³⁸ Kvůli povstání, které propuklo v září 1897 v MacDonaldových oddílech, však nebyla expedice schopna francouzskému postupu do údolí Nilu čelit. Povstání se podařilo zpacifikovat až v dubnu 1898 a MacDonaldova mise byla následně rozdělena na dvě části, z nichž jedna pokračovala k soutoku řek Sobat a Nil, zatímco druhá část pod vedením nadporučíka Austina směřovala k severnímu cípu Rudolfova jezera.⁹³⁹ Když MacDonald dorazil se svými jednotkami v říjnu 1898 do Tarangoly, zjistil, že Nil severně k Ladu je zcela nesplavný. Když v listopadu 1898 začaly docházet zásoby, musel se vrátit zpátky do Sava (*Save*), odkud v prosinci odeslal lordu Salisburyemu rozsáhlou depeši, pojednávající o výsledcích jeho mise.⁹⁴⁰ Téhož měsíce vyrazili MacDonald s Austinem do Mombassy, které dosáhli v březnu 1899. MacDonaldova mise tedy neuspěla. Když v červenci 1898 zjistil britský komisař v Ugandě Berkeley, že plukovník MacDonald pokračuje pouze k Rudolfovu jezeru, rozhodl se vyslat do oblasti horního Nilu vlastní misi, pod vedením majora Martyra. Když se o této misi MacDonald v listopadu 1898 dozvěděl, byl velmi rozhořčený. Nicméně ani expedice majora Martyra neuspěla. Britové zjistili, že cesta k Fašodě z jihu z Ugandy přes Bahr al-Džebel je zcela neprůchodná, nezávisle na existenci železničního spojení.⁹⁴¹

Jedinou nadějí tak zůstával lord Kitchener, který stále čekal na povolení vydat se z Abu Hamidu do Chartúmu. V lednu 1898 dostal sir Horatio neověřené zprávy, že francouzská výprava sice postupuje Bahr al-Ghazalem, ale samotného Nilu ještě nedosáhla.⁹⁴² V době, kdy Marchand podepisoval ve Fašodě protektorátní smlouvu s náčelníkem kmene Šiluků, schylovalo se na západním břehu Nilu nedaleko od Ummdurmánů, na planině Kerreri,⁹⁴³ k rozhodujícímu střetnutí mezi armádou Horatia Kitchenera a mahdistickými silami. V této bitvě, která se proměnila v masakr, byly

skutečnosti umožnila Britům dostat se z okolí Rudolfova jezera přímou cestou k Fašodě. Viz LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 548.

⁹³⁸ SANDERSON, G. N., *The Foreign Policy of the Negus Menelik, 1896–1898*. In: *The Journal of African History*, Vol. 5, 1964, No. 1, s. 94; MATSON, A. T., *A Further Note on the MacDonald Expedition, 1897–1899*. In: *The Historical Journal*, Vol. 12, 1969, No. 1, s. 155.

⁹³⁹ BEACHEY, s. 250; SANDERSON, *The Foreign Policy ...*, s. 94.

⁹⁴⁰ BEACHEY, s. 252.

⁹⁴¹ SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 258.

⁹⁴² VALKOUN, J., *The British-French Struggle for the Upper Nile*. In: SKŘIVAN, A., SUPPAN, A. (Eds.), *Prague Papers on the History of International Relations*, 2009, s. 243.

⁹⁴³ Je poněkud symbolické, že mahdistická říše utrpěla zdrcující porážku právě v Karari, v místě, kde sám její zakladatel Mahdí strávil dětství. NICOLL, s. 25.

poprvé v historii použity kulometry.⁹⁴⁴ Chalífova armáda byla 2. září 1898 zdecimována, na místě zůstalo téměř 11 000 mrtvých a 16 000 zraněných dervišů, zatímco britské ztráty čítaly 28 mrtvých (z nichž 21 tvořili vojáci lehké kavalerie – 21. regiment kopiníků) a 147 zraněných a v egyptsko-súdánských regimentech dosahovaly ztráty 20 mrtvých a 281 zraněných.⁹⁴⁵ Kitchener po bitvě vtáhl se svými jednotkami do chalífova sídelního města (sem také o několik dní později připlul jeden z dervišských parníků, *Tawfiqíja*, který se před několika dny účastnil střetnutí ve Fašodě, a jeho posádka Kitchenera informovala o svém setkání s bělochy, které nazývala „Turky“).⁹⁴⁶ Mezitím Kitchener ještě vtáhl se svými vojáky 4. září 1898 do Chartúmu, kde zahájil „devastaci“ – po povraždění dalších raněných zavlály nakonec nad domem, kde byl roku 1885 zavražděn generál Gordon, britská a egyptská vlajka. Na místě, kde byl zavražděn generál Gordon, se konala bohoslužba.⁹⁴⁷ Kitchener dal v hlavním městě dokonce zničit Mahdího hrobku a jeho ostatky vrhnout do Nilu. Zachránila se jen Mahdího lebka, která byla později v tichosti pohřbena na muslimském hřbitově ve Wádí Halfě.⁹⁴⁸ Winston Churchill, který se tažení účastnil, k této události poznamenal: „Takové je kavalírství dobyvatelů!“⁹⁴⁹ Kitchener byl za vítězné tažení proti mahdistům a za službu impériu odměněn v říjnu téhož roku titulem „lord z Chartúmu a z Aspallu“.⁹⁵⁰

Samotný chalífa uprchl do Kordofánu, kde soustředil zbytky svých následovníků a doufal, že bude schopen znovu zaútočit na vetřelce v hlavním městě. Zbytek jeho sil byl definitivně rozdrcen o rok později, 24. listopadu 1899 v bitvě u Umm Diwajkajrátu, kde chalífa padl. Navzdory pádu mahdistické říše nepřestal mahdismus jako náboženské a politické cítění existovat. Značná část súdánské komunity nadále zůstávala věrna této víře. Jedna část společnosti, demonstrovala svou příslušnost k víře tím, že četla ke svým motlitbám *ratíb*⁹⁵¹ a prováděla další mahdistické rituály, zatímco druhá část, minoritní, se pokoušela sesadit vládu nevěřících mečem. Mezi roky 1900–1914 snad neexistoval jediný, kdy by v severním Súdánu nedošlo alespoň k jednomu mahdistickému

⁹⁴⁴ SKŘIVAN, Der Kampf um die Schlüssel ..., s. 169; NICOLL, s. 22.

⁹⁴⁵ Srv. DAVID, s. 79; NICOLL, s. 6.

⁹⁴⁶ MICHEL, La Mission Marchand, s. 215; LANGER, The Diplomacy of Imperialism ..., s. 551.

⁹⁴⁷ BUCKLE, G. E. (Ed.), The Letters of Queen Victoria. 3rd Series, A Selection from Her Majesty's Correspondence and Journal between the Years 1886 and 1901, Vol. 3, 1896–1901, London 1932, s. 219; DALY, M. W., Empire on the Nile. The Anglo-Egyptian Sudan 1898–1934, Cambridge 1986, s. 1.

⁹⁴⁸ Wádí Halfa, včetně Mahdího lebky a hřbitova, dnes spočívá na dně Násirova jezera. NICOLL, s. 11; DALY, Empire on the Nile ..., s. 5–6.

⁹⁴⁹ SKŘIVAN, Der Kampf um die Schlüssel ..., s. 169; NICOLL, s. 10–11.

⁹⁵⁰ BUCKLE, The Letters of Queen Victoria ..., s. 219.

⁹⁵¹ Mahdího kniha motliteb.

povstání.⁹⁵² K největšímu povstání došlo roku 1908 pod vedením Abd-al Kádira Muhammada Imáma, zvaného Wad Habúba. Jeho revoltu nakonec britsko-egyptské síly potlačily, a její vůdce byl 17. května 1908 veřejně oběšen, zatímco většina jeho následovníků byla odsouzena k doživotnímu žaláři.⁹⁵³

Celá kampaň si vyžádala náklady ve výši 2 354 000 liber šterlinků, z nichž 1 200 000 liber bylo investováno do budování železnice, 155 000 liber do válečných lodí a 966 000 liber na ostatní náklady. Z celkových 2 354 000 liber šterlinků poskytla 800 000 liber britská vláda, zatímco 1 554 000 liber putovalo z egyptské pokladny.⁹⁵⁴ Poté, co se sir Horatio vypořádal se zbytky dervišských sil v Ummdurmánu, otevřel zapečetěné rozkazy, které mu prostřednictvím lorda Cromera odeslal počátkem srpna lord Salisbury. Zde se dozvěděl, že má vyslat dvě flotily proti proudu Bílého a Modrého Nilu.⁹⁵⁵ Vzhledem k možnosti, že se Kitchener mohl v oblasti setkat nejen s francouzskou, nýbrž i s etiopskou výpravou, bylo mu kladeno na srdce, aby se zejména vyvaroval toho, aby při případném setkání neuznal žádné nároky těchto států na kteroukoliv část nilského údolí. Kitchener se měl rovněž za každou cenu vyhnout ozbrojenému konfliktu s jednotkami Menelika II.⁹⁵⁶ Konečná fáze souboje o klíče k branám Egypta nadešla.⁹⁵⁷

Francouzský ministr zahraničí Théophile Delcassé se obával, že možné setkání sira Horatia s francouzskou expedicí ve Fašodě by mohlo vyústit ve střetnutí, které by následně vyprovokovalo evropský konflikt. Z tohoto důvodu Delcassé 7. září 1898 během rozhovoru s britským velvyslancem v Paříži Edmundem Monsonem zavedl řeč na Marchandovu výpravu a zdůraznil, že jakýkoliv spor mezi dvěma „emisary civilizace“ nemůže být vyřešen na místě, ale měl by být řešen diplomatickou cestou v Londýně a v Paříži.⁹⁵⁸

⁹⁵² IBRAHIM, s. 78.

⁹⁵³ Tamtéž, s. 80.

⁹⁵⁴ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations*, s. 156.

⁹⁵⁵ Srv. SANDERSON, *The Nile Basin ...*, s. 640; PAKENHAM, s. 541; VALKOUN, *The British-French Struggle ...*, s. 243; Telegram Salisburyho lordu Cromerovi, Foreign Office, 2. srpna 1898. In: GOOCH, G. P., TEMPERLEY, H. W. V. (Eds.), *British Documents on the Origins of the War, 1898–1914*, Vol. 1, (dále jen BD, 1), No. 185, s. 161.

⁹⁵⁶ Srv. SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 332; Telegram Salisburyho lordu Cromerovi, Foreign Office, 2. srpna 1898. In: BD, 1, No. 185, s. 161.

⁹⁵⁷ SKŘIVAN, *Der Kampf um die Schlüssel ...*, s. 169.

⁹⁵⁸ Srv. ANDREW, C., *Théophile Delcassé and the Making of Entente Cordiale*, London 1968, s. 92; Oběžník Théophila Delcassého. In: DDF, Série I, Tome XIV, Paris 1957, No. 331, s. 521; Telegram Monsona Salisburyho, Paříž, 8. září 1898. In: BD, 1, No. 188, s. 163.

Dne 10. září vyplul Kitchener z Ummdurmanu na lodi *Dal*, a o pět dní později se během cesty do Fašody setkal s druhým z derviškých parníků, *Safiou*.⁹⁵⁹ Plavidlo bylo ze střetnutí s kapitánem Marchandem sice velmi poškozené, ale jeho kapitán Saíd al Sughair se snažil i přesto klást odpor. Po krátké šarvátce byl ale přemožen a stal se Kitchenerovým zajatcem. O tři dny později se již Kitchenerova flotila nacházela ve Fabiu (Babiu), zhruba 15 mil severně od Fašody, odkud sir Horatio odeslal kapitánovi Marchandovi zprávu, kterou adresoval „Veliteli evropské expedice ve Fašodě“.⁹⁶⁰ Lord Kitchener se oprávněně obával, že by Francouzi mohli zahájit proti jeho lodím palbu v domnění, že se jedná o dervišká plavidla.⁹⁶¹ Dne 19. září 1898 se Kitchener objevil před Fašodou, kde jej přivítal malý člun nesoucí francouzskou vlajku, jehož prostřednictvím kapitán Marchand odeslal odpověď na Kitchenerovu zprávu z předchozího dne. Marchand, titulující sám sebe jako „Komisař francouzské vlády na horním Nilu a v Bahr al-Ghazalu“, nejprve Kitchenerovi pogrataloval k vítězství nad derviši a následně jej seznámil s tím, že na základě pověření francouzské vlády obsadil Bahr al-Ghazal včetně levého břehu Bílého Nilu, který obývají Šilukové a který se nyní podle protektorátní smlouvy s jejich Mekem⁹⁶² ze 3. září 1898 nachází pod ochranou Francie. Tuto smlouvu pak odeslal přes Etiopii a také přes Bahr al-Ghazal [přes francouzské Kongo] pařížské vládě k ratifikaci. Současně Kitchenera zpravil o svém střetnutí s dvěma derviškými plavidly, k němuž došlo 25. srpna a zmínil se, že z obav z příchodu další vlny útoků již požádal o posily. Na závěr dopisu Marchand uvedl, že mu bude ctí přivítat Kitchenera ve Fašodě jménem Francie.⁹⁶³ Sám Kitchener byl dle svědectví Francise Reginalda Wingatea Marchandovým dopisem šokován, ale během následného osobního setkání s Marchandem na sobě nedal emoce znát.⁹⁶⁴

Během tohoto setkání protestoval Kitchener jménem britské a egyptské vlády proti francouzské okupaci údolí Nilu, kterou označil za „zneužití práv výše uvedených vlád“. Následně společně vypili láhev šampaňského, kterou s sebou Marchand přivezl

⁹⁵⁹ MICHEL, La Mission Marchand, s. 217; DALY, Empire on the Nile, s. 8.

⁹⁶⁰ Srv. SANDERSON, England, Europe ..., s. 333; Kitchenerův dopis Marchandovi, Babiu, 18. září 1898. In: DDF, Série I, Tome XIV, Paris 1957, Appendice I, No. 1, s. 893; BROWN, s. 94.

⁹⁶¹ VALKOUN, The British-French Struggle ..., s. 243.

⁹⁶² Titul náčelníka kmene Šiluků.

⁹⁶³ Srv. Marchandův dopis Kitchenerovi, Fašoda, 19. září 1898. In: DDF, Série I, Tome XIV, Paris 1957, Appendice I, No. 2, s. 894–895; SANDERSON, England, Europe ..., s. 334; MICHEL, La Mission Marchand, s. 217; BROWN, s. 94.

⁹⁶⁴ Srv. DALY, M. W., Omdurman and Fashoda, 1898. Edited and Annotated Letters of F. R. Wingate. In: Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies), Vol. 10, 1983, No. 1, s. 30; SANDERSON, England, Europe ..., s. 334.

z Francie.⁹⁶⁵ Svá slova sir Horatio stvrdil ještě téhož odpoledne protestním dopisem, v němž dále uvedl, že „z pověření své vlády protestuje proti francouzské okupaci jakékoliv části údolí Nilu“ a upozornil Marchanda, že vládu v oblasti nyní formálně předal egyptské vládě a velitelem britsko-egyptské posádky ve Fašodě jmenoval britského důstojníka Jacksona Beje.⁹⁶⁶ Ten operoval v táboře, který nechal Kitchener zřídit ještě 19. září jižně od Fašody u ústí řeky Sobat. Zde byla také vztyčena egyptská vlajka.⁹⁶⁷ O dva dny později adresoval Kitchener Marchandovi druhý protestní dopis, v němž uvedl: „Během naší včerejší konverzace jsem Vás informoval, že z nařízení Jeho Výsosti chedíva ... se po Nilu absolutně zakazuje veškerá přeprava válečného materiálu.“⁹⁶⁸ Sám Kitchener se následně 21. září 1898 odebral do Ummdurmánu.⁹⁶⁹ Odtud telegrafoval Roddovi do Káhiry, který jeho zprávy dále předával do Londýna, že „náčelník kmene Šiluků navštívil v mezidobí osobně majora Jacksona, aby mu vyjádřil svou loajalitu. Během této návštěvy šilucký Mek odmítl, že by s Francouzi uzavřel jakoukoliv smlouvu“.⁹⁷⁰

Marchand nehodlal i přes opakované sirdárovy protesty stáhnout své jednotky z Fašody. Své stanovisko prezentoval s odůvodněním, že vyčkává na instrukce od francouzské vlády. Když si chtěl stěžovat na uzavření Nilu pro přepravu vojenského materiálu, odmítl major Jackson doručit jeho dopisy do Ummdurmánu, který byl nejbližším místem, odkud bylo možné využít telegrafní spojení. Francouzská výprava se tak ocitla ve Fašodě zcela izolována. Vzhledem k této izolaci vyjádřila pařížská vláda přání využívat zprostředkovaného britského telegrafního spojení s Marchandem přes Káhiru a Chartúm do Fašody.⁹⁷¹ Lord Kitchener zhodnotil situaci francouzské výpravy 25. září 1898 takto: „Marchand je odříznutý od vnitrozemí a zásobování vodou je nedostačující ... má málo munice a zásob, a potrvá měsíce, než se k němu nějaké dostanou; v oblasti se nenachází žádní jeho stoupenci.“⁹⁷² O čtyři dny později

⁹⁶⁵ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 92.

⁹⁶⁶ Srv. Kitchenerův dopis Marchandovi, Fašoda, 19. září 1898. In: DDF, Série I, Tome XIV, Paris 1957, Apendice I, No. 3, s. 895; Telegram Rodda lordu Salisburymu, Káhira, 25. září 1898. In: BD, 1, No. 193, s. 167.

⁹⁶⁷ Tamtéž.

⁹⁶⁸ Kitchenerův dopis Marchandovi, Fašoda, 21. září 1898. Tamtéž, No. 4, s. 896.

⁹⁶⁹ Srv. SANDERSON, England, Europe ..., s. 336; telegram francouzského ministra zahraničí Théophila Delcassého francouzskému vyslanci v Addis Abebě Léoncovi Lagardovi, Paříž, 27. září 1898. In: DDF, Série I, Tome XIV, Paris 1957, No. 382, s. 591–592.

⁹⁷⁰ Telegram Rodda lordu Salisburymu, Káhira, 25. září 1898. In: BD, 1, No. 193, s. 168.

⁹⁷¹ Srv. VALKOUN, The British-French Struggle ..., s. 246–247; telegram Edmunda Monsona lordu Salisburymu, Paříž, 27. září 1898. In: BD, 1, No. 196; s. 169.

⁹⁷² Telegram Rodda Salisburymu, Káhira, 25. září 1898. In: BD, 1, No. 193, s. 168.

poznamenal britský stálý státní podsekretář Thomas Sanderson v dopise lordu Salisburymu: „Nebylo by na škodu snížit Marchandovi přiděly potravin na nějakých čtrnáct dní, aby bylo vidět, jak bezbranná a směšná tato takzvaná [francouzská] okupace [Fašody] ve skutečnosti je.“⁹⁷³ Sám Kitchener nabízel, že pokud francouzská vláda nařídí Marchandovi, aby ihned se svou výpravou opustil Fašodu, je ochoten k jejich přepravě poskytnou zvláštní parník. Pozici Marchanda pak popsal následovně: „Jsem přesvědčen, že nikoho by případný rozkaz francouzské vlády evakuovat Fašodu a tím se dostat z této nepříjemné situace nepotěšil více, než právě Marchanda a jeho důstojníky.“⁹⁷⁴

Koncem září 1898 bylo zřejmé, že francouzská vláda nehodlá nařídít Marchandovi a jeho jednotkám odchod z Fašody a že navíc očekává, že „Vláda Jejího Veličenstva vykoupí jeho odchod rozsáhlými teritoriálními ústupky. Toto [však] Vláda Jejího Veličenstva neudělá“.⁹⁷⁵ Lord Salisbury rozhodl, že by Britové měli podniknout taková opatření, v jejichž důsledku by byla Marchandova snaha o udržení francouzské pozice ve Fašodě téměř nemožná. „Pokud nutně potřebuje potravinové zásoby, bude nutné, abychom byli velmi obezřetní ... Dokud nevysloví svůj záměr stáhnout se, neměli bychom mu žádné zásoby poskytnout, jediné v případě krajní nouze.“⁹⁷⁶

Jako nástroj propagandy byly Kitchenerovy zprávy velmi účinné.⁹⁷⁷ Britská veřejnost vnímala Marchandovu výpravu jako „bandu cestovatelů bez koruny, kterou před masakrem zachránil pouze sirdárův včasný příjezd“.⁹⁷⁸ Kitchenerovy zprávy, vykreslující zoufalou situaci francouzské výpravy ve Fašodě, byly zřejmě poněkud zkreslené, neboť tvrzení, že byl Marchand absolutně odříznut od vnitrozemí, je diskutabilní. Parníček *Faidherbe* byl podle Sandersona mnohem užitečnější, než kterákoliv ze sirdárových válečných lodí, zejména proto, že byl malý a velmi mobilní, což bylo v tamějších poměrech výhodné. Francouzi navíc disponovali i dostatkem nábojů, kterých měli ještě v září 1898 na 130 000.⁹⁷⁹ Jediným nedostatkem, kterým francouzská výprava skutečně trpěla, byl nedostatek čerstvého masa od chvíle, kdy

⁹⁷³ OTTE, *The Foreign Office Mind*, s. 230.

⁹⁷⁴ Telegram Rodda Salisburymu, Káhira, 25. září 1898. In: BD, 1, No. 194, s. 168.

⁹⁷⁵ Telegram Salisburymu Roddovi, Foreign Office, 1. října 1898. Tamtéž, No. 201, s. 172.

⁹⁷⁶ Tamtéž.

⁹⁷⁷ ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 93.

⁹⁷⁸ SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 338.

⁹⁷⁹ Srv. LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 556; Telegram Rodda Salisburymu, Káhira, 25. září 1898. In: BD, 1, No. 193, s. 168.

major Jackson zakázal Šilukům, aby poskytovali Marchandovi jeho dodávky.⁹⁸⁰ Když Marchand Fašodu opouštěl, předal majoru Jacksonovi více než 15 tun mouky vyrobené z místních surovin, pro kterou již francouzská expedice neměla využití. Vybavení Francouzů bylo také mnohem kvalitnější, než vybavení jejich konkurenta, neboť na rozdíl od Jacksonových jednotek disponovali Francouzi nepromokavými podložkami na spaní a sítěmi proti moskytům. Morálka Marchandových senegalských jednotek byla zřejmě také mnohem větší, než morálka Jacksonových mužů, o čemž svědčily četné dezerce. Kitchenerovo tvrzení, že Marchandova výprava byla ve Fašodě odsouzena k záhubě, tímto poněkud ztrácí na přesvědčivosti.⁹⁸¹ Právě takovou představu o situaci ve Fašodě měla francouzská vláda, a to až do chvíle, kdy obdržela 22. října první Marchandovu zprávu. Nicméně v tu dobu již dávno probíhala diplomatická jednání, která vedl ministr zahraničí Théophile Delcassé s britským velvyslancem v Paříži Edmundem Monsonem a na druhé straně francouzský velvyslanec v Londýně hrabě de Courcel s lordem Salisburym.⁹⁸²

Francie se nacházela v nezáviděníhodné situaci, neboť procházela vnitřní krizí. Na přelomu let 1898–1899 v zemi kulminovala Dreyfusova aféra, jež Francii polarizovala na dva tábory. V lednu 1898 zveřejnil spisovatel Émile Zola svůj slavný článek „*J'Accuse*“.⁹⁸³ V srpnu 1898 spáchal sebevraždu plukovník Joseph Hubert Henry, který byl autorem zfalšovaných dokumentů použitých proti Dreyfusovi. Marie-Charles-Ferdinand Walsin-Esterházy, skutečný zrádce, uprchl o několik dní později do Británie.⁹⁸⁴ Dne 3. září 1898 požádala Dreyfusova manželka Lucie o opětovné prošetření případu. Téhož dne rezignoval ministr války generál Godefroy Cavaignac. V polovině září v Paříži stávkovalo více než 20 000 mužů, zatímco v okolí metropole se shromažďovaly jednotky o síle 60 000 mužů, které následně obsadily nádraží a další strategické body. Radikálové a socialisté se obávali státního převratu, zatímco nacionalisté vyhrožovali tím, že jej sami provedou.⁹⁸⁵ V říjnu docházelo k četným demonstracím a na konci měsíce ztratila vláda v parlamentě většinu; dne 25. října podal ministr války generál Chanoine překvapivě demisi a Brissonův kabinet ještě téhož dne padl. Právě tehdy začali nacionalisté vnímat Marchanda jako „nového a lepšího

⁹⁸⁰ SANDERSON, England, Europe ..., s. 338.

⁹⁸¹ Tamtéž, s. 338–339.

⁹⁸² Tamtéž, s. 339; MICHEL, La Mission Marchand, s. 221.

⁹⁸³ LANGER, The Diplomacy of Imperialism ..., s. 554.

⁹⁸⁴ BERENSON, E., Fashoda, Dreyfus and the Myth of Jean-Baptiste Marchand. In: Yale French Studies, 2007, No. 111, s. 137.

⁹⁸⁵ Tamtéž; BROWN, s. 103.

Boulangera“.⁹⁸⁶ Britové se domnívali, že právě kvůli této aféře není Paříž schopna jakékoliv stabilní vlády.⁹⁸⁷

Mezitím vyslal Marchand 7. října 1898 poručíka Charlese Mangina s korespondencí a se šiluckou smlouvou směrem k Sobatu. O dva dny později, 9. října, předal britsko-egyptský parník *Kaibar* kapitánu Marchandovi dopis od ministra zahraničí Delcassého, který Marchanda jmenoval velitelem jednotek a zároveň jej žádal o zprávy ohledně dění ve Fašodě. Vzhledem k tomu, že se značnou částí dokumentů již odjel poručík Mangin, rozhodl se Marchand 10. října vyslat do Káhiry kapitána Baratiera s dalšími dokumenty, které obsahovaly mimo jiné i sérii Marchandových telegramů sepsaných od července do září 1898. Ještě téhož dne Marchand napsal Delcassému: „věřím, že Británie nebude bránit svolání mezinárodní konference a že bude souhlasit s dočasnou [francouzskou] okupací Bahr al-Gzahu, než dojde k evakuaci Egypta, což je otázka 18 až 20 měsíců.“⁹⁸⁸ Baratier odplul na palubě parníku *Kaibar* do Asuánu, odkud pokračoval vlakem do Káhiry. Zde v průběhu noci z 21. na 22. října odeslal telegraficky veškerou komunikaci Delcassému, který ihned vzkázal francouzskému chargé d'affaires v Káhiře, aby Baratier okamžitě odjel do Alexandrie a aby odplul do Marseille, neboť jej v Paříži na *Quai d'Orsay* ministr zahraničí očekává.⁹⁸⁹

Kapitán Marchand se rozhodl, že se v doprovodu seržanta Data osobně vypraví do Káhiry, aby odtud odeslal svou závěrečnou zprávu o situaci ve Fašodě, kterou právě dokončil. Z tohoto důvodu vyplul Marchand 25. října 1898 na palubě lodi *Tamai* do Ummdurmán, kam dorazil o dva dny později. Během své cesty do Káhiry se zastavil v Luxoru, kde přenocoval v hotelu, jehož majitelem byl Francouz. Právě zde se Marchand dozvěděl, že Francie a Británie se kvůli Fašodě nacházejí na pokraji války. V Káhiře, kam dorazil navečer 3. listopadu 1898, jej přivítal francouzský chargé d'affaires Lefèvre-Pontalis, neboť francouzský generální konzul Cogordan byl od června na dovolené. Prostřednictvím Lefèvre-Pontalise se Marchand dozvěděl, že Baratier se nachází v Paříži.⁹⁹⁰

⁹⁸⁶ Tamtéž; LANGER, The Diplomacy of Imperialism ..., s. 554; MICHEL, La Mission Marchand, s. 222; BROWN, s. 110; MICHEL, Fachoda, s. 194.

⁹⁸⁷ HAYNE, M. B., The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898–1914, Oxford 1993, s. 104.

⁹⁸⁸ SAUL, s. 645.

⁹⁸⁹ MICHEL, La Mission Marchand, s. 220; PELLISIER, P., Fachoda et la Mission Marchand, 1896–1899, Paris 2011, s. 264–267; MICHEL, Fachoda, s. 181–182.

⁹⁹⁰ Baratier dorazil do Paříže 26. října 1898. Ještě předtím se mu dostalo na nádraží v Lyonu vřelého uvítání od Eugène Etienna a dalších představitelů Výboru francouzské Afriky; nechyběl ani Monteil.

Vzájemné vztahy obou posádek ve Fašodě se v průběhu října 1898 začaly vyostřovat; mezi oběma tábory panovala vzájemná nenávisť.⁹⁹¹ Major Jackson zakázal svým mužům udržování kontaktů s Francouzi a rovněž zakázal Šilukům, aby francouzské posádce ve Fašodě dodávali jakékoliv zásoby. Podle kapitána Josepha Germaina major Jackson francouzskou posádku ve Fašodě doslova šikanoval.⁹⁹² Jeho jednání bylo ještě umocněno poté, co sir Horatio ujistil lorda Salisburyho, že je možné donutit Francouze k evakuaci Fašody tím, že bude jejich výprava odstřižena od zásob. Na základě toho umožnil lord Salisbury sirdárovi, potažmo jeho zástupci majoru Jacksonovi, aby „provedl taková opatření, která uzná za vhodná, a jež dodají vážnost jeho rozhodnutím“.⁹⁹³ Toto rozhodnutí, které dorazilo do Fašody 24. října, den předtím, než kapitán Marchand odjel do Káhiry, se rovnalo snaze o praktickou internaci francouzské posádky ve Fašodě. V jeho důsledku došlo k další eskalaci vzájemného napětí.⁹⁹⁴

Delcassé věděl, že nebude možné uvažovat o otevření egyptské otázky na mezinárodní konferenci. Otázkou nyní bylo, za jakých podmínek bude Marchandova expedice z Fašody stažena.⁹⁹⁵ Delcassé si připravil půdu 7. října tím, že prostřednictvím „svého deníku“ *Le Matin* nechal proklamovat že „odchod [francouzské výpravy z Fašody] je zcela v souladu s otázkou národní cti“.⁹⁹⁶ Ještě o den dříve, tedy 6. října 1898, napsal Delcassé své ženě: „Zdá se, že ve vztazích mezi námi a Velkou Británií dochází k *détente*.“⁹⁹⁷ Francouzský ministr zahraničí věřil, že bude schopen zachránit si tvář tím, že výměnou za stažení Marchandovy expedice z Fašody „získá pro Francii prostor na Nilu, prostřednictvím jeho přítoku, řeky Bahr al-Gzahal“.⁹⁹⁸ Francouzský velvyslanec v Londýně baron de Courcel předložil tento návrh lordu Salisburymu, který byl sice opatrný, aby se nezavázal k souhlasu s francouzským návrhem, nicméně tím, že jej neodmítl a souhlasil, že jej projedná se svými kolegy, dal Paříži důvod k optimismu.⁹⁹⁹ Delcassé se domníval, že by případný úspěch tohoto plánu mohl

Jásající dav provolával hesla jako „At' žije armáda!“ a „Zůstaneme ve Fašodě!“ Srv. BROWN, s. 114; PELLISSIER, s. 264; MICHEL, Fachoda, s. 187; MICHEL, La Mission Marchand, s. 226.

⁹⁹¹ PELLISSIER, s. 264.

⁹⁹² Tamtéž, s. 272.

⁹⁹³ Telegram lorda Salisburyho lordu Cromerovi, Foreign Office, 7. října 1898. In: BD, 1, No. 205, s. 176.

⁹⁹⁴ SANDERSON, England, Europe and the Upper Nile, s. 343.

⁹⁹⁵ BROWN, s. 92.

⁹⁹⁶ MICHEL, Fachoda, s. 184; SANDERSON, England, Europe and the Upper Nile, s. 346.

⁹⁹⁷ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 100.

⁹⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹⁹ BROWN, s. 101; ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 100.

následně předložit francouzské poslanecké sněmovně a francouzské veřejnosti jako důkaz diplomatického úspěchu Francie.¹⁰⁰⁰

Dne 15. října 1898 navštívil Paříž ruský ministr zahraničí Michail Nikolajevič Muravjov, který zde setrval pět dní. Muravjov našel Delcassého v dobré náladě, s vírou, že lord Salisbury na francouzský návrh přistoupí.¹⁰⁰¹ Do francouzské metropole následně zavítal také ministr financí hrabě Witte a ministr války generál Kuropatkin.¹⁰⁰² Rusové však nepřijeli do Paříže primárně kvůli projednávání otázky horního Nilu, nýbrž kvůli sjednání půjček pro Petrohrad a nákupu zbraní.¹⁰⁰³ Několik dní po svém návratu z Paříže pak sdělil Muravjov hraběti Gołuchowskému, že pro Rusko je otázka Egypta ve srovnání s jeho zájmy na Dálném východě zcela bezvýznamná.¹⁰⁰⁴ Podle Edmunda Monsona měl ruský ministr zahraničí Delcassému radit, aby v danou chvíli „za žádných okolností nedal Britům záminku k útoku“ a měl přislíbit, že později najde Rusko cestu k opětovnému otevření egyptské otázky.¹⁰⁰⁵

Ještě 24. října 1898 napsal Delcassé své ženě: „Jestliže britská vláda nepřijme můj návrh, měl bych zveřejnit Marchandův deník a odvolat tuto malou skupinku hrdinů.“¹⁰⁰⁶ Britský kabinet však jakýkoliv kompromis 27. října zamítl, proti byli zejména Chamberlain, Devonshire a Hicks-Beach, kteří měli podporu britského veřejného mínění. Z tohoto důvodu dal lord Salisbury hraběti de Courcelovi na srozuměnou, že „Británie nebude jednat, dokud bude Marchand ve Fašodě“.¹⁰⁰⁷ Když vešlo stanovisko britské vlády ve známost, reagovala *La Dépêche Coloniale* takto: „Raději válku, než ponížení!“¹⁰⁰⁸ Podle Sandersona však průměrný francouzský občan považoval britsko-francouzské soupeření o Fašodu za zcela nepochopitelný a irrelevantní problém.¹⁰⁰⁹ Dne 29. října 1898 odeslalo ministerstvo kolonií na *Quai d'Orsay* Baratierův report „Zpráva o situaci výpravy ve Fašodě“ s doporučením, že by mělo být situace využito a měly by být získány koncese ještě předtím, než bude Marchandova výprava odvolána. Pod vlivem těchto událostí následně Delcassé v rozhovoru

¹⁰⁰⁰ BROWN, s. 92.

¹⁰⁰¹ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 100.

¹⁰⁰² LANGER, The Diplomacy of Imperialism ..., s. 562.

¹⁰⁰³ SANDERSON, England, Europe ..., s. 357.

¹⁰⁰⁴ Tamtéž, s. 358.

¹⁰⁰⁵ Srv. SAUL, s. 646; Telegram Monsona Salisburyemu, Paříž, 25. října 1898. In: BD, 1, No. 215, s. 182.

¹⁰⁰⁶ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 102.

¹⁰⁰⁷ Tamtéž, s. 101.

¹⁰⁰⁸ Srv. BROWN, s. 114; SANDERSON, England, Europe ..., s. 353.

¹⁰⁰⁹ SANDERSON, England, Europe ..., s. 359–360.

s britským velvyslancem v Paříži Monsonem prohlásil, že se raději vzdá postu v nové francouzské vládě, než aby se musel podřídit.¹⁰¹⁰

Britská veřejnost reagovala na zprávy o průběhu setkání sira Horatia s kapitánem Marchandem podrážděně, válečná nálada se stupňovala a britský tisk dokonce požadoval útok proti Francouzům. V politických kruzích panovala „vzácná jednota“. Ministr financí Hicks Beach se nechal slyšet, že existují ještě větší pohromy, než válka.¹⁰¹¹ Když se o jeho projevu dozvěděl francouzský ministr zahraničí Delcassé, byl rozhořčen.¹⁰¹² První lord admirality George Joachim Goschen a ministr kolonií Joseph Chamberlain začali otevřeně požadovat zahájení preventivní války proti Francii,¹⁰¹³ a veřejnost je v jejich rozhodnutí nepřipustit žádný kompromis podporovala.¹⁰¹⁴ Dne 26. října byly načrtnuty instrukce, na jejichž základě posléze uvedla Velká Británie do stavu pohotovosti tři flotily (*Home, Mediterranean a Channel Fleet*). O dva dny později byly vydány válečné rozkazy pro *Mediterranean Fleet* a den nato, 29. října 1898, byla *Channel Fleet* odvelena do Gibraltaru.¹⁰¹⁵ Britské válečné lodě zablokovaly francouzský přístav Brest. Francouzská flotila byla naproti tomu podstatně slabší, Britové měli jednoznačnou převahu jak početní, tak kvalitativní.¹⁰¹⁶

Byla to Francie, kdo měl vyřešit tuto krizi, a byli to Britové, kdo diktoval, za jakých podmínek se tak stane. Thomas Sanderson tuto situaci popsal následovně: „Naše a francouzské názory ohledně Fašody jsou v přímém rozporu a nevidím způsob, jakým bychom mohli dojít ke kompromisu.“¹⁰¹⁷ Británie však o kompromis usilovat nemusela. Francie se jednoznačně nacházela v horší pozici pro eventuální konflikt na moři, disponovala horší a menší flotilou. Bez pomoci Ruska, které dalo svému francouzskému spojenci jasně na srozuměnou, že kvůli Fašodě do války nepůjde, nezbylo Paříži jiné řešení než ústup.¹⁰¹⁸ Prvního listopadového dne 1898 byla v Paříži jmenována nová vláda, kterou sestavil Charles Dupuy. Ministrem zahraničí se stal opětovně Théophile

¹⁰¹⁰ Srv. Telegram Monsona Salisburymu, Paříž, 28. října 1898. In: BD, 1, No. 221, s. 184; ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 101; BROWN, s. 115; LANGER, The Diplomacy of Imperialism ..., s. 564.

¹⁰¹¹ SKŘIVAN, Der Kampf um die Schlüssel ..., s. 169.

¹⁰¹² Telegram Monsona Salisburymu, Paříž, 21. října 1898. In: BD, 1, No. 214, s. 181.

¹⁰¹³ BROWN, s. 113; VALKOUN, The British-French Struggle ..., s. 249.

¹⁰¹⁴ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 101.

¹⁰¹⁵ BROWN, s. 113; SANDERSON, England, Europe ..., s. 349.

¹⁰¹⁶ SANDERSON, England, Europe ..., s. 355; OTTE, The Foreign Office Mind, s. 230; BROWN, s. 130; MICHEL, Fachoda, s. 186.

¹⁰¹⁷ OTTE, The Foreign Office Mind, s. 230.

¹⁰¹⁸ OTTE, The Foreign Office Mind, s. 230; SKŘIVAN, Der Kampf um die Schlüssel ..., s. 170.

Delcassé, jehož Marchandův odjezd do Káhiry velmi pobouřil.¹⁰¹⁹ Z Paříže proto vyrazil Baratier, který měl Marchandovi předat instrukce k okamžitému návratu do Fašody.¹⁰²⁰ Lord Salisbury informoval britského generálního konzula v Egyptě ještě 30. října 1898, že oba francouzští kapitáni, tedy Marchand a Baratier, se chystají k návratu do Fašody, a z tohoto důvodu navrhoval lordu Cromerovi, aby po nějaký čas nevysílal lodě na jih od Chartúmu, čímž by francouzské reprezentanty významně zdržel a způsobil jim obtíže.¹⁰²¹ Až do 29. listopadu tedy Cromer neumožnil kapitánu Marchandovi, aby se vrátil ke svým jednotkám ve Fašodě.¹⁰²²

Mezitím však byla celá otázka projednávána francouzskou poslaneckou sněmovnou, kde Delcassé podlehl nátlaku prezidenta Faura, který se rozhodl osobně intervenovat. O den později, potvrdil francouzský kabinet rozhodnutí ministra zahraničí Delcassého; 3. listopadu 1898 byla Marchandova mise oficiálně odvolána.¹⁰²³ Již 4. listopadu 1898 věděl celý svět, že Francie se rozhodla ustoupit a opustit Fašodu cestou přes Sobat a Džibuti.¹⁰²⁴ O měsíc později, v době, kdy se francouzská expedice připravovala k evakuaci pozic ve Fašodě, se kapitán Marchand zabýval rovněž hledáním Mangina, který se během jeho nepřítomnosti ve Fašodě vydal společně se zhruba padesáti senegalskými střelci směrem k Etiopii, kde se pokoušel navázat kontakty a získat pomoc.¹⁰²⁵ Dne 11. prosince v 9 hodin ráno uzavřel kapitán Marchand svou zprávu těmito slovy: „Pozice ve Fašodě byla evakuována, flotila vyplouvá po řece směrem k Sobatu.“¹⁰²⁶

Francouzská evakuace Fašody však mezinárodní krizi neukončila, neboť i nadále zde zůstával problém francouzských požadavků v oblasti Bahr al-Ghazalu a otázka nevyřešených vzájemných britsko-francouzských hranic mezi Súdánem a Kongem.¹⁰²⁷ Britové i nadále pokračovali v námořních a vojenských přípravách a někteří ministři, například Joseph Chamberlain, i nadále pronášeli na adresu Francie nelichotivé

¹⁰¹⁹ Marchand tak učinil z vlastní vůle, bez předchozího souhlasu ministra zahraničí. Telegram Monsona Salisburymu, 29. října 1898. In: BD, 1, No. 222, s. 186.

¹⁰²⁰ VALKOUN, *The British-French Struggle ...*, s. 249; LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 564; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 102.

¹⁰²¹ Telegram Salisburyho Cromerovi, Foreign Office, 30. října 1898. In: BD, 1, No. 224, s. 187.

¹⁰²² SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 343.

¹⁰²³ Tamtéž, s. 353–354.

¹⁰²⁴ Telegram Monsona Salisburymu, Paříž, 3. listopadu 1898. In: BD, 1, No. 226, s. 188.

¹⁰²⁵ Mangin dorazil do Godjamu, kde jej 9. prosince zastihl Marchandův posel Fouques, aby mu oznámil, že Francie bezpodmínečně evakuuje Fašodu. MICHEL, *Fachoda*, s. 189, 192.

¹⁰²⁶ MICHEL, *Fachoda*, s. 190.

¹⁰²⁷ LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 564.

poznámky.¹⁰²⁸ Status Súdánu byl vyřešen 19. ledna 1899 podpisem britsko-egyptské konvence, která přeměnila Súdán v kondominium. Za egyptskou stranu podepsal konvenci Butrus Ghali Paša, britskou stranu zastupoval britský generální konzul v Egyptě lord Cromer.¹⁰²⁹ Britské nároky byly formálně zdůvodněny podílem na znovudobytí země, a podle třetího článku smlouvy se tedy nejvyšším civilním a vojenským velitelem kondominia stal generální guvernér, jmenovaný chedívem na základě předchozího doporučení britské vlády. O suverenitě osmanského sultána, či jiné, smlouva nehovořila. Generální guvernér nesměl být odvolán bez souhlasu britské vlády.¹⁰³⁰ Byl přímo podřízen pouze britskému generálnímu konzulovi v Egyptě. Až do prosince roku 1899, kdy byl povolán do války v jižní Africe, zastával funkci britského generálního guvernéra v Egyptě sirdár Horatio Kitchener. Post po něm převzal plukovník Francis Reginald Wingate, který v čele kondominia setrval až do roku 1917.¹⁰³¹ Britsko-egyptská smlouva o kondominiu platila až do roku 1956, kdy Súdán získal nezávislost.¹⁰³²

Vzájemné francouzsko-britské vztahy byly částečně urovnány o dva měsíce později, kdy 21. března 1899 došlo v Londýně k podpisu deklarace, jejímž prostřednictvím byla vymezena britská a francouzská sféra vlivu v konžsko-nilském rozvodí.¹⁰³³ Francie získala podpisem této smlouvy území mezi Dárfúrem a Čadským jezerem, což jí umožnilo propojit své državy v severní a západní Africe s državami ve střední Africe, ale zároveň se musela vzdát všech nároků v oblasti horního Nilu.¹⁰³⁴ O dva měsíce později, 30. května 1899, se v Paříži objevil „národní hrdina“, kapitán Jean-Baptiste Marchand.¹⁰³⁵ „Fašodské dobrodružství“, jak jej pojmenoval Marc Michel, které bylo důsledkem francouzských neúspěšných diplomatických snah o dosažení odchodu Velké Británie z Egypta, bylo definitivně uzavřeno do června 1899. Právě tato krize, kvůli níž svého času stanuly Francie a Velká Británie na samém pokraji války,

¹⁰²⁸ Srv. tamtéž; VALKOUN, *The British-French Struggle ...*, s. 249.

¹⁰²⁹ DALY, *Empire on the Nile ...*, s. 18.

¹⁰³⁰ Tamtéž, s. 14–15; GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 339.

¹⁰³¹ GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 339–340.

¹⁰³² DALY, *Empire on the Nile ...*, s. 18.

¹⁰³³ SAUL, s. 646.

¹⁰³⁴ Srv. France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents Diplomatiques, Correspondance concernant la Déclaration additionnelle du 21 Mars 1899 à la Convention Franco-Anglaise du 14 Juin 1898*, Paris 1899, No. 20, s. 19–20; RAGATZ, s. 137; GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 339; OTTE, *From „War in Sight“*, s. 708.

¹⁰³⁵ BERENSON, s. 139.

nakonec připravila cestu k narovnání vzájemných vztahů, k němuž našly obě velmoci cestu o pět let později, podpisem podpisu „*Entente cordiale*“.¹⁰³⁶

¹⁰³⁶ MICHEL, Fachoda, s. 200.

VI. Francie a Velká Británie na cestě k *Entente cordiale*, 1899–1904

Ačkoliv Fašodská krize nevnesla do vzájemných vztahů mezi Londýnem a Paříží novou éru ihned, byla to právě tato krize, která společně s včasným francouzským ústupem a následnou umírněnou politikou ministra zahraničí Delcassého umožnila, že se obě velmoci začaly postupně vzájemně sbližovat.¹⁰³⁷ Jejich sbližování bylo nakonec v dubnu 1904 završeno podpisem několika konvencí, které vešly ve známost jako Srdečná dohoda (*Entente cordiale*).¹⁰³⁸ Cesta k této dohodě však nebyla jednoduchá ani přímočará. Vznik britsko-egyptského kondominia v Súdánu společně s podpisem britsko-francouzské dohody z 21. března 1899 sice vyřešil problematickou otázku horního Nilu, nicméně mezi oběma velmocemi i nadále přetrvávaly spory. Konvence z konce března 1899 navíc nevyřešila otázku horního Nilu ke spokojenosti Francouzů.¹⁰³⁹

Fašodská krize prokázala, že Britové by raději o horní Nil bojovali, než aby opustili svou pozici v Egyptě.¹⁰⁴⁰ Právě kvůli této krizi byl francouzský ministr zahraničí Théophile Delcassé nucen přehodnotit priority francouzské zahraniční politiky. Aby posílil diplomatické vztahy své země a ukončil období izolace, zahájil nový politický kurz, v jehož důsledku došlo v srpnu 1899 k proměně vnímání francouzsko-ruského spojení. Francouzský ministr zahraničí prováděl politiku směřující k trvalému odtržení Itálie od Trojspolku, k čemuž využíval ekonomického nátlaku na Řím, který procházel od roku 1896 vleklou hospodářskou krizí. Tato politika přinesla své ovoce roku 1900, kdy byla podepsána první z francouzsko-italských dohod, jejímž prostřednictvím uznala Itálie francouzské nároky v Maroku výměnou za uznání italských nároků v Tripolsku. Podpis druhé italsko-francouzské dohody následoval 1. listopadu 1902.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁷ VALKOUN, The British-French Struggle ..., s. 251.

¹⁰³⁸ Pojem *Entente cordiale* použil poprvé roku 1840 François Guizot, tehdejší francouzský ministr zahraničí, pro označení neformální dohody mezi Francií a Velkou Británií. Viz MICHEL, Fachoda, s. 205.

¹⁰³⁹ GRENVILLE, s. 234; SANDERSON, England, Europe ..., s. 374.

¹⁰⁴⁰ SANDERSON, England, Europe ..., s. 374.

¹⁰⁴¹ VENIER, P. R., Théophile Delcassé and the Question of Intervention in the Anglo-Boer War, October 1899–March 1900. In: CHASSAIGNE, P.; DOCKRILL, M. (Eds.), Anglo-French Relations, 1898–1998. From Fashoda to Jospin, New York 2002, s. 44; KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 311.

Na sklonku roku 1899 nahradil francouzského velvyslance v Londýně barona de Courcela Paul Cambon, který do britské metropole dorazil 7. prosince 1898.¹⁰⁴² Jeho hlavním posláním bylo usilovat o takové narovnání mezi oběma zeměmi, jehož prostřednictvím by Paříž s Londýnem odstranily všechny třetí plochy.¹⁰⁴³ Delcassé totiž z Fašodské krize vyvodil závěr, totiž že bez dohody s Velkou Británií není možné realizovat důležité cíle francouzské koloniální expanze.¹⁰⁴⁴ Samotná egyptská otázka měla zůstat co nejdéle mimo diskusi; podle Delcassého instrukcí měl Cambon nejprve sondovat možnosti obecné dohody mezi oběma zeměmi.¹⁰⁴⁵ Dva dny po svém příjezdu do Británie, 9. prosince 1898, navštívil nový francouzský velvyslanec poprvé markýze Salisburyho, který v tu dobu ještě zastával jak úřad ministerského předsedy, tak úřad ministra zahraničí. Během prvních dvou týdnů v Londýně byl Cambon vůči možnostem vzájemného britsko-francouzského narovnání spíše skeptický. Navzdory veškerým snahám a náznakům, které „dokládaly francouzskou ochotu usmířit se,“ narážel Cambon všude kolem sebe na „ticho, rezervované postoje a vyčkávání,“ které zahalovaly otázku Fašody, a stejně tak další témata, jež od sebe Francii a Británii vzdalovala.¹⁰⁴⁶ Atmosféra v Londýně byla natolik napjatá, že Paul Cambon dokonce vyjádřil následující obavy: „Doufám, že nebudu druhým Benedettim.“¹⁰⁴⁷

Ještě počátkem roku 1899 skutečně převládalo ve vzájemných britsko-francouzských vztazích značné napětí. Tento stav odrážela mimo jiné i silná nervozita, která panovala na pařížské burze ještě v prvním lednovém týdnu.¹⁰⁴⁸ V téže době se francouzský velvyslanec v dopise prezidentu Faurovi svěřil, že jestliže není možné, aby obě země dospěly k obecné dohodě, doufá, že bude možné urovnat jednotlivé sporné otázky alespoň izolovaně.¹⁰⁴⁹ Koncem téhož měsíce, ve chvíli, kdy Cambon s lordem Salisburyem zahájili první skutečná jednání, začala válečná nálada v obou táborech

¹⁰⁴² Paul Cambon na londýnském velvyslanectví působil celých 22 let až do 20. prosince 1920, kdy rezignoval. Srv. ROLO, s. 92; ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 112; telegram Delcassého francouzskému velvyslanci v Londýně Paulu Cambonovi, Paříž, 8. prosince 1898. In: DDF, Série I, Tome XIV, Paris 1957, No. 563, s. 863.

¹⁰⁴³ Podle Williama Langera Paul Cambon tento post přijal pouze pod podmínkou, že Francie bude usilovat o dosažení obecné dohody s Velkou Británií. Viz LANGER, The Diplomacy of Imperialism ..., s. 566; ANDREW, France and the Making ..., s. 94.

¹⁰⁴⁴ KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 312.

¹⁰⁴⁵ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 112.

¹⁰⁴⁶ Srv. telegram Cambona Delcassému, Londýn, 22. prosince 1898. DDF, Série I, Tome XIV, Paris 1957, No. 577, s. 881–882; ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 113.

¹⁰⁴⁷ CAMBON, H., Paul Cambon, ambassadeur de France (1843–1924) par un diplomate, Paris 1937, s. 173.

¹⁰⁴⁸ SANDERSON, England, Europe ..., s. 365.

¹⁰⁴⁹ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 114.

opadat, a obě země následně přistoupily k postupné demobilizaci. Na sklonku února 1899 již „válečná panika“ pominula úplně.¹⁰⁵⁰ Podle Sandersona bylo hlavním důvodem britské námořní mobilizace přimět Paříž, aby se s konečnou platností smířila se zněním britsko-egyptské smlouvy o kondominiu.¹⁰⁵¹ Tato smlouva byla trnem v oku nejen Paříži, která se domnívala, že dokument ohrožuje její práva a zájmy v oblasti, ale také ostatním mocnostem. Francouzský generální konzul v Egyptě Georges Cogordan k právnímu statutu smlouvy poznamenal: „Je to rukavice hozená Evropě.“¹⁰⁵² Veškerá privilegia, jimž se Francie spolu s ostatními velmocemi v Egyptě těšila, tedy například možnost kontrolovat egyptský dluh, existence kapitulací, smíšených soudních dvorů či konzulárních soudních pravomocí, byla nyní v oblasti Súdánu zcela zrušena, a to „jediným tahem britského pera“.¹⁰⁵³ Markýz Salisbury znění britsko-egyptské smlouvy s žádnou z velmocí nekonzultoval a naopak dával ostentativně najevo, že se tato záležitost žádné jiné velmoci vůbec netýká. Byl si však vědom, že jeho tvrzení není zcela založeno na pravdě. Právě britská mobilizace námořních sil měla velmocí upozornit, že „jakákoliv snaha o vměšování se do záležitostí mezi Británií a Egyptem s sebou ponese značné riziko“.¹⁰⁵⁴ Třebaže Paříž s britsko-egyptskou smlouvou o vzniku súdánského kondominia nesouhlasila, nemohla proti ní vystoupit vzhledem k politické izolaci, v níž se v daném údobí nacházela. Francouzští političtí představitelé si této skutečnosti byli dobře vědomi, o čemž svědčí výrok, který si Paul Cambon v této souvislosti poznamenal: „Co můžeme dělat, když jsme sami?“¹⁰⁵⁵ Když došlo v březnu 1899 konečně k francouzsko-britskému narovnání v oblasti konžsko-nilského rozvodí, byl francouzský ministr zahraničí Delcassé přesvědčen, že urovnání dalších sporů je již pouhou otázkou času.¹⁰⁵⁶ Paul Cambon v této souvislosti později napsal svému synovi, že jej Delcassé téměř okamžitě po podpisu březnové dohody pověřil, aby v rozhovoru s britským ministerským předsedou zavedl opatrně řeč na egyptskou otázku.¹⁰⁵⁷

Politická situace v Paříži byla opět velmi komplikovaná. Když v polovině února 1899 zemřel prezident Félix Faure, v zemi vrcholila Dreyfusova aféra. Faurovým nástupcem se stal bývalý právník, umírněný republikán Émile Loubet, který po smrti

¹⁰⁵⁰ SANDERSON, England, Europe ..., s. 366.

¹⁰⁵¹ Tamtéž, s. 368.

¹⁰⁵² Srv. SANDERSON, Anglo-French Confrontation ..., s. 325; telegram Cogordana Delcassému, Káhira, 20. ledna 1899. In: DDF, Série I, Tome XV, Paris 1959, No. 29, poznámka pod čarou, s. 45.

¹⁰⁵³ SANDERSON, England, Europe ..., s. 368.

¹⁰⁵⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵⁵ Tamtéž, s. 369.

¹⁰⁵⁶ ANDREW, France and the Making ..., s. 94.

¹⁰⁵⁷ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 115.

Challemel-Lacoura zastával také post předsedy francouzského Senátu.¹⁰⁵⁸ Émile Loubet v prezidentských volbách jednoznačně porazil Julese Mélina ziskem 483 hlasů oproti 279.¹⁰⁵⁹ Během Faurova pohřbu, který se uskutečnil 23. února 1899, se zakladatel Ligy vlastenců (*Ligue des patriotes*) Paul Déroulède neúspěšně pokusil iniciovat státní převrat. Na základě této akce byl později zatčen a odsouzen za velezradu k desetiletému vyhnanství.¹⁰⁶⁰ V červnu 1899 se novým ministerským předsedou stal René Waldeck-Rousseau, který post ministra zahraničí svěřil Théophilu Delcassému, jenž se těšil i podpoře prezidenta Loubeta.¹⁰⁶¹ Delcassé na postu ministra zahraničí setrval až do své rezignace v roce 1905.¹⁰⁶²

I po podpisu francouzsko-britské deklarace z března 1899 zůstávaly mezi oběma zeměmi nadále nevyřešené problémy v západní Africe. V mimoevropských oblastech lze poukázat na minimálně dalších sedm oblastí, kde docházelo ke vzájemným třenicím.¹⁰⁶³ Jednou z těchto oblastí byl Madagaskar, kde Velká Británie s Francií řešily spor ohledně francouzského celního systému. Tento problém se objevil poté, co Francie prohlásila 8. srpna 1896 ostrov za svou kolonii. Britové považovali Francií zavedený celní systém za porušení svých práv.¹⁰⁶⁴ Ještě v prosinci 1898 se Paul Cambon obával, že by tento spor mohl přerůst dokonce až ve válku mezi oběma velmocemi. Když přebíral post francouzského velvyslance v Londýně, prohlásil: „Pokud mi lord Salisbury navrhne, abychom se pustili do otázky celních tarifů na Madagaskaru, budu to chápat jako jeho rozhodnutí se pro válku.“¹⁰⁶⁵ Lord Salisbury o měsíc později skutečně ve vzájemném rozhovoru s Cambonem nadnesl otázku celních tarifů na Madagaskaru, nicméně učinil tak ryze soukromně.¹⁰⁶⁶

Další třetí plochu představovalo britsko-francouzské soupeření na Siamu, kde propukla v červenci 1893 vážná krize, známá jako Paknamská. Francie usilovala o připojení Siamu k již existující Francouzské Indočíně, zatímco Britové podporovali

¹⁰⁵⁸ VILLEPIN, D. de, *L'Entente cordiale de Fachoda à la Grande Guerre dans les archives du Quai d'Orsay*. Dans les archives du Quai d'Orsay, Bruxelles, Paris 2004, s. 74.

¹⁰⁵⁹ CHASTENET, s. 161.

¹⁰⁶⁰ Tamtéž; SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 373.

¹⁰⁶¹ VILLEPIN, s. 74–76.

¹⁰⁶² ROLO, s. 75.

¹⁰⁶³ Depeše britského generálního konzula v Egyptě lorda Cromera ministru zahraničí lordu Lansdownovi, Káhira, 17. července 1903. In: GOOCH, G. P., TEMPERLEY, H. W. V. (Eds.), *British Documents on the Origins of the War, 1898–1914*. Vol. 2, *The Anglo-Japanese Alliance and the Franco-British Entente*, London 1927 (dále jen BD, 2), No. 359, s. 299.

¹⁰⁶⁴ CAMBON, s. 177; KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 312.

¹⁰⁶⁵ CAMBON, s. 178; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 114.

¹⁰⁶⁶ CAMBON, s. 178.

myšlenku nezávislosti Siamu, který měl podle jejich představ mezi državami obou států působit jako nárazníkový stát. Francouzské čluny zahájily i navzdory přítomným britským plavidlům blokádu ústí řeky Bangkok, která trvala devět dní. Tato blokáda ohrožovala britský obchod v oblasti. Poté přistoupili Siamci na radu Británie na dohodu s Francií. Podpisem smlouvy z 3. srpna 1893 získali Francouzi kromě značného odškodnění jako svou sféru vlivu území východně od řeky Mekong (území dnešního Laosu) a na západ od této řeky bylo vytvořeno nárazníkové pásmo, které tvořila demilitarizovaná zóna v šíři 25 kilometrů.¹⁰⁶⁷ Francouzské nároky v oblasti horního Mekongu však zůstávaly i nadále třecí plochou mezi oběma zeměmi. Francouzi se domnívali, že bude možné využít toku horního Mekongu k průniku do Číny, což se později ukázalo být nerealizovatelné, protože řeka byla v této oblasti nesplavná.

Na opačné straně světa představovaly další, již letitý problém francouzské nároky u pobřeží Nového Foundlandu (*Terre Neuve*). Historie sporů sahala až k roku 1713, k Utrechtské smlouvě, která ostrov s konečnou platností přiřkla Velké Británii. Francouzští osadníci ze Saint Pierre et Miquelonu a především ti z malého ostrůvku *Île aux Chiens*, jenž byl součástí souostroví, měli právo lovit tresky v západní oblasti zvané *French shore*.¹⁰⁶⁸ Parlament Nového Foundlandu však uzákonil, že je zakázáno prodávat Francouzům určitý druh návnad, který byl pro lov tresek nezbytný. Francouzi si však poradili, a během svého pobytu na moři byli schopni lovit tresky s pomocí měkkýše surmovky. Jako odvetné opatření pak roku 1893 zavedla Rada Saint Pierre et Miquelonu poplatek pro všechny rybáře, kteří chtěli lovit v oblasti *French shore*. Aféra se dále komplikovala, ani jedna strana nechtěla ustoupit.¹⁰⁶⁹

Ukazovalo se, že ani existující kondominium nad souostrovím Nových Hebrid v Oceánii není rovněž šťastným řešením. Francouzské nároky v Číně, zejména v povodí řeky Jang-c', představovaly rovněž oblast, kde se britské a francouzské nároky střetávaly.¹⁰⁷⁰ Zcela zásadní význam na cestě k vzájemnému britsko-francouzskému konsensu však představovaly britské a francouzské zájmy ve strategicky významném Maroku a Egyptě.¹⁰⁷¹ Pokud jde o Maroko, Francie měla eminentní zájem zasadit tuto

¹⁰⁶⁷ BRAILEY, N. J., *Anglo-French Rivalry over Siam and the Treaties of April 1904*. In: CHASSAIGNE, P.; DOCKRILL, M. (Eds.), *Anglo-French Relations, 1898–1998. From Fashoda to Jospin*, New York 2002, s. 57.

¹⁰⁶⁸ GEOFFROY, Christine, *Les Coulisses de l'Entente Cordiale*, Paris 2004, s. 245.

¹⁰⁶⁹ Tamtéž, s. 246.

¹⁰⁷⁰ CAMBON, s. 186.

¹⁰⁷¹ KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 312.

oblast „do pomyslné skládačky“ svého severoafrického impéria.¹⁰⁷² Zatímco si smlouvou s Itálií z roku 1902 zajistila její neutralitu, smlouvou z listopadu 1902 se Španělskem došlo k faktickému rozdělení Maroka mezi obě země.¹⁰⁷³ Britové měli v této strategicky významné zemi především obchodní zájmy.¹⁰⁷⁴ Egypt představoval pro obě země třetí plochu již od roku 1882; od této doby Francie uplatňovala politiku stálých obtíží, jejímž prostřednictvím se snažila Britům jejich pozici v Egyptě co nejvíce znepříjemnit.

Kvůli shora uvedeným skutečnostem upozorňoval francouzský velvyslanec v Londýně až do roku 1900 opakovaně ve svých depeších ministra zahraničí Delcassého na hrozbu, že dojde „vypuknutí britsko-francouzského konfliktu,“ a varoval zejména před „zhoubným vlivem imperialistů“ a Josepha Chamberlaina.¹⁰⁷⁵ Přestože francouzský ministr zahraničí ještě na jaře roku 1899 věřil, že s výjimkou egyptské otázky je možné dospět ve všech ostatních sporných bodech k britsko-francouzskému konsensu, zůstaly rozhovory mezi ním a Salisburyem v létě 1899 na mrtvém bodě. Již v srpnu téhož roku se Delcassé zmínil před britským velvyslancem Monsonem, že „je nemožné udržet vztahy s Británií na přátelské úrovni“. ¹⁰⁷⁶ V červenci 1900 pak dokonce francouzský generální štáb vypracoval plán francouzsko-ruské spolupráce pro případ války s Velkou Británií.¹⁰⁷⁷ Pokud by Británie napadla Francii, ruská armáda se měla přesunout k hranicím Indie. V případě britského útoku na Rusko měla Francie soustředit 150 000 mužů na pobřeží kanálu La Manche.¹⁰⁷⁸

Během búrské války, k jejímuž rozpoutání došlo v říjnu 1899, byl francouzský tisk, stejně tak jako periodika, která vycházela jinde na kontinentě, velmi silně protibritsky zaměřený.¹⁰⁷⁹ Francouzské noviny psaly o Londýnu jako o „odvěkém nepříteli“, zatímco na druhé straně průlivu La Manche odmítal britský tisk ostentativně opustit téma Dreyfusovy aféry.¹⁰⁸⁰ Podle Christophera Andrewa byly projevy vzájemného nepřátelství po vypuknutí búrských válek mnohem prudší, než projevy

¹⁰⁷² TAYLOR, *The Struggle for Mastery in Europe*, s. 405.

¹⁰⁷³ KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 312.

¹⁰⁷⁴ TAYLOR, *The Struggle for Mastery in Europe*, s. 404.

¹⁰⁷⁵ GRENVILLE, s. 428.

¹⁰⁷⁶ ANDREW, *France and the Making ...*, s. 94.

¹⁰⁷⁷ ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 115; GUILLEN, P., *The Entente of 1904 as a Colonial Settlement*. In: GIFFORD, P., LOUIS, W. R. (Eds.), *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*, London 1971, s. 334.

¹⁰⁷⁸ GUILLEN, s. 334.

¹⁰⁷⁹ CAMBON, s. 190.

¹⁰⁸⁰ MATHEWS, J. J., *Egypt and the Formation of the Anglo-French Entente of 1904*, London 1939, s. 16; GUILLEN, s. 334.

antagonismu během samotné Fašodské krize.¹⁰⁸¹ V Paříži panovaly obavy, že Britové mají v úmyslu vojensky vystoupit proti Francii ještě předtím, než dojde ve válce s Búry k rozhodujícímu britskému vítězství. Toto jim mělo umožnit zničit rostoucí francouzské loďstvo ještě předtím, než jeho velikost začne pro Británii představovat skutečnou konkurenci.¹⁰⁸² Ministr zahraničí Delcassé tyto obavy otevřeně vyjádřil v prosinci 1899 v rozhovoru pro ruský deník *Rossija* a tento rozhovor otiskly 16. prosince 1899 také noviny v Paříži.¹⁰⁸³ Nedlouho po propuknutí války započaly z ruského podnětu diskuse o možném zformování kontinentální koalice, která by byla namířena proti Británii. Ruští politici představitelé podnikli na podzim 1899 cestu po evropských metropolích. Podle některých historiků stál v pozadí tohoto podniku francouzský ministr zahraničí Delcassé, který viděl v koalici možnost znovuotevřít egyptskou otázku, nicméně tato teze se zdá být nepřesná.¹⁰⁸⁴ Delcassé by zřejmě uvítal, pokud by mohlo dojít k opětovnému otevření egyptské otázky, byl si však dobře vědom, že francouzská Třetí republika se ještě nevzpamatovala z diplomatické prohry ve Fašodě a že tedy není v jejích možnostech aktivně vystoupit proti Britům.¹⁰⁸⁵ Podle Veniera měl Delcassé naopak na ruského spojence umírnující vliv.¹⁰⁸⁶ Říjnová návštěva hraběte Muravjova v Paříži umožnila oběma státníkům diskutovat o možné diplomatické intervenci velmocí, do níž mělo být zainteresováno i Německo. Během následného listopadového pobytu v Berlíně se ruský zástupce k žádnému návrhu neodhodlal. Jeho pobyt v německé metropoli skončil předčasně, když vešlo ve známost, že Velká Británie s Německem uzavřela smlouvu o rozdělení sfér vlivu na ostrovech Samoa. Tento „políček“ do tváře ruského diplomata vzájemným vztahům rozhodně neprospěl.¹⁰⁸⁷ Pokud jde o jednání na francouzsko-německé straně, německý ministr zahraničí hrabě Bernhard Bülow sice po propuknutí búrské války naznačil francouzskému velvyslanci markýzi de Noailles, že je Německo nakloněno spolupráci s Francií, zejména proto, že obě velmoci mají „podobné zájmy ... v mimoevropských otázkách“, nicméně k žádnému dalšímu posunu nakonec nedošlo. Berlín rázně odmítl ruskou snahu o vytvoření kontinentální aliance namířené proti Velké Británii a možnou spolupráci s Paříží podmínil formálním uznáním Alsaska a Lotrinska jako nedílné součásti

¹⁰⁸¹ ANDREW, *France and the Making ...*, s. 94.

¹⁰⁸² Tamtéž, s. 93–94.

¹⁰⁸³ ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 117–118.

¹⁰⁸⁴ Srv. VENIER, s. 46; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 158–162.

¹⁰⁸⁵ VENIER, s. 46.

¹⁰⁸⁶ Tamtéž, s. 51.

¹⁰⁸⁷ Tamtéž, s. 48.

německého území.¹⁰⁸⁸ Sám Muravjov během svého pobytu v Berlíně prohlásil, že hlavním cílem Francie je v současné době „vlastní vnitřní konsolidace,“ a na adresu možné německo-francouzské spolupráce se dokonce vyjádřil ve smyslu, že „Delcassé je maniak, pro kterého je vše podřízeno myšlence odvety. Vidí před sebou pouze Štrasburk, aniž by se zamyslel nad nadřazenými zájmy Evropy“.¹⁰⁸⁹ Postoj Německa charakterizoval William L. Langer následujícími slovy: „Němci si mohli dovolit vést politiku [udržování] dvou železek v ohni ... flirtovali s Ruskem a s Francií, ale současně se pokoušeli spolupracovat s Británií.“¹⁰⁹⁰

Mezi zastánce spojení mezi Paříží a Berlínem patřili Paul Déroulède, Charles Maurras, Paul Cassagnac a Henri Rochefort a dále také někteří představitelé z řad francouzské armády. Tito, v čele s Maurrasem, byli přesvědčeni, že v pozadí celé Dreyfusovy aféry stály britské peníze a že aféra byla účelovým skandálem, jehož jediným cílem byl britský pokus oslabit Francii.¹⁰⁹¹ Cassagnac se dokonce dal slyšet, že Británie vždy „nepřitelem byla, je jím i dnes a bude jím navždy“.¹⁰⁹² Hlavním zastáncem aliance mezi Německem a Francií byl však v této i pozdější době Maurice Rouvier, který později stanul v čele francouzské vlády.¹⁰⁹³ Ve prospěch francouzsko-německého spojení se přikláněl rovněž umírněný francouzský tisk. Novinář Paul Fauchille v této souvislosti dokonce napsal, že by se „kontinent měl ekonomicky a politicky sjednotit za účelem zastavit Británii“.¹⁰⁹⁴ Ministr zahraničí Delcassé si byl vědom, že ačkoliv je možné připustit mezi Berlínem a Paříží omezenou spolupráci, úzké spojení nepřicházelo v úvahu.¹⁰⁹⁵ Vzhledem ke skutečnosti, že Paříž se nikdy nesmířila se ztrátou Alsaska a Lotrinska, byla otázka možného francouzsko-německého sblížení předem odsouzena k nezdaru.¹⁰⁹⁶ Podle Pierra Guillena však Delcassé mezi oběma tábory až do roku 1902 váhal.¹⁰⁹⁷

Oproti příznivcům francouzsko-německé dohody našla v Paříži své příznivce také myšlenka britsko-francouzského konsensu, potažmo dokonce spojení. Mezi ně

¹⁰⁸⁸ TRUSCHEL, L. W., The International Impact of the Boer War. In: *History*, 30, 2002, 2, s. 78.

¹⁰⁸⁹ VENIER, s. 48.

¹⁰⁹⁰ LANGER, The Diplomacy of Imperialism ..., s. 793.

¹⁰⁹¹ Tamtéž, s. 566.

¹⁰⁹² Tamtéž.

¹⁰⁹³ GÉRAUD, A., Rise and Fall of the Anglo-French Entente. In: *Foreign Affairs*, Vol. 32, 1954, No. 3, s. 374.

¹⁰⁹⁴ LANGER, The Diplomacy of Imperialism ..., s. 567.

¹⁰⁹⁵ ROLO, s. 82.

¹⁰⁹⁶ CROUZET, F., L'Entente cordiale. Réalités et mythes d'un siècle de relations franco-britanniques. In: *Études Anglaises*, Tome 57, 2007, Num. 3, s. 311.

¹⁰⁹⁷ GUILLEN, s. 334.

patřil zakladatel Společnosti pro Srdečnou dohodu (*Entente Cordiale Society*)¹⁰⁹⁸ z dubna roku 1897, někdejší guvernér francouzské Indočíny a ministr námořnictví ve vládě Waldeck-Rousseaua, Jean Marie de Lanessan.¹⁰⁹⁹ Otevřenou podporu této myšlenky vyjadřoval rovněž hrabě Chaudordy, zřejmě nejhorlivější zastánce tohoto kurzu, a dále také francouzský poslanec Denys Cochin. Britsko-francouzskému spojení byli příznivě nakloněni také někdejší francouzský *chargé d'affaires* v Londýně a známý anglofil, diplomat Paul D'Estournelles de Constant spolu s bývalým ministerským předsedou Alexandrem Ribotem, kteří se v lednu 1899 během debaty ve francouzské poslanecké sněmovně postavili otevřeně na stranu zastánců *entente*.¹¹⁰⁰

Naproti tomu v Londýně byli někteří političtí představitelé koncem roku 1898 nakloněni spíše myšlenky možného přátelství s Berlínem. Zejména Joseph Chamberlain tuto myšlenku podporoval již od počátku roku 1898. K okruhu jeho stoupenců se řadili rovněž britský velvyslanec v Berlíně Franc Lascelles, dále George Goschen, lord George Hamilton, Francis Percy Drummond Chaplin a William Palmer, hrabě Selborne.¹¹⁰¹ Ministerský předseda Salisbury, který nebyl schopen se vůči Chamberlainovu kurzu ostře vymezit, navrhl královně Viktorii, aby byl do britské metropole pozván její vnuk, německý císař Vilém II. Lord Salisbury, který byl přesvědčen, že ve vztahu mezi Francií a Británií lze doufat nanejvýše „v atmosféru vzájemné apatické tolerance“, v této souvislosti poznamenal: „Postoj Francie činí žádoucím, aby svět uvěřil v porozumění mezi Německem a Británií.“¹¹⁰² Joseph Chamberlain se následně ve svém projevu ve Wakefieldu z 8. prosince 1898 nechal slyšet, že Británie má zájem o spolupráci s Německem, jejímž cílem bude obrana společných zájmů. Německý tisk tento projev vřele kvitoval.¹¹⁰³ Návštěva německého císaře Viléma II. v Británii se uskutečnila na sklonku listopadu 1899,¹¹⁰⁴ a navzdory

¹⁰⁹⁸ Obdobná společnost byla založena již roku 1895 v Londýně majorem Roperem Parkingtonem pod názvem *Entente Cordiale Association*. Jejím cílem bylo zajistit lepší vztahy mezi oběma zeměmi prostřednictvím organizování nejrůznějších veřejných setkání a konferencí a vydáváním příslušné literatury. K této společnosti se později přidalo zhruba 12 členů Dolní sněmovny. Iniciativa v obou zemích brzy utichla, a to vzhledem k nedostatku zájmu a podpory. MATHEWS, s. 47.

¹⁰⁹⁹ MICHEL, Fachoda, s. 205.

¹¹⁰⁰ LANGER, *The Diplomacy of Imperialism* ..., s. 566; SANDERSON, *England, Europe* ..., s. 376.

¹¹⁰¹ GRENVILLE, s. 173.

¹¹⁰² Srv. ANDREW, *Théophile Delcassé*..., s. 116; GRENVILLE, s. 173; LANGER, *The Diplomacy of Imperialism* ..., s. 568.

¹¹⁰³ Podrobněji k Chamberlainovým snahám o sblížení s Německem viz GRENVILLE, s. 162–176.

¹¹⁰⁴ Císař Vilém II. setrval v Británii celkem 8 dní, od 20. listopadu do 28. listopadu 1899. Po pětidenní návštěvě královny Viktorie ve Windsoru strávil zbylé dny v Sandringhamu. Telegram francouzského *chargé d'affaires* v Berlíně Boutirona francouzskému ministru zahraničí Delcassému, Berlín, 19. srpna 1899. In: DDF, Série I, Tome XV, Paris 1959, No. 257, poznámka pod čarou, s. 442.

úsilí německého tisku prezentovat cestu jako čistě soukromou záležitost byla tato vnímána na jedné straně Brity jako známka lepších se britsko-německých vztahů, na druhé straně na ni Francouzi nahlíželi s obavami.¹¹⁰⁵ Skutečnost, že evropský tisk vystupoval vůči Británii v souvislosti s probíhající búrskou válkou nepřátelsky, význam návštěvy německého císaře v britské metropoli ještě podtrhla.¹¹⁰⁶ Během svého pobytu v Británii se německý monarcha setkal s lordem Balfourem, který zastupoval ve funkci ministra zahraničí nepřítomného markýze Salisburyho, jehož od státnických povinností odvedla smrt jeho ženy. Vilém II. se rovněž poprvé osobně setkal s Josephem Chamberlainem, který díky této schůzce dospěl k závěru, že vyhlídky na případnou britsko-německou alianci jsou na místě.¹¹⁰⁷ Chamberlain dokonce během setkání s německým panovníkem poukazoval na možnost sjednání zvláštní dohody, která by zajistila britsko-německou spolupráci v oblastech Malé Asie a Maroka.¹¹⁰⁸ Dne 30. listopadu, pouhý den po císařově odjezdu z Británie, si Chamberlain v projevu v Leicesteru stěžoval na francouzský tisk a současně prohlásil, že německé a britské zájmy v jižní Africe se shodují. Britský ministr kolonií nadšeně hovořil o slibné budoucnosti britsko-německých vztahů, které sám označil jako alianci. Není proto překvapivé, že protest francouzského velvyslance Paula Cambona u stálého státního podsekretáře *Foreign Office* Thomase Sandersona na sebe nenechal dlouho čekat.¹¹⁰⁹ Přestože se Sanderson od Chamberlainova projevu jménem *Foreign Office* distancoval, Francie byla rozhořčená.¹¹¹⁰

Jedním ze způsobů, které Paříž využila ke kompenzaci vlastního protibritsky naladěného citění, byla podpora egyptského nacionálního hnutí. K aktivizaci tohoto hnutí došlo v 90. letech 19. století, přičemž je reprezentovaly dva hlavní proudy, islámští reformisté a syrští imigranti. Významnou roli při jeho aktivizaci sehrál tisk, který v Egyptě v době britské okupace dosáhl značného rozmachu. Protibritská opozice hledala oporu u sultána Abdülhamida II. a také ve Francii.¹¹¹¹ Vůdce egyptské opozice,

¹¹⁰⁵ Depeše Cambona Delcassému, Londýn, 21. listopadu 1899. In: DDF, Série I, Tome XVI, Paris 1959, No. 5, s. 10; ROLO, s. 104.

¹¹⁰⁶ ROLO, s. 104.

¹¹⁰⁷ Depeše Cambona Delcassému, Londýn, 1. prosince 1899. In: DDF, Série I, Tome XVI, Paris 1959, No. 17, s. 30.

¹¹⁰⁸ ROLO, s. 104.

¹¹⁰⁹ Srv. Depeše Cambona Delcassému, Londýn, 1. prosince 1899. In: DDF, Série I, Tome XVI, Paris 1959, No. 16, s. 26–27; ROLO, s. 104.

¹¹¹⁰ ROLO, s. 104.

¹¹¹¹ GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 333–334.

Mustafa Kamil Paša,¹¹¹² který byl představitelem radikální egyptské muslimské vlastenecké inteligence, si okamžitě získal neoficiální podporu Paříže, která jej podporovala i finančně. Francouzi totiž doufali, že aktivizace egyptského nacionálního hnutí přemění britskou pozici v Egyptě v neudržitelnou, čímž přispěje k odchodu Britů ze země. Francouzský tisk oslavoval Kamila Pašu jako hrdinu.¹¹¹³ Francouzský generální konzul v Egyptě Georges Cogordan byl však tímto stavem znepokojen, a proto 20. prosince 1899 upozornil ministra zahraničí Delcassého na rostoucí sílu egyptského nacionalismu a zároveň varoval před nebezpečím, které by hrozilo Francii v případě, že by se pokoušela nacionálního hnutí v Egyptě využít k ohrožení britského vlivu v zemi.¹¹¹⁴ Mustafa Kamil Paša zastupoval podle francouzského generálního konzula v Egyptě odnož islámského nacionalismu, která vystupovala nepřátelsky proti veškerému evropskému vlivu v Egyptě. Vzhledem k tomu, že hnutí Mustafy Kamila se v rámci svých propagandistických aktivit nepřátelsky vymezilo proti pronikání Evropanů obecně, byli Francouzi s ohledem na ochranu vlastních pozic v muslimském Tunisku nuceni svou finanční podporu egyptskému nacionalismu stáhnout.¹¹¹⁵

Třebaže s jeho aktivitami nesouhlasil ani egyptský chedív Abbás II., který na sebe nechtěl obrátit hněv britské okupační správy, podnikl Mustafa Kamil na jaře 1897 cestu do Evropy, aby zde agitoval ve prospěch egyptské otázky. V lednu a v dubnu 1897 navštívil Berlín, kde se pokoušel získat na svou stranu kromě německých politiků také podporu veřejnosti, a proto v novinovém interview horlivě loboval za egyptskou otázku.¹¹¹⁶ Německo však zůstalo vůči jeho aktivitám imunní, neboť nemělo v úmyslu vystupovat prostřednictvím podpory nacionálního hnutí proti britským zájmům v Egyptě.¹¹¹⁷

Francouzský ministr zahraničí mezitím již usiloval o zmírnění vzájemného britsko-francouzského napětí. Jeho úsilí bylo poněkud zmařeno v počátečních měsících

¹¹¹² Mustafa Kamil Paša (1874–1908) pocházel z Káhiry z rodiny armádního inženýra. Po studiích práv podnikal od roku 1864 cesty do Evropy, kde během studia ve Francii uvěřil v možnost francouzské pomoci v boji proti stávající britské okupaci Egypta. Roku 1895 mu bylo dokonce umožněno promluvit ve francouzském parlamentu. Publikoval články rovněž ve vídeňském tisku. Po roce 1898 jeho důvěra k Francii značně utrpěla, z tohoto důvodu začal podporovat panislamismus sultána Abdülhamida II. a myšlenku arabské jednoty. Roku 1900 založil periodikum *Al-Liwá*, na jehož stránkách otevřeně brojil proti evropskému kolonialismu. Viz GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 335.

¹¹¹³ RAGATZ, s. 138; GOMBÁR, Moderní dějiny ..., s. 334–335.

¹¹¹⁴ ROLO, s. 105.

¹¹¹⁵ RAGATZ, s. 138.

¹¹¹⁶ HAMED, A. R., Germany and the Egyptian Nationalist Movement 1882–1918. In: *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 28, 1988, No. 1, s. 12.

¹¹¹⁷ Tamtéž.

roku 1900, kdy francouzský karikaturista Charles Lucien Léandre urazil královnu Viktorii, když zobrazil ministra kolonií Chamberlaina schovávajícího se za sukně britské panovnice. Skutečnost, že Léandre obdržel z rukou ministra kultury dokonce Řád čestné legie, byla na druhé straně kanálu La Manche interpretována jako úmyslná urážka Jejího Veličenstva a tuto tezi vehementně podporoval i britský tisk. Královna dokonce naléhala, aby byl britský velvyslanec Monson odvolán z Paříže; velvyslanec sice Paříž skutečně opustil, ale přesunul se pouze do Cannes. Královna na protest proti incidentu odstranila z programu svou tradiční každoroční cestu do Francie a na místo toho si ke svému jarnímu odpočinku vybrala Itálii.¹¹¹⁸

Kromě probíhající búrské války museli Britové čelit dalším obtížím také na severu Afriky v samotném Egyptě, kde se v počátečních měsících roku 1900 rozvinula velmi vážná krize. Lorda Kitchenera nahradil na sklonku prosince 1899 ve funkci vrchního velitele egyptské armády Reginald Wingate, který předtím působil v čele egyptské vojenské zpravodajské služby.¹¹¹⁹ Dne 3. února 1900 se v důsledku opakovaných zpráv o nespokojenosti egyptského obyvatelstva s britským působením v zemi objevily ve francouzském tisku zprávy o povstání, které propuklo v egyptských armádních jednotkách.¹¹²⁰ Tento incident, který později upadl téměř v zapomnění, dal Britům pádný důvod k obavám. Francouzi britské obtíže v Egyptě nepodceňovali, například generál Brugère si do svého deníku v této souvislosti poznamenal: „Říká [Waldeck-Rousseau], že revolta egyptských vojáků je závažná a že Britové mohou v tomto ohledu narazit na značné obtíže.“¹¹²¹ Ministr zahraničí Delcassé si velmi přál využít stávajících britských obtíží v Egyptě ve francouzský prospěch.

Na přelomu století se ve francouzském koloniálním hnutí odehrály značné změny, v jejichž důsledku se do popředí dostala skupina zaštiťující francouzské obchodní a průmyslové zájmy. Nositelkou těchto tradic se stala Francouzská koloniální unie (dále jen Unie), pod jejímž vlivem ustoupila otázka egyptské křivdy do pozadí. Příznivci Unie zastávali názor, že francouzské impérium dosáhlo dostatečného rozsahu a že je nyní potřeba zajistit, aby ze všech dobytých území byl vytěžen patřičný zisk.¹¹²² Kapitán Marchand se o Unii vyjádřil jako o „kolonialistech [...] kteří zradili pravý úděl

¹¹¹⁸ ROLO, s. 106.

¹¹¹⁹ DALY, M. W., The Egyptian Army Mutiny at Omdurman January – February 1900. In: Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies), Vol. 8, 1981, No. 1, s. 5.

¹¹²⁰ Podrobněji tamtéž s. 3–12.

¹¹²¹ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 166.

¹¹²² SANDERSON, England, Europe ..., s. 375.

francouzského kolonialismu a využívají jej jako výmluvu pro své bankety, proslovy a přednášky“.¹¹²³ Eugène Etienne s Uníí velmi úzce spolupracoval již od jejího založení jako vůdce vlivné parlamentní koloniální skupiny. Roku 1901, kdy Etienne založil Výbor pro francouzskou Asii (*Comité de l'Asie française*), se již nacházel pod značným vlivem Unie, o čemž svědčí také skutečnost, že dostával od francouzských průmyslníků a bankéřů štědré finanční příspěvky. Když Etienne o tři roky později založil Výbor pro Maroko (*Comité du Maroc*), finanční podpora francouzských bankéřů ještě vzrostla. Lze se značnou mírou jistoty usuzovat, že pokud jde o Egypt a údolí Nilu, Etienne již roku 1898 sdílel názory svých kapitalistických přátel z Unie, a proto když 4. listopadu 1898 přebíral úkol hájit francouzskou evakuaci Fašody, učinil tak na setkání, jehož hlavním sponzorem byla právě Unie. Zde během svého projevu zdůraznil, že „není třeba riskovat naše zájmy pro jednu záležitost, kterou můžeme odložit na později“.¹¹²⁴

Právě Francouzská koloniální unie a Etienne začali na přelomu století obhajovat myšlenku, že Maroko je nepostradatelnou součástí francouzského severoafrického impéria.¹¹²⁵ Etienne v této souvislosti vyslovil názor, že „budoucnost francouzského národa závisí na získání Maroka“.¹¹²⁶ Již v srpnu 1898 otiskl *Bulletin du Comité de l'Afrique française* článek, v němž apeloval na francouzské veřejné mínění, že pouze v Maroku může Paříž najít adekvátní kompenzaci za přenechání Egypta ve prospěch Británie.¹¹²⁷ O dva měsíce později *Bulletin* na svých stránkách deklaroval „připravenost [Francie] uznat britský vliv v Egyptě výměnou za kompenzaci v Maroku“.¹¹²⁸ Vzhledem k tomu, že bylo nepravděpodobné, že by Británie dobrovolně přenechala Francii v Maroku volnou ruku, bylo zapotřebí navázat „taktické spojenectví“ s Berlínem.¹¹²⁹ Zastáncem této myšlenky byl především novinář Robert de Caix, který se později roku 1904 stal sekretářem v Etiennově Výboru pro Maroko. Maroko podle de Caixe představovalo „poslední velkou koloniální šanci, která nám [Francii] zbývá“.¹¹³⁰ Francouzský ministr zahraničí Delcassé si však byl vědom skutečnosti, že Paříž nemůže očekávat jakoukoliv pomoc od Berlína v Maroku či kdekoliv jinde, dokud „slovo Alsasko a Lotrinsko nezmizí ze slovníku francouzských státníků a francouzského

¹¹²³ Tamtéž.

¹¹²⁴ Tamtéž.

¹¹²⁵ Tamtéž, s. 376.

¹¹²⁶ ANDREW, C., KANYA-FORSTNER, A. S., French Business and the French Colonialists. In: *The Historical Journal*, Vol. 19, 1976, No. 4, s. 995.

¹¹²⁷ ANDREW, France and the Making ..., s. 91.

¹¹²⁸ Tamtéž.

¹¹²⁹ SANDERSON, England, Europe ..., s. 376.

¹¹³⁰ Tamtéž.

tisku“.¹¹³¹ Delcassé proto v prosinci 1898 učinil Berlínu neoficiální návrh spojení, které podle Sandersona bylo pouze „taktickým krokem“ s cílem donutit Británii rozmyslet si případnou preventivní válku vůči Francii. Dne 9. prosince 1898 tak Delcassé před Monsonem schválně prohlásil, že „v případě války může Francie počítat s německým spojenectvím“.¹¹³² I de Caix si však byl vědom skutečnosti, že aliance s Berlínem „není ničím víc, než pouhým taktickým krokem směrem k definitivnímu usmíření s Británií, které bude založené na spravedlivém urovnání koloniálních záležitostí“.¹¹³³ Rovněž francouzský ministr zahraničí Delcassé roku 1899 prohlásil, že je jeho přáním, aby došlo k obecnému urovnání vztahů mezi Paříží a Londýnem, které by se později stalo základem stabilního a srdečného přátelství.¹¹³⁴ Podle Pierra Guillena je však obtížné vzhledem k nedostatku pramenných materiálů určit, zda byl francouzský ministr zahraničí nakloněn myšlence britsko-francouzského spojení již od roku 1898. Navzdory shora uvedenému prohlášení z roku 1899 se zdá, že Delcassé až do června 1902 skutečně zůstával nerozhodnutý.¹¹³⁵ Značný vliv na ministerského předsedu měli dva přední členové koloniální skupiny, Eugène Etienne a Paul Bourde,¹¹³⁶ kterého současníci považovali za pravou ruku Théophile Delcassého a za „duši a mozek“ celého parlamentního uskupení, jež bylo známé jako koloniální strana.¹¹³⁷ Mimořádný vliv na Delcassého měl francouzský velvyslanec v Londýně Paul Cambon, neboť mezi oběma muži panovalo dlouholeté přátelství. Od roku 1899 udílel francouzský ambasador svému ministrovi přesná doporučení a rady, a to zejména ve věci marocké otázky v kontextu britsko-francouzských vztahů, kde se názory obou mužů neshodovaly. Delcassé v otázce Maroka podle Cambona „příliš lpěl na zachování *statu quo*“, a z tohoto důvodu jej Cambon od roku 1901 přesvědčoval o tom, že je nutné s Velkou Británií v této věci zahájit rozhovory.¹¹³⁸

Fašodská krize a shora uvedené změny, kterými prošlo francouzské koloniální hnutí, umožnily na počátku nového století, aby Egypt přestal pro obě země představovat onu nepřekonatelnou překážku vzájemného přátelství. Tuto roli nyní převzalo Maroko. V této souvislosti dal Berlín Delcassému v červnu 1901 jasně na srozuměnou, že „cena

¹¹³¹ Srv. LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 568; SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 376.

¹¹³² SANDERSON, *England, Europe ...*, s. 378.

¹¹³³ Tamtéž, s. 377.

¹¹³⁴ Tamtéž, s. 378.

¹¹³⁵ GUILLEN, s. 333.

¹¹³⁶ Paul Bourde byl zřejmě strůjce myšlenky barterové výměny vlivu v Egyptě za vliv v Maroku.

¹¹³⁷ ANDREW, *France and the Making ...*, s. 93.

¹¹³⁸ GEOFFROY, s. 236–237.

za německou podporu v této otázce bude stejně vysoká, jako cena za podporu v otázce horního Nilu roku 1898“.¹¹³⁹ O vymanění se z izolace nyní začali usilovat i britští politikové. V říjnu 1900 zvítězili v britských parlamentních volbách, které vešly do dějin rovněž pod pojmem khaki volby,¹¹⁴⁰ liberální unionisté.¹¹⁴¹ Lord Salisbury přenechal post ministra zahraničí markýzi Lansdownovi.¹¹⁴² Právě tehdy se George Hamilton vyjádřil ve smyslu: „Postupně docházím k názoru, že musíme změnit naši zahraniční politiku a spojit se ... s nějakou další mocností.“¹¹⁴³

V průběhu roku 1901 byly opětovně zahájeny rozhovory mezi Velkou Británií a Německem o uzavření možného spojení.¹¹⁴⁴ Ve stejném údobí naléhal francouzský velvyslanec v Londýně Paul Cambon opakovaně na britského ministra zahraničí Lansdowna, že je nezbytné, aby Francie s Británií dosáhly přátelské dohody v otázkách Maroka a Nového Foundlandu.¹¹⁴⁵ Mezitím však došlo k obratu v britsko-búrské válce, kdy po posledních výrazných úspěších Búrů v lednu a v únoru 1900 v bitvách u Spion Kopu a Vaal Krantzů následovala rozsáhlá britská ofenzíva, v jejímž důsledku Britové 13. března 1900 dobyli Bloemfontein. Dne 24. května 1900 došlo k začlenění Svobodného oranžského státu do Britské říše a o čtyři měsíce později, 1. září 1900, se stal součástí impéria rovněž Transvaal.¹¹⁴⁶ Na sklonku ledna 1901 se uskutečnila další

¹¹³⁹ SANDERSON, England, Europe ..., s. 380.

¹¹⁴⁰ Označení khaki volby vzniklo v souvislosti s barvou nově zavedených armádních uniforem v právě probíhající búrské válce.

¹¹⁴¹ Unionisté je označení pro politiky britské Liberální strany, kteří podporovali v 80. a v 90. letech zachování unie Anglie a Irska. Mezi tyto politiky patřili například Joseph Chamberlain, lord Hartington, markýz Lansdowne či vikomt George Joachim Goschen, kteří později opustili Liberální stranu a po krátkém údobí samostatného působení se přidružili k britské Konzervativní straně.

¹¹⁴² Henry Charles Keith Petty Fitzmaurice, pátý markýz Lansdowne (1845–1927), britský státník, původně člen Liberální strany, který se nakonec stal předákem Unionistů. V letech 1883–1888 zastával post generálního guvernéra Kanady, odkud se posléze přesunul na post indického místokrále, který zastával v letech 1888–1894. V letech 1895–1900, již jako unionista, zastával post ministra války. Od roku 1900 až do roku 1905 byl britským ministrem zahraničí.

¹¹⁴³ WILSON, K. M., The Policy of the Entente. Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904–1914, Cambridge 2009, s. 5.

¹¹⁴⁴ Ve prospěch tohoto spojení jednal na jaře 1901 zejména baron Hermann von Eckardstein, jenž působil v letech 1899–1902 jako první tajemník na německém velvyslanectví v Londýně a který v této době zastupoval nemocného německého velvyslance hraběte Hatzfeldta. V souvislosti s politikou na Dálném východě navrhoval baron Eckardstein lordu Lansdownovi v březnu 1901 uzavření obranné aliance, namířené proti Francii a Rusku. Do této aliance měly přistoupit rovněž Itálie a Rakousko. Eckardstein se v období mezi dubnem a květnem dokonce pokusil přimět japonského vyslance Tadasu Hajašiho, aby přesvědčil britského ministra zahraničí Lansdowna o výhodnosti spojení mezi Velkou Británií, Německem a Japonskem. Když se do Londýna vrátil nemocný velvyslanec hrabě Hatzfeldt, ukázalo se, že Eckardstein nejednal v souladu s oficiálními instrukcemi Zahraničního úřadu, nýbrž na svou vlastní pěst. Srv. telegram markýze Lansdowna Franku Lascellesovi, Foreign Office, 24. května 1901. In: BD, 2, No. 83, s. 65; ROLO, s. 116–117; KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 299.

¹¹⁴⁵ GUILLEN, s. 334.

¹¹⁴⁶ DOISE, J.; VAISSE, M., Politique étrangère de la France. Diplomatie et outil militaire 1871–1991, Paris 1992, s. 150.

návštěva německého císaře ve Velké Británii, tentokrát však bylo hlavním důvodem úmrtí královny Viktorie, k němuž došlo 22. ledna 1901 v královské letní rezidenci Osborne House na ostrově Wight.¹¹⁴⁷ Otěže vlády převzal její syn, Eduard VII.¹¹⁴⁸ Nový britský monarcha neměl o svém německém synovci, jehož matkou byla Eduardova sestra Viktorie, zrovna nejlepší mínění, třebaže jej britský tisk označil jako „pravého přítele ve chvíli potřeby“.¹¹⁴⁹ I britští političtí představitelé byli nyní znepokojeni námořními ambicemi Německého císařství, které 14. června 1900 představilo nový program na rozšíření své námořní flotily. Na sklonku října 1901 pronesl Joseph Chamberlain v Edinburghu velmi energický projev, jehož prostřednictvím se ohradil proti kritice britského způsobu vedení války v jižní Africe. Když Chamberlain hovořil o chování britských vojáků v rámci britsko-búrského konfliktu, neodpustil si poznámku, že na rozdíl od chování vítězů prusko-francouzské války z roku 1870 nebylo toto chování barbarské a kruté.¹¹⁵⁰ Důsledkem tohoto projevu byla vlna protibritských vystoupení v Německu. Němci hovořili o „loupežných nájezdech Britů v jižní Africe, jejichž jediným cílem je zlato Transvaalu“.¹¹⁵¹ Chamberlain ve svém dalším projevu z Birminghamu z ledna 1901 hovořil o tom, že „Británie udělá nejlépe, pokud se bude spoléhat sama na sebe“.¹¹⁵² O čtyři dny později nazval jeden německý poslanec Chamberlaina „nejproklatějším darebákem na boží zemi“ a britskou armádu označil za „tlupu zlodějů a lupičů“.¹¹⁵³ Dne 9. listopadu 1901 vydal Francis Bertie, toho času britský asistent stálého státního podsekretáře na *Foreign Office*, memorandum, jehož prostřednictvím se stavěl proti jakékoliv alianci s Německem. Bertie byl silně ovlivněn Williamem Palmerem, hrabětem Selbornem, který zastával od 1. listopadu 1900 post prvního lorda admirality. Sir Francis byl horlivým obhájcem myšlenky britsko-japonského spojení a ve svých memorandech z června a července 1901 předložil argumenty pro uzavření této aliance.¹¹⁵⁴ Téhož roku opustil post německého

¹¹⁴⁷ CAMBON, s. 197; ROLO, s. 115.

¹¹⁴⁸ Jeho nejbližšími přáteli byli Reginald Baliol Brett, druhý vikomt Esher (1852–1930), který se stal královým neoficiálním poradcem a jenž vystupoval jako prostředník mezi králem s vládou; a Ernest Cassel (1852–1921), který vybudoval vlivné finanční impérium a stál v čele finančního konsorcia, jež odkoupilo v Egyptě území *Daira*. Cassel vystupoval od roku 1897 jako finanční poradce budoucího krále, tehdy ještě prince z Walesu a byl pravděpodobně jeho nejbližším přítelem. Viz ROLO, s. 160.

¹¹⁴⁹ DOISE; VAISSE, s. 150–151; ROLO, s. 115; 158–159.

¹¹⁵⁰ Srv. ROLO, s. 118; telegram Cambona Delcassému, Londýn, 10. ledna 1902. In: DDF, Série II, Tome II, Paris 1931, No. 20, s. 21.

¹¹⁵¹ KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 305.

¹¹⁵² Tamtéž.

¹¹⁵³ Tamtéž, s. 306.

¹¹⁵⁴ OTTE, *The Foreign Office Mind*, s. 270.

velvyslance v Londýně hrabě Paul von Hatzfeldt, jehož nahradil hrabě Paul Metternich. Nový německý velvyslanec ve svém rozhovoru s Lansdownem z 19. prosince 1901 udělal definitivní tečku za britsko-německými rozhovory.¹¹⁵⁵ V jejich důsledku Britové na konci prosince přerušili komplikovaná jednání o britsko-německé alianci a o měsíc později, 30. ledna 1902 podepsali spojeneckou smlouvu s Japonskem.¹¹⁵⁶

Během téhož měsíce došlo ve francouzské poslanecké sněmovně k hodnocení francouzské zahraniční politiky. Převažovala zde zřetelná kritika, že Francie měla v údobí búrské války zastávat mnohem energičtější a rozhodnější postoj.¹¹⁵⁷ Dne 16. února 1902, pouhé dva dny poté, co byla oznámena existence britsko-japonské smlouvy, navrhl ruský ministr zahraničí, hrabě Vladimír Nikolajevič Lamsdorff francouzskému velvyslanci v Petrohradě podpis obdobné francouzsko-ruské deklarace, v jejímž důsledku by byl protifrancouzský a protiruský osten britsko-japonské smlouvy obroušen. Dne 23. února byl první projekt smlouvy načrtnut a o necelý měsíc později, 20. března 1902, byla francouzsko-ruská deklarace skutečně podepsána.¹¹⁵⁸ Obě velmoci uvedly, že cílem jejich politiky v Koreji a v Číně je zachování nezávislosti těchto dvou zemí a zároveň prohlásily, že je nutné, aby obě země zůstaly nadále otevřené průmyslovým a obchodním zájmům ostatních zemí.¹¹⁵⁹

Rok 1902 vnesl do vzájemných vztahů mezi Londýnem a Paříží zásadní obrat. Dne 31. května 1902 byl podepsán mír mezi Velkou Británií a jihoafrickými republikami ve Vereenigingu, jehož prostřednictvím uznali Búrové britskou svrchovanost.¹¹⁶⁰ Dne 27. června 1902 se měla konat slavnostní korunovace britského královského páru, kvůli níž byl do Londýna vyslán zvláštní zmocněnec francouzské vlády, admirál Gervais. Slavnost však musela být odložena na 10. srpna 1902 kvůli operaci britského panovníka. Tentokrát však byl slavnostní obřad zredukován na minimum, které vyžadoval královský protokol, a z tohoto důvodu zastupoval francouzskou vládu „pouze“ velvyslanec Paul Cambon.¹¹⁶¹ V této době byl již francouzský velvyslanec s definitivní platností přesvědčen o tom, že řešení vzájemných

¹¹⁵⁵ KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 304.

¹¹⁵⁶ DOISE; VAÏSSE, s. 150–151.

¹¹⁵⁷ MATHEWS, s. 31.

¹¹⁵⁸ OTTE, *The Foreign Office Mind*, s. 271; telegram Cambona Delcassému, Londýn, 12. února 1902. In: DDF, Série II, Tome II, Paris 1931, No. 81, s. 88; telegram francouzského velvyslance v Petrohradě hraběte de Montebella Delcassému, Petrohrad, 14. února 1902. Tamtéž, No. 86, s. 99.

¹¹⁵⁹ Francouzsko-ruská deklarace, Paříž, 20. března 1902. Tamtéž, No. 145, s. 177.

¹¹⁶⁰ CAMBON, s. 203.

¹¹⁶¹ CAMBON, s. 203; ROLO, s. 118.

britsko-francouzských potíží tkví ve „výměně“ Maroka za Egypt, která by spočívala v oboustranném uznání zájmů a sfér vlivu jednotlivých států v těchto oblastech.¹¹⁶²

Pokud jde o Maroko, zde bylo evropským mocnostem přiznáno rovné právo pro získávání koncesí a privilegií konvencí z roku 1880, kterou podepsalo celkem 14 států. V jejím důsledku došlo rovněž k mimořádnému rozvoji zahraničního obchodu země, v jehož čele stály až do 90. let 19. století právě Francie a Velká Británie. Když roku 1894 stanul v čele země teprve čtrnáctiletý sultán Mawláj Ab dal-Azíz, vyprofiloval se jako skutečný vládce jeho regent, velkovezír Ba Ahmad, který zemi řídil až do roku 1900. Během vlády sultána Ab dal-Azíze přicházeli do Maroka evropští poradci, kteří se měli pokusit o modernizaci země. Pro Velkou Británii představovala tato politika ideální příležitost, jak rozšířit v oblasti svůj vliv, a proto do země proudili britští finanční a techničtí experti, jejichž úkolem bylo zvětšit britský vliv na úkor vlivu francouzského. Velmi významnou osobností se stal britský důstojník Harry MacLean, který se postupně vypracoval z obyčejného vojenského instruktora až na post sultánova osobního rádce.¹¹⁶³ Další důležitou osobností tohoto údobí byl britský vyslanec v Tangeru, sir Arthur Nicolson, který razil názor, že Británie musí v Maroku buď prosadit reformy, na jejichž provedení bude dohlížet, nebo musí počítat s tím, že se jej bude muset vzdát ve prospěch Francie.¹¹⁶⁴ Po smrti regenta Ba Ahmada roku 1900 nastal v Maroku chaos. V prosinci 1902 se objevila informace, že marocký sultán byl poražen skupinou povstalců.¹¹⁶⁵ V zemi převládla všeobecná nespokojenost, která vyústila roku 1903 ve vznik opozičního hnutí v čele s Džilálím ibn Idrísem Zarhúním, jemuž přezdívali Bú Himára. Tento předák rozpoutal ještě téhož roku ze své základny v Udždě na hranicích s francouzským Alžírskem všeobecné povstání ve Východním Maroku a Středním Atlasu, které však ohrožovalo francouzské zájmy v oblasti.¹¹⁶⁶

Pokud jde o britské zájmy v Maroku, jehož poloha u Gibraltarského průlivu předurčila zvláštní strategický význam tohoto sultanátu a jeho přístavu Tanger pro námořní strategii britské monarchie, kromě strategických pozic měla Velká Británie v Maroku rovněž zájmy obchodní. Třebaže v průběhu 90. let 19. století tyto obchodní zájmy britské monarchie v Maroku slábly, dokud Londýn vnímal Petrohrad a Paříž jako hlavní nepřátele, o nichž byl přesvědčen, že mu hrozí nebezpečí války, nebyl ochoten se

¹¹⁶² GEOFFROY, s. 238.

¹¹⁶³ Tamtéž, s. 250.

¹¹⁶⁴ GUILLEN, s. 340; TAYLOR, *The Struggle for Mastery in Europe*, s. 405.

¹¹⁶⁵ GEOFFROY, s. 250.

¹¹⁶⁶ GOMBÁR, *Moderní dějiny ...*, s. 351.

středomořského pobřeží sultanátu vzdát za žádnou cenu.¹¹⁶⁷ Na počátku 20. století kontrolovali Britové stále celých 48 procent marockého obchodu, zatímco Francouzi pouhých 22 procent. Nedaleko za nimi stálo na pomyslném žebříčku Německo se svými 14 procenty. Celkový objem britského obchodu vzrostl z 1 500 000 liber šterlinků v roce 1898 na 2 000 000 liber šterlinků v roce 1903. Více než třetina marockého exportu proudila do Velké Británie, ať již šlo o Manchester, Liverpool, Londýn či Birmingham.¹¹⁶⁸ Francouzi byli o dění v Maroku velmi dobře informováni, neboť rodina Cambonů obsadila klíčové diplomatické posty. Zatímco Henri Cambon¹¹⁶⁹ působil od srpna 1901 jako sekretář na francouzské ambasádě v Tangeru, zastával Jules Cambon¹¹⁷⁰ od roku 1902 post francouzského velvyslance ve Španělsku.¹¹⁷¹

Pokud jde o Německo, podle A. J. P. Taylora bylo jeho jediným zájmem udržet Maroko jakožto třetí plochu, která znemožní sblížení mezi Velkou Británií a Francií.¹¹⁷² Postoj Itálie byl zajištěn smlouvami z let 1900 a 1902. Zbývalo jen Španělsko, které bylo po válce se Spojenými státy americkými značně oslabeno. Jeho zájmy v Maroku nebyly zanedbatelné, navíc disponovalo výhodnou strategickou pozicí. Jak již bylo shora uvedeno, i tuto zemi byl Delcassé schopen přimět k podpisu takové smlouvy, která v listopadu 1902 téměř rozhodla o faktickém rozdělení Maroka ve francouzský prospěch. Severní části Maroka, včetně největšího města Fezu, by připadly Španělsku, zatímco Francie by získala zbytek marockého území. Španělsko se však na poslední chvíli stáhlo zpět a v únoru 1903 odhalilo Britům francouzské záměry.¹¹⁷³

Francouzský ministr zahraničí Delcassé zůstával vůči britským nárokům v Maroku rezervovaný. Poněkud kvapná iniciativa ze strany Eugèna Etienna a velvyslance Cambona tak vedla pouze k tomu, že britský ministr zahraničí Lansdowne začal mít pochybnosti o skutečných cílech francouzské politiky.¹¹⁷⁴ Z tohoto důvodu

¹¹⁶⁷ GRENVILLE, s. 432.

¹¹⁶⁸ GUILLEN, s. 339.

¹¹⁶⁹ Henri Paul Cambon (1876–1953) francouzský diplomat, syn Pierra Paula Cambona. Od srpna 1901 působil jako francouzský sekretář na vyslanectví v Tangeru a jako atašé na velvyslanectví v Londýně, v Tokiu, v Káhiře a v Římě.

¹¹⁷⁰ Jules Martin Cambon (1845–1935) francouzský diplomat, mladší bratr Pierra Paula Cambona. Od roku 1891 zastával post francouzského generálního guvernéra v Alžírsku, posléze působil jako francouzský vyslanec ve Spojených státech amerických (1898), od roku 1902 působil jako francouzský velvyslanec v Madridu a od roku 1907 jako francouzský velvyslanec v Berlíně. Od roku 1914 zastával post generálního sekretáře na ministerstvu zahraničí.

¹¹⁷¹ GEOFFROY, s. 251–252.

¹¹⁷² TAYLOR, *The Struggle for Mastery in Europe*, s. 406.

¹¹⁷³ Tamtéž, s. 407.

¹¹⁷⁴ Etienne navštívil 2. července 1902 markýze Lansdowna na *Foreign Office*, aby jej přesvědčil o nutnosti dohody mezi Francií a Velkou Británií o otázce Maroka. Etienne zdůraznil, že Francie vzhledem

zůstával ministr zahraničí Lansdowne až do roku 1903 přesvědčen, že v otázce Maroka je nutné udržet *status quo*.¹¹⁷⁵ Paříž ovšem usilovala o opak, a proto byl velvyslanec Paul Cambon již koncem léta 1902 zmocněn, aby nabídl Velké Británii urovnání vzájemných rozporů.¹¹⁷⁶ V této době došlo na britské politické scéně k zásadní změně, neboť v červenci 1902 opustil politické kolbiště markýz Salisbury, jehož ve funkci ministerského předsedy nahradil jeho synovec, Arthur Balfour.¹¹⁷⁷ Již na podzim 1902 se Paul Cambon domníval, že nový britský ministerský předseda je vzájemnému narovnání příznivě nakloněn, nicméně ministr zahraničí Lansdowne nakonec rozhovory přerušil.¹¹⁷⁸

Francouzský reprezentant Cambon se proto pokusil navázat předběžná jednání o marocké otázce se Španělskem, jehož zájmy zastupoval v Paříži velvyslanec Léon y Castillo. V průběhu září, října a listopadu odmítala španělská liberální vláda podepsat s Francií jakoukoliv úmluvu o Maroku. Situace se nezměnila ani poté, co na sklonku prosince 1902 došlo k nástupu konzervativní vlády. I tato odmítala podpis jakékoliv dohody s Francií bez vědomí Velké Británie.¹¹⁷⁹ Mezitím došlo 8. října 1902 k podepsání francouzsko-siamské smlouvy, kvůli níž byl ministr zahraničí Delcassé kritizován francouzskou opozicí v čele s Eugènem Etienmem. Delcassé byl nakonec nucen smlouvu smést ze stolu ještě předtím, než mohlo dojít k její ratifikaci.¹¹⁸⁰

Na jaře následujícího roku došlo mezi Londýnem a Paříží konečně k prvním známkám oteplení vzájemných vztahů, a proto mohl britský i francouzský tisk psát o lepších se vztazích mezi oběma zeměmi. Zásadní obrat v těchto vztazích způsobila návštěva britského panovníka Eduarda VII. V Paříži v květnu 1903. Králově pařížskému pobytu předcházela cesta po Středomoří, kdy Eduard VII. navštívil Gibraltar a následně také Lisabon, Maltu, Neapol a Řím, odkud se vlakem přesunul do Dijonu, kde jej 1. května 1903 očekával britský velvyslanec Monson, který jej

ke své pozici v Alžírsku, by měla mít v Maroku výsadní postavení. Podrobněji viz depeše markýze Lansdowna britskému velvyslanci v Paříži Edmundu Monsonovi, Foreign Office, 2. července 1902. In: BD, 2, No. 256, s. 292.

¹¹⁷⁵ GRENVILLE, s. 432.

¹¹⁷⁶ CAMBON, s. 206; MATHEWS, s. 49.

¹¹⁷⁷ Arthur James Balfour (1848–1930), první hrabě Balfour, britský státník a člen Konzervativní strany. Byl synovcem lorda Salisburyho a po jeho odchodu z politiky zastával od července 1902 až do roku 1905 post britského ministerského předsedy. Je autorem Balfourovy deklarace z roku 1917, která podporovala zřízení svobodného státu Izrael v Palestině.

¹¹⁷⁸ MATHEWS, s. 52.

¹¹⁷⁹ GEOFFROY, s. 240.

¹¹⁸⁰ Telegram markýze Lansdowna britskému velvyslanci v Londýně Edmundu Monsonovi, Foreign office, 10. června 1903. In: BD, 2, No. 355, s. 291; ROLO, s. 154.

doprovodil do Paříže. Britský monarcha zemi navštívil několikrát ještě jako princ z Walesu a získal si zde značnou popularitu. Během pobytu ve francouzské metropoli nad Seinou se britskému monarchovi dostalo vřelého přijetí.¹¹⁸¹ Dne 2. května 1903 se Eduard VII. zúčastnil vojenské přehlídky ve Versailles, kde jej dav nadšeně zdravil. Eduard VII. několikrát zdůraznil, že „nepřátelství mezi Británií a Francií je věcí minulosti“.¹¹⁸²

Na pařížský pobyt Eduarda VII. nahlížel s nevraživostí především Berlín. Německý tisk si neodpustil jízlivé komentáře. V této souvislosti informoval francouzský chargé d'affaires v Berlíně Prineta ministra zahraničí Delcassého o znepokojení, které pobyt britského monarchy v Paříži u Němců vzbuzoval. Jedni se obávali, že v jejím důsledku dojde ke vzniku spojení mezi Ruskem, Francií a Velkou Británií, které bude namířeno proti Německu, zatímco druzí se domnívali, že cesta britského monarchy je předejrou ke vzniku spojení Velké Británie, Francie a Itálie.¹¹⁸³ Německo pohlíželo na návštěvu Eduarda VII. v Paříži s nevraživostí již jen proto, že „císařův strýc ještě od své korunovace oficiálně nenavštívil Berlín“, což bylo podle Prineta jedním z důvodů, proč v Berlíně pociťovali vůči králově cestě do Paříže zášť.¹¹⁸⁴ Německý velvyslanec v Londýně Metternich napsal v této souvislosti kancléři Bülowovi, že sblížení mezi Francií a Velkou Británií, „je důsledkem obecné averze vůči Německu...“.¹¹⁸⁵ V Petrohradě naopak cestu britského monarchy do Paříže přivítali.¹¹⁸⁶ Podle Rola ji v Petrohradě vnímali především jako políček německému císaři.¹¹⁸⁷

Na sklonku května bylo oznámeno, že francouzský prezident Loubet zamýšlí cestu do Velké Británie. Tato se uskutečnila o dva měsíce později, v červenci 1903, kdy tak mohl Loubet britskému panovníkovi návštěvu oplatit.¹¹⁸⁸ Při této příležitosti se Loubetovi dostalo okázalého přijetí.¹¹⁸⁹ Francouzského státníka doprovázel do Londýna ministr zahraničí Delcassé, který se zde den po svém příjezdu, 7. července 1903 v půl

¹¹⁸¹ Podle některých autorů se přijetí britského monarchy označuje za vřelé proto, že se neobjevily výraznější projevy nesouhlasu. O entusiasmu však nemohla být řeč. Viz CAMBON, s. 207.

¹¹⁸² MATHEWS, s. 43.

¹¹⁸³ Depeše francouzského chargé d'affaires v Berlíně Prineta ministru zahraničí Delcassému, Berlín, 26. dubna 1903. In: DDF, Série II, Tome III, Paris 1931, No. 201, s. 277.

¹¹⁸⁴ Tamtéž.

¹¹⁸⁵ MATHEWS, s. 49–50.

¹¹⁸⁶ Depeše francouzského velvyslance v Petrohradě Bomparda ministru zahraničí Delcassému, Petrohrad, 21. května 1903. In: DDF, Série II, Tome III, Paris 1931, No. 255, s. 343.

¹¹⁸⁷ ROLO, s. 167.

¹¹⁸⁸ Francouzský státník setrval v Londýně celkem 3 dny, od 6. do 9. července 1903. CAMBON, s. 208.

¹¹⁸⁹ MATHEWS, s. 43.

desáté večer, setkal se svým britským protějškem, ministrem zahraničí Lansdownem. Oba muži se sešli, aby v obecné rovině prodiskutovali záležitosti, v nichž byly obě země interesovány.¹¹⁹⁰

Nejprve přišla na řadu otázka Nového Foundlandu (*Terre Neuve*). Pro její řešení navrhoval Paul Cambon výměnu *French shore* za oblast v okolí řeky Gambie, která pramení v severní Guineji a protéká dnešními státy Senegalem a Gambií. Její část právě v oblasti dnešního státu Gambie byla od roku 1894 pod britským protektorátem. Toto území oddělovalo francouzské panství v Senegalu od dalšího francouzského území v Casamance, která se nachází v jižní části Senegalu.¹¹⁹¹ Britský ministr zahraničí však tuto možnost jednoznačně zamítl.¹¹⁹² Delcassé zdůraznil, že Francie je ochotna vzdát se výsadního práva v oblasti Nového Foundlandu pouze za předpokladu, že jí bude nabídnuta dostatečná kompenzace. Francouzský ministr zahraničí rovněž upozornil na skutečnost, že příznivé vyřešení newfoundlandské otázky bude záviset na postoji Velké Británie k francouzským zájmům v Maroku.¹¹⁹³

Paul Cambon následně dodal, že Francie je poněkud znepokojena událostmi, k nimž v Maroku v poslední době došlo, a pokud by bylo nutné zasáhnout do vývoje v oblasti, ocenila by záruky londýnské vlády, že jejímu postupu v Maroku nebudou kladeny obstrukce. Paříž byla znepokojena mimo jiné i tím, že sultán si vybral za svého poradce právě MacLeana a současně najal do svých služeb značný počet Britů.¹¹⁹⁴ Markýz Lansdowne však zastával názor, že stejně tak, jako Velká Británie nemůže být k osudu Maroka lhostejná, nemůže dopustit jakékoliv změny v rovnováze sil, které by ohrozily zájmy španělské vlády.¹¹⁹⁵

Diskuse se nakonec stočila na otázku Siamu a souostroví Nových Hebrid, kde dospěly obě strany ke shodě. Otázka Francouzského Konga byla odložena na později, údajně s ohledem na její složitost. Oba velké sporné body, tedy Maroko a Egypt, nebyly podrobněji diskutovány.¹¹⁹⁶ Delcassé se pouze vyjádřil ve smyslu, že pokud dojde k dohodě ohledně Maroka, nemělo by nic bránit tomu, aby byla egyptská otázka, jež je

¹¹⁹⁰ Depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 7. července 1903. In: BD, 2, No. 357, s. 294–295; VILLEPIN, s. 70; CAMBON, s. 210.

¹¹⁹¹ GEOFFROY, s. 247; CAMBON, s. 202.

¹¹⁹² Depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 7. července 1903. In: BD, 2, No. 357, s. 295.

¹¹⁹³ Tamtéž, s. 294–295.

¹¹⁹⁴ Tamtéž.

¹¹⁹⁵ Tamtéž, s. 296.

¹¹⁹⁶ GEOFFROY, s. 248–249.

součástí širší africké politiky, vyřešena uspokojivě.¹¹⁹⁷ Tento první rozhovor, k němuž mezi oběma státníky došlo, se později ukázal být pro podpis Srdečné dohody, k němuž došlo o devět měsíců později, zcela klíčovým.¹¹⁹⁸ Právě tehdy se objevila první, byť pouze nepatrná zmínka o egyptské otázce.¹¹⁹⁹ Ani jeden ze státníků tehdy ještě netušil, že se právě zavázali k „devíti měsícům rozhovorů, návštěv a každodenní korespondence“.¹²⁰⁰ Když lord Balfour¹²⁰¹ sdělil v návaznosti na rozhovory ze 7. července britskému panovníkovi, že vláda Jeho Veličenstva se „jednomyslně shodla, aby jednání pokračovala“, bylo zřejmé, že cesta k britsko-francouzskému narovnání byla právě zahájena.¹²⁰²

Francouzský velvyslanec Cambon následně předložil lordu Lansdownovi písemné shrnutí veškerých požadavků francouzské vlády ke sporným otázkám. Ministr zahraničí předal tyto požadavky k posouzení dalším autoritám britské politiky, mimo jiné i britskému generálnímu konzulovi v Egyptě.¹²⁰³ Když Lansdowne 1. října 1903 odpovídal Paulu Cambonovi, zahrnul mezi své argumenty rovněž některé z připomínek, které mu předložil lord Cromer již 17. července.¹²⁰⁴ O tomto Cromerově listu se Eduard VII. později vyjádřil jako o „jednom z nejzajímavějších dopisů s největší výpovědní hodnotou, s jehož názory se, s výjimkou těch, které se týkají Siamu, plně ztotožňuje“.¹²⁰⁵ Britský generální konzul v Egyptě dospěl k závěru, že cílem britské vlády v Egyptě je jednak uznání politického statusu okupovaného Egypta francouzskou vládou, jednak získání nejvyšší možné míry exekutivní moci a její uplatnění ve státní správě Egypta. Shora uvedené by totiž umožnilo zrušit stávající systém kapitulačních smluv a také Komisi egyptského veřejného dluhu, čímž by bylo Britům umožněno ovládat egyptské finance bez nutnosti konzultovat všechna rozhodnutí s ostatními

¹¹⁹⁷ Depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 7. července 1903. In: BD, 2, No. 357, s. 297.

¹¹⁹⁸ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 211.

¹¹⁹⁹ Zatímco se podle Delcassého o egyptské otázce poprvé zmínil lord Lansdowne, britský státník tvrdil přesný opak. Srv. CAMBON, s. 210; telegram Delcassého Cambonovi, Paříž, 21. července 1903. In: DDF, Série II, Tome III, Paris 1931, No. 362, s. 472; depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 7. července 1903. In: BD, 2, No. 357, s. 297.

¹²⁰⁰ GEOFFROY, s. 256–257.

¹²⁰¹ Arthur Balfour byl zastáncem britsko-francouzské dohody z důvodu obav z Ruska, které podle něj mohlo ohrozit bezpečnost Indie, zatímco Joseph Chamberlain hodlal britsko-francouzského spojení využít jako prostředku k zastavení Německa. Lord Lansdowne byl francouzsko-britskému sblížení nakloněn proto, že se domníval, že se jedná o nejlepší cestu ke sblížení s carským Ruskem. Viz ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 211.

¹²⁰² Tamtéž.

¹²⁰³ ROLO, s. 205.

¹²⁰⁴ Srv. dopis Cromera Lansdownovi, Káhira, 17. července 1903. In: BD, 2, No. 359, s. 298–301; Memorandum lorda Cromera, 7. srpna 1903. Tamtéž, No. 365, s. 307–309; depeše Lansdowna Cambonovi, Foreign Office, 1. října 1903. Tamtéž, No. 369, s. 311–317.

¹²⁰⁵ Poznámka Eduarda VII. Tamtéž, No. 359, s. 301.

velmocemi. Lord Cromer chtěl mimo jiné docílit toho, aby byly lépe definovány pravomoci britského generálního konzula v Egyptě. Kromě práva účastnit se všech zasedání egyptské vlády měl britský generální konzul získat absolutní kontrolu nad dekrety, jež vydával egyptský chedív. Žádný dekret již neměl být vydán bez konzulova předchozího souhlasu.¹²⁰⁶

Théophile Delcassé na rozdíl od svého britského kolegy žádný z bodů diskuse ze 7. července 1903 se svými kolegy nekonzultoval. Změna v jeho přístupu nastala až s příchodem roku 1904.¹²⁰⁷ Podle Christophera Andrewa reflektovalo Lansdownovo rozhodnutí pokračovat ve vzájemném sbližování obou zemí názory britského kabinetu, zatímco na straně Delcassého se jednalo spíše o „soukromé rozhodnutí“ ministra zahraničí, jehož podporoval velvyslanec Paul Cambon. Značný vliv na Delcassého rozhodnutí měl Etienne, který nebyl ani členem francouzské vlády.¹²⁰⁸

Dne 1. října 1903 započala mezi oběma ministry zahraničí podrobná jednání o podobě britsko-francouzské dohody, která se začala jednoznačně profilovat jako „výměnný obchod Egypta za Maroko“.¹²⁰⁹ Britský ministr zahraničí deklaroval svým dopisem z tohoto dne neoficiální stanovisko vlády Velké Británie ke sporným otázkám. List obsahoval celkem osm oddílů, které podrobněji komentovaly otázky Maroka, Egypta, Nového Foundlandu, Siamu, Nových Hebrid, Madagaskaru a dále otázky Nigérie a Zanzibaru.¹²¹⁰ Britové byli ochotni uznat francouzský primát v Maroku, ale výměnou požadovali jednak uznání privilegií, vyplývajících z prosincové smlouvy s Marokem z roku 1856, jednak neutralizování marockého pobřeží od hranice s Alžírskem až k přístavu Magazan, který je dnes znám pod názvem Al-Džadída. Toto území mělo v případě absolutního kolapsu marockého sultanátu připadnout pod správu Španělska, které nemělo mít právo budovat v této oblasti jakákoliv opevnění.¹²¹¹ Madrid se měl dále zaručit, že neumožní, aby tato oblast v budoucnu přešla pod vliv jiné země. Lansdowne dále trval na tom, aby území, která bezprostředně sousedí s již existujícími španělskými državami v oblasti, připadla Španělsku.¹²¹²

¹²⁰⁶ Memorandum lorda Cromera, 7. srpna 1903. Tamtéž, No. 365, s. 307–309.

¹²⁰⁷ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 212.

¹²⁰⁸ Srv. ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 212; ROLO, s. 208.

¹²⁰⁹ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 212.

¹²¹⁰ ROLO, s. 205.

¹²¹¹ Depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 1. října 1903. In: BD, 2, No. 369, s. 311–312.

¹²¹² Srv. ROLO, s. 205; depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 1. října 1903. In: BD, 2, No. 369, s. 311–312.

Pokud jde o Egypt, britský ministr zahraničí dal Paříži na srozuměnou, že jakákoliv dohoda ohledně Maroka závisí na „porozumění ve věci Egypta“. Zde, ve shodě s doporučeními britského generálního konzula v Egyptě, požadoval lord Lansdowne po francouzské vládě, aby uznala trvalou okupaci Egypta Velkou Británií. Paříž měla dále souhlasit se zrušením Komise egyptského veřejného dluhu a rovněž s reorganizací Správy železnic. Pokud jde o kapitulací smlouvy, depeše neobsahovala žádný konkrétní návrh, nicméně bylo možné předpokládat, že v budoucnu dojde k jejich zrušení. „V případě, že bude Francie s těmito podmínkami souhlasit, bude Velká Británie ochotna v budoucnu přiznat obdobná práva v Maroku, pokud si to okolnosti vyžádají.“¹²¹³

Francouzský ministr zahraničí Delcassé společně s velvyslancem Cambonem, který toho času pobýval, podrobně prostudovali britské požadavky. V reakci na ně následovala další Cambonova schůzka s britským ministrem zahraničí lordem Lansdownem, k níž došlo 7. října 1903. Zatímco Francouzi byli připraveni uznat španělskou sféru vlivu v Maroku a připustit neutralizaci větší části Středomoří, ukázalo se, že nejsou ochotni ustoupit ze svých práv v oblasti Nového Foundlandu. Stejně tak nebyli Britové ochotni ustoupit Francouzům v oblasti Maroka. Francouzský velvyslanec Cambon na britskou neochotu reagoval následovně: „Francii se v Maroku nedostane dostatečné kompenzace za ústupky, jaké jsou po ní požadovány v Egyptě.“¹²¹⁴ Cambon argumentoval tím, že zatímco Británie obdrží okamžité výhody, Francii se dostane jen neurčitých příslibů, do nichž může vkládat jen své naděje, neboť „Británie v Maroku nic nevlastní, zatímco po Francii požaduje, aby se zřekla všech výhod a práv, kterých v Egyptě skutečně požívá“.¹²¹⁵ Závěr rozhovoru byl zřejmě velmi živý, neboť markýz Lansdowne měl údajně svůj protějšek požádat, aby si vzpomněl, že Britové v Egyptě skutečně jsou přítomni a o případném stažení se ze země nemůže být řeč. Z tohoto důvodu Lansdowne trval na tom, aby se Paříž jednoznačně vyjádřila ke statusu permanentní britské okupace Egypta, neboť Británie „požaduje jednoznačné [francouzské] ano či ne“.¹²¹⁶ „Žádáme francouzskou vládu, aby uznala skutečný stav věcí“, ukončil svou depeši Monsonovi Landsdowne.¹²¹⁷ Paul Cambon se dle svých

¹²¹³ ROLO, s. 206.

¹²¹⁴ Depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 7. října 1903. In: BD, 2, No. 370, s. 317.

¹²¹⁵ Depeše Cambona Delcassému, 11. října 1903. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 7, s. 16; ROLO, s. 208.

¹²¹⁶ Depeše Cambona Delcassému, 11. října 1903. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 7, s. 16.

¹²¹⁷ Depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 7. října 1903. In: BD, 2, No. 370, s. 317.

vlastních slov nenechal odbyť a sdělil svému protějšku, že „egyptská otázka nemůže být vyřešena jiným způsobem, než prostřednictvím adekvátních kompenzací a ústupků“.¹²¹⁸

Zatímco se markýz Lansdowne snažil protistranu přesvědčit, aby co nejdříve přistoupila na britské podmínky, Francouzi se naopak pokoušeli prosadit všechny své požadavky. Když Lansdowne přijímal francouzského velvyslance o několik dní později za účelem podepsání arbitrární smlouvy,¹²¹⁹ bylo patrné, že mu velmi záleží na tom, aby došlo k dohodě co nejdříve. Lansdowne zdůrazňoval, že jakékoliv zpoždění je nežádoucí s ohledem na nutnost čelit dotazům britského parlamentu, pokud se obě strany neshodnou ještě před tím, než parlament opětovně začne zasedat.¹²²⁰ Ve stejném smyslu se vyjádřil britský velvyslanec v Paříži Monson v rozhovoru s Georgesem Cogordanem, a nepřímě také v rozhovoru s prezidentem Loubetem, k němuž došlo 21. října 1903. Monson argumentoval, že případná předčasná publicita by jednání neprospěla, a proto je nutné dospět co nejdříve k dohodě.¹²²¹ Britského ministra zahraničí zrazoval od „přílišného tlačení na pilu“ také britský generální konzul v Egyptě lord Cromer.¹²²²

Francouzský velvyslanec Cambon však hodlal této „britské nedočkavosti“ využít k vlastnímu prospěchu, neboť se domníval, že nyní je to „Francie, kdo si může dovolit dělat obstrukce“. Skutečnost, aby bylo konsensu dosaženo ještě před koncem roku 1903, byla stejně důležitá jak pro Delcassého, tak pro britského ministra zahraničí. Společně s Cambonem však usilovali o to, aby z dané situace vytěžili maximální zisky.¹²²³ Z tohoto důvodu vznesli Francouzi 21. října 1903 požadavek na území celé Gambie, které mělo být adekvátní kompenzací za ústupky v oblasti Nového Foundlandu. Londýn tento požadavek sice odmítl, ale po dalších téměř čtyřech měsících usilovného vyjednávání se podařilo Paulu Cambonovi nakonec získat alespoň zlomek z tohoto území, k němuž přidal větší pruh území v severní Nigérii a dále ještě Îles de

¹²¹⁸ Tamtéž.

¹²¹⁹ Arbitrární smlouva mezi Velkou Británií a Francií byla po dlouhých jednáních, která byla zahájena z iniciativy ministra zahraničí Théophile Delcassého již v květnu 1903, podepsána v Londýně 14. října 1903. Tato smlouva souvisela s mírovou konferencí v Haagu, kde se obě země 29. července 1899 zavázaly řešit rozpory mírovou cestou. Problémy, které by nebylo možné řešit diplomatickou cestou, se obě země zavázaly předložit k posouzení mezinárodnímu smlouvu v Haagu. Smlouvu velmi prosazoval francouzský diplomat hrabě d'Estournelles, pozdější nositel Nobelovy ceny za mír. Viz Britsko-francouzská arbitrární konvence, 14. října 1903. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 10, s. 18.

¹²²⁰ ROLO, s. 209.

¹²²¹ Depeše Monsona Lansdownovi, Paříž, 22. října 1903. In: BD, 2, No. 372, s. 319; ROLO, s. 209–210.

¹²²² Depeše Cromera Lansdownovi, Káhira, 30. října 1903. In: BD, 2, No. 374, s. 323.

¹²²³ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 212; ROLO, s. 210.

Los na pobřeží Francouzské Guineje.¹²²⁴ Mezitím však markýz Lansdowne ještě naléhal, aby francouzští a britští finančníci zprostředkovali půjčku marockému sultanátu, jehož situace byla velmi složitá. Vzhledem k tomu, že se Paul Cambon obával možného německého angažmá, doporučil Delcassému, aby s návrhem půjčky souhlasil. Delcassé obratem spěšně telegrafoval do Londýna svůj souhlas s poskytnutím půjčky ve výši 300 000 liber šterlinků (12 500 000 franků).¹²²⁵

Dne 26. října 1903 zaslal markýz Lansdowne prostřednictvím francouzského velvyslanectví v Londýně Paulu Cambonovi, který tou dobou pobýval v Paříži, další poznatky k otázkám Maroka, Egypta, Nového Foundlandu, Siamu, Nových Hebrid, Nigeru, Zanzibaru a Madagaskaru.¹²²⁶ V případě Maroka došlo ke konsensu ohledně britského požadavku svobodného obchodu a respektování britských práv, plynoucích z obchodní smlouvy s Marokem z prosince 1856.¹²²⁷ Pokud však jde o neutralizaci území, Francouzi nyní nově požadovali, aby tato zahrnovala pás území od přístavu Mellila až k výšinám na pravém břehu řeky Sebou, které měly být nejjižnějším cípem neutrálního území. Toto byla velmi významná modifikace dosavadních požadavků. Delcassé navíc navrhoval, že by měl být územní *status quo* zaručen v okruhu 500 mil od Gibraltarů, což by ovšem zahrnovalo i část území Alžírsko, čímž by došlo ke změně hranic Maroka.¹²²⁸ Britská admirálita se však postavila striktně proti tomuto návrhu.¹²²⁹ Ve věci egyptské otázky byli Francouzi ochotní akceptovat návrh Velké Británie, že se „Francie nebude vměšovat do britských záležitostí“, a ani nebude v budoucnu „požadovat datum ukončení britské okupace [Egypta]“. ¹²³⁰ Francie měla souhlasit s případným zrušením kapitulačních smluv výměnou za obdobný závazek Velké Británie v Maroku. Delcassé však zásadně nesouhlasil s tím, že by Velká Británie měla v Egyptě získat absolutní kontrolu financí, a proto trval na zajištění existence Komise egyptského veřejného dluhu. Výměnou nabízel souhlas s provedením okamžitých

¹²²⁴ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 212–213.

¹²²⁵ ROLO, s. 211; Depeše Cambona Delcassému, Londýn, 22. října 1903. DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 30, s. 43; GUILLEN, s. 354.

¹²²⁶ Srv. depeše Lansdowna Cambonovi, francouzské velvyslanectví v Londýně, 26. října 1903. In: BD, 2, No. 373, s. 320; depeše Delcassého Cambonovi, Paříž, 24. října 1903. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 36, s. 51; depeše Cambona Lansdownovi, Londýn, 24. října 1903. Tamtéž, No. 40, s. 55–56.

¹²²⁷ Tamtéž.

¹²²⁸ Tamtéž; ROLO, s. 212; GUILLEN, s. 357.

¹²²⁹ Lansdowne později navrhl kompromis, aby bylo pobřeží neutralizováno k přístavu Rabat, což Delcassé odmítl, neboť právě Rabat byl významným místem, kudy do Maroka pronikal francouzský vliv. Britská admirálita nechtěla ustoupit, kompromisní řešení bylo proto nalezeno až 11. března 1904. GUILLEN, s. 357.

¹²³⁰ ROLO, s. 212.

reforem, pokud bude Londýn souhlasit s obdobnou klauzulí pro Maroko. Kontrola správy egyptských železnic byla přijata bez dalších okolů, zatímco pokud jde o obchod, požadoval francouzský ministr zahraničí záruky svobodného obchodování v Egyptě. V záležitosti Suezského průplavu měla být potvrzena dohoda z roku 1888.¹²³¹

Pokud jde o Madagaskar, Delcassé se odvolával na skutečnost, že z obecně přijímaného právního hlediska zanikla francouzskou anexí platnost veškerých smluv, které Madagaskar dříve uzavřel. Z tohoto důvodu nemůže Francie uznat žádné britské nároky na tomto území.¹²³² Delcassé navíc neváhal „uštědřit“ svému britskému protějšku drobnou lekci z historie, a v této souvislosti připomněl, že sám lord Salisbury se roku 1896 vyjádřil ve smyslu, že britské zájmy na Madagaskaru nebyly natolik významné.¹²³³

Lord Lansdowne odpověděl Delcassému na tuto depeši až 19. listopadu 1903.¹²³⁴ Britský ministr zahraničí trval na tom, aby Francie potvrdila, že nebude bránit svobodnému obchodu v Maroku, a to ani v případě, „pokud by se v budoucnu měla její politika změnit, a mělo tak dojít k jeho anexi“. ¹²³⁵ Londýn se měl recipročně zavázat ke stejnému slibu v Egyptě, třebaže Lansdowne zdůraznil, že britská vláda nezamýšlí jeho anexi.¹²³⁶ V otázce Egypta se nově objevil britský požadavek, týkající se úspor, jež vznikly díky konverzím dluhů z roku 1890 a které nyní spravovala Komise egyptského veřejného dluhu. Britové na radu Cromera požadovali, aby Francie souhlasila s tím, že tyto úspory budou využity „v souladu se zájmy Egypta, například pro stavbu železnice či k jiným veřejně prospěšným pracím“. ¹²³⁷ Lansdowne dále potvrdil, že Británie uznává princip reciprocit v otázce modifikace kapitulačních smluv v Egyptě a v Maroku. Londýn dále navrhoval, že bude souhlasit s tím, aby Komise egyptského veřejného dluhu nebyla zrušena, ale za podmínky, že budou striktně omezeny její pravomoci. Britové dále požadovali zrušení systému smíšené správy nad většinou egyptských železnic, telegrafů a také nad alexandrijským přístavem. Pokud jde o

¹²³¹ ROLO, s. 212.

¹²³² Depeše Cambona Lansdownovi, Londýn, 24. října 1903. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 40, s. 59–60.

¹²³³ Tamtéž, s. 60.

¹²³⁴ Mezitím jej 5. listopadu 1903 navštívila skupina téměř všech vlivných osobností, které byly zainteresovány v obchodu s Marokem. Žádali od britského ministra zahraničí záruky, že žádná zahraniční mocnost nezíská nad Marokem takovou kontrolu, která by jí umožnila bránit britskému obchodu s touto zemí. MATHEWS, s. 83.

¹²³⁵ Srv. GUILLEN, s. 357; depeše Lansdowna Cambonovi, Foreign Office, 19. listopadu 1903. In: BD, 2, No. 376, s. 327.

¹²³⁶ Tamtéž.

¹²³⁷ Depeše Lansdowna Cambonovi, Foreign Office, 19. listopadu 1903. In: BD, 2, No. 376, s. 325.

Suezský průplav, měla být zachována všechna ustanovení z konvence z 29. října 1888, s výjimkou osmého odstavce,¹²³⁸ který „není kompatibilní s britskou okupací v Egyptě“.¹²³⁹

O den později, 20. listopadu 1903, se Cambon s Lansdownem opětovně setkali. Britský ministr znovu naléhal, aby došlo mezi oběma zeměmi v brzké době ke konsensu. Francouzský velvyslanec se však domníval, že Francie nyní nemá kam spěchat, a že je na místě větší opatrnost. V tomto směru jej podporoval francouzský generální konzul v Egyptě, Jules Joseph Marie de la Boulinière, který převzal tento post na sklonku dubna 1902 po Cogordanovi. De la Boulinière zaslal 25. listopadu 1903 francouzskému ministru zahraničí Delcassému obsáhlou zprávu, pojednávající o aktuální situaci v Egyptě.¹²⁴⁰ S pomocí tlumočníka Querryho shromáždil de la Boulinière množství podkladů, jež reflektovaly francouzské zájmy v Egyptě. Francouzský generální konzul poukázal na fakt, že Francouzi a Britové společně ovládají tři oblasti; správu egyptských železnic, správu *Domaines* a správu *Daira Sanieh*. Existence posledně jmenovaných neměla již mít dlouhého trvání. De la Boulinière proto varoval před rušením „mezinárodních institucí“, které by pro Paříž mělo dalekosáhlé důsledky.¹²⁴¹ Obával se zejména ohrožení zájmů francouzských věřitelů. Kromě podrobného přehledu o vývoji egyptských financí zdůraznil generální konzul podíl Francie na egyptském obchodu. V roce 1902 se Francie podílela na egyptském obchodě 70 000 000 franky, přičemž zhruba polovinu z této sumy tvořil dovozy a polovinu vývozy. Dále se obsáhle věnoval otázce francouzských zaměstnanců, kteří i po roce 1882 nadále působili v egyptských službách.¹²⁴² O několik dní později, 3. prosince 1903, varoval francouzský generální konzul před výrokem lorda Cromera, který zamýšlel oprostít Egypt od všech institucí, jejichž prostřednictvím mohly zemi kontrolovat jiné velmoci, čímž by si připravil „čistý stůl“ pro své zamýšlené reformy.¹²⁴³

Dne 9. prosince 1903 se Cambon s Lansdownem opětovně setkali a právě tehdy podrobně projednali egyptskou otázku, a jednání tak začala konečně získávat

¹²³⁸ Tento článek uděloval konzulům signatářských států právo dohlížet na dodržování konvence. MATHEWS, s. 82.

¹²³⁹ Tamtéž, s. 326.

¹²⁴⁰ ROLO, s. 222; depeše francouzského generálního konzula v Egyptě de la Boulinière ministru zahraničí Delcassému, Káhira, 25. listopadu 1903. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 105, s. 136–141.

¹²⁴¹ Tamtéž, s. 138.

¹²⁴² Tamtéž, s. 141.

¹²⁴³ Depeše de la Boulinière Delcassému, Káhira, 3. prosince 1903. Tamtéž, No. 114, s. 157.

konkrétnější podobu. Mimo jiné věnovali pozornost některým bodům, na něž upozornil de la Boulinière ve své depeši z konce listopadu.¹²⁴⁴ Dále pak projednávali otázky Maroka, Nového Foundlandu a s ním souvisící návrhy ohledně britské Gambie. O ničem dalším již nejednali.¹²⁴⁵ O dva dny později radil britský generální konzul v Egyptě lord Cromer Lansdownovi, aby byla další jednání o egyptské otázce postoupena siru Eldonu Gorstovi do Paříže.¹²⁴⁶

Komise egyptského veřejného dluhu měla být sice zachována, jak již bylo shora uvedeno, nicméně její pravomoci měly být značně omezeny. Egyptská vláda měla opětovně získat finanční autonomii, včetně práva uzavírat půjčky, rozhodovat o státním rozpočtu a konvertovat a splácet své dluhy bez dohledu ostatních velmocí. Všeobecný rezervní fond, který byl zřízen chedíovým dekretem z 12. července 1888, měl být zrušen. Ačkoliv Paul Cambon i francouzský generální konzul v Egyptě de la Boulinière radili Delcassému, aby tento britský návrh odmítl, ministr zahraničí se nakonec spokojil s ústupky, které mu Lansdowne nabízel v Maroku a na návrh přistoupil. Vymínil si ovšem, že francouzským věřitelům budou poskytnuty nové záruky, jež budou specifikovány ve zvláštním dekretu egyptského chedíva.¹²⁴⁷ Tímto dekretem mělo být načrtnuto nové finanční uspořádání Egypta. Významnou roli v těchto jednáních hrál sir Eldon Gorst, chedívův finanční poradce, který v průběhu let 1903 a 1904 podnikl dvě cesty do Paříže, kde společně s francouzským zástupcem Georgesem Louistem a s ministrem zahraničí Delcassém projednal návrhy nových záruk, které měla egyptská vláda poskytnout francouzským věřitelům.¹²⁴⁸

Podle jejich návrhu měla Komise egyptského veřejného dluhu získat 1 800 000 liber šterlinků (46 656 000 franků) z rezervního fondu a dále ještě provozní kapitál 500 000 liber šterlinků (12 960 000 franků), jehož prostřednictvím měla zajistit řádné splácení dluhů v případě, že by se egyptská vláda v jejich platbě opozdila.¹²⁴⁹ Termín, do kdy měl Egypt provést konverzi či splacení privilegovaného, garantovaného a sjednoceného dluhu, se měl prodloužit z roku 1905 na rok 1910. Společná správa železnic měla pokračovat do roku 1910 a společná správa nemovitého majetku dokonce

¹²⁴⁴ Srv. ROLO, s. 224; depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 9. prosince 1903. In: BD, 2, No. 378, s. 329–332.

¹²⁴⁵ Depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 9. prosince 1903. In: BD, 2, No. 378, s. 329–332.

¹²⁴⁶ Telegram Cromera Lansdownovi, Káhira, 11. prosince 1903. Tamtéž, No. 379, s. 332.

¹²⁴⁷ GUILLEN, s. 360.

¹²⁴⁸ Depeše Delcassého Cambonovi, Paříž, 20. března 1904. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 354, poznámka pod čarou, s. 465; GUILLEN, s. 360.

¹²⁴⁹ SAUL, s. 674; GUILLEN, s. 360.

až do roku 1915.¹²⁵⁰ Tato opatření byla velmi pozitivně přijata finančníky a v jejich důsledku dokonce došlo ke zvýšení hodnoty egyptských cenných papírů na pařížské burze. Francouzské banky byly tomuto řešení nakloněny, neboť bylo možné očekávat, že následné rozvolnění egyptských financí přinese rychlý rozvoj egyptských zdrojů. Francouzští investoři a finančníci očekávali, že budou schopni z tohoto vývoje profitovat.¹²⁵¹

Egyptská otázka se zdála být vyřešena, alespoň po finanční stránce. Nyní však bylo zapotřebí před britskou veřejností ospravedlnit, proč se Velká Británie vzdává Maroka ve prospěch Francie. Markýz Lansdowne byl stejně jako lord Cromer přesvědčen o tom, že britské zisky v Egyptě jednoznačně převažují nad ztrátami v Maroku.¹²⁵² Britský generální konzul v Egyptě byl jedním z těch, kteří nejvíce naléhali, aby byla jednání co nejdříve dovedena ke zdárnému konci.¹²⁵³ Právě lord Cromer také významnou měrou přispěl k tomu, že bylo konsensu nakonec dosaženo. Podle Mathewse se lord Cromer rovněž snažil o usmíření s Francií, z tohoto důvodu bylo jméno Fašoda, které tolik připomínalo francouzskou diplomatickou porážku z roku 1898, na sklonku roku 1903 změněno na Kodok.¹²⁵⁴ V této souvislosti Lansdowne napsal 7. prosince 1903 Cromerovi: „Jsem rád, že jste překřtil Fašodu. ... Naši francouzští přátelé budou jistě potěšeni.“¹²⁵⁵

K velkému překvapení to nakonec nebyly ani Maroko, ani Egypt, které málem ukončily britsko-francouzská jednání. Největší překážkou se ukázal být spor ohledně Nového Foundlandu. Francouzi předložili na sklonku prosince 1903 modifikované požadavky, vztahující se k řešení této otázky.¹²⁵⁶ Vzhledem k tomu, že Lord Lansdowne ve svém memorandu z 24. prosince 1903 odmítl možnost, že by Velká Británie mohla Francii přenechat jakoukoliv část Gambie výměnou za ústupky na Novém Foundlandu, vnesl francouzský velvyslanec požadavek na úpravu teritoriálního vymezení v povodí Nigeru, kde Francie získala podpisem konvence z roku 1898 dvě enklávy – Badžibo a Forcados. Francouzi nyní nabízeli jejich postoupení Británii, v případě, že tato ve prospěch Paříže odstoupí pravý břeh Nigeru až k řece Moussa, jejíž ústí se nachází

¹²⁵⁰ GUILLEN, s. 360.

¹²⁵¹ v době po podepsání Srdečné dohody došlo v Egyptě k velkému bankovnímu boomu, který ukončila až ekonomická krize z roku 1907. Podrobněji viz SAUL, s. 686–695; GUILLEN, s. 360–361.

¹²⁵² OTTE, *The Foreign Office Mind*, s. 287; MATHEWS, s. 84.

¹²⁵³ MATHEWS, s. 85.

¹²⁵⁴ Tamtéž, s. 87–88.

¹²⁵⁵ Tamtéž, s. 88.

¹²⁵⁶ Depeše Cambona Lansdownovi, Paříž, 27. prosince 1903. In: BD, 2, No. 382, s. 336.

téměř naproti enklávě Badžibo. Touto územní změnou měla být otázka Nového Foundlandu považována za úspěšně vyřešenou.¹²⁵⁷ Dne 5. ledna 1904 však lord Lansdowne předložil britské memorandum, jehož prostřednictvím odmítl i tyto návrhy.¹²⁵⁸ Lansdowne se odvolával na konvenci ze 14. června 1898, jejímž prostřednictvím připadla tato území pod britskou správu. Britský ministr zahraničí poukazoval zejména na význam, který „britská vláda přikládá některým územím, zejména oblastem Illo a Boussa“. ¹²⁵⁹ Francouzský velvyslanec, který se tou dobou kvůli onemocnění zdržoval v Paříži, navštívil Lansdowna až 13. ledna 1904 a během jejich rozhovoru zdůraznil, že dokud nedojde k dohodě v otázce Nového Foundlandu a Maroka, nemohou obě vlády postoupit k řešení egyptské otázky.¹²⁶⁰ O den později v reakci na odmítnutí všech francouzských návrhů Cambon prohlásil: „Již nenacházíme nic víc, co bychom mohli od vás požadovat. Nyní je na vás, abyste nám předložili vaši nabídku.“¹²⁶¹

V polovině ledna 1904 tak jednání na krátkou chvíli uvázla na mrtvém bodě, neboť ani jedna strana nebyla ochotna ze svých požadavků slevit.¹²⁶² V této souvislosti napsal Georges Cogordan, ředitel Oddělení politických záležitostí na *Quai d'Orsay*, francouzskému generálnímu konzulovi v Egyptě de la Boulinièrovi: „Jednání s Velkou Británií se přerušila, neboť britská vláda odmítla souhlasit s takovými územními ústupky v náš prospěch, které by kompenzovaly odstoupení od našich práv na Novém Foundlandu. Nejprve jsme žádali Gambii. Kvůli britským námitkám jsme navrhovali [místo Gambie] trojúhelník Nikki, Badžibo a Ilo, [ležící] mezi řekou Niger a horním Dahomey.“¹²⁶³ Znovu jsme se těchto požadavků museli vzdát, a proto nyní požadujeme úpravu v oblasti na sever od Sokota.¹²⁶⁴ ... Bylo by žádoucí, abyste navštívil lorda Cromera sdělil mu, že dohoda v Egyptě závisí na odsouhlasení územních ústupků, o

¹²⁵⁷ Tamtéž.

¹²⁵⁸ ROLO, s. 230.

¹²⁵⁹ Memorandum Foreign Office, 5. ledna 1904. In: BD, 2, No. 383, s. 336.

¹²⁶⁰ Depeše Cambona Delcassému, Londýn, 14. ledna 1904. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 178, s. 248; ROLO, s. 233.

¹²⁶¹ GEOFFROY, s. 265.

¹²⁶² Srv. depeše Cambona Delcassému, Londýn, 14. ledna 1904. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 178, s. 248; depeše Lansdowna Cambonovi, Foreign Office, 18. ledna 1904. In: BD, 2, No. 386, s. 339.

¹²⁶³ Tato území, jejichž rozloha je více než 10 000 čtverečních mil, se nachází na území dnešního Beninu, který byl dříve součástí Francouzské západní Afriky. Na základě konvence z 14. června 1898 připadla Velké Británii. Srv. memorandum Foreign Office, 5. ledna 1904. In: BD, 2, No. 383, s. 336.

¹²⁶⁴ Sokoto se nachází na území dnešní Nigérie.

nichž nyní jednáme.“¹²⁶⁵ De la Boulinière se setkal s britským generálním konzulem v Káhiře 20. ledna 1904.¹²⁶⁶ Francouzský zástupce informoval lorda Cromera dle Cogordanových instrukcí, načež se mu dostalo odpovědi, že Cromer „udělá, co bude v jeho silách“. ¹²⁶⁷ Výsledky tohoto francouzského počínu na sebe nenechaly dlouho čekat, o pouhý den později zaslal lord Cromer britskému ministru zahraničí telegram, v němž jej varoval, že obavy z možného krachu britsko-francouzských jednání jsou skutečně na místě. V této souvislosti Lansdownovi doporučil, aby mezi oběma stranami došlo urychleně k dohodě.¹²⁶⁸ Cromer navrhoval dvě možná řešení patové situace: Zaprvé, aby Londýn učinil takové ústupky, které umožní vyřešení otázky Nového Foundlandu, zadruhé, aby byla otázka Maroka a Egypta projednávána separátně od otázky Nového Foundlandu. Britský generální konzul Lansdowna varoval: „jestliže necháte jednání zkrachovat, mohlo by to v tuto chvíli mít nedožrnné následky, a to nejen pro Egypt, nýbrž i obecně.“¹²⁶⁹

Britsko-francouzskou dohodu ohrožoval rovněž rusko-japonský konflikt, k němuž se schylovalo na Dálném Východě. Jednání mezi Paříží a Londýnem byla provázena snahou o dosažení paralelního sblížení mezi Londýnem a Petrohradem. O tomto britském záměru ujistil Delcassého během jeho červencové návštěvy v Londýně Chamberlain, který mu svěřil, že „Británie je skutečně nakloněna myšlence dohody s Ruskem“. ¹²⁷⁰ Nedlouho po odjezdu francouzského ministra zahraničí z Londýna navštívil lorda Lansdowna ruský velvyslanec v Londýně hrabě Benckendorff, který během rozhovoru opakovaně hovořil o britsko-ruském porozumění. Když v říjnu 1903 navštívil ruský ministr zahraničí hrabě Lamsdorff Paříž, dohodli se spolu s Delcassém, že by bylo pro obě strany výhodné, aby došlo k vyřešení sporů mezi Ruskem, Británií a Japonskem. Hrabě Benckendorff byl posléze instruován, aby vyhledal Lansdowna a učinil v tomto směru první kroky. Britsko-ruská jednání se však vyvíjela natolik pomalým tempem a natolik neefektivně, že dokonce i lord Lansdowne na konci listopadu 1903 vyslovil pochybnosti o jejich smyslu.¹²⁷¹ Po rozpoutání ozbrojeného

¹²⁶⁵ Telegram ředitele Oddělení politických záležitostí na *Quai d'Orsay* Cogordana francouzskému generálnímu konzulovi v Egyptě de la Boulinièrovi, Paříž, 19. ledna 1904. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 198, s. 274.

¹²⁶⁶ Telegram de la Boulinière Delcassému, Káhira, 20. ledna 1904. Tamtéž, No. 201, s. 277–278.

¹²⁶⁷ Tamtéž, s. 278.

¹²⁶⁸ Telegram Cromera Lansdownovi, Káhira, 21. ledna 1904. In: BD, 2, No. 387, s. 339; MATHEWS, s. 88; ROLO, s. 237.

¹²⁶⁹ Telegram Cromera Lansdownovi, Káhira, 21. ledna 1904. In: BD, 2, No. 387, s. 340.

¹²⁷⁰ MATHEWS, s. 89–90.

¹²⁷¹ Tamtéž, s. 90.

rusko-japonského konfliktu se obě strany dohodly, že v jednáních již pokračovat nebudou.¹²⁷²

Lansdowne kladl od počátku britsko-francouzských jednání důraz na respektování práv španělské vlády v Maroku, a z tohoto důvodu se francouzského velvyslance Cambona dotázal 23. ledna 1904, zda francouzská vláda pokročila v komunikaci se španělskou vládou s ohledem na britsko-francouzská vyjednávání.¹²⁷³ Cambon odpověděl poněkud vyhýbavě a vymluvil se na časté změny politické situace ve Španělsku, které francouzské vládě znemožnily, aby s Madridem dělala jakékoliv obchody.¹²⁷⁴ Francouzský ministr zahraničí totiž zastával názor, že by Madrid měl být přizván k jednáním až poté, co Paříž s Londýnem dospějí ke skutečnému konsensu.

O čtyři dny později se Lansdowne s Cambonem setkali znovu, aby velmi podrobně projednali sporné body. Lansdowne zaslal Cambonovi 5. února 1904 po poradě s britským kabinetem obsáhlé vyjádření, které se vztahovalo k pěti okruhům: 1. plavba po řece Gambii, 2. plavba po Nigeru, 3. úprava hranic v blízkosti Sokota, 4. úprava hranic v oblasti Čadského jezera, 5. souostroví Los v Guineji.¹²⁷⁵ Posledně jmenované souostroví mělo strategický význam a Britové je byli ochotni Francouzům přenechat výměnou za souhlas s britským protektorátem nad souostrovím Nové Hebridy.¹²⁷⁶ Lansdowne byl ve svém vyjádření relativně striktní a nekompromisní, čehož se ovšem rozhodl využít ke svému prospěchu Paul Cambon, který v rozhovoru s britským ministrem zahraničí zdůraznil, že Delcassé byl velmi zaskočen, když zjistil, že Britové odmítají i natolik umírněné požadavky, které jim Paříž adresovala. Na závěr dodal, že „v tomto čase krize [ministr zahraničí] velmi lituje toho, že britská vláda zaujala takový postoj, který znemožní jakoukoliv dohodu“.¹²⁷⁷ Po oficiální francouzské odpovědi z 18. února 1904 jednání opět na okamžik zamrzla na mrtvém bodě.¹²⁷⁸

Dne 25. února 1904 se Delcassé s Lansdownem setkali dokonce dvakrát. O den později napsal Paul Cambon svému synovi Henrimu, že „nyní nezbývá, než vyřešit

¹²⁷² Tamtéž, s. 91.

¹²⁷³ ROLO, s. 239.

¹²⁷⁴ Tamtéž.

¹²⁷⁵ Depeše Lansdowna Cambonovi, Foreign Office, 5. února 1904. In: BD, 2, No. 389, s. 341; GEOFFROY, s. 266–267.

¹²⁷⁶ Tamtéž; depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 25. února 1904. Tamtéž, No. 391, s. 346; CAMBON, s. 213.

¹²⁷⁷ Dne 9. února obdržel Delcassé zprávy o japonském námořním útoku, jímž byla zahájena rusko-japonská válka. ROLO, s. 243.

¹²⁷⁸ ROLO, s. 244.

otázku Nového Foundlandu“.¹²⁷⁹ Dne 11. března se obě strany shodly na tom, že otázku Nového Foundlandu je třeba řešit s pomocí zvláštní konvence.¹²⁸⁰ Mezitím na sklonku února informoval Lansdowne španělskou vládu o tom, že jednání o Maroku již započala.¹²⁸¹ I navzdory tomuto kroku Lansdowne nakonec ustoupil Delcassého nátlaku a souhlasil s tím, že Francie bude se Španělskem jednat separátně a Madrid bude se situací seznámen až ve chvíli, kdy bude britsko-francouzská dohoda dojednána.¹²⁸² O dva dny později se v Paříži setkali ministr zahraničí Delcassé s německým velvyslancem Hugem von Radolinem. Radolin zjišťoval, zda je pravda, že mezi Velkou Británií a Francií již byla podepsána konvence, nebo v případě, že k podpisu ještě nedošlo, zda se takový krok právě chystá; Delcassé odpověděl, že „ještě nic nebylo podepsáno“. Připustil, že „již nějaký čas vedeme s Velkou Británií rozhovory o přátelském vyřešení otázek, které se týkají obou zemí; *Entente* [sic] je uznána jako možná a je pravděpodobné, že jí bude dosaženo“.¹²⁸³ Radolin se zajímal o otázku Nového Foundlandu a o otázku Maroka, přičemž Delcassé mu sdělil, že o obou bodech se již jednalo. Delcassé německého velvyslance ujistil, že pokud jde o Maroko, má francouzská vláda v úmyslu co nejdéle udržet *status quo*.¹²⁸⁴

Dne 4. března 1904 zbývalo pouze dořešit otázku teritoriálních změn v oblasti Čadského jezera a Nigeru, což se podařilo o devět dní později. Dlouhá jednání o teritoriálních změnách tak byla ukončena a jednání o Srdečné dohodě spěla ke svému konci.¹²⁸⁵ V mezidobí se britský generální konzul v Egyptě obával možného nesouhlasu ostatních velmocí se zamýšlenou finanční reformou. V této souvislosti telegrafoval lordu Lansdownovi, že „nejdůležitější ze všeho je, aby francouzská vláda přiznala Británii absolutní svobodu rozhodování v takových situacích, kde bude obtížné získat souhlas ostatních velmocí“.¹²⁸⁶

¹²⁷⁹ GEOFFROY, s. 269.

¹²⁸⁰ Když Paul Cambon chtěl, aby otázka Nového Foundlandu byla řešena pomocí konvence, měl tím na mysli dokument, který se bude zabývat spíše technickými či právními otázkami. V tomto případě se jednalo o práva rybolovu. Otázka Nového Foundlandu představovala natolik vážnou překážku, že ještě ani počátkem dubna 1904 nebyla jednání o tomto problému u konce. Viz VILLEPIN, s. 90.

¹²⁸¹ MATHEWS, s. 92; ROLO, s. 247.

¹²⁸² ROLO, s. 247.

¹²⁸³ Telegram Delcassého francouzskému velvyslanci v Berlíně Bihourdovi, Paříž, 27. března 1904. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 368, s. 509.

¹²⁸⁴ Tamtéž.

¹²⁸⁵ Srv. depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 13. března 1904. In: BD, 2, No. 399, s. 354; ROLO, s. 253.

¹²⁸⁶ Telegram Cromera Lansdownovi, Káhira, 14. března 1904. In: BD, 2, No. 400, s. 354–355.

První britské návrhy konečné podoby dohody předložil Lansdowne francouzskému velvyslanci Cambonovi 14. a 16. března 1904.¹²⁸⁷ Delcassému se však v tomto návrhu nelíbil článek, jímž se Francie do budoucna zavazovala k diplomatické podpoře britské politiky v Egyptě. Tento problém byl nakonec překonán vložím obdobného článku, jímž se Velká Británie do budoucna zavazovala k diplomatické podpoře francouzské politiky v Egyptě.¹²⁸⁸ V následujících dnech probíhala mezi Cambonem a Lansdownem čilá komunikace. Dne 20. března 1904 zaslal ministr zahraničí Delcassé velvyslanci Cambonovi návrh dohody mezi Francií a Velkou Británií, který konzultoval se sirem Eldonem Gorstem. Delcassé navrhoval, aby problém Nového Foundlandu, na jehož řešení se obě velmoci nebyly prozatím schopné shodnout, byl řešen s pomocí zvláštní konvence, která bude posléze předložena k ratifikaci oběma poslaneckým sněmovnám.¹²⁸⁹ Sporné otázky Siamu, Nových Hebrid a Madagaskaru měly být vyřešeny prostřednictvím deklarace. Stejnou formou měly být vyřešeny otázky Egypta a Maroka, ačkoliv v tomto případě Delcassé připouštěl, že bude nutné, aby se k nim vztahovalo několik tajných klauzulí.¹²⁹⁰ Paul Cambon předložil tento obsáhlý návrh lordu Lansdownovi 21. března 1904.¹²⁹¹

O den později se politici setkali, aby oba projekty prodiskutovali a 23. března zaslal Cambon text dohody doplněný o Lansdownovy připomínky.¹²⁹² O dva dny později si britský ministerský předseda Balfour nechal od ministra zahraničí podrobně popsat aktuální situaci, přičemž se pozastavoval nad skutečností, že návrhy se zdají být příliš výhodné pro Francii a poněkud nevýhodné pro Velkou Británii. Současně se vyjádřil v tom smyslu, že britský parlament nikdy neratifikuje takovou deklaraci, která by odstoupila Maroko ve prospěch Francie, aniž by Británii takovým krokem případly patřičné výhody v Egyptě,¹²⁹³ a tak následovaly další úpravy.¹²⁹⁴

Lansdowne i Cambon doufali, že k podpisu dohody dojde ještě před Velikonocemi, které připadaly na 3. dubna 1904. Cambon se v dopise svému synovi

¹²⁸⁷ GEOFFROY, s. 271.

¹²⁸⁸ ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 213; ROLO, s. 258.

¹²⁸⁹ Depeše Delcassého Cambonovi, Paříž, 20. března 1904. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 354, s. 465.

¹²⁹⁰ Tamtéž.

¹²⁹¹ GEOFFROY, s. 271; ROLO, s. 257–258; depeše Lansdowna Monsonovi, Foreign Office, 21. března 1904. In: BD, 2, No. 401, s. 355.

¹²⁹² Depeše Cambona Delcassému, Londýn, 23. března 1904. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 359, Annexe 1, s. 480.

¹²⁹³ GEOFFROY, s. 271–272; ROLO, s. 261.

¹²⁹⁴ Podrobněji k britskému, francouzskému návrhu a finálnímu znění Srdečné dohody viz BD, 2, No. 417, s. 373–398.

Henrimu svěřil, že je třeba počítat s odporem obou parlamentů, „z nichž ani jeden nebude se zněním dohody spokojen“.¹²⁹⁵ Dne 3. dubna 1904 zmocnil francouzský prezident Loubet velvyslance Cambona k podpisu britsko-francouzské dohody, která později vešla do dějin pod názvem Srdečná.¹²⁹⁶ Obě velmoci se shodly na finální podobě textu 6. dubna 1904 a o dva dny později, 8. dubna 1904 ráno, podepsali Lansdowne a Paul Cambon na zámku Clouds u Londýna tři konvence, které měly vyřešit územní spory mezi oběma velmocemi v mimoevropských oblastech.¹²⁹⁷

Ve třetí konvenci, jež se týkala Maroka a Egypta, se britská vláda v prvním článku zavázala, že nebude usilovat o změnu politického statutu Egypta.¹²⁹⁸ Výměnou za tento příslib se francouzská vláda zavázala, že nebude nadále činit Britům v Egyptě obstrukce, a to ani tím, že by požadovala, aby bylo stanoveno konkrétní datum evakuace Egypta, a nebude tak činit ani jiným způsobem.¹²⁹⁹ Francie se dále zavázala, že bude souhlasit s návrhem chedívova deketu, který je součástí konvence a jehož prostřednictvím jsou vyjádřeny nezbytné záruky pro ochranu věřitelů interesovaných v egyptském dluhu.¹³⁰⁰ Tento dekret směl být dále modifikován pouze se souhlasem všech signatářů Londýnské konvence z roku 1885.¹³⁰¹

Ve druhém článku konvence se Francie zavázala, že nebude usilovat o změnu politického statutu Maroka.¹³⁰² Velká Británie uznala ve třetím článku konvence francouzská práva v Egyptě, která vyplývají z dříve uzavřených smluv, konvencí a zvyklostí a zavázala se je respektovat. Britové tímto článkem rovněž přiznali právo

¹²⁹⁵ ROLO, s. 255; GEOFFROY, s. 272.

¹²⁹⁶ VILLEPIN, s. 91.

¹²⁹⁷ Accords conclus le 8 avril 1904 entre la France et l'Angleterre. Déclaration concernant l'Égypte et le Maroc. DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 389, s. 533; KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 314.

¹²⁹⁸ Déclaration concernant l'Égypte et le Maroc. In: France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Accords conclus le 8 avril 1904 entre la France et l'Angleterre au sujet du Maroc, de l'Égypte, de Terre-Neuve etc. (dále jen DD, AC), Paris 1904, s. 6. Součástí této *Livre Jaune* nejsou tajné dodatky, které je možné nalézt v Documents diplomatiques français, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 389, s. 536–537, a jež byly zveřejněny až roku 1911.

¹²⁹⁹ OWEN, Lord Cromer ..., s. 323–324; RAGATZ, s. 138.

¹³⁰⁰ Tímto dekretem byla částečně (6) či úplně (46) zrušena platnost některých dříve vydaných dekretů, jež se vztahovaly k egyptským financím. Egyptská vláda získala díky tomuto dekretu možnost svobodně nakládat se všemi egyptskými příjmy, které nebyly určeny pro roční splácení dluhů. Tímto dekretem získala egyptská vláda k dispozici rovněž rezervy z obou rezervních fondů, které byly dosud kontrolovány Komisí egyptského veřejného dluhu. Egyptská pokladna tak získala nečekaný příjem ve výši 6 000 000 egyptských liber, což se rovnalo zhruba polovině ročních příjmů země. OWEN, Lord Cromer ..., s. 324; seznam dekretů viz Seznam zrušených dekretů. Cd. 2384: Treaty Series, No. 6. (1905): Declaration between the United Kingdom and France respecting Egypt and Morocco, London 1905, Annex I, s. 16–17; Seznam částečně zrušených dekretů. Tamtéž, Annex II, s. 17.

¹³⁰¹ Accords conclus le 8 avril 1904 entre la France et l'Angleterre. Déclaration concernant l'Égypte et le Maroc. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 389, s. 533.

¹³⁰² DD, AC, s. 7.

svobodné pobřežní plavby mezi egyptskými přístavy pro francouzská plavidla.¹³⁰³ Čtvrtý článek přiznával oběma velmocím rovné příležitosti a zaručoval svobodný obchod v Maroku i v Egyptě na dobu třiceti let. Článek pátý přiznával francouzským funkcionářům ve službách Egypta rovné příležitosti a zaručoval jim stejné podmínky jako britským funkcionářům na stejných postech. Francouzi se zavázali k recipročnímu opatření pro britské funkcionáře ve službách Maroka.¹³⁰⁴ Podle šestého článku konvence se obě velmoci zavázaly k dodržování podmínek konvence z 29. října 1888 za účelem zajištění svobodné plavby Suezským průplavem. Britská vláda uznala platnost této konvence a souhlasila s odstraněním paradoxního ustanovení, které si vymínila roku 1888, a to, že nebude konvenci dodržovat, dokud potrvá britská okupace Egypta.¹³⁰⁵ Sedmým článkem konvence se oba signatářské státy dohodly na zajištění svobodné plavby Gibraltarským průlivem a za tímto účelem se zavázaly, že nebudou na pobřeží Maroka, v oblasti mezi Melillou a výšinami na pravém břehu řeky Sebou, stavět opevnění ani jiné strategické stavby. Toto ustanovení se nevztahovalo na tu část marockého pobřeží, která byla okupována Španělskem.¹³⁰⁶ Podle předposledního, devátého článku konvence, deklarovaly obě velmoci přátelské úmysly, které je pojí ke Španělsku a zavázaly se respektovat španělské zájmy v Maroku. V posledním, devátém článku, se obě signatářské země zavázaly k vzájemné diplomatické podpoře za účelem prosadit body shora uvedené v této konvenci.¹³⁰⁷

Konvence o Maroku a Egyptě obsahovala dále pět tajných klauzulí, z nichž první stanovila, že pokud si to okolnosti vyžádají, mohou obě vlády změnit politický status Egypta či Maroka. Články IV, v a VII shora uvedené konvence však měly být považovány za nedotknutelné.¹³⁰⁸ Ve druhé klauzuli stálo, že britská vláda v tuto chvíli nemá v úmyslu měnit stávající právní systém Egypta, ani měnit systém kapitulačních smluv. Pokud by tak chtěla učinit v budoucnosti, francouzská vláda se touto klauzulí zavázala, že nebude bránit případným reformám v Egyptě, za podmínky, že ani britská vláda nebude bránit realizaci obdobných francouzských reforem v Maroku.¹³⁰⁹

Podle tajné třetí klauzule mělo Španělsko vyjádřit svůj formální souhlas se články IV a VII shora uvedené konvence a zajistit jejich uvedení do praxe. V případě,

¹³⁰³ Déclaration concernant l'Égypte et le Maroc. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 389, s. 534.

¹³⁰⁴ Tamtéž.

¹³⁰⁵ Tamtéž.

¹³⁰⁶ Tamtéž, s. 535.

¹³⁰⁷ Tamtéž.

¹³⁰⁸ Tamtéž, s. 536.

¹³⁰⁹ Tamtéž.

že by marocký sultán nebyl v budoucnu schopen ovládat území sousedící s Melillou, Ceutou a dalšími *Presides*,¹³¹⁰ měla tato území připadnout Španělsku.¹³¹¹ Následující klauzule stanovila, že případný španělský nesouhlas s konvencí nijak neovlivní podpis této konvence. Poslední, pátá klauzule stanovila, že jestliže nebudou ostatní velmoci souhlasit s chedíiovým dekretem, jenž je přiložen k této konvenci, zavazuje se Francie k tomu, že bude do 15. července 1910 souhlasit s vyplacením 100% nominální hodnoty garantovaného, sjednoceného a privilegovaného dluhu.¹³¹²

Dalšími dvěma konvencemi došlo ke kompromisnímu vyřešení otázky Siamu a Nového Foundlandu. Siam byl rozdělen podél řeky Menam, a zatímco západní část připadla Velké Británii, východní část, která se nacházela v blízkosti Francouzské Indočíny, se stala francouzskou sférou vlivu. Pokud jde o Nový Foundland, Francie si podržela práva rybolovu v tamních vodách, ale vzdala se svých privilegií a výsad na pobřeží, za což získala teritoriální zisky v západní Africe a rovněž rozšíření práv plavby po Čadském jezeře. Velká Británie uznala francouzský protektorát nad Madagaskarem.¹³¹³

Podpisem Srdečné dohody došlo k odstranění třecích ploch mezi Francií a Velkou Británií v mimoevropských oblastech. Vzájemné vztahy byly po dlouhém údobí vzájemného antagonismu konečně urovnány, zatímco ještě na sklonku roku 1898 se obě velmoci nacházely na pokraji války kvůli Fašodské krizi, nyní došlo k narovnání. Francie ukončila politiku stálých obtíží v Egyptě výměnou za získání „volné ruky“ pro své politické aktivity ve strategicky důležitém Maroku, jehož zisk jí umožnil završit její dominanci v oblasti Maghribu.¹³¹⁴ Po podpisu francouzsko-španělské smlouvy z 3. října 1903 připadl Madridu úzký pruh území na severu Maroka, který byl součástí neutrální zóny mezi územím, které získala Francie a mezi Gibraltarem. Španělsko muselo rovněž souhlasit, že nebude opevňovat marocké pobřeží u Středozemního moře, výjimku tvořily pouze oblasti Ceuta a Melilla a *Presides*, které patřily Madridu již dříve. Toto říjnové ujednání představovalo jakousi diplomatickou tečku za marockou otázkou.¹³¹⁵

¹³¹⁰ *Presides* je francouzské označení pro španělské *Plazas de soberanía*, tedy španělská svrchovaná území v severní Africe, která jsou spravována přímo španělskou vládou. V Maroku se jedná o celkem pět oblastí, z nichž dvě, Ceuta a Melilla jsou označovány jako *Plazas mayores* a zbývající tři, tedy ostrovy Chafarinas, ostrovy Alhucemas a Peñón de Vélez de la Gomera jsou označovány jako *Plazas menores*.

¹³¹¹ MATHEWS, s. 93.

¹³¹² Déclaration concernant l'Égypte et le Maroc. In: DDF, Série II, Tome IV, Paris 1932, No. 389, s. 537.

¹³¹³ KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 314.

¹³¹⁴ CROUZET, s. 311.

¹³¹⁵ TAYLOR, The Struggle for Mastery in Europe, s. 422.

Velká Británie se především snažila vyhnout vzniku velké kontinentální protibritské koalice. Aktivita císařského Německa ji přiměly, aby hledala spojení jinde. Francouzský ministr zahraničí Théophile Delcassé díky Fašodské krizi pochopil, že bez dorozumění s Londýnem není schopen prosadit důležité cíle francouzské expanzivní koloniální politiky. Delcassé doufal, že podpis Srdečné dohody je pouze odrazovým můstkem pro budoucí vojenskou alianci s Velkou Británií, která by Francii poskytla záruky proti Německu.¹³¹⁶ Německo stavělo svou politiku na chybné premise, která zastávala názor, že rozpory mezi Velkou Británií a Francií a mezi Velkou Británií a Ruskem jsou nepřekonatelné. Německá reakce na *Entente cordiale* však pouze přispěla k upevnění vzájemného spojení mezi Velkou Británií a Francií.¹³¹⁷ Skupina britských politiků kolem Bertieho a skupina kolem *Foreign Office* postupně začala vnímat Německo jako hlavní hrozbu britské bezpečnosti a Edward Grey, který nahradil lorda Lansdowna na postu britského ministra zahraničí po Balfourově rezignaci, přijal *Entente cordiale* za základní milník britské zahraniční politiky. Přestože Srdečná dohoda ve skutečnosti nebyla vojenskou aliancí, a ani nebyla namířena vůči některé z velmocí, stala se významným milníkem na cestě k vytváření velmocenských bloků, které se o deset let později střetly ve světové válce.¹³¹⁸

¹³¹⁶ ROLO, s. 273.

¹³¹⁷ Tamtéž, s. 274.

¹³¹⁸ KŘIVSKÝ; SKŘIVAN, s. 314; ROLO, s. 276.

Závěr

V dubnu 1904 neskončilo pouze údobí téměř dvacet let trvajícího britsko-francouzského soupeření, nýbrž zároveň došlo k položení významného milníku na cestě ke vzniku velmocenských bloků, které se později střetly ve světové válce. Vzájemné vztahy Velké Británie a Francie prošly v souvislosti s jejich zájmy v Egyptě a v oblasti horního Nilu v letech 1882–1904 složitou genezí, jejíž analýza byla cílem této práce.

Když došlo v Egyptě v průběhu roku 1881 k vzednutí nacionalistického hnutí v čele s plukovníkem Urábím, preferovala britská vláda zásah osmanského sultána před společnou britsko-francouzskou intervencí, již naopak upřednostňoval francouzský ministerský předseda Léon Gambetta. Francouzský státník se obával, že eventuální zásah osmanského sultána by nepříznivě ovlivnil situaci v sousedním Tunisku, nad nímž Francie v květnu 1881 vyhlásila protektorát. Gambetta byl schopen svým cíleným nátlakem přesvědčit britského ministerského předsedu Gladstona a jeho ministra zahraničí lorda Granvillu k vydání společné britsko-francouzské nóty, jež obsahovala hrozbu společné britsko-francouzské intervence.

Po nástupu Charlese de Freycineta se však změnila nejen politická situace v Paříži, ale rovněž míra francouzské zainteresovanosti v Egyptě. V souladu s přáním francouzské poslanecké sněmovny a senátu odmítl Freycinet myšlenku francouzského vojenského angažmá v Egyptě. Přestože Freycinet později souhlasil, aby společná britsko-francouzská flotila demonstrovala u egyptských břehů podporu chedívi, po propuknutí alexandrijských masakrů v červnu 1882 se Francie k britskému ultimátu nepřipojila a zdržela se následné intervence. Právě tehdy se Britové rozhodli, že v politice britsko-francouzské spolupráce v Egyptě již nebudou pokračovat a toto rozhodnutí mělo na genezi vzájemných vztahů zásadní dopad.

Přestože Velká Británie na konci září 1882 Velká Británie ovládla Egypt, Francouzi se s tou skutečností odmítali smířit a trvali na obnovení *statu quo ante*. Poté, co Londýn přikročil k likvidaci režimu duální kontroly v Egyptě, západního mocenský blok v Evropě se rozpadl. Politiku dosavadní britsko-francouzské spolupráce nahradilo ochlazení vzájemných vztahů. Francie procházela hlubokou vnitřní krizí, kterou se snažil nový ministerský předseda Jules Ferry řešit prostřednictvím koloniální zámořské expanze. Můžeme konstatovat, že v údobí 1883–1888 nebyla francouzská politika v Egyptě zcela jednoznačná. Zatímco Britové usilovali o stabilizaci Egypta a provedení

reforem, Francouzi zůstávali neaktivní a vyčkávali. Britové opakovaně deklarovali svůj úmysl opustit Egypt. Kromě obnovení chedívovy autority v zemi však byla základní podmínkou britského odchodu z Egypta eliminace francouzského vlivu v oblasti, což se ukázalo být pro realizaci evakuace zcela zásadní překážkou. S výbuchem náboženské revolty Muhammada Ahmada v sousedním Súdánu, který představoval pomyslné klíče k branám Egypta, byli Britové nuceni svůj plán být jen částečného odchodu ze země odložit.

Jednání o odchodu britské okupační armády z Egypta se v následujících letech stalo alfou a omegou téměř všech jednání mezi Paříží a Londýnem. Kvůli egyptským financím se v létě roku 1884 uskutečnila londýnská konference, kde se Francouzi neúspěšně pokoušeli mařit britské snahy o změnu finančního statutu Egypta. Paříž byla nakonec nucena ustoupit a novou finanční chartou Egypta se stala Londýnská konvence z března 1885. V červnu téhož roku nastoupili ve Velké Británii k moci konzervativci v čele s lordem Salisburyem, který považoval odchod britských jednotek z Egypta za otázku národní cti. Francie se v údobí let 1884–1887 pokoušela o nastolení všech předpokladů, které by usnadnily britský odchod z Egypta, Francouzi až do roku 1888 věřili, že je možné přejít v Egyptě k režimu mezinárodní kontroly. Právě roku 1888 si však francouzští státníci uvědomili, že jakékoliv naděje na brzký odchod britských jednotek z Egypta jsou marné, a že ve vzájemných vztazích tak nastává další zlom; započalo období skutečného antagonismu a Francouzi přistoupili k aktivní politice stálých obtíží v Egyptě. Prostřednictvím vlivu, který měli na finance egyptského chedivátu, blokovali téměř všechny britské snahy o reformy a souhlas s konverzí egyptských dluhů podmiňovali stanovením závazného data odchodu britských jednotek z Egypta. S nástupem nového protibritsky smýšlejícího egyptského chedíva Abbáse II. se Francii otevřely další možnosti, jak do vývoje v zemi zasahovat.

Ve Velké Británii se v červnu 1892 s příchodem liberálů v čele s Gladstonem dostává otázka evakuace opět na pořad dne. Následný konflikt mladého chedíva Abbáse II. S britskou okupační správou vedl k nové egyptské krizi, v jejímž důsledku došlo nakonec k navýšení počtu britských jednotek dislokovaných v Egyptě. Po takzvaném Pohraničním incidentu, k němuž došlo mezi Abbásem II. a sirdárem Kitchenerem, již egyptský chedív aktivněji do dění nezasahoval. Když v květnu 1894 převzal post francouzského ministra zahraničí Gabriel Hanotaux, začaly se rýsovat kontury budoucího střetu Francie a Velké Británie v oblasti horního Nilu. Projev

Edwarda Greye v Dolní sněmovně z 28. března 1895 přispěl k eskalaci napětí. Setkání Marchandovy expedice s Kitchenerovými jednotkami ve Fašodě následně vyostřilo vzájemné vztahy natolik, že se obě velmoci ocitly roku 1898 na sklonku války. Pouze včasný ústup ministra zahraničí Théophila Delcassého spolu se stažením Marchandovy mise z Fašody ve spojení s dalšími faktory umožnil, že byly britsko-francouzské vztahy později znovu urovnány. Ještě v prvních měsících roku 1899 byly vzájemné vztahy velmi napjaté; nedlouho předtím vstoupil na politické kolbiště francouzský diplomat Paul Cambon, který na postu francouzského velvyslance v Londýně setrval až do roku 1920. Ke změně došlo rovněž na politickém kolbišti v Paříži, kde v únorových prezidentských volbách zvítězil Émile Loubet. V březnu 1899 došlo k podpisu francouzsko-britské dohody, jejímž prostřednictvím byly sice vyřešeny spory v oblasti konžsko-nílského rozvodí, mezi oběma velmocemi však nadále existovaly nevyřešené koloniální spory v minimálně sedmi oblastech. Kromě dílčích sporů v povodí Nigeru šlo o spory na Madagaskaru, Siamu, Nového Foundlandu a souostroví Nových Hebrid se jednalo především o Egypt a Maroko. Podpisem Srdečné dohody z 8. dubna 1904 a „výměnným obchodem“ Egypta za Maroko byla stržena bariéra, která bránila úzké spolupráci obou velmocí. Cesta k formování bloku budoucí Dohody započala, a právě ona předurčila, společně s podpisem britsko-ruské smlouvy z roku 1907, vývoj mezinárodních vztahů v následujícím desetiletí.

Seznam použitých pramenů a literatury

I. VYDANÉ PRAMENY

a) FRANCIE

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Affaire du Journal Le Bosphore Égyptien, Paris 1885.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Institution d'une Commission Mixte pour l'Examen des Réclamations Résultant des Derniers Événements d'Égypte, 1882–1883, Paris 1883.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Négotiations relatives au règlement international pour le libre usage du Canal de Suez, 1886–1887, Paris 1887.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Commission International pour le libre usage du Canal de Suez, Avril-Novembre, Paris 1885.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Affaires d'Égypte, Paris 1880.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Affaires d'Égypte, Paris 1882.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Affaires d'Égypte, 1882–1883, Paris 1883.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Affaires d'Égypte 1884, Paris 1884.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Affaires d'Égypte 1884–1893, Paris 1893.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Affaires d'Égypte, Paris 1885.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques Français, 1871–1914, Série I, Tome II–VIII, Paris 1930–1938; Tome X–XVI, Paris 1945–1959.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques Français, 1871–1914, Série II, Tome II–IV, Paris 1931–1932.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Accords conclus le 8 avril 1904 entre la France et l'Angleterre au sujet du Maroc, de l'Égypte, de Terre-Neuve etc., Paris 1904.

b) VELKÁ BRITÁNIE

C. 2766: Egypt: No. 1 (1881): Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1881.

C. 3161: Egypt: No. 3 (1882): Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1882.

C. 3230: Egypt: No. 5 (1882): Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1882.

C. 3249: Egypt: No. 7 (1882): Further Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1882.

C. 3251: Egypt: No. 8 (1882): Further Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1882.

C. 3391: Egypt: No. 17 (1882): Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, London 1882.

C. 3447: Egypt: No. 20 (1882): Correspondence Respecting the Anglo-French Financial Control, London 1882.

C. 3788: Commercial No. 39 (1883): Further Correspondence Respecting the Cholera Epidemic in Egypt, London 1883.

Cd. 2384: Treaty Series, No. 6. (1905): Declaration between the United Kingdom and France respecting Egypt and Morocco, London 1905.

BUCKLE, George Earle (Ed.), The Letters of Queen Victoria. 3rd Series, A Selection from Her Majesty's Correspondence and Journal between the Years 1886 and 1901. 1896–1901, Vol. 3, London 1932.

DUGDALE, Edgar Trevelyan Stratford (Ed.), German Diplomatic Documents 1871–1914. Bismarck's Relations with England 1871–1890, Vol. 1, London 1928.

GOOCH, George Peabody; TEMPERLEY, Harold William Vazeille (Eds.), British Documents on the Origins of the War, 1898–1914. The End of British Isolation, Vol. 1, London 1927.

GOOCH, George Peabody; TEMPERLEY, Harold William Vazeille (Eds.), *British Documents on the Origins of the War, 1898–1914. The Anglo-Japanese Alliance and the Franco-British Entente*, Vol. 2, London 1927.

HUREWITZ, Jacob Coleman, *The Middle East and North Africa in World Politics. A Documentary Record. European Expansion, 1535–1914*, Vol. 1, London 1975.

PENSON, Lillian; TEMPERLEY, Harold William Vazeille (Eds.), *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902)*, Cambridge 1938.

MEMOÁRY

BARING, Evelyn, Lord Cromer, *Abbas II*, London 1915.

BARING, Evelyn, Lord Cromer, *Modern Egypt*, Vol. 1, London 1908.

BLUNT, Wilfrid S., *The Secret History of the English Occupation of Egypt*, Dublin 2007.

COLVIN, Auckland, *The Making of Modern Egypt*, London 1906.

DICEY, Edward, *Story of the Khedivate*, London 1902.

FITZMAURICE, Edmond, *The Life of Lord Granville, 1815–1891*, Vol. 2, London 1905.

FREYCINET, Charles de, *La Question d’Égypte*, Paris 1905.

GAVILLOT, Jean Claude Aristide, *L’Angleterre épuise l’Égypte. L’Angleterre ruine l’Égypte. Les Finances égyptiennes sous l’occupation anglaise*, Paris 1895.

II. ODBORNÁ LITERATURA

a) MONOGRAFIE

AL-SAYYID, MARSOT, Afaf Lufti, *A History of Egypt. From the Arab Conquest to the Present*, Cambridge 2007.

ANDREW, Christopher, *Théophile Delcassé and the Making of Entente Cordiale*, London 1968.

BAREŠ, Ladislav, VESELÝ, Rudolf, GOMBÁR, Eduard, *Dějiny Egypta*, Praha 2009.

BAHBOUH, Charif, FLEISSIG, Jiří, RACZYNSKI, Roman, *Encyklopedie islámu*, Praha 2008.

BARTHORP, Michael, *Blood-Red Desert Sand. The British Invasions of Egypt and the Sudan, 1882–1898*, London 2002.

BARTHORP, Michael, *War on the Nil. Britain, Egypt and the Sudan*, Dorset 1984.

BROWN, Roger Glenn, *Fashoda Reconsidered. The Impact of Domestic Policies on French Policy in Africa 1893–1898*, Baltimore 1970.

BUCKLE, George Earle, *The Life of Benjamin Disraeli Earl of Beaconsfield. 1860–1881, Vol. 2*, London 1929.

CAHM, Eric, *Politics and Society in Contemporary France (1789–1971). A Documentary History*, London 1972.

CAMBON, Henri, *Paul Cambon, ambassadeur de France (1843–1924) par un diplomate*, Paris 1937.

CLARK, Martin, *Modern Italy: 1871–1995*, London 1996.

CLEVELAND, William Lee, *A History of the Modern Middle East*, Oxford 1994.

COLE, Juan Ricardo, *Colonialism and Revolution in the Middle East. Social and Cultural Origins of Egypt's Urabi Movement*, Princeton 1993.

DOISE, Jean, VAÏSSE, Maurice, *Politique étrangère de la France. Diplomatie et outil militaire 1871–1991*, Paris 1992.

ELGOOD, Percival George, *The Transit of Egypt*, London 1928.

ELGOOD, Percival George, *Egypt*, London 1935.

ELLIOT, Arthur Ralph Douglas, *The Life of George Joachim Goschen, First Viscount Goschen, 1831–1907, Vol. 1*, London 1911.

FAHMY, Mohamed, *La Question d'Égypte*, Genève 1917.

FERRO, Marc, *Dějiny Francie*, Praha 2009.

GEOFFROY, Christine, *Les Coulisses de l'Entente Cordiale*, Paris 2004.

GOMBÁR, Eduard, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999.

GOMBÁR, Eduard, *Vliv politicky relevantních elit na demokratizační proces v Egyptě*, Praha 2007.

GRENVILLE, John Ashley Soames, *Lord Salisbury and Foreign Policy. The Close of the Nineteenth Century*, London 1970.

HARRISON, Robert T., *Gladstone's Imperialism in Egypt*, London 1995.

HAYNE, M. B., *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898–1914*, Oxford 1993.

HOURANI, Albert, *Dějiny arabského světa*, Praha 2010.

- CHASTENET, Jacques, *La République triomphante 1893–1906*, Paris 1955.
- ISSAWI, Charles, *An Economic History of the Middle East and North Africa*, London 1982.
- JEYES, Samuel Henry, *The Earl of Rosebery*, London 1906.
- KARSH, Efraim, KARSH, Inari, *Empires of the Sand. The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789–1923*, Cambridge 1999.
- KROPÁČEK, Luboš, *Islámský fundamentalismus*, Praha 1996.
- KŘIVSKÝ, Petr; SKŘIVAN, Aleš, *Století odchází, světla a stíny „belle époque“, 2. vyd.*, Praha 2004.
- LACKANY, R., *Quelques Français d'Égypte*, Alexandrie 1984.
- LANGER, William Leonard, *European Alliances and Alignments, 1871–1890*, New York 1931.
- LANGER, William Leonard, *The Diplomacy of Imperialism, 1890–1902*, 2nd Ed., New York 1951.
- LANVER, Mak, *The British in Egypt 1822–1922*, London 2012.
- MANSFIELD, Peter, *A History of the Middle East*, London 2003.
- MANSFIELD, Peter, *The British in Egypt*, London 1971.
- MARLOWE, John, *Anglo-Egyptian Relations 1800–1956*, 2, London 1965.
- MATHEWS, Joseph James, *Egypt and the Formation of the Anglo-French Entente of 1904*, London 1939.
- MICHEL, Marc, *Fachoda*, Paris 2010.
- MICHEL, Marc, *La Mission Marchand 1895–1899*, Paris 1972.
- MÍŠEK, Roman; ONDRÁŠ, František; ŠEDIVÝ, Miroslav, *Egypt v době Muhammada Aliho*, Praha 2009.
- MORGAN, Kenneth Owen, *Dějiny Velké Británie*, Praha 2010.
- NEWMAN, Edward William Polson, *Great Britain in Egypt*, London 1928.
- NEWTON, Lord, Lord Lyons. *A Record of British Diplomacy*, Vol. 2, London 1913.
- NICOLL, Fergus, *The Mahdi of the Sudan and the Death of General Gordon*, London 2005.
- OTTE, Thomas G., *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*, Cambridge 2012.
- OWEN, Edward Roger John, *Cotton and the Egyptian Economy 1820–1914. A Study in Trade and Development*, Oxford 1969.

OWEN, Edward Roger John, *The Middle East in the World Economy 1800–1914*, London 2002.

OWEN, Edward Roger John, *Lord Cromer. Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*, Oxford 2004.

PAKENHAM, Thomas, *The Scramble for Africa 1876–1912*, London 2009.

PELLISSIER, Pierre, *Fachoda et la Mission Marchand, 1896–1899*, Paris 2011.

RAGATZ, Joseph Lowell, *The Question of Egypt in Anglo-French Relations, 1875–1904*, Edinburgh 1922.

REEBER, Michel, *Islám*, Brno 2008.

RENOUVIN, Pierre, *Histoire des relations internationales. De 1871 à 1914, L'Apogée de l'Europe*, Tome 3, Paris 1994.

ROBINSON, Ronald; GALLAGHER, John; DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961.

ROLO, Paul Jacques Victor, *Entente Cordiale. The Origins and Negotiations of the Anglo-French Agreements of 8 April 1904*, London 1969.

SANDERSON, George Neville, *England, Europe and Upper Nile 1882–1899. A Study in the Partition of Africa*, Edinburgh 1965.

SAUL, Samir, *La France et l'Égypte de 1882 à 1914. Intérêts Économiques et Implications Politiques. Histoire Économique et financière de la France*, Paris 1997.

SELA, Avraham, *Political Encyclopedia of the Middle East*, New York 1999.

SHAW, Stanford Jay, SHAW, Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey . Reform, Revolution, and Republic, The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*, Vol. 2, Cambridge 1977.

TAYLOR, Alan John Percival, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918*, Oxford 1965.

TOLLEFSON, Harold, *Policing Islam. The British Occupation of Egypt and the Anglo-Egyptian Struggle over Control of the Police, 1882–1914*, London 1999.

VATIKIOTIS, Panayiotis Jerasimof, *The Modern History of Egypt*, London 1969.

VILLEPIN, Dominique de, *L'Entente cordiale de Fachoda à la Grande Guerre dans les archives du Quai d'Orsay. Dans les archives du Quai d'Orsay*, Bruxelles, Paris 2004.

WELCH, William M., *No Country for a Gentleman. British Rule in Egypt, 1883–1907*, London 1988.

WILSON, Keith M., *The Policy of the Entente. Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904–1914*, Cambridge 2009.

ODBORNÉ STUDIE V ČASOPISECH A SBORNÍCÍCH

ABRAMS, L.; MILLER, D. J., Who Were the French Colonialists? A Reassessment of the Parti Colonial, 1890–1914. In: *The Historical Journal*, Vol. 19, 1976, No. 3, s. 685–725.

ANDREW, Christopher, France and the Making of the Entente Cordiale. In: *The Historical Journal*, Vol. 10, 1967, No. 1, s. 89–105.

ANDREW, Christopher; KANYA-FORSTNER, Alexander Sydney, The French Colonial Party. It's Composition, Aims and Influence, 1885–1914. In: *The Historical Journal*, Vol. 14, 1971, No. 1, s. 99–128.

ANDREW, Christopher; KANYA-FORSTNER, Alexander Sydney, French Business and the French Colonialists. In: *The Historical Journal*, Vol. 19, 1976, No. 4, s. 981–1000.

BERENSON, Edward, Fashoda, Dreyfus and the Myth of Jean-Baptiste Marchand. In: *Yale French Studies, Myth and Modernity*, 2007, No. 111, s. 129–142.

BRAILEY, Niam J., Anglo-French Rivalry over Siam and the Treaties of April 1904. In: CHASSAIGNE, Philippe; DOCKRILL, Michael (Eds.), *Anglo-French Relations, 1898–1998. From Fashoda to Jospin*, New York 2002, s. 56–68.

BUBEN, Jan, Mediterranean Agreement of Great Britain, Italy and Austria-Hungary from February–March 1887. In: *Prague Papers on History of International Relations*, 1999, s. 131–152.

CROUZET, François, L'Entente cordiale. Réalités et mythes d'un siècle de relations franco-britanniques. In: *Études Anglaises*, Tome 57, 2007, Num. 3, s. 310–320.

DALY, Martin W., Omdurman and Fashoda, 1898. Edited and Annotated Letters of F. R. Wingate. In: *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, Vol. 10, 1983, No. 1, s. 21–37.

DALY, Martin W., The Egyptian Army Mutiny at Omdurman January – February 1900. In: *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, Vol. 8, 1981, No. 1, s. 3–12.

DALY, Martin W., The British Occupation, 1882–1922. In: DALY, Martin W. (Ed.), *The Cambridge History of Egypt. Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century*, Vol. 2, Cambridge 1998, s. 239–251.

DAVID, Philippe, Guerre et paix sur le Nil. De Khartoum à Fachoda. Le Soudan mahdiste de 1884 à 1899. In: TIREFORT, Alain (Ed.), Guerre et paix en Afrique noire et à Madagascar, XIXe et XXe siècles, Tome 33, Rennes 2006, s. 71–81.

DÉCLETY, Lorraine, Le ministère des colonies. In: Livraisons d'histoire de l'architecture, Tome 8, 2004, Num. 8, s. 23–39.

GALBRAITH, John S.; MARSOT, AL-SAYYID, Afaf Lufti, The British Occupation of Egypt, Another View. In: International Journal of Middle-East Studies, Vol. 9, 1978, No. 4, s. 471–488.

GIGLIO, Carlo; CAULK, Richard, Article 17 of the Treaty of Ucciali. In: The Journal of African History, Vol. 6, 1965, No. 2, s. 221–231.

GÉRAUD, André, Rise and Fall of the Anglo-French Entente. In: Foreign Affairs, Vol. 32, 1954, No. 3, s. 374–387.

GUILLEN, Pierre, The Entente of 1904 as a Colonial Settlement. In: GIFFORD, Prosser; LOUIS, Roger William (Eds.), France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule, London 1971, s. 333–368.

HAMED, Abbas Raoul, Germany and the Egyptian Nationalist Movement 1882–1918. In: Die Welt des Islams, New Series, Vol. 28, 1988, No. 1, s. 11–24.

HARGREAVES, J. D., Entente Manquee. Anglo-French Relations, 1895–1896. In: Cambridge Historical Journal, Vol. 11, 1953, No. 1, s. 65–92.

HOLT, Peter Malcolm, The Sudanese Mahdia and the Outside World, 1881–1889. In: Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 21, 1958, No. 1/3, s. 276–290.

HUNTER, Robert F., Egypt under the Successors of Muhammad Ali. In: DALY, Martin W. (Ed.), The Cambridge History of Egypt. Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century, Vol. 2, Cambridge 1998, s. 180–197.

IBRAHIM, Hassan Ahmed, African Initiatives and Resistance in North-East Africa. In: BOAHEN, Adu A. (Ed.), The Unesco, General History of Africa. Africa under Colonial Domination, 1880–1935, Vol. 7, London 1990, s. 33–45.

KANYA-FORSTNER, Alexander Sydney, French African Policy and the Anglo-French Agreement of 5 August 1890. In: The Historical Journal, Vol. 12, 1969, No. 4, s. 628–650.

LOUIS, William Roger, Sir Percy Anderson's Grand African Strategy, 1883–1896. In: The English Historical Review, Vol. 81, 1966, No. 319, s. 292–314.

- MARCUS, Harold G., The Foreign Policy of the Emperor Menelik 1896–1898. A Rejoinder. In: *Journal of African History*, Vol. 7, 1966, No. 1, s. 117–122.
- MATSON, A. T., A Further Note on the MacDonald Expedition, 1897–1899. In: *The Historical Journal*, Vol. 12, 1969, No. 1, s. 155–157.
- MILLER, T. B., The Egyptian Question and British Foreign Policy, 1892–1894. In: *The Journal of Modern History*, Vol. 32, 1960, No. 1, s. 1–15.
- OTTE, Thomas G., From „War in Sight“ to Nearly War. Anglo-French Relations in the Age of High Imperialism, 1875–1898. In: *Diplomacy and Statecraft*, Vol. 17, 2006, s. 693–714.
- PAMUK, Şevket, Anatolia and Egypt during the Nineteenth Century. A Comparison of Foreign Trade and Foreign Investment. In: *New Perspectives on Turkey*, Vol. 7, 1992, s. 37–55.
- RAMM, Agatha, Great Britain and France in Egypt, 1876–1882. In: GIFFORD, Prosser; LOUIS, William Roger (Eds.), *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*, London 1971, s. 73–119.
- REID, Donald Malcolm, The Urabi Revolution and the British Conquest, 1879–1882. In: DALY, Martin W. (Ed.), *The Cambridge History of Egypt. Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century*, Vol. 2, Cambridge 1998, s. 217–238.
- SEARIGHT, Sarah, Steaming through Africa. In: *History Today*, Vol. 48, 1998, No. 7, s. 12–19.
- SANDERSON, George Neville, The Foreign Policy of the Negus Menelik, 1896–1898. In: *The Journal of African History*, Vol. 5, 1964, No. 1, s. 87–97.
- SANDERSON, George Neville, The Nile Basin and the Eastern Horn, 1870–1908. In: OLIVER, Roland; SANDERSON, George Neville (Eds.), *The Cambridge History of Africa. From 1870 to 1905*, Vol. 6, Cambridge 1985, s. 592–679.
- SANDERSON, George Neville, The Origins and Significance of the Anglo-French Confrontation at Fashoda, 1898. In: GIFFORD, Prosser; LOUIS, William Roger (Eds.), *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*, London 1971, s. 285–331.
- SKŘIVAN, Aleš, Der Kampf um die Schlüssel zu den Toren Ägyptens. Die Fashodakrise 1898. In: *Prague Papers on History of International Relations*, 1999, s. 153–172.

- SCHÖLCH, Alexander, The Men on the Spot and the English Occupation of Egypt in 1882. In: *The Historical Journal*, Vol. 19, 1976, No. 3, s. 773–785.
- STENGERS, Jean, Aux Origines de Fachoda. L'Expedition Monteil. In: *Revue belge de filologie et d'histoire*, 36, 1958, s. 436–450
- STENGERS, Jean, Aux Origines de Fachoda. L'Expedition Monteil. In: *Revue belge de filologie et d'histoire*, 38, 1960, s. 1040–1056.
- TAYLOR, Alan John Percival, Prelude to Fashoda. The Question of Upper Nile, 1894–1895. In: *The English Historical Review*, Vol. 65, 1950, No. 254, s. 52–80.
- THORNTON, A. P., Rivalries in the Mediterranean, the Middle East and Egypt. In: HINSLEY, F. H. (Ed.), *The New Cambridge Modern History. Material Progress and World-Wide Problems, 1870–1898*, Vol. 11, Cambridge 1962, s. 567–592.
- TIGNOR, Robert L., The “Indianization” of the Egyptian Administration under British Rule. In: *The American Historical Review*, Vol. 68, 1963, No. 3, s. 636–661.
- TIGNOR, Robert L., Lord Cromer. Practitioner and Philosopher of Imperialism. In: *Journal of British Studies*, Vol. 2, 1963, No. 2, s. 142–159.
- TRUSCHEL, Louis W., The International Impact of the Boer War. In: *History*, Vol. 30, 2002, No. 2, s. 78.
- VALKOUN, Jaroslav, Britská zahraniční politika a Egypt v 80. letech 19. století. In: *Acta Fakulty filozofické Západočeské Univerzity v Plzni*, roč. 2, 2010, č. 2, s. 103–121.
- VALKOUN, Jaroslav, Egypt pod britským patronátem 1882–1889. Příspěvek k dějinám britského impéria v 19. století, nevydaná diplomová práce, FF UK, Praha 2008.
- VALKOUN, Jaroslav, The British Foreign Policy and Egypt in 1880s. In: *Öt kontinens*, 2011, No. 1, s. 107–126.
- VALKOUN, Jaroslav, The British and Egypt in 1890s. In: *Öt kontinens*, 2012, No. 2, s. 237–254.
- VALKOUN, Jaroslav, The British-French Struggle for the Upper Nile. In: *Prague Papers on the History of International Relations*, 2009, s. 233–251.
- VALKOUN, Jaroslav, Egypt under Khedive Ismail. In: *Prague Papers on the History of International Relations*, Prague-Vienna 2010, č. 2, s. 81–92.
- VALKOUN, Jaroslav, Fašodská krize 1898. Vyvrcholení britsko-francouzského soupeření v oblasti horního Nilu. In: *Historický obzor*, roč. 21, 2010, č. 7/8, s. 146–153.

VLÆNE, Vincent, King Leopold's Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party, 1860–1905. In: *The Journal of Modern History*, Vol. 80, 2008, No. 4, s. 741–790.

VENIER, Pascal R., Théophile Delcassé and the Question of Intervention in the Anglo-Boer War, October 1899–March 1900. In: CHASSAIGNE, Philippe; DOCKRILL, Michael (Eds.), *Anglo-French Relations, 1898–1998. From Fashoda to Jospin*, New York 2002, s. 44–55.

WANG, Shih-Tsung, Lord Salisbury and the Justification of the British Position in Egypt. In: *Euramerica*, Institute of European and American Studies, Academia Sinica, Vol. 26, 1996, No. 4, s. 139–171.

III. INTERNETOVÉ ZDROJE

Assemblée Nationale, Troisième République [cit. 2014-01-26]. Dostupné z: <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/gvt3rep.asp>.

WANG, Shih-Tsung, Imperial Liberalism or Liberal Imperialism. British Policy in Egypt, 1893–1894. [cit. 2013-12-29] Dostupné z: http://homepage.ntu.edu.tw/~bcla/e_book/58/10.pdf.

Le Figaro, 331, 28. listopadu 1875, Paříž 1875, str. 1. [cit. 2013-09-17]. Dostupné z: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2757824.zoom.langFR.r=figaro>

Le Figaro, 335, 2. prosince 1875, Paříž 1875, str. 1. [cit. 2013-09-17]. Dostupné z: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k275786n.zoom.langFR.r=figaro>

Assemblée Nationale, Régimes Politiques, Constitutions et Législatures Depuis 1789 [cit. 2013-09-26] Dostupné z: <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/legislatures3rep.asp>